

Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana

48



1992

SUMARI

Pàgs.

ARTICLES:

CELIA TOPP, LLUÍS PLANTALAMOR MASSANET: Les ceràmiques pre-talaiòtiques d'Ariant (Pollença) al "University Museum of Archaeology and Anthropology of Cambridge"	3
LLUÍS PLANTALAMOR MASSANET, JAUME MURILLO ORFILA: Aixecament planimètric del talaiot de Son Noguera (Llucmajor).	17
JAUME SASTRE MOLL: Musulmanes en Mallorca, en la primera mitat de segle XIV	25
GABRIEL LLOMPART: La "vilania" de la Festa de la Caritat" (Mallorca 1347)	51
FELICITAS CABELLO PÉREZ: La participació de los diferentes estamentos en el régimen de Sac e de Sort en la segunda mitad del segle XV (1468-1478)	67
MARIA BARCELÓ CRESPI, GABRIEL LLOMPART MORAGUES: Identificació del "Mestre de Sant Francesc" i altres documents per a la història de l'art mallorquí (1495-1524)	75
MARGALIDA BERNAT I ROCA, JAUME SERRA I BARCELÓ: El forn de vidre del carrer de Can Burgos. Nòtules per a l'estudi del vidre medieval i post-medieval a Mallorca	91
MIGUEL FERRER FLÓREZ: La población de Mallorca a fines del segle XVIII	115
GERMÁN GARCÍA BONED: L'Alçament i la repressió a Mallorca, vists per A. V. Thelen	129

II CONGRÉS. EL NOSTRE PATRIMONI CULTURAL: LA DEFENSA DELS FONS BIBLIOGRÀFIC, DOCUMENTAL I GRÀFIC:

ACTE INAUGURAL:

Parlament del Sr. Joan Mas i Vives. Bibliotecari de la Soc. Arq. Lul·liana a la Sala de Monti-Sion de la Biblioteca Pública de Mallorca	165
Parlament del Sr. Antoni Mut Calafell director de l'arxiu del Regne de Mallorca amb motiu de la inauguració del Congrés. Reflexions sobre la defensa dels fons bibliogràfic, documental i gràfic del patrimoni cultural de les Illes Balears.	169

PONÈNCIES:

MERCÈ DEXEUS: El Patrimoni Bibliogràfic dins el conjunt dels Béns Culturals	189
MONSERRAT GALERA I MONEGAL: El Patrimoni Cartogràfic. Passat i present dins l'àmbit mallorquí	199
JOSÉ MERITA DE LUJÁN: Fotografía: Recuperación y Conservación.	209
JAUME BOVER: Per a una Protecció del Patrimoni Bibliogràfic a les Balears	221
ANTHONY BONNER: El Patrimoni Bibliogràfic Lul·lià de Mallorca.	239

COMUNICACIONS:

ISABEL GARAU LLOMPART, FRANCESC RIERA VAYREDA: Arxius de la Administració Local a Mallorca: deu anys d'actuació	253
MARÍA J. MASSOT RAMIS DE AYREFLOR, MAGDALENA QUIROGA CONRADO: Organización e inventariado de archivos familiares: El ejemplo de can Conrado	263
PLÀCID PÉREZ I PASTOR: Tipologia documental de la part forana. El cas de Sóller	277
JOAN CARLES SASTRE I BARCELÓ: L'arxiu del monestir de Santa Clara: Notes per a la seva catalogació, conservació i difusió.	281
RAFAEL ALCOVER GONZÁLEZ: II Congreso: Nuestro Patrimonio Cultural. La Defensa de los Fondos Bibliográficos Documentales y Gráficos	291
M. DE LLUCH ALEMANY MIR, ANA GIMENO I PASCUAL, ANTONIA MOREY I TOUS, MERCEDES MOZO I GONZÁLEZ: El fons antic de	

BOLLETÍ DE LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA

REVISTA D'ESTUDIS HISTÒRICS

ANY CVIII

Nº 846

TOM XLVIII

TERCERA ÈPOCA

**PALMA DE MALLORCA
1992**

Local Social: Mont-Sion, 9
Depòsit Legal, P.M. 738-1960
Gràfiques Miramar, S.A.,
Torre de l'Amor, 4 - Palma de Mallorca

Les ceràmiques pretalaiòtiques d'Ariant (Pollença) al "University Museum of Archaeology and Antropology of Cambridge"

CELIA TOPP

LLUÍS PLANTALAMOR MASSANET

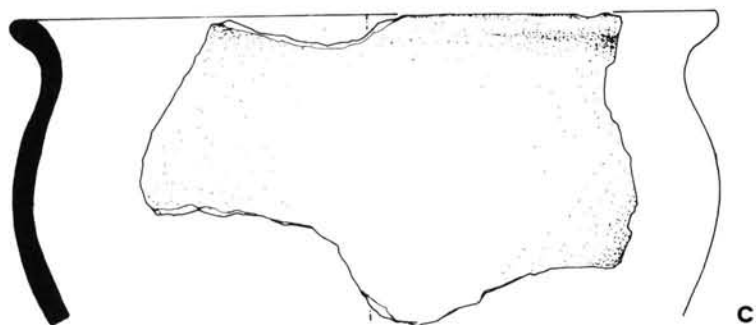
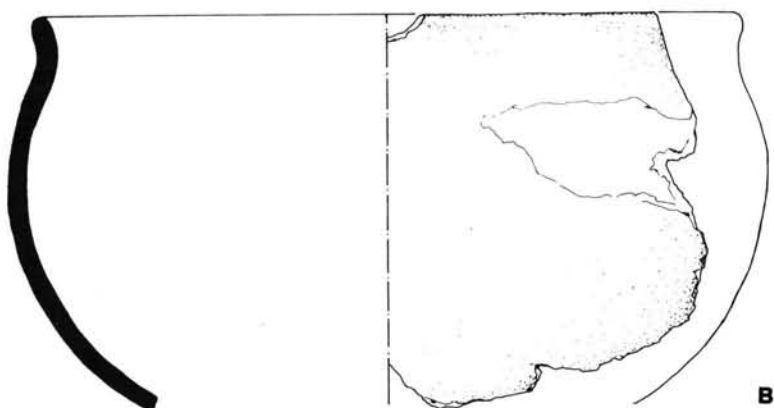
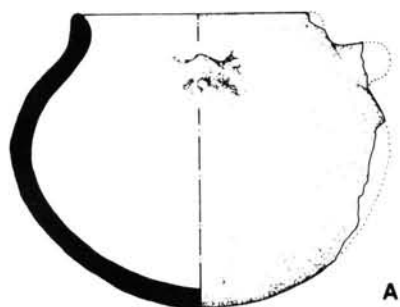
L'any 1987, en una visita al Museu arqueològic i antropològic de la Universitat de Cambridge per a estudiar els materials de les excavacions de Menorca de Margaret A. Murray, tenguérem l'oportunitat de documentar una sèrie de materials procedents d'Ariant, prop de Pollença, segons consta a l'etiqueta del contenidor nº 2.787.

De l'existència d'aquests materials ja en teníem notícies, proporcionades per E. Hertz (col·laborador del Museu de Deià a la segona meitat dels anys 70). Foren recollits, pel que sembla, per W.J.H. Foster (o tal volta W.K.F. Foster) com es desprèn d'una nota no datada manuscrita a un foli deteriorat.

També segons aquesta nota pareix que aquest Sr. Foster recorregué Mallorca abans del canvi de segle i en concret visità els següents jaciments: Es Pujols (Artà), Cala Sa Nau, S'Alzinar de Ses Païsses, Son Sunyer, Son Oliver, Son Fullana, Es Rafal i Sa Canova (de la que no recorda la seva situació i que pensa està prop de Palma). Sembla ser que en aquests indrets havia recollit anteriorment alguns materials, que feia mesos havien estat lliurats a la direcció del Museu de Cambridge quan es va fer efectiva la donació dels materials d'Ariant.

Com ja hem comentat, no tenim una data segura pel viatge de Foster, tot i que sembla s'ha de situar abans dels anys 90 del segle XIX. Si això es pogués comprovar, seria un exemple clar d'aquests primers viatgers nòrdics ja amb interessos en matèries científiques concretes, i en aquest cas l'arqueologia.

No tenim altra notícia d'aquest viatge, i estudis recents con el de Fiol Guiscafè (*FIOL GUISCAFRE, J.M. 1992*) no el citen, però podria representar l'obertura de les línies investigadores d'altres compatriotes seus com foren Hemp (*HEMP, W.J. 1927. HEMP, W.J. 1932*), Chamberlin (*CHAMBERLIN, F. 1927*) i Murray (*MURRAY, M.A. 1934. MURRAY, M.A. 1932. MURRAY, M.A. 1938*), ja a la primera meitat del segle actual.



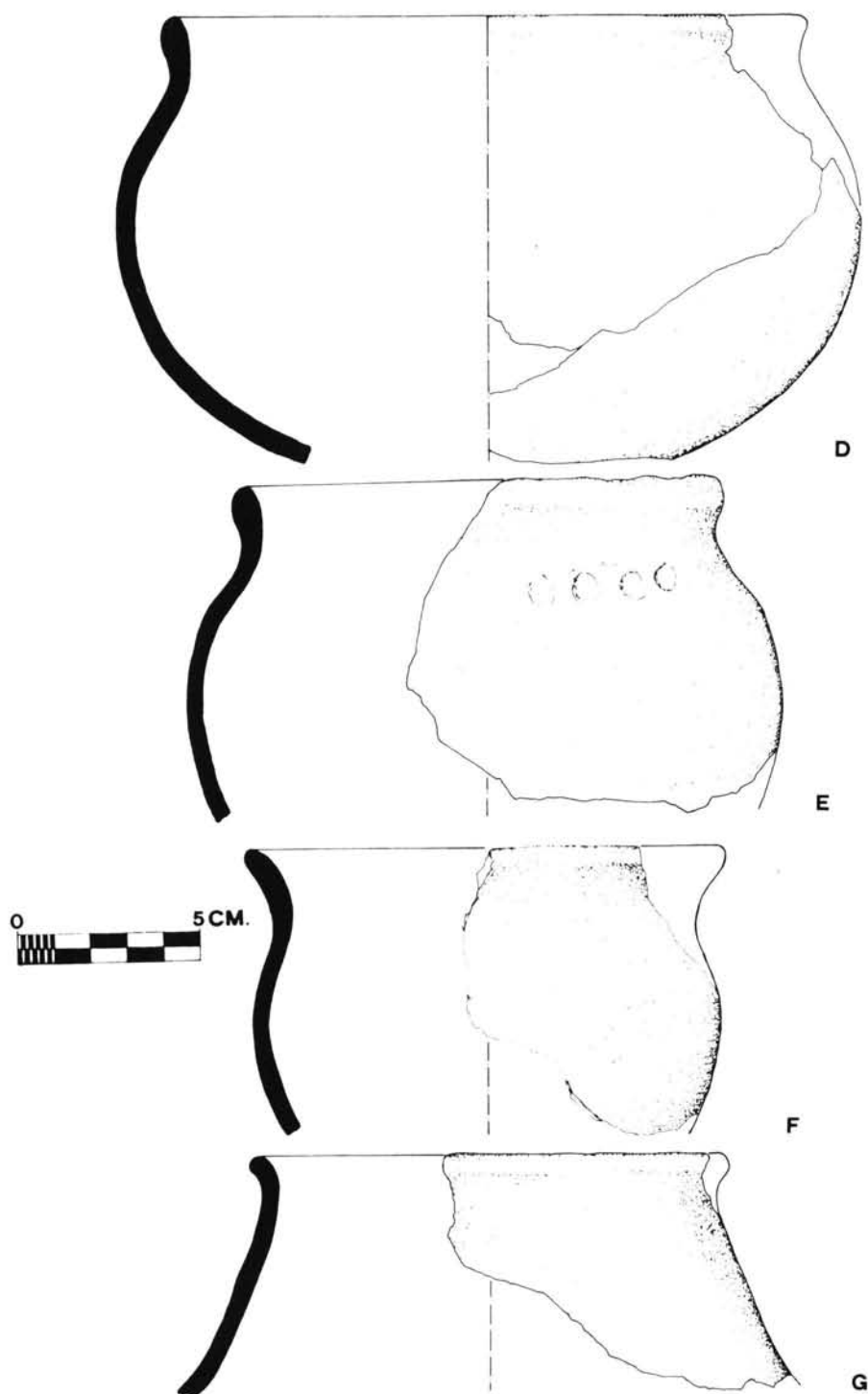
Està clar que Foster no actuà en solitari, si observam els llocs visitats, molt dispersos, i tenim presents les dificultats de transport a l'època. Una estada mínima a l'àrea d'Ariant, la localització del jaciment i els treballs de recollida dels materials no es podrien dur a terme sense coneixences a l'illa.

DESCRIPCIÓ DEL JACIMENT

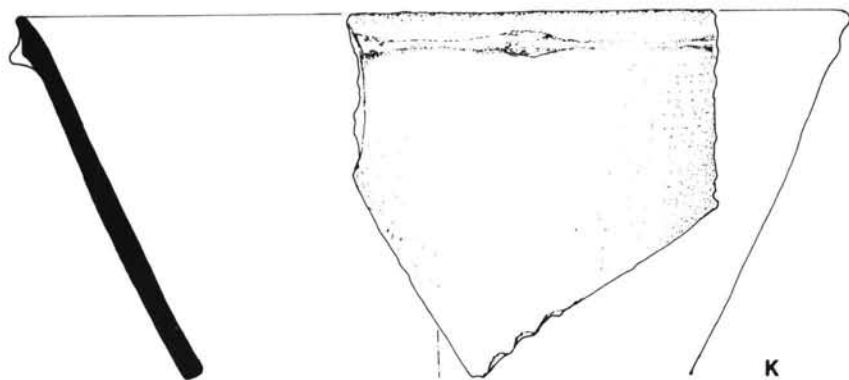
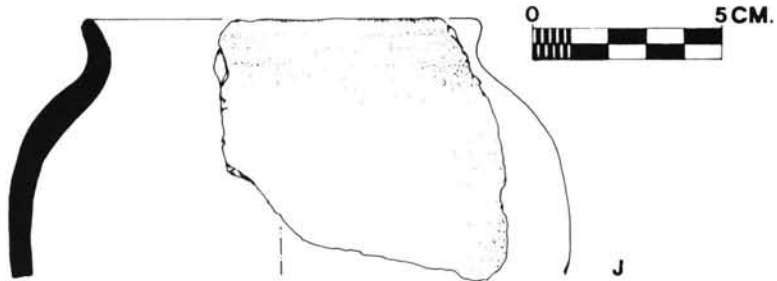
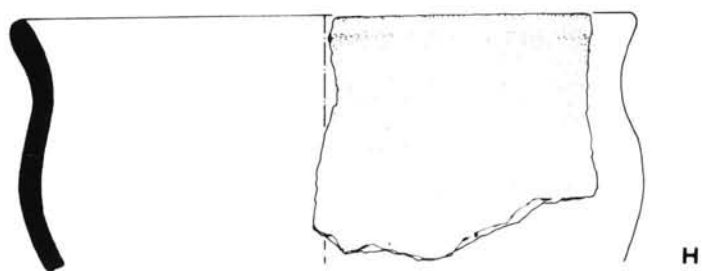
Segón C. Veny (VENY, G.M.SS.CC. 1953. Pg. 35-39, VENY, C. 1968. Pg. 307-311) la cova és un forat natural retocat a la roca, que es troba al final d'un caminó de cabra i és de difícil accés. També seguint aquest autor es desprén que al seu interior el material estava remogut quan inicià l'estudi de la cova. Aquest fet confirma indirectament la recollida prèvia de materials objecte del present estudi.

INVENTARI DELS MATERIALS

- a. Fragment de la part lateral d'una olla globular de boca lleugerament diferenciada i anses perforades verticalment per a la suspensió. Fang gris porós amb desgreixant càlcic.
Dimensions: 0,076 m. alt., 0,066 m. diàm. boca, 0,10 m. diàm. màx.
- b. Fragment d'olla globular de coll lleugerament diferenciat. Fang gris i marró molt porós i degradat a l'exterior, amb desgreixat d'arena fina.
Dimensions: 0,188 m. diàm. boca, 0,300 m. diàm. màx.
- c. Fragment d'olla globular de vora lleugerament diferenciada i oberta. Fang gris i desgreixant d'arena.
Dimensions: 0,188 m. diàm. boca, 0,188 m. diàm. màx.
- d. Dos fragments de una olla globular. Fang gris amb tonalitats ocres per la coccio i desgreixant gruixut calcari.
Dimensions: 0,177 m. diàm. boca, 0,205 m. diàm. màx.
- e. Fragment d'olla globular, de vora oberta amb decoració de doble ditada als costats d'un mugró central. De fang gris amb desgreixant d'arena.
Dimensions: 0,136 m. diàm. boca, 0,164 m. diàm. màx.
- f. Fragment d'una olla globular de vora oberta i fang gris i marró amb desgreixant d'arena.
Dimensions: 0,134 m. diàm. boca, 0,128 m. diàm. cos.
- g. Fragment de la part superior d'una olla possiblement carenada i de vora lleugerament oberta. De fang gris compacte, amb desgreixant fi, i brunyit a l'exterior.
Dimensions: 0,132 m. diàm. boca, 0,171 m. diàm. carena.
- h. Fragment d'olla globular de vora recta i oberta. Fang gris i desgreixant càlcic gruixut.
Dimensions: 0,164 m. diàm. boca, 0,164 m. diàm. màx.



- i. Fragment d'olla globular de vora oberta. Fang ocre i marró fosc amb desgredant gruixut d'arena.
Dimensions: 0,128 m. diàm. boca, 0,133 m. diàm. màx.
- j. Fragment d'olla globular de vora recta. Fang gris clar a l'interior amb desgredant fi.
Dimensions: 0,105 m. diàm. boca, 0,147 m. diàm. màx.
- k. Fragment d'un vas troncocònic decorat amb un cordó horitzontal amb lleugers estrangulaments digitals. Fang gris compacte i desgredant fi.
Dimensions: 0,218 diàm. boca.
- l. Fragment d'un vas globular de vora lleugerament diferenciada i recta. Fang amb desgredant d'arena lleugerament espatulat a les dues cares.
Dimensions: 0,178 m. diàm. boca, 0,170 m. diàm. màx.
- m. Fragment d'una vora recta i plana, amb un cordó lleugerament diferenciats corresponent a un gran vas en forma de bota. Fang negre amb desgredant gruixut.
Dimensions: 0,486 m. diàm. boca.
- n. Fragment d'una olla troncocònica decorada amb mugrons horitzontals dels que en resta un. Fang gris i marró amb desgredant d'arena gruixut.
Dimensions: 0,230 m. diàm. boca.
- o. Fragment d'una olla globular de vora lleugerament diferenciada i recta. Fang gris amb desgredant d'arena.
Dimensions: 0,132 m. diàm. boca, 0,132 diàm. màx.
- p. Fragment d'una olla globular de vora lleugerament diferenciada i recta. Fang gris amb desgredant d'arena.
Dimensions: 0,085 m. diàm. boca, 0,141 m. diàm. màx.
- q. Fragment d'olla globular de vora oberta. Fang gris marró amb desgredant fi.
Dimensions: 0,145 m. diàm. boca, 1,165 m. diàm. màx.
- r. Fragment d'olla globular de vora recta. Fang negre amb desgredant fi, porós i espatulat.
Dimensions: 0,124 m. diàm. boca, 0,125 m. diàm. màx.
- s. Fragment d'olla globular de coll lleugerament diferenciats i romput. Fang gris amb desgredant gruixut, color ocre a l'exterior i gris a l'interior.
- t. Fragment d'olla globular de vora recta. Fang negre amb desgredant d'arena fina, espatulat a les dues cares.
Dimensions: 0,175 m. diàm. boca, 0,206 m. diàm. màx.
- u. Dos fragments, possiblement pertanyents a un mateix vas troncocònic, de parets rectes i obertes, decorat amb mugrons horitzontals per debaix de la vora. Fang marró fosc, negre a l'interior, amb desgredant fi.
Dimensions: 0,260 m. diàm. boca.
- v. Fragment d'olla globular de vora lleugerament diferenciada i recta. Fang gris i ocre a l'interior, molt degradat.
Dimensions: 0,174 m. diàm. boca, 0,188 m. diàm. màx.



- w. Fragment d'un vas globular de vora oberta amb decoració de mugró a l'esquena. Fang amb desgreixant fi, molt porós, de color gris ocre a l'exterior per efecte de la cocció.
Dimensions: 0,130 m. diàm. boca, 0,190 m. diàm. mà.
- x. Fragment d'un vas troncocònic de parets rectes i obertes amb un cordó horitzontal del que surten protuberàncies en forma de mugrons horitzontals. Fang gris amb desgreixant fi.
Dimensions: 0,223 m. diàm. boca.
- y. Fragment d'una olla globular de vora oberta. Fang gris amb desgreixant d'arena, espatulat a l'exterior.
Dimensions: 0,212 m. diàm. boca, 0,204 m. diàm. cos.
- z. Fragment d'un vas globular de vora recta i oberta. Fang gris molt porós amb desgreixant d'arena.
Dimensions: 0,175 m. diàm. boca, 0,181 m. diàm. màx.
- z'. Fragment d'un vas globular de vora recta. Fang negre compacte amb desgreixant fi, allisat a les dues cares encara que molt degradat a l'exterior.
Dimensions: 0,142 m. diàm. boca 0,145 m. diàm. màx.

MARC CULTURAL I CRONOLÒGIC

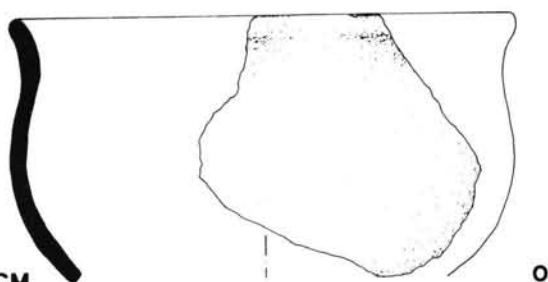
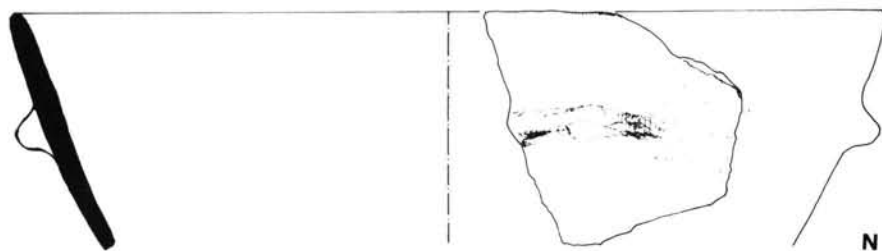
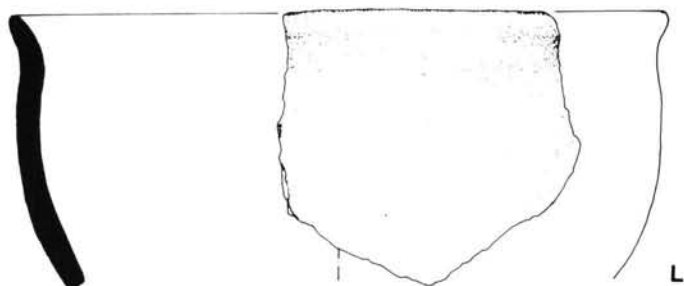
Per la seva tipologia, tot el material descrit entra completament en el context funerari de les ceràmiques llises del pretalaiòtic malloquí. Aquest material és freqüent tant en enterraments en coves naturals, com en hipogeus excavats a la roca (especialment calcoarenites terciàries i quaternàries).

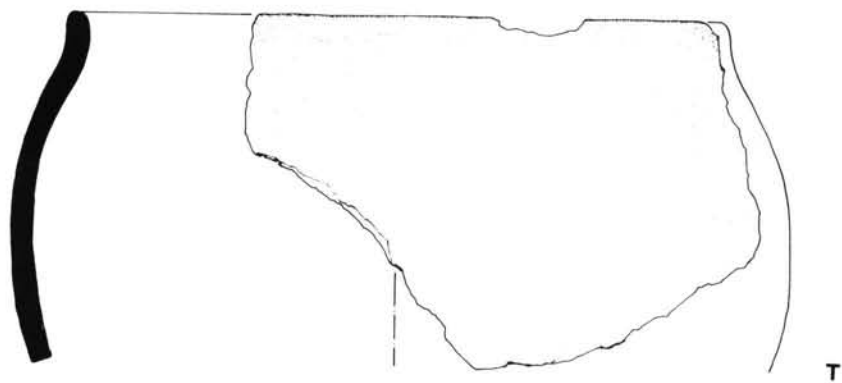
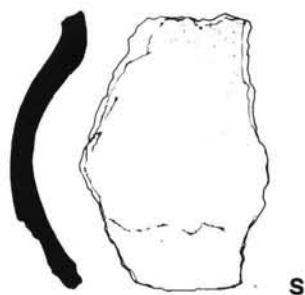
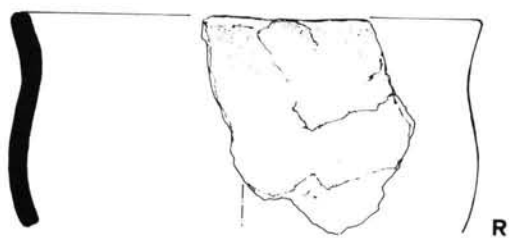
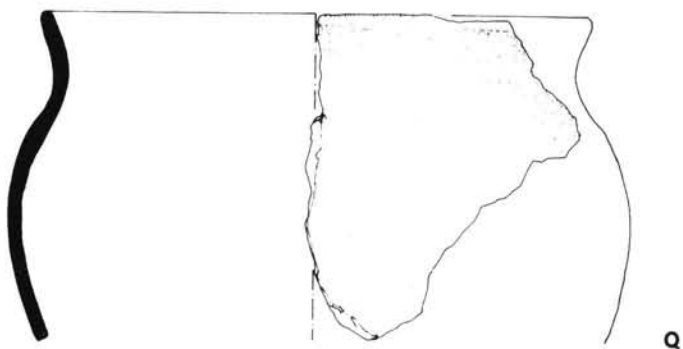
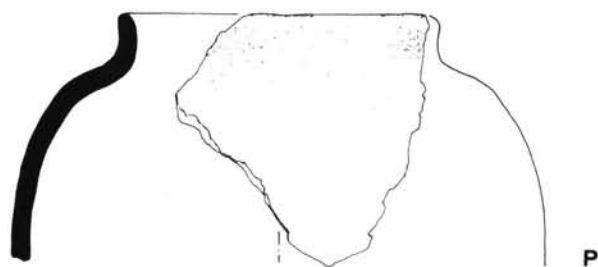
Presenta trets comuns amb altres ceràmiques també llises pretalaiòtiques de l'illa trobades en contextes de ceràmiques incises tant del grup A com del B. Aquests trets comuns ens fan pensar que és possible certa coexistència en un mateix moment de distints subgrups, el que ens du a creure que és probable que en un futur s'hagi de revisar el concepte de les possibles línies evolutives.

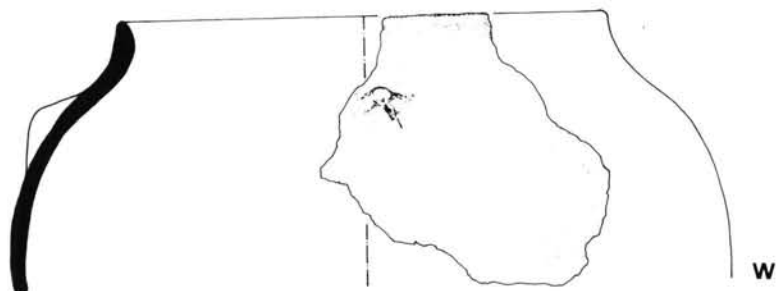
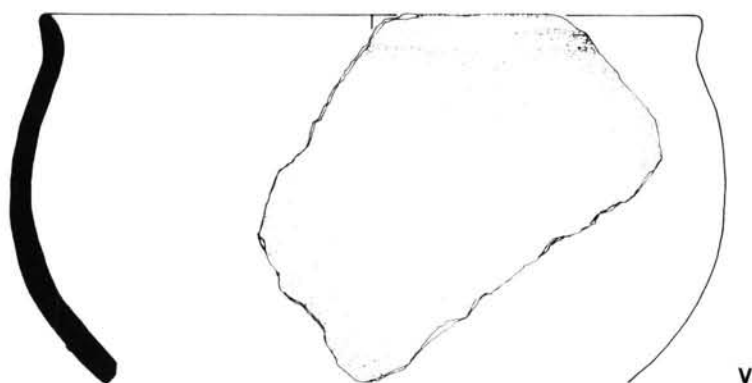
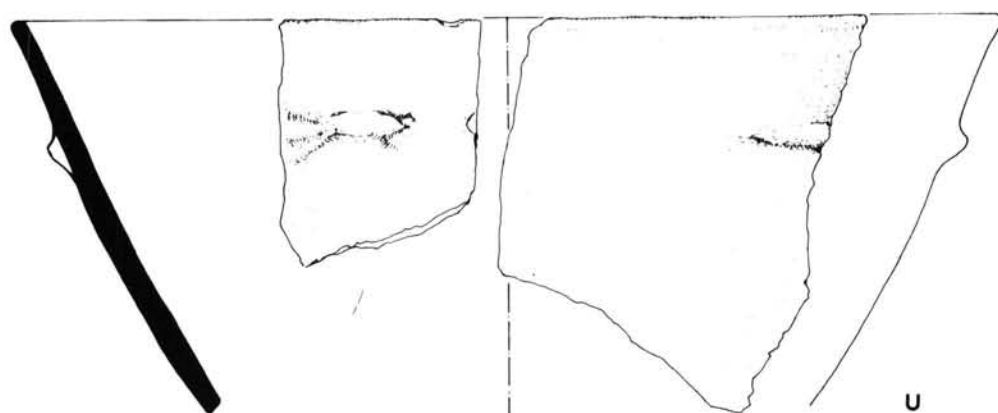
En cap moment es pretén negar l'evolució, que sembla evident tot i aquesta possible coexistència de distints grups, però volem apuntar el fet també probable que es doni una varietat geogràfica (que surt de l'àmbit de aquest estudi concret).

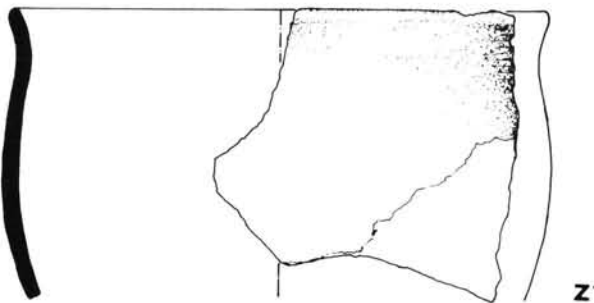
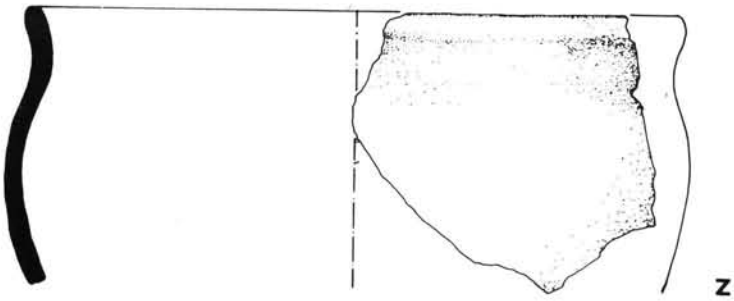
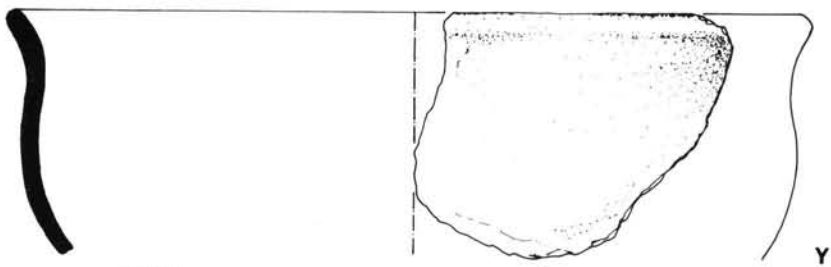
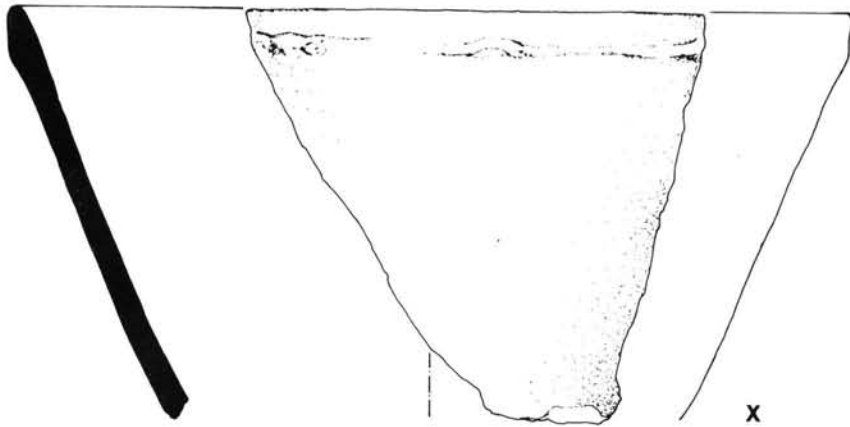
Observem que tots els fragments estudiats, tret del tros siglat amb la lletra m, són de vasos de tamany mitjà o reduït, i responen a les formes esfèriques i globulars o a formes troncocòniques, tret del fragment g que probablement és d'una olla carenada. Això confirma la funció funerària del jaciment.

Aquesta monotonia tipològica, la falta d'elements decoratius tret de petits mugronets i qualche esporàdic cordó, ha fet moltes vegades pensar en una manca de personalitat cultural. Pensam ben al contrari que aquesta manca de decoració ja és un tret cultural definitori.









El fragment m molt probablement pertany a una peça en forma de bota i el seu gran tamany ens indica que es tracta d'un contenidor. La localització d'un exemplar reconstruïble a Son Matge (ROSSELLÓ BORDOY, G. I WALDREN, W.H. 1973, P. 43), permet veure quina era la seva forma que tot i ser poc freqüent no es pot dir que fos desconeguda fins el moment (CAÑIGUERAL, J. 1951. CAÑIGUERAL, J. 1952). Aquesta forma està així mateix ben documentada al pretalaiòtic menorquí i a la cultura de la Fontbouïse (a la fase calcolítica de l'oest del Ròdan) (ARNAL, J., LORBLANQUET, M. I PEYROLES, D. 1966).

Cronològicament pensam que s'han de situar aquestes ceràmiques en una fase calcolítica i del bronze inicial, en un moment anterior a l'establiment de la cultura talaiòtica i coexistent amb les ceràmiques anomenades incises A i B. No pensam que el fet que es tracti de ceràmiques llises les defineixi cronològicament, ja que tot i la relativa abundància de dades cronològiques absolutes de la fase pretalaiòtica, en cap cas s'han proporcionat dades per aquest grup de ceràmiques.

CONCLUSIÓ

Encara sabem poc de Foster, però podem dir que es tracta d'un viatger nòrdic a la Mediterrània ja amb interessos científics definits.

La dificultat de transport i l'observació dels llocs visitats, amb recollida de material, fa suposar que tenia contactes personals a l'illa.

Tot i lamentant que els materials abandonassin l'illa, hem de felicitar-nos de que fossin dipositats al "University Museum of Archaeology and Anthropology of Cambridge", on gràcies a les facilitats donades per M.D. Cra'ster han pogut ser estudiats.

Aquestes materials amplien la documentació de que disposam del pretalaiòtic mallorquí, dins el context de les ceràmiques llises, ben conegudes als hipogeus excavats però també a les coves naturals com Son Maiol, Es Corral des porcs, i recentment Martorellet.

BIBLIOGRAFIA

- Arnal, J. Lorblanquet, M. i Peyrolles, D.: Fouilles dans le gisement de Fontbouïsse. (Villavielle, Gard) *OGAN* nº 105-106. Rennes 1966.
- Cañigueral, J.: Los primeros habitantes de Mallorca. La cueva de Sa Canova d'Ariany. *Iberica* XIII. Barcelona 1951.
- Chamberlin, F.: *The Balearics and their Peoples*. London 1927.
- Hemp, W.J.: Some Rock-Cut tombs and habitation caves in Mallorca. *Archaeologia* 76. Oxford 1927.
- Hemp, W.J.: The Navetas of Menorca. *The Antiquaries Journal* 12. London 1932.

- Fiol Guiscafne, J. M.: *Descobrint la Mediterrània. Viatgers anglesos per les Illes Balears i Pitiüses el Segle XIX*. Palma de Mallorca 1992.
- Murray, M.A.: *Cambridge excavations in Minorca. Sa Torreta*. London 1934.
- Murray, M.A.: *Cambridge excavations in Minorca, Trapucó Part I*. London 1932.
- Murray, M.A.: *Cambridge excavations in Minorca. Trapucó. Part II*. London 1938.
- Rosselló Bordoy, G. i Waldren, W.H.: *Excavaciones en el abrigo del bosque de Son Metge Valdemossa, Mallorca* N.A.H. Prehistoria II. Madrid 1973.
- Veny, G. M.SS.CC.: *La cueva de Ariant*. B.S.A.L. XXXI. Palma de Mallorca 1953. pg. 35-39.
- Veny, C.: *Las cuevas sepulcrales del bronce antiguo de Mallorca*. Madrid 1968. Pag. 307-311.

Aixecament planimètric del talaiot de Son Noguera (Llucmajor)

LLUÍS PLANTALAMOR MASSANET
JAUME MURILLO ORFILA

INTRODUCCIÓ

A l'esquerra de la carretera de Palma a Llucmajor i a l'altura del quilòmetre 23, es troba el talaiot de Son Noguera inventariat amb el nombre 0614 de l'Inventari de Monuments Megalítics i Restes Prehistòrics i Protohistòrics de Balears.

El talaiot, situat a la Pleta des Camí, ha estat citat repetidament dins la bibliografia arqueològica de l'illa de Mallorca (*MARMORA, A. DELLA 1834, MARTORELL I PEÑA, F. 1879, RULLAN MIR, J. 1985-1986, MAYR, A. 1914, FONT OBRADOR, B./MASCARÓ PASARIUS, J. 1962, MASCARÓ PASARIUS, J. 1968, ROSSELLÓ BORDOY, G. 1979*). Si bé de moment no es disposa d'una monografia específica de dit monument, tot i trobar-se lliure de runa a l'interior de la cambra, fet que possibilita l'estudi arquitectònic del mateix.

Es per això que aprofitant els dies en torn a la Pasqua passada, portarem a terme l'aixecament planimètric del talaiot, d'acord amb el pla presentat a la Conselleria de Cultura del Govern Balear, amb el vist i plau de la direcció del Museu de Mallorca.

DESCRIPCIÓ

Talaiot de planta circular que, en l'actualitat, la seva estructura es troba emmascarada per un claper al Nord Est i per dos murs a l'Oest i Sud-Oest que delimiten un tancat.

Està construït mitjançant un doble parament ciclopi i reblert de pedreny, en alguns casos sembla que hi ha un cert ordre en la col·locació d'aquest, i respondrien a estructures actualment no visibles.

El parament extern de pedres de gran tamany, en posició horitzontal i formant filades, presenta un fort talús, mentre que al parament interior, amb pedres més reduïdes, s'hi pot apreciar una clara inclinació cap a l'interior per aproximació de filades.

Aquesta disposició permet donar solidesa a l'estructura en aconseguir un equilibri de forces entre la pressió envers la base i la de cap a l'interior de l'edifici, que és contrarestada per la resistència del parament de la cambra.

La cambra és de planta circular molt regular, i accessible des de l'exterior mitjançant un corredor cobert amb grans pedres en posició horitzontal, les quals cohesionen el mur en el punt de més feblesa, que s'obrí en altura, lleugerament cap a l'interior.

A la part Nord del parament intern, a 2'70 m. d'altura, es pot apreciar l'existència d'una porta de brancals polilítics, que indubtablement permetrien la comunicació amb un àmbit superior a la cambra del qual no se'n distingeixen les estructures.

A l'interior no s'observen restes de parets, columnes, ni pilars, fet freqüent a l'illa de Mallorca; tan sols al costat Oest, és possible que la neteja posi al descobert restes d'un enllosat més o menys escàs.

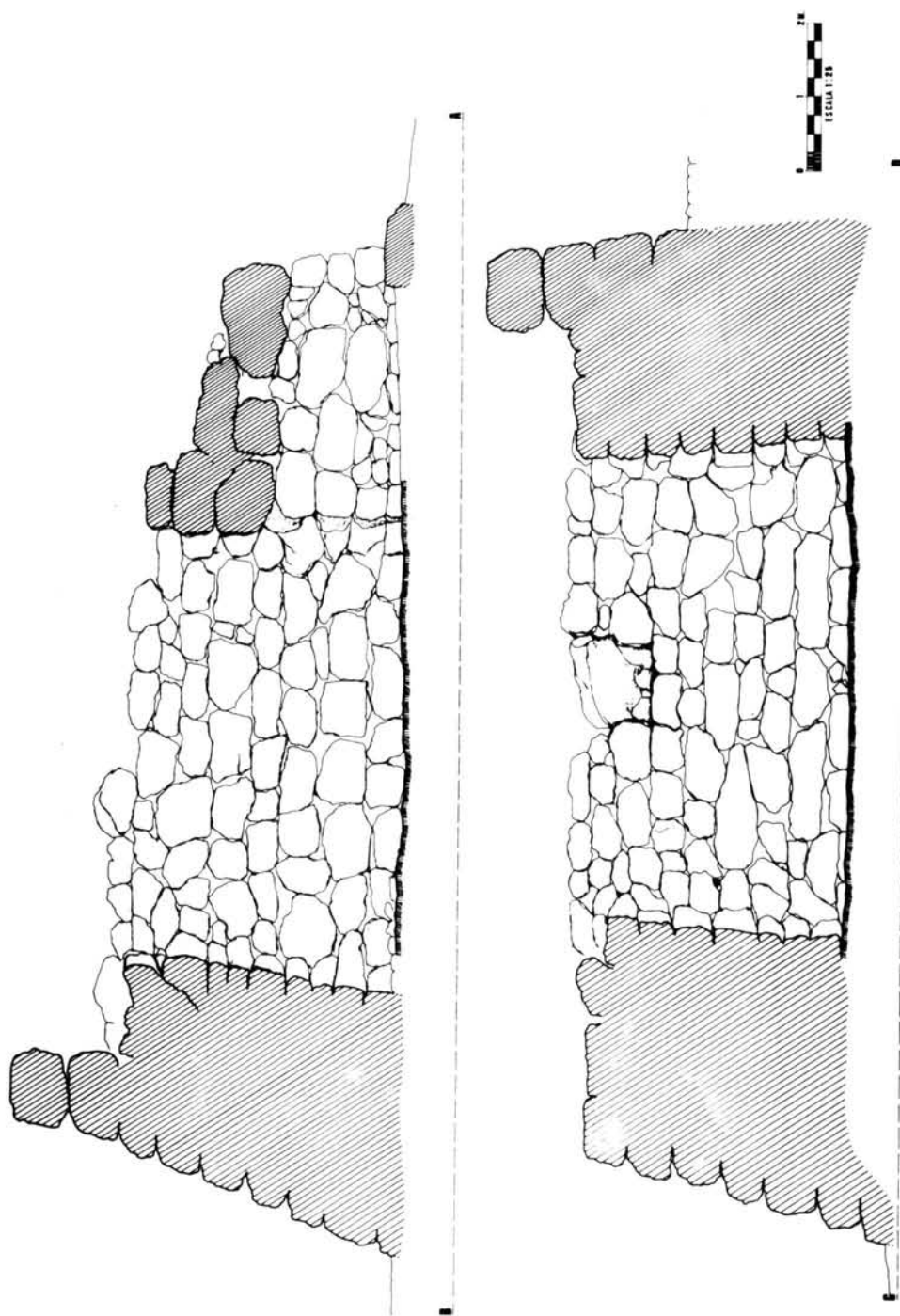
Dimensions:

Diàmetre exterior Nord-Sud	14'5m.
Diàmetre interior Nord-Sud	6'50m.
Diàmetre interior Est-Oest	6'52m.
Altura màxima sobre el nivell de la roca	5'50m.
Llargària del corredor	4'20m.
Amplada del corredor	1'30m.
Altura màxima del corredor	1'75m.
Altura porta exterior	1'25m.
Amplada porta superior	1'00m.

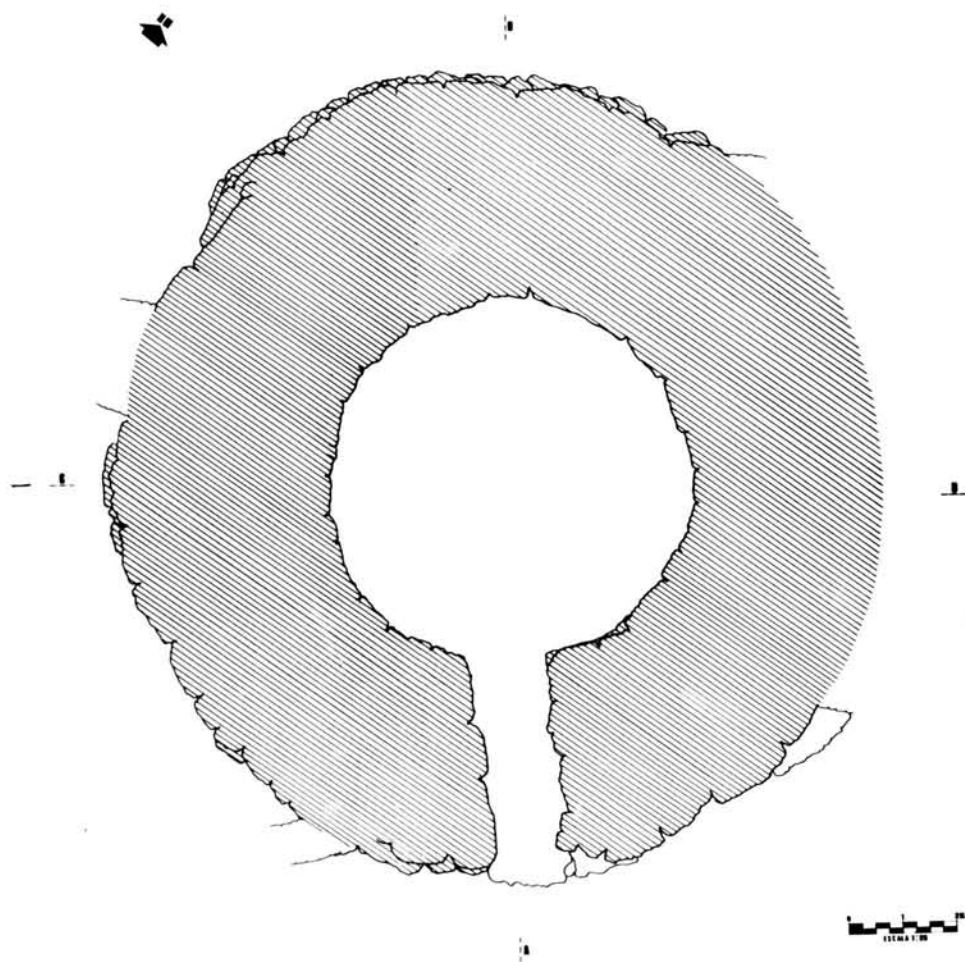
ESTUDI COMPARATIU

La comparació estructural del talaiot de Son Noguera és en el seu conjunt molt similar a altres talaiots de l'illa de Mallorca: Son Serralta (*ROSSELLÓ BORDOY, G. i CAMPS COLL, J. 1978*), Son Oms (*ROSSELLÓ BORDOY, G. 1979*), Ets Antigors (*COLOMINES ROCA, J. 1915-1920*), Son Fornés (*DIEZ, T. i ALTRES, 1980*). Com tots aquests talaiots presenta cambra de planta circular en torn a un eix vertical, però no disposa de columna central polilítica. Es també comú l'ús d'un corredor d'accés cobert amb lloses monolítiques estalonat damunt muntants verticals.

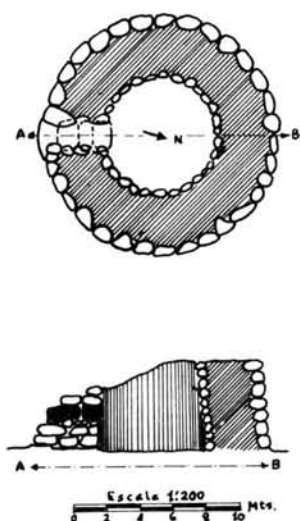
La manca de columna central no és un cas únic: Son Fornés II, Ses Païses (*LILLIU, G. i BIANCOFIORE, F. 1959*), i això fa pensar en un altre tipus de sistema constructiu; aquest bé podria ser una plataforma de llenyam estalonada sobre el parament interior, com podria tenir el talaiot situat al



Talls diametrals del talaiot de Son Noguera

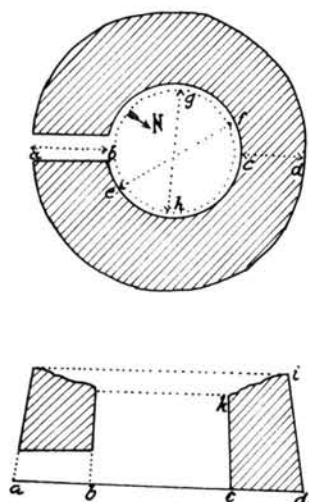


Planta del talaiot de Son Noguera



SEGONS DELLA MARMORA, A.

SEGONS M. PASARIUS, J.



SEGONS MAYR, A.

Nord-Oest del conjunt de Capocorp Vell, cosa que observam igualment a la nuragha B de Torralba de Santu Antine a l'illa de Sardenya (CONTU, E. 1988).

La comunicació d'uns espais superiors a la cambra inferior com ens suggereix la porta situada al Nord del parament interior, és un fet observat en alguns talaiots com possiblement podria interpretar-se en l'estructura enrunada del talaiot de Sa Canova, si bé sense arribar a la sofisticació d'espais intercomunicats de les nuraghes i en les torres clàssiques a Còrcega. En alguns talaiots amb característiques arcaïques com Torre Vella d'en Lozano a Menorca (PLANTALAMOR, 1992), i Protonuraghes com el Sumboe, Crastu i altres de l'illa de Sardenya (MANCA DEMURTAS, L. i DEMURTAS, S. 1984), observam un clar precedent de la comunicació interior. En aquests casos la distribució de l'espai interior és molt diferent del talaiot de Son Noguera, doncs l'estructura es distribueix seguint un eix de simetria horitzontal en la direcció de la porta, mentre que en els casos coneguts a l'illa de Menorca l'eix és vertical i col·locat al centre del monument.

CONCLUSIONS

L'observació detallada del talaiot de Son Noguera ens palesa l'existència d'una diversitat tipològica als talaiots de l'illa de Mallorca poc reflectida a la bibliografia a l'abast. Entenem que l'estudi planimètric de l'estat actual dels molts talaiots de Mallorca, ens pot permetre d'obtenir noves dades, fins hi tot sense intervenir mitjançant excavació arqueològica, estudi que ens proposam dur a terme en un futur pròxim.

Per les característiques del monument, entenem que hem situat el talaiot de Son Noguera dins la línia evolutiva, que durà aquest tipus constructiu a partir d'exemplars d'estructura irregular, a formes geomètriques regulars, fins arribar a una tipologia consolidada i els passos previs de tal consolidació, que oferirà unes característiques pròpies de l'illa de Mallorca dins l'àmbit insular de la Mediterrània Occidental.

BIBLIOGRAFIA

- Colomines Roca, J. *l'edat del Bronce a Mallorca*. A.I.E.C. 5 Barcelona 1915-20 pg. 555-82.
- Contu, E. *Il Nuraghe S. Antine*. Sassari 1988.
- Diez, T. i Altres. *Excavaciones en el yacimiento de Son Fornés 1975-78 (Montuiri, Mallorca)*. N.A.H. 9 Madrid 1980.
- Font Obrador, B. i Mascaró Pasarius, J. *Contribución al conocimiento de la primera Edad del Bronce en Mallorca*. Palma de Mallorca 1962.
- Lilliu, G. i Bianco Fiore, F. *Primi scavi del Vilaggio talaiotico de Ses Païsses (Artá. Maiorica)*. Cagliari 1959.

- Manca Demurtas, L. i Demurtas, S. *Observaciones sobre los Protonuraghes de Cerdeña*. Trabajos de Prehistoria 41, Madrid 1984.
- Marmora, A. Della, *Assaggio sopra alcune monete fenicie delle isole Baleari*. Torino 1834.
- Martorell Peña, F. *Apuntes arqueológicos del Dr... ordenados por Salvador Sampere i Miquel*. Girona 1879.
- Mascaró Pasrius, J. *Prehistoria de las Baleares*. Palma de Mallorca 1968.
- Mayr, A. *Urber die vorrömischen Denkmäler der Balearen*. Klase 1914.
- Plantamor Massanet, L. *L'arquitectura prehistòrica i protohistòrica de Menorca i el seu marc cultural*: Maó 1992.
- Rosselló Bordoy, G. *La cultura talayótica en Mallorca*. Palma de Mallorca 1979.
- Rullan Mir, J. *Observaciones sobre la antigüedad del hombre en la tierra i los primeros pasos en las Baleares*. B.S.A.L. 1 Palma de Mallorca 1886.

Musulmanes en Mallorca, en la primera mitad del siglo XIV

JAUME SASTRE MOLL

Cuando analizamos los libros de obra de las principales construcciones llevadas a cabo por la Monarquía Mallorquina, en las dos primeras décadas del siglo XIV, pudimos percatarnos que en ellas intervino una numerosa mano de obra esclava y de la importancia que ésta supuso en el transcurso de las mismas. Además, comprobamos que la Procuración Real mantuvo un estricto control de los musulmanes libres residentes en la isla, de manera que las listas confeccionadas por ella al exigirles el pago de determinados impuestos permitían conocer, de una manera general, su precaria situación y penurias.

Muy diferente resulta el estudio de los esclavos de otras étnias (sardos y griegos) pues, por su condición de cristianos, gozaron de ciertas prerrogativas papales (prohibición de ser vendidos y exportados a tierras musulmanas) o reales (cuando alcanzaron la libertad eran considerados extranjeros residentes).

Nosotros, en este sucinto trabajo, vamos a centrar nuestro interés sobre la casuística y situación de los esclavos musulmanes y libertos residentes en Mallorca, aunque en ocasiones haremos referencia a la vida por algunos individuos de otras étnias, a modo de comparación, para exponer situaciones análogas.

La presencia de esclavos musulmanes en Mallorca en la primera mitad del siglo XIV obedece a dos circunstancias determinantes: la presencia tardía de una importante población musulmana autóctona en alguno de sus territorios, y el intenso tráfico que se movía a través de su puerto.

La paralización del avance cristiano en la Península a mediados del siglo XIII pudo frenar momentaneamente la afluencia de esclavos a los mercados mallorquines ¹, pero tal eventualidad muy pronto quedó subsanada al ser conquistada Menorca en enero de 1287, pues la población musulmana autóctona fue mayoritariamente esclavizada y vendida.

¹ R. Soto. *La Población musulmana de Mallorca bajo dominio cristiano (1240-1276)*. FRB Vol II (1978) nº 1 pp. 65-80 y nº 2 pp 549-564. Considera que de 1260 a 1280, extinguida la población autóctona mallorquina y creada una estructura social fundamentada sobre un sistema esclavista, se tuvo que recurrir a la importación de esclavos.

El número de musulmanes sacados de Menorca y registrados en el libro de albaranes de la Procuración Real Aragonesa, del 31 de enero al 5 de marzo de 1287, fue de 778 personas; la mayoría de ellas fueron llevadas a Mallorca, donde, según el testimonio de Ramón Calbet, oficial encargado de su venta, el mercado pronto quedó saturado, por lo que el rey mandó que otros 500 menorquines "casati" fueran enviados a Valencia y Barcelona. Otros en cambio fueron llevados a Ibiza, Murcia, Santa Coloma, Montblanc, Alcoy, Ampurias, Vich, Tarragona, Colliure, Palermo,...

En total quedan documentados, entre libres y esclavos, unas 2.200 personas, cifra que muy bien podría ser la mitad o un tercio de la población total insular musulmana.²

Pero esta situación pronto se normalizó. Entonces Mallorca tuvo que importar esclavos de otras áreas o recurrir al corso.

En los primeros decenios del siglo XIV los musulmanes esclavos de la isla fueron mayoritariamente del Sur Peninsular, Marruecos, Magreb Central e Ifriquia, capturados por los corsarios o por las armadas del Pariatge. Al respecto la documentación de la cancillería real dejó constancia de los gastos de manutención de los esclavos encerrados en la fortaleza del Temple de la Ciutat y capturados por la armada; aunque lo más corriente fue que su llegada fuera a través de los tratantes de esclavos.

Después de la conquista de Cerdeña (1323-24) debieron llegar a la isla los primeros esclavos sardos, pero más difícil resulta concretar cuando llegaron por primera vez esclavos griegos. Seguramente la intervención de la Gran Compañía en suelo griego pudo ser la causa de la llegada de los primeros esclavos helenos a Mallorca, via Sicilia. De hecho, los primeros datos que poseemos son de 1301 y de una forma masiva a partir de 1330.³

Tan solo iniciada la tercera centuria empiezan a aparecer también musulmanes turcos. Sólo en 1343 constatamos la presencia de una esclava canaria, seguramente llegada a Mallorca en una de aquellas expediciones armadas, en 1342, a las islas de la Fortuna.⁴

Ch. E. Dufourcq, cuando se refiere a la población musulmana residente en los estados de la Corona de Aragón, cifra en 25.000 los musulmanes residentes en Mallorca, población que "potser la meitat dels mallorquins".⁵ Pero tal opinión fue rebatida por F. Sevillano en su momento al considerarla desmedida, opinión que compartimos.

² J. Sastre. *La salida de musulmanes menorquines tras la conquista de la isla por Alfonso III (1287)*. Revista de Menorca. Maó (1987) 475. El tema también ha sido tratado por A. Jene. *La Conquista de Manurca el febre de 1287* del que hemos consultado una copia mecanografiada.

³ P. Cateura. *Mallorca y Grecia en la Baja Edad Media*. En Relaciones Inéditas entre España y Grecia. Atenas 1986; J. Sastre. *Notas sobre la esclavitud en Mallorca. "El Libre de sareyns e de grecs de lany MCCCXXX"*. En Mayurqa 21 (Palma de Mallorca 1985-87) 101-120.

⁴ Ver apéndice 45. Son interesantes los documentos publicados por M. Bonet. *Expediciones a las Islas Canarias (1324 y 1352)* en B.S.A.L. 6 (Palma de M. 1985-6). 285 y E. Serra Rafols *Los mallorquines en Canarias*. Revista Historia (1941).

⁵ Ch. E. Dufourcq. *L'Expansió catalana a la Mediterrània Occidental*. Ed. Vicens-vives (Barcelona 1969) 155.

LA COMPRA DE ESCLAVOS Y LA RELACIÓN CON SUS PROPIETARIOS

Los esclavos llevados a una ciudad eran vendidos en determinados lugares públicos, donde eran adquiridos después de un riguroso examen físico, pues la ocultación de un defecto, tanto físico como psíquico, podía dar lugar a la anulación de la venta.

Evidentemente los esclavos jóvenes, hábiles en un trabajo, eran más cotizados que los que presentaban algún defecto o los de avanzada edad; y los hombres, más que las mujeres.

Su precio varió mucho, no sólo por sus características físicas, sexo, edad, etc., sino también por la coyuntura económica del momento; por ello no nos atrevemos a determinar unas pautas generales en cuanto a su valor, sino que nos limitaremos a presentar varios casos para probar su complejidad y problemática.

Nombre	Propietario	Comprador	Precio	Año
1 batiat	Procuración Real	Michel Selor: argenter	20 lb	1311
1 esclava	Procuración Real	P. Sestany	20 lb 10 s	1311
Asmet tapiador	Procuración Real	Mg. muler den A. Bertran	40 lb	1311
1 sarrahin	Procuración Real	El Missatge de Bugia	30 lb	1314
1 sarrahina	En Senglars	Procuración Real	30 lb	1314
Mulula Sarrayn	Procuración Real	R. Duban	12 lb	1314
1 sarrhin		Lugarteniente Gobern	31 lb	1320
Mohomet de Bogia	Procuración Real		25 lb	1329
4 sarrahins		Procuración Real	112 lb	1329
25 sarrahins		Procuración Real	613 lb	1329
Arena, grega	G. Descoll	Geralda, viuda	23 lb	1318
Nicolas	B. Cipria	Jacme de Montolanc	36 lb	1322
Catalina	Pascual Real	Jacme Salom	24 lb	1326
Jordi	Pascual Real	Guillem Despuig	35 lb	1326
Eliscen	G. Sunyer	Guillem Rossell	25 lb	1326

Muchos ciudadanos fueron propietarios de esclavos. El Rey, la nobleza, algunos eclesiásticos, muchos artesanos y marineros compraron esclavos. Menos importante fue la compra de cautivos por los habitantes de las villas foráneas, seguramente al no disponer de una liquidez económica equiparable a los de la Ciutat y el no tener suficientes garantías ante una posible huida o insubordinación, situación que se fue paliando a medida que avanzó el siglo, pues hay suficientes noticias para poder afirmar que ya a mitad de siglo había numerosos cautivos en Sóller e Inca, dedicados principalmente a tareas agrícola-ganaderas.

Jaime II tenía en Mallorca unos 20 esclavos musulmanes, la mayoría bautizados, custodiados por un eclesiástico llamado Pere Ses Oliveres, los

cuales eran alimentados y vestidos por los procuradores de las obras en las que trabajaban (Almudaina, Bellver o Santa Maria) ⁶. Pero la mayoría de ellos estaban en manos de burgueses y artesanos que procuraron ocuparlos en un oficio, con cuyas ganancias el cautivo pagara su libertad. Por ello, los propietarios se avenían con el esclavo, mediante un contrato llamado "talla", en el que se especificaba la cantidad que el cautivo tenía que pagar semanal o mensualmente a su señor.

Las listas de "estada e exida de sarrahins" nos informa de un total de 563 propietarios de esclavos comprendidos entre el período 1311-1342. Procurando evitar las consabidas repeticiones, deducimos que lo normal fue poseer uno o dos esclavos en "talla", de manera que mientras uno terminaba de pagar su libertad, el propietario ya había adquirido otro, lo que hace pensar que la posesión de un esclavo, más que un lujo o una muestra de riqueza, fue una forma de rentabilizar un dinero.

La relación de estos propietarios según el número de libertos fue la siguiente:

Musulmanes libertos	Período - Nº de Propietarios				Totales
	1311-20	1325-29	1331-31	1337-39	
1	174	99	81	46	400
2	54	22	13	5	94
3	16	8	6	6	36
4	8	3	2	2	15
5	5	—	2	1	8
6	1	1	—	—	2
7	4	1	—	—	5
8	1	1	—	—	2
9	—	—	1	—	1

Cuando un cautivo había formalizado la "talla" con su señor, gozaba de una cierta autonomía. Seguramente fue en tales momentos cuando algunos debieron contraer nupcias con cautivas, también en talla, matrimonios que, una vez alcanzada la libertad, permanecieron en Mallorca durante largo tiempo, algunos más de 20 años. Tales matrimonios, detectados principalmente en el momento de salir de Mallorca, marcharon acompañados de toda su familia, de manera que es en tales momentos cuando podemos estudiar mejor su composición familiar. Por regla general están formadas por el padre,

⁶. J. Sastre. *La remodelación de la Almudaina de Madina Mayurqa en Palau Reial por Jaime II y Sancho I (1305-1314)*. B.S.A.L. 45 (1989). 118.

⁷. Resulta muy interesante el doc. publicado por E. Pascual. *Un sarraceno libre vendiéndose condicionalmente en calidad de esclavo (1271)*. En B.S.A.L. 8 (1899-1900) 135; En él, Mafumet Aben Ali sarraceno libre se reconoce deudor de 15 libras y media a Examen de Riglos y por ello se somete a servitud con el compromiso de pagar semanalmente dos sueldos a su dueño.

madre y dos-tres hijos, que la documentación llama "Subays-as". Raramente les acompaña el abuelo, abuela o un nieto.

La concepción de uno o más hijos en talla o en libertad fue una carga económica que el cautivo tuvo que soportar y que evidentemente debió prolongar su estancia en Mallorca, pues además de los cuidados propios, sus hijos estaban obligados al "dret de estada" pagadero anualmente.

Son pocas las noticias que nos informen de los lugares donde vivieron estos cautivos. Por general ocupaban una dependencia de la casa del dueño, mientras estuvieron en cautividad o en talla, de manera que éste pudiera controlarlos durante la noche, para evitar su huida; otros en cambio, ya en libertad, debieron vivir en cuevas y casas humildes de los barrios más pobres, como Na Axona que había sido esclava de Ellicsen, mujer de Bernat Garau, la cual "estava a les coves prop Sant Miquel", seguramente en el cauce de la Riera.⁸

Una cuestión difícil de responder es la relación que existió entre el precio de compra y la talla, al que de momento no podemos dar una respuesta satisfactoria.

En 1311 A. argenter "batiat del Senyor Rey" pagó 70 libras obteniendo así su libertad, cantidad muy superior a las de compra.

Por otra parte, también son escasas las noticias de la cantidad que los amos exigieron a los cautivos semanal o mensualmente. Es de suponer que la cantidad varió mucho. Nosotros disponemos de pocos ejemplos. Una tal Francisca, cautiva de Caterina, viuda de Jacme Olzina de Menorca, tenía que pagar semanalmente a su señora 6 dineros y un óbolo. En el supuesto que la esclava tuviera que pagar una redención entre 15 y 20 libras, tardó entre 10-14 años en redimirse.

En cambio Mahumet ben Ali se comprometió a pagar semanalmente a Examenio de Riglos 2 sueldos por las 15 libras que le debía. Tal cantidad suponía la amortización de la deuda en 5 libras anuales, y por consiguiente la nueva liberación al cabo de tres años.

Este ejemplo permite extrapolarlo a otras situaciones parecidas, en las que la deuda fuera de 30, 40, 50... libras, estipulada en la carta de talla. Con el dato anteriormente obtenido, llegamos a la conclusión de que un esclavo varón obtenía la libertad al cabo de 8-10 años de cautiverio.

LA OCUPACIÓN DE LOS ESCLAVOS EN EL CAMPO LABORAL

En las Baleares, la afirmación de Ch. E. Dufourcq es totalmente cierta cuando dice "els presoners musulmans... són utilitzats com a domèstics, treballadors agrícoles, artesans, taverners, obres a les drassanes, a voltes pescadors"⁹

⁸ Ver Apéndice n.º 43.

⁹ Ch. E. Dufourcq. *L'expansió...* Ob. cit. p.48

En 1287, tras la conquista de Menorca, Alfonso III regaló once musulmanes menorquines al Monasterio de Santa M^a de Montserrat, una sarracena negra y dos varones, uno de oficio tejedor y otro sastre, a la Emperatriz de Bizancio, y otros treinta a la Ciutat de Barcelona para que ayudaran en los trabajos de construcción que se practicaban en la atarazana de aquella ciudad.¹⁰

Cuando en 1305-1314 los monarcas mallorquines se afanaron en adecuar la alcazaba de la Almudayna en Palau Reial, en las obras intervino un numeroso grupo de musulmanes, la mayoría esclavos, propiedad de los maestros que trabajaban en ella o fueron contratados eventualmente. En 1309 se citan 41 "sarrahins" de los que 36 eran esclavos; al año siguiente su número fue de 56 y en 1313 fue de 13.

El salario percibido por tales personas era, en general, inferior al de su maestro, pero no difería del cobrado por un "fadri". Otros en cambio, al parecer libres, cobraron un salario más elevado, parecido al de los maestros.

Además de ellos, intervinieron en la obra otros 20 cautivos de propiedad de la Corona, alimentados y vestidos por los procuradores reales que costearon también su atención sanitaria cuando se lesionaron; pero tales atenciones redundaban en su paga, pues solo cobraron 7 dineros diarios, incluidos domingos y festivos, mientras que los demás sus apercebimientos diarios oscilaron entre los 14-24 dineros, sólo los días que trabajaron.

Un cálculo hecho sobre los jornales trabajados por los participantes en la obra de la Almudaina nos revela que el trabajo de los esclavos supuso más del 50% de los jornales según este desglose.

	1309	1310	1313
Maestros	3149	2155	648
Fadrins-macips	786	405	252
Cautius	428	290	821
Cautius del Senyor Rei	4565	3895	3780 ¹¹

En la construcción del castillo de Bellver se observan unas pautas similares. El libro de fábrica de 1309, único ejemplar conservado de las obras, detalla que junto a los 7.672 jornales trabajados por los maestros-oficiales y aprendices, la mano de obra esclava contabilizó un total de 3.930 días de trabajo, es decir, otro 34%¹².

La pérdida de los libros de obra de la Seo de Mallorca nos impide hacer toda valoración al respecto, pero seguramente la intervención de esclavos en su construcción también debió ser importante.

¹⁰ J. Sastre. *La salida...* Ob. cit. Apéndice 4, 23, 25

¹¹ J. Sastre. *La remodelación...* Ob. cit. p. 118

¹² El capítulo de "Pertreyt" del libro ha sido publicado por M. Durliat en *Le Chateau de Bellver à Majorque*. E. Roussillonaises, 5 (1956) 197.

El trabajo realizado por tales esclavos en los proyectos reales fue muy diverso: "picaperes", "trancador de pera", "serrador", "fuster", "bastaix", "caler", "ferrer", "gruixer"...

Algunos de ellos merecen una atención especial, tanto por los trabajos que realizaron como por la continuidad de los mismos: Así citaremos a En Ali d'En Portavi que semanalmente afiló las herramientas de los maestros contratados en la Almudayna y Bellver, y quien forjó las rejas para cerrar las puertas y ventanas de ambas edificaciones; Abraham Mestiola y Abraham Sabba vendieron a los procuradores, para la obra de Bellver, 4.590 y 1.970 cuarteras de cal, en 1309, respectivamente.

En cambio otros son citados como "esperdenyer", "forner", "teixidor", "vanover"... oficios que ejercieron durante su cautividad y aún después de ésta para poder sustentarse y pagar los impuestos a que eran debidos. Algunos son citados por su habilidad y destreza, como un tal G. Batiat, propiedad del Obispo de Mallorca, que el rey deseaba comprar para "que jugas a la jenetia"¹³. Otros fueron traductores de las cartas enviadas por los monarcas africanos o como intérpretes en las negociaciones de paz gestionadas por los "missatgers". Tal fue el caso, en 1324, de un tal Mahumet, propiedad de Blanca d'Oris, "per so con per moltes de vegades los turcimanya els ligi letres sarrahinesques els esplana en pla que venien de terra de sarrahins". Casos similares los hallamos documentados en 1331 y 1337 cuando Bartomeu, cautivo de Marti pintor "arromansa letres sarrahinesques al Senyor Rey les quals eren vengudes de Tuniç".¹⁴

En 1330 Pere Johan, maestro carpintero, trabajó en la Seo durante 16 días junto con cuatro sarracenos de su propiedad desclavando las campanas para repararlas.¹⁵ Francesc Cavaller, pintor de las dependencias en Bellver, tenía en su equipo un tal Abraham pintor.¹⁶

Algunas ordenanzas dictadas a mediados de siglo nos indican que era habitual que los pescadores mallorquines enrolaran en sus embarcaciones uno o más cautivos para que les ayudaran en los trabajos de pesca, lo que suponía un evidente riesgo para aquellos. Para evitar males mayores se disponía que los pescadores no enrolaran en su tripulación más de dos cautivos.¹⁷

Por último anotaremos que la mayoría de los porteadores "bastaix" eran cautivos. Sólo por citar un ejemplo baste recordar el transporte de 15 bigas de gran tamaño que, desde las atarazanas de la Ciutat, fueron llevadas al

¹³ J. Sastre. *Estancia y salida de musulmanes libres y esclavos durante el reinado de Sancho I y Felipe de Mallorca*. B.S.A.L. 44 (1988) Apéndice 10.

¹⁴ Ver Apén. 37 y 39

¹⁵ J. Sastre. *El primer libro de fábrica y sacristía de la Seo de Mallorca (1327-1345)*. B.S.A.L. 43 (1987), 55.

¹⁶ J. Sastre. *El Castillo de Bellver bajo la dinastía de los Reyes de Mallorca (1300-1343) en ESTUDIS BALEÀRICS* (Palma 1990) 61-62.

¹⁷ Ch. Verlinden. *Un taxation d'esclaves à Majorque en 1428 et la traite italienne*. En Bull. de l'Inst. Historique Belge de Rome 1972 p. 183

alcazar de Valldemossa para cubrir una habitación, tarea que fue encargada a Berenguer Ses Oliveres, un eclesiástico, que acompañó a los 30 esclavos musulmanes que las acarreaban.

Todo ello hace pensar que fue frecuente el empleo de mano de obra cautiva en Mallorca, lo que permite extrapolar, para los trabajos más onerosos, aquella contestación dada por el soberano abdaludida, Abu Taxfin, a Jaime II de Aragón en 1320, "Sapiquen que dins el nostre reialme tots els treballs són fets pels catius".¹⁸

MUSULMANS LIBERTOS

Cuando los cautivos en talla alcanzaron la libertad siguieron ejerciendo las mismas profesiones que durante su cautiverio, oficios escasamente remunerados que no les permitirían llevar una vida holgada.

La documentación, aunque no nos informa de una manera directa, nos revela que la máxima preocupación de estas gentes consistió en acumular el dinero necesario para salir de la isla, pero hallaron trabas de todo tipo que alargaron su estancia, en algunos, más de 20 años.

Una de ellas fue el "dret de stada de sarrahins" exigido a todos los musulmanes libres y residentes en Mallorca, de manera que todos los hombres, mujeres y niños-as (subays-as) eran obligados al pago de 4, 2, 1 morabatins.¹⁹ En casos excepcionales se rebajó tales cantidades cuando el individuo alegaba ser cojo, ciego, le faltaba una mano o un pie o era muy viejo.

El impuesto era oneroso. En el supuesto que un musulmán, con esposa y dos hijos, cobrara un salario de 12 dineros diarios y trabajara los 360 días del año, lograba unos ingresos de 18 libras, mientras que el costo de la estada del grupo familiar ascendía a 3 libras 4 sueldos, es decir el 18% de su sueldo, porcentaje que se incrementó si la prole era más numerosa o si tuvo a su cargo un familiar de mayor edad.

Bien es cierto que algunos musulmanes libres no pagaron a la administración real el impuesto durante tres, cuatro y hasta cinco años. La multa impuesta por tal descuido era el doble de la deuda, en cuyo caso muchos se declaraban insolventes.

La deuda pendiente daba pie a las autoridades competentes a detener al individuo y a venderlo nuevamente como esclavo,²⁰ ahora bien, sólo por la cantidad adeudada.

El número de musulmanes libres y residentes en la isla, contabilizados en 5 años, en el período 1311-1320, fue de unas 1.220 personas, cantidad que podría duplicarse para todo el decenio. En cambio, para el quinquenio 1325-

¹⁸ Ch. E. Dufourcq. *L'Expansió...* Ob. cit p. 49.

¹⁹ Ver Apen. nº 4 y 24

²⁰ V. Apén. 33 y 34

1330 el número computado es de 705 personas, cifra que se acercaría al millar al faltar la documentación de tres años.²¹ De 1330 a 1342 su número decrece ostensiblemente, pues los 1027 corresponden a ocho años de los doce que incluye el período.

AÑO	SALIDAS	FALLECIDOS	RESIDENTES	TOTALES
1311	113	5	203	321
1314	329	3	156	488
1316	103	4	183	290
1318	124	1	107	232
1320	400	—	138	538
1311-1320	1.069	13	138	1.220
1325	—	—	167	167
1327	205	1	163	369
1328	204	1	146	351
1329	157	2	135	294
1325-1329	566	4	135	705
1331	75	2	120	197
1332	236	1	121	358
1333	195	—	75	270
1337	79	—	81	160
1338	158	—	88	246
1339	141	—	35	176
1341	37	—	35	72
1342	68	—	35	103
1331-1342	989	3	35	1.027

La población musulmana aquí representada se distribuyó de la manera siguiente, según el sexo y la edad:

	VARONES			HEMBRAS			TOTALES	
	Viejos	Homb.	Subays	Viejas	Mujeres	Subayas	V	H
1311-20	171	694	87	30	200	38	952	268
1325-30	68	422	48	13	121	33	538	167
1331-33	13	66	25	6	49	26	104	81
1337-39	54	249	17	21	28	9	320	58

En todos los grupos estudiados observamos una clara mayoría de varones con respecto al grupo de mujeres. En el primer y segundo período (1311-20) (1325-29) la proporción es de 3'5: 1 y 3'2:1. En ellos hemos tenido en cuenta

²¹ J. Sastre. *Economía y Sociedad del Reino de Mallorca. Primer tercio del siglo XIV*. Palma de Mallorca 1986. pp. 48-56.

tanto los residentes como los que salen, por lo tanto ambos porcentajes se refieren a una muestra de la población total musulmana. En el tercer período (1331-1333) la proporción es de 1'3:1, obtenida solo entre los residentes de tres años, en la que se observa que la población que se queda es mayoritariamente femenina y menor (mujeres + subays = 57%). Mientras que en el cuarto período (1337-39) la proporción es de 5'5:1, obtenida en el grupo de personas que sale de la isla en los referidos años.

A la vista de tales resultados puede concluirse que anualmente salía de la isla un numeroso grupo de varones (hombre-viejos) y una escasa representación de mujeres y niños (80, 13 y 7% respectivamente).

Así pues, hemos de creer que la población musulmana liberta se iba renovando anualmente, pues mientras unos iniciaban su libertad otros, los más viejos, preparaban su marcha después de 10-15 años de cautiverio libertad.

Dos ejemplos curiosos son: En 1311 una sarracena libre, llamada Xemsi, que había sido esclava de G. Laupart, estaba casada con un tal Sagt, que había sido cautivo de Bernat de Vila Bertran. Este matrimonio vivió y residió en libertad en la isla pasado el año 1320, pagando ambos anualmente los "morabatins" en concepto de residencia. Pero además, la pareja pagó en 1318 la "estada" de su hijo Sayt y en 1320 la de otros dos, Mafomadeyl y Axona.²² Ello supone la residencia de una familia liberta de ascendencia esclava en suelo mallorquín durante más de 10 años.

El segundo caso también comienza en 1311. En este año está documentada una sarracena libre llamada Aixa, que había sido cautiva de Berenguer Ferran. En 1316 aparece pagando la estada de su hija Hügeyma, menor de 18 años. En 1325 Hügeyma, hija de Aixa "que fo de Bng. Ferran", paga la "estada" de tres hijos suyos, Asmadeyl, Alio y Fatima, y en 1331 además de aquellos tres la de otro, llamado Mahumedell. Al año siguiente todos ellos vuelven a pagar el derecho de residencia.

Además de estos dos casos, otros pueden ser citados por su larga permanencia. Como:

Abraham "que fo den P. des Angles" 1311-1342

Axa "que fo de la muler den P. Albert" 1316-1332

Juceff "que fo den Jacme Carrio d'Arta" 1316-1341

Axa "que fo den Jacme Caxisso" 1325-1333

Mahomet Alporteyali "que fo de Na Nicholaua muler den P. des Clos" 1315-1332.

La precaria situación de muchos de ellos y su larga permanencia en la isla hizo que algunos hallaran la muerte en Mallorca.

El óbito de un musulmán libre supuso para sus familiares la obligación de abonar el erario real un tercio de los bienes del finado, y en algunos casos además, el derecho de "estada" de varios años atrasados. El pago de tales

²² J. Sastre. *Estancia...* Ob. cit. (Ver el propietario Laupart, G.).

cantidades nos ha permitido conocer las disponibilidades económicas de algunos de ellos y por tanto, de la posibilidad de abandonar la isla en breve plazo.

Teniendo en cuenta que la posesión de 10 libras era el nivel económico que separaba las personas solventes de las pobres (según las disposiciones del impuesto del morabatí), podemos creer que la mayoría de los libertos tenían un nivel económico muy bajo, ya que de los 23 reseñados solo 10 superan esta cantidad. De todos ellos, sólo uno merece un comentario particular. Tal es el caso de Cassim de Manchor, fallecido en 1314, cuya esposa Aixa tuvo que entregar la crecida suma de 50 libras al erario real, cantidad que permite evaluar la riqueza de este matrimonio en 150 libras aproximadamente.²³

Otro caso muy similar ocurrió con Sayt Ferrer, en 1314, asociado con Jacme de Munt Alt, de profesión herrero, el cual tuvo que abonar 40 libras "per una comanda que tenia den Sayt sarrahin franc que muri ab intestat"²⁴, aunque en este caso se trata de la expropiación de todo su patrimonio.

LA PRESENCIA DE MUSULMANES EXTRANJEROS EN MALLORCA

Los tratados de paz y amistad entre los monarcas mallorquines y los norteafricanos y granadinos llevaban implícitos el intercambio de cautivos súbditos de las dos partes firmantes, de manera que una vez concertada la paz, un representante de cada una de las partes se personaba en el país amigo para hacer efectivo el rescate.

La presencia en Mallorca de "Missatgers" musulmanes dejó constancia en los libros de la tesorería real, al encargarse ésta de su alojamiento, vestido, comida y todo cuanto fuera necesario para procurar una confortable estancia a aquellos huéspedes.

De las numerosas "embajadas" musulmanas llegadas a Mallorca citaremos la de 1311, procedente de Bugía, que permaneció en la isla por espacio de un mes y medio (del 5 de julio al 22 de agosto).

Durante su estancia la procuración pagó a diversos "drapers" la confección de ocho "aljubas" con ricas telas ("draps d'Ippre") a modo de regalo y la manutención de todos ellos (7 personas), con un costo total de 46 lb 5s.²⁵ También se anotaron los gastos de los viajes de ida i vuelta.

La llegada de un nuevo "missatger" procedente de Bugia está documentada en 1313²⁶. En 1323 se cita la estancia del alcayt Hudeyl "missatger del Rey de Granada" entre el 23 de setiembre y el 28 de octubre, contacto político que culminó con una paz en 1324²⁷.

²³ Este caso es citado por Ch. E. Dufourcq. *L'expansió* p. 185. También lo cita N.E. Gais. *Aperçu sur la population musulmane de Majorque au XIV^e siècle* p. 23.

²⁴ ARM RP 3039 fol. 10v.

²⁵ V. Apén. n^o 3

²⁶ V. Apén. n^o 7

²⁷ V. Apén n^o 20, 22 y 23

Otra, ya en el reinado de Jaime III, fue en 1337 cuando llegó a Mallorca un tal Mahomet Boabdille enviado por el rey de Túnez. En esta ocasión la procuración agasajó a la delegación con 67 corderos, numerosas aves, salsas y pan como comida; se les hospedó en una casa que se les alquiló expresamente y además se confeccionaron 3 "aljubas", una para cada emisario. El costo de todo ello ascendió a 180 libras mallorquinas.²⁸

Es un suponer que esta cordialidad también fue recíproca cuando los emisarios mallorquines se trasladaron a las cortes musulmanas por idénticos motivos, siendo citados en varias ocasiones Berenguer Feliu (Bugía 1311), Benet Blancas (Bugía 1313, Túnez 1320, 1330, 1331) P. Besanta (Ceuta 1316, 1318, 1324), P. Planes (Bogía 1316), P. García (Tirimse 1320), C. Badía (Almería 1324), Bng. des Bach (Túnez 1336)...

Ellos fueron los que llevaron a Mallorca los presentes con que los monarcas musulmanes correspondían a los regalos enviados por la corte mallorquina, como fueron algunos monos y una leona que, en 1323 llegó de Tirimse.²⁹

Dentro de este intercambio, ciertos cautivos musulmanes jugaron un papel importante, pues algunos tradujeron las cartas enviadas por los monarcas musulmanes o sirvieron como intérpretes en Mallorca; en cambio los mensajeros mallorquines, cuando se dirigieron a países islámicos, fueron acompañados por intérpretes judíos.³⁰

La misión de tales "missatgers" era la de adquirir, mediante compra, a súbditos de su reino para luego extraditarlos a su lugar de origen. Al respecto hemos hallado algunas listas que refieren los nombres de aquellas personas redimidas por los emisarios, el precio pagado por cada uno de ellos y los derechos que la administración real requería para que pudieran salir sin trabas de la isla.

De ellas y por su interés destacamos la presencia del Alhaig Muhamet Almalequi, en 1332, quien, en el transcurso de su estancia, compró 185 personas que llevó a Hone en diversas embarcaciones.³¹

Otras veces, estas operaciones eran efectuadas por particulares mallorquines que luego presentaban una relación de gastos a la tesorería real.

Pero además de la llegada de tales mensajeros, en la documentación hay constancia de la presencia de musulmanes libres llegados por causas diversas. Tal vez la principal fuera la búsqueda de familiares y amigos en cautividad, pero tampoco hay que descartar la actividad comercial, el exilio etc. Por regla general, son citados seguidos de su lugar de origen, de esta manera; "Abraham que vench de Malicha".

Por su número y los años que algunos residieron en la isla, parece que durante el primer cuarto del siglo XIV hubo una cierta tolerancia en Mallorca ante la presencia de musulmanes libres, situación que se fue restringiendo en el segundo cuarto de siglo.

²⁸ V. Apén. n° 41

²⁹ V. Apén. n° 21

³⁰ V. Apén. n° 15

³¹ V. Apén. n° 38

Entre estas medidas citamos, una mayor presión fiscal, al exigir el doble del derecho a aquellos musulmanes libres que sacaban musulmanes cautivos de la isla a partir de 1331; al aumentar el derecho de "estada e exida" a partir de 1339 y la obligatoriedad de todo musulmán libre de llevar una señal distintiva de su condición ³² (seguramente sobre sus prendas de vestir).

De 1311 a 1342, según las listas de "estada", hemos contabilizado unos 137 musulmanes extranjeros residentes en Mallorca según ellas su procedencia fue la siguiente:

Procedencia	1311-20	1325-29	1331-34	1337-39	1341-42
Alcoll	1	—	—	—	—
Alcudia	4	3	2	1	—
Almeria	9	6	5	4	3
Argel	3	5	2	—	—
Asilah	1	1	2	7	—
Barbaria	3	—	—	—	—
Barcelona	2	—	—	—	—
Bona	5	—	—	—	—
Bisc	3	—	—	—	—
Bugia	5	4	—	—	—
Cansera	—	1	—	—	—
Casablanca	2	—	—	—	—
Cherchel	—	1	1	1	—
Cullera	—	—	2	—	—
Denia	—	1	—	—	—
Fez	1	—	—	—	—
Garb	1	—	—	—	—
Granada	—	1	—	—	—
Ibiza	1	1	1	—	—
Lerida	2	2	—	—	—
Mazagran	2	—	—	—	—
Morvedra	—	—	1	—	—
One (Honein)	—	2	2	1	2
Oran	—	4	2	—	—
Osca	—	1	—	—	—
Sicilia	1	—	—	—	—
Tedelis	—	1	—	—	—
Togo	1	—	—	—	—
Tortosa	1	1	—	—	—
Tunez	10	1	1	—	—
Valencia	—	2	—	—	—
TOTALES	51	46	21	14	5

³² V. Apén. n° 36 y 40

Es importante destacar que un gran número de ellos eran mujeres, algunas de avanzada edad. Otros fueron anotados en las "exidas" cuando salieron acompañados por varios familiares, unos pocos permanecieron más de 10 años en la isla, formando una familia al casarse con alguna liberta.

Tal vez el ejemplo más significativo se da en 1331. Se trata de un tal Bacci de Almería, de oficio "ligador", casado con Mariam, sarracena libre que fue cautiva de P. Sa Vila. En el transcurso de 10 años (1331-1341) junto a este matrimonio van apareciendo cuatro hijos pagando la "estada", Maymo, Hügeyma, Alio y Atzitza, los cuales figuran todos en las listas de 1341, sin que podamos concretar la fecha de su marcha. Es una prueba evidente del arraigo de un extranjero, de un país musulmán, en la isla mediante el matrimonio con una liberta, y de la tolerancia que reinaba en estos momentos en el Reino de Mallorca.

Además todo parece indicar que hacia 1311 la Corona pretendía adecuar unas casas, en el muelle, para construir una alhóndiga para los musulmanes comerciantes que llegaran a la isla. Para ello se compraron una casas "den Asselm de Dolsa que es prop lo portal de la Darrassana ab la torra e ab los obradors pertanyens al dit alberch lo qual fo venut a instancies de creedors del dit Asselm de Dolsa e ten se lo dit alberch per lo Senyor Rey al XX de luysme. E fo lo preu CCCXXXV lliures" que se adquiría en primera instancia "a ops de fer fondech als sarrahins".

El edificio, situado cerca del mar, lindaba en tres partes con la plaza y ribera del muelle, mientras que la otra lo hacía con el muro de la Ciutat y otras edificaciones.

Al no prosperar la idea inicial, la casa fue remodelada y alquilada, en 1323, a los Jurados de la Ciutat para colocar en ella las oficinas del Pariatge que habían suscrito con el rey, de manera que en 1325 la Procuración Real anotó el cobro de dos años de alquiler que hacían aquellos por el inmueble.

SALIDA DE LIBERTOS Y CAUTIVOS DE LA ISLA

Parece ser que cuando un liberto podía pagar el viaje de regreso debió hacerlo rápidamente, pues cuando analizamos las listas de "estada e exida" pudimos comprobar que el número de musulmanes libertos contabilizados durante un determiando año decrecía ostensiblemente al computar la relación del año siguiente, de manera que al cabo de 10 años, sólo un reducido número de aquellos permanecía en la isla.

	1311	1314	1316	1318	1320
1311	321	62	39	29	20
1314		488	83	58	41
1316			290	83	65
1318				269	92
1320					538

	1325	1327	1328	1329	1331	1332	1333	1334
1325	167	113	96	68				
1327		369	124	81				
1328			351	95				
1329				294				
1331					195	82	44	
1332						357	52	
1333							270	75
	1337	1338	1339	1341	1342	1343		
1337	160	65	30	19	19			
1338		246	35	21	21			
1339			176	22	22			
1341				72	32			
1342					103	35		

Como ejemplo baste señalar que en 1311 el número de musulmanes libertos y cautivos reseñados era de 321, de los que 62 son nuevamente nombrados en 1314; otros 39 lo son en 1316; 29 en 1318 y sólo 20 en 1320, lo que indica que en nueve años, de aquellos 321 personas solo restaban 20 en la isla, cifra que supone la salida de un 90% del total.

Según los datos aquí expuestos, ello supuso una salida aproximada de unas 200 personas anualmente, entre 1311 y 1320, como término medio, con un mínimo de 103 personas en 1316 y un máximo de 400 en 1320; mientras que entre 1331 y 1342 la media bajó ostensiblemente, situándose en 125 personas/año, con un máximo de 236 en 1332 y un mínimo de 37 en 1341.

Todo parece indicar que la población musulmana cautiva y liberta de Mallorca se estaba "agotando" a mitad del siglo XIV, ya que la sola presencia de 35 libertos en el registro de estada lo que presupone que en años anteriores habían alcanzado su redención después de sufrir cautividad en la isla.

De un total de 300 personas citadas en el "Libro de sareyns e greys de l'any de MCCCXXX" 227 son "sarrahins", mientras que 73 son "batiats-greys".³³ Pero éstos últimos no han dejado un rastro tan claro en la documentación como lo hicieron los musulmanes, pues aquellos al alcanzar la libertad fueron considerados como cualquier otra persona extranjera residente y por tanto exenta de los impuestos de "estada exida" exigidos a los "sarrahins".

La salida de los musulmanes de la isla se debía a varias razones: El retorno de los libertos a su lugar de origen, la exportación de musulmanes a países islámicos para proceder al rescate de algún mercader o isleño también en cautividad y la salida de aquellos musulmanes libres que llegaban a la isla en busca de un familiar o amigo, por interés comercial o para dirigirse a otras tierras del Mediterráneo Central o viceversa.

³³ J. Sastre. *Notas sobre la esclavitud...* Ob. cit. p. 103

Para evitar la salida de cautivos de la isla, así como de libertos con deudas, los oficiales reales exigían a todos el "albara de exida" y el aval de una persona.

El albarán, así como el "dret de Exida" fue pagado por personas muy diversas. En unos casos fue abonado por el propio liberto, su antiguo dueño, que lo avaló en el momento de su marcha, el patrón de la nave en la que embarcaba o el comerciante que los llevaba a otros mercados.

En tales albaranes se especificaba el nombre y número de personas que se embarcaban, su condición, quien los avalaba, el patrón de la nave y el destino de la misma.³⁴

Una vez satisfecho el albarán (6 dineros) y el dret de exida (32s. 16s 6 8s. según se tratara de un hombre-mujer-subay/a) el liberto podía salir sin impedimento de la isla, previo pago del viaje.

Tales personas se sirvieron del intenso tráfico comercial que desde Mallorca se irradiaba por todo el Mediterráneo. La distribución de todos ellos fue la siguiente:

	1311-20	1327-29	1330-33	1337-39	1341-2
Marruecos	159	64	74	7	—
Magreb Central	128	142	322	256	59
Ifriquia	158	88	110	26	27
Sur Peninsular (Spanya)	440	117	61	72	16
Levante Peninsular	31	43	58	4	—
Mediterráneo Central	35	24	30	6	—
Sin Especificar	118	85	78	7	3
Totales	1.069	566	733	378	105

Los musulmanes que se dirigieron hacia tierras de Marruecos lo hacían preferentemente hacia Ceuta y Casablanca, observándose una paulatina disminución de sus salidas entre 1337-1342, de manera que en los dos últimos años no se registra ninguna salida. Ello fue debido seguramente a la inseguridad que en tales momentos se registraba en el Estrecho, circunstancia que debió afectar en mayor o menor medida a todos los países islámicos próximos a él.

La salida de musulmanes hacia el Magreb Central alcanza las cotas más altas entre 1330-1339, mientras que baja ostensiblemente en los dos años posteriores a la última fecha. Los principales puertos de destino fueron Oran y Mostegani, además de Argel y Honein.

Los puertos más frecuentados en Ifriquia fueron Túnez y Bugía. A lo largo de estos 30 años hemos detectado la salida hacia Túnez de un total de 181 personas, cifra que le convierte en una de las plazas más frecuentadas del Norte de Africa y una de las más concurridas.

La afluencia de libertos al Sur de España fue nomersa en el segundo decenio del siglo XIV, pero ésta se fue reduciendo paulatinamente. El centro

receptor por excelencia fue la ciudad de Almería, con la que Mallorca mantuvo un activo comercio y a la que acudieron, en los años que conocemos, más de 300 personas. Le siguieron en importancia Málaga y Sevilla.

Muchos de los musulmanes que salieron hacia los puertos levantinos eran habitantes del Reino de Valencia o personas que desde aquel reino habían llegado a la isla y retornaban a su lugar de origen. La plaza más concurrida fue la rada de Valencia.

En cambio creemos que los musulmanes que marcharon hacia el Mediterráneo Central tenían como lugar de destino la isla de Sicilia o la ciudad de Túnez. Su número siempre fue muy reducido en comparación con las demás áreas.

Además de la salida de éstos por los cauces "legales", algunos intentaron salir de la isla preparando la huida.

La vigilancia de sus propietarios y su encierro durante la noche evitaba que el cautivo pudiera escaparse. Además, el intento de fuga estaba penado con severos castigos como, recibir 50 latigazos, la amputación de una mano, un pie y hasta la muerte, penas de debieron hacer desistir a un gran número.

La primera condena que conocemos data de 1330 y refiere al ajusticiamiento de tres cautivos sarracenos, huidos de Mallorca, y capturados en Ibiza.³⁵ Otra en 1341, nos refiere como unos sarracenos, huidos de Barcelona, llegaron a Mallorca con una barca que abandonaron cerca del castillo de Pollensa.³⁶ Otros en cambio, en 1342, habían huido de la Ciutat de Mallorca y se temía que robaran una embarcación y se hicieran a la mar, por ello se ordenó al batle de Calviá que intensificara su búsqueda por las marinas y procediera a su captura.³⁷

Pero tal vez el caso más relevante se dió en septiembre de este mismo año. En esta ocasión el batle de Sóller notificó al lugarteniente de la Gobernación que por la noche ocho sarracenos cautivos huyeron del puerto de Sóller con dos barcas, pero antes de embarcarse inutilizaron y destrozaron otras, para evitar su persecución. Ante el hecho, el lugarteniente movilizó al mismo batle de Sóller y Alcúdia para que salieran en su persecución y alertó a las autoridades de Menorca del incidente para que estuvieran prevenidas en el caso de que aquellas embarcaciones recalaran en uno de sus puertos o calas.³⁸

Por último, en 1343 tenemos registradas otras dos huidas. La primera fue protagonizada por un griego llamado Miquel que, aprovechando el armamento de la embarcación de G. Dolivela, se había enrolado entre "la xurma" y huido de su amo, un tal G. Moragues. La segunda fue protagonizada por

³⁴ Algunos albaranes los hemos hallado entre la documentación de la Tesorería real.

³⁵ ARM RP 4389 fol. 7

³⁶ ARM RP 3782 fol. 156

³⁷ ARM AH 3 fol. 264 v

³⁸ ARM AH 2 fol. 101 v.

otro cautivo griego llamado Johan, de 18 años de edad, propiedad de Bn. Cerda, pescador. El cautivo, junto con otros, le habían robado la barca con la que pasaron a València donde fueron capturados. Su apresamiento motivó el consiguiente requerimiento del lugarteniente de Mallorca al Justicia de la Ciudad de València, para que Johan y los otros fueran restituidos a sus propietarios, pero al parecer ya había sido vendidos.³⁹

Salida de musulmanes según los registros de "exides"

	1330	1331	1332	1333	1337	1338	1339	1341	1342
MARRUECOS									
Alcúdia	3	5	9	—	—	1	—	—	—
Anfa	5	4	14	—	4	—	—	—	—
Arzila	1	1	4	—	—	—	—	—	—
Sale	2	—	—	—	—	2	—	—	—
Septa	1	24	—	—	—	—	—	—	—
MAGREB CENTRAL									
Argel	7	1	—	1	3	5	2	1	2
Brisce	—	1	1	—	1	—	—	—	—
Giger	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Honein	3	6	179	43	9	102	86	16	27
Les Plajes	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Mazagran	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Mosteganem	—	—	2	10	6	7	20	2	5
Oran	10	—	1	41	—	4	—	1	—
Tenes	1	—	—	2	1	7	1	3	2
Xerxel	—	1	1	—	—	1	—	—	—
IFRIQUIA									
Alcoll	3	4	—	1	1	1	—	—	1
Bona	—	1	—	—	—	—	1	1	—
Bugia	7	3	—	55	5	4	4	3	9
Tedelis	—	—	—	—	—	—	3	—	—
Tirimse	6	—	—	2	—	—	—	—	—
Tripol	4	—	—	—	—	—	—	—	—
Tunis	20	3	1	—	3	—	4	—	13
LEVANTE PEN.									
Alacant	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Barcelona	10	1	1	—	—	1	—	—	—
Castello de Ampuries	1	—	—	—	—	—	—	—	—

³⁹ ARM AH 4 fol. 3v y 5v.

Morvedra	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Tarragona	5	—	1	—	—	—	—	—	—
Valencia	19	3	3	—	3	—	—	—	—
Ibiza	9	—	—	—	—	—	—	—	—
Colliure	3	—	—	—	—	—	—	—	—
SUR PENINSULAR									
Almería	20	12	5	12	31	4	13	2	6
Malica	1	—	7	—	6	11	1	8	—
Spanya	—	—	—	—	—	3	—	—	—
Sevilla	2	—	1	—	1	2	—	—	—
Portugal	—	—	1	—	—	—	—	—	—
MEDITERRANEO CENTRAL									
Caller	—	—	—	—	—	—	2	—	—
Cerdeña	1	1	—	1	1	3	—	—	—
Sicilia	1	—	—	26	—	—	—	—	—
SIN ESPECIFICAR	71	1	5	1	3	—	4	—	3
Totales	227	75	236	195	79	158	141	37	68

CONCLUSIONES

En la primera mitad del siglo XIV los cautivos y libertos residentes en Mallorca eran mayoritariamente de procedencia musulmana, aunque a partir de 1330 se observa ya un importante incremento de cautivos griegos y "batiats" (sardos), que fueron reemplazando paulatinamente a los primeros.

Los libertos musulmanes habían sido propiedad de menestrales y burgueses mallorquines que los compraron para ocuparlos en trabajos onerosos y de escasa especialización, concertando con ellos un contrato de trabajo, después del cual alcanzaban su libertad.

La corona también fue propietaria de numerosos cautivos a los que ocupó en los trabajos de remodelación de edificios (Almudayna) o en la construcción de otros nuevos (Castillo de Bellver y Santa María).

A resultas de los tratados de paz con algunos reyes musulmanes, la Corona favoreció la salida de aquellos súbditos que residían cautivos en Mallorca, intercambiándolos con otros de precedencia isleña.

Los musulmanes libertos que salieron de Mallorca marcharon preferentemente hacia el Magreb Central y el sur peninsular, lo que podría manifestar su probable procedencia. Otros en cambio, se dirigieron hacia Marruecos e Ifriquia. Las plazas más frecuentadas fueron: Honein, Oran y Mostegani en el Magreb Central, Almería y Málaga en el sur de España, Casablanca y Ceuta en Marruecos, Túnez y Bugía en Ifriquia.

En total hemos contabilizado la salida de 2.800 musulmanes para el período 1311-1342, número que pone de relieve la numerosa población cautiva residente en Mallorca durante la época.

La mayoría de ellos eran varones, más aptos para los trabajos artesanales; las mujeres fueron empleadas en tareas domésticas. En cambio algunos, cuando alcanzaron la libertad residieron durante largo tiempo en Mallorca formando una familia, a veces numerosa, circunstancia que deja entrever una tolerancia por parte de las autoridades insulares.

Para calcular la población musulmana cautiva en Mallorca hacemos el siguiente cálculo: Si anualmente, entre 1311 y 1330, salieron unas 200 personas y una persona cautiva tardó entre 8 y 10 años en redimirse, el número aproximado de musulmanes cautivos existentes en Mallorca fue de unas 2.000 personas, cifra que fue disminuyendo en el período 1330-1342; A ellos habría que sumarles los de otras étnias. Con todo valoramos el número de esclavos entre 2.500 y 3.000 personas.

Tales resultados discrepan considerablemente de los apuntados en su momento por Ch. E. Dufourcu cuando dice que en Mallorca existió una población musulmana cifrada en unas 25.000 personas.

Cuando salieron de la isla, tales personas aprovecharon el intenso tráfico comercial que desde Mallorca se dirigía al Estrecho y N. de África, comercio que era efectuado por mallorquines y catalano-valencianos, los primeros equipados con embarcaciones de escasa capacidad y porte. Esta circunstancia, que ponía a los isleños en desventaja ante catalanes, genoveses y venecianos, era paliado con un mayor número de viajes, aunque con beneficios más escasos.

APÉNDICE

1. (1311) Rebuda de la Darassana.

Item reebem dissapte primer dabril de la dona Na Margalida Muler que fo den A. Bertan per preu de I catiu tapiados per nom Asmet que li venem 40 lb.

Diluns a XIII de juny reebem den Michel Selort argenter per preu de I batiat que li venem per nom Jacme que era malalt 20 lb. Item per 1ª esclava que vene an P. Sestany 20 lb 10s. ARM RP. 1865 fol. 113v-114v.

2. (1311) Item pagarem de manament den Bng. Sant Johan lochtinent del Senyor Rey a I sarrahin lo qual vench ab cartes del Senyor Rey de Tirimçe per present que li fo fet de molto e de galines e de pan 1 lb 8s. ARM RP 3035 fol. 56v.

3. (1311) Item pagaren los dits procuradors de manament del Senyor Rey al dit missatge de Bugia per despesa e diaffa la qual mana lo Senyor Rey esser feta a eil e a la sua companyia so es assaber que hom li provehis a rao de XII s. per iorn per aytans dies con hic estegues de V dies de juliol a avant que li fo pagada la dita provesio estro a XXII dies dagost e son XLVIII dies. Munta a la dita rao de XII s. per iorn 28 lb 17s.

Item pagaren an A. Moragues draper per II canes e VI palms de drap dippres en grana de que hom feu aljuba al dit missatge a rao de VI lb. XII s. la cana XV lb VIII s. Item pagaren an R. de Suau per III canes menys mig palm de drap blau de que hom feu aljuba al dit missatge a rao de LIII s. la cana VII lb XV s. VIII d. Item pagaren an P. Roger per II canes e miga de drap blau de que hom feu aljuba al cunyat del missatge a rao de LII s. la cana VI lb x s. Item pagaren en A. Moragues per V canes de drap blau de Flandes de que hom feu aljubas a II sarrahins a rao de XL s. la cana X lb. Item pagaren an Francesch Rotlan per VIII canes e II palms de drap que romas de la butiga de que hom feu aljubas a III sarrahins servicials a rao de XVI s. la cana VI lb XII s. E aixi munta per tot 46 lb 5s. ARM RP 3035 fol 62 y RP 1865 fol. 182.

4. (1311). Fo licenciat de exir de la terra de Malorques Juceff sarrahin franc que fo den P. Albert per anar a Malicha a deu pagar los morabatins migan maig en lany de MCCCXII e dasso fo fermansa Na Aixona muler sua que fo den A. des Mas. Datum Maioricis dimats a XV de desembre anno MCCCXI.

5. (1311) Item den Mahumet sarrahin franc que venc de Bugia per exida de si e de Na Fatima muler sua e de Na Aixona sa fila e de Na Fatima sa fila e den Alio son net menor de XVIII anys per exida a estada I lb. ARM RP 1865 fol. 42v.

6. (1312) Dimarts a XXIX de mars fo licenciat de tret de la terra de Malorques en Paschal Senglada set sarrahins e 1^a sarrahina per anar a Xibilia en la nau den Bn. Vidal daquesta manera, que si los dits sarrahins se reemen en lo dit loch o en les parts d'Espanya que sien tenguts de pagar los morabatins so es assaber VIII m^o per persona los quals an nom Rudua, Sadona, Sayt, Asmet, Asmet, Ali, Jucef, Abraham.

E lo damunt dia rete lalbara lo dit Pascal per so con en P. ses Mates dix e mana de part del Senyor Rey que no vol que sarrahins isquen de la terra per anar en Espanya. ARM RP 1865 fol. 278.

7. (1313) Item an P. de Vilardell guardia del port les quals havia pagades en lany de MCCCXII per la meytat del loguer de la barcha den Lampador que porta lAlhaig de Bugia cor laltre meytat pagaren los Jurats 12 lb 2s. ARM RP 3036 fol. 14 v.

8. (1314) Dimars II abril den Mahumet Alpuxarri per exida de III sarrahins per nom la un Hammo barbatus e laltre Cassim qui es orb e laltre Ali qui fo exilat dAlmeria per anar en la nau den Beneto de Levant feyta gracia 3 lb 12s.

Item den Mahumet Alpuxarri mercader per exida de VIII sarrahins per nom Mahumet Abraham Laffia Ali Abdela Ubager Mahumet Arrami Mahumet Alnoche e son los III veils e alvocies que tremes en Espanya en la nau den Ben. Can 13 lb. ARM RP 3764 fol. 38 y 43.

9. (1314) Item reeben den R. Durban que li mesem en paga de la sua quitacio o provisio per en Mulula sarray del Senyor Rey que li ven em 12 lb. Item mesem en reebuda per I sarrahin del Senyor Rey per nom Sinchitria lo

qual liuram al missatge de Bugia 30 lb. Item mesem en reebuda per I^a sarrahina que fo den Segalars que fo presa a man del Senyor Rey e la qual liuram al missatge de Bugia 30 lb. ARM RP 3764 fol. 139v-140.

10. (1317) Divenres a XIII de jener den Mahumet Alpuxarri sarrahin franc per exida de V sarrahins per nom la un Abraham Asmet Cassim Mahumet e laltre Asmet per anar a Almeria en la nau den Englada feita gracia con I es veil 7 lb 4s. ARM RP 3765 fol. 35v.

11. (1318) Dimarts a XXIII de maig den Mahumet Alpuxarri per exida de I Sarrahin que hic trasch per nom Abraham veil e alvicia e portar en la cocha den Sent Marti 8s. ARM RP 3766 fol. 32v.

12. (1318) Dimecres a XXVIII de novembre den G. Badia per exida de VI sarrahins que li foren liurats e portats a Almeria per trer de catiu los homens de la nau den Dalmau ses Portes los quals sen mena en I^a cocha de jenovesses. E los morabatins deu pagar en P. des Ledo per la fermansa que feu en Andriso Bonifaci 9 lb 12s. Id. fol. 33v.

13 (1319) Diyous a XVIII de jener reebem den Asmet Alhaig sarrahin franch de Tunif en la cocha den Bn. Sabater 1 lb.

Dissapte a XXVII de jener den Mahomet ben Asmet Alhaig de Tunif per I sarrahin per nom Hassen que trames a Tunif en la coca per stada e exida 3 lb 4s. ARM RP 3766 fo. 34.

14. (1318) Item deliuraren de manament del Senyor Rey a alcunes dones de Malorques per tret lurs marits de catiu que eran preses a Alcudia III sarrahins que foren aprehats en lo comte de la armada del noble en Gisbert de Castelnou 100 lb.

15. (1318) Item an P. de Besanta les quals lo dit Senyor Rey li mana donar per sos trebayls per so con havia trebaylat per la missatgeria de Cepta ab II lb. X s. que li donam a I jueu que ana ab eil en Rosseylo per esplanar les letres que havia aportades de Cepta 27 lb 10s. ARM RP 3038 fol. 47.

16. (1320) (Divendres a XXX iorns de mag..) Item den Alhayt Asmet ben Asaba sarey franc de Tyrymse per exida de XXVI sareyns e de VII fembres e II sobayes e I subay per anar a Mostegany en la coca den Des De feta grasia de volentat del honrat en Nycolay de Sent Just Tresorer del Senyor Rey 73 lb 4s. ARM RP 3767 fol. 38.

17. (1320) Disapte a XII iorns de julyol den Amer ben Saran sarey mercader per exida de na Facona sareyna franca que compra den Miquel Contasty que porta a Malica an la dita coca (Bertomeu Camugy) 16s. ARM RP 3767 fol. 40.

18. (1320) (Dissapte a II iorns degost...) Item den A. Boty per exida de LII sareyns de VI sareynes a dun subay e I^a subaya feta grasia con havia X veys e mes quens de X morebetyns per anar a Spanya e en la Plaja en la nau den G. Davoltre 84 lb 16s. ARM RP 3767 fol. 40v.

19. (1322) Deu Nambroyzo Negre en les quals fo condempnat per lo Senyor Rey per so con hic avia treyt I catiu seu sens albara de la Cort 10 lb. ARM RP 3382 fol. 10.

20. (1323) Item pagaren de manament del Senyor Rey al Alcayt Hudeyl missatge del Rey de Granada de divenres a XXIII iorns de setembre del dit any estro a diyous a XXVIII iorns de vuytbri que son XXXV iorna quel damunt dit Senyor Rey li mana donar cascun iorn aytant con estaques en Maylorches 8 lb 15s. ARM RP 3039 fol. 36.

21. (1323) Item pagaren per les messions que en G. Jener feu en una lahona que vench de Tirimse per LVIII iorns que la tench la qual fo liurada an Mascayo falconer que la portas al Senyor Rey en Rosseylo 1 lb 9s. ARM RP. 3039 fol. 36.

22. (1324) Item pagam al Alcayt Hudeyl missatge del Rey de Granada lo qual vench al Senyor Rey nostre e les quals lo Senyor Rey li mana donar so es assaber cascun iorn mentre que fos en Maylorques V s. e estech hi en XXXV iorns que munten als dits V s. que li dona (en MCCCXXIII foren meses en compte) 8 lb 15s. ARM RP 3400 bis fol 103v.

23. (1324) Item pagam an Johan de Fos de Sentender patro de cocha per nolit den G. Badia e den P. de Besanta que porta a Almeria e a Cepta per confermar la pau del Rey de Granada e del senyor de Cepta ab lo Senyor Rey nostre 26 lb 10s. ARM RP 3400 bis fol. 103v.

24. (1325) Diyous a XII de setembre de na Araima sarrahina qui es en tayla ab en Francesc Martoreyl per estada den Alio son fil menor de XVIII anys 8s. ARM RP 3769 fol. 40.

25. (1327) Item den G. Espital taverner per condempnacio contra eyl feta per lo dit lochtinent per so cor fo encolpat de la mort de I grech catiu seu 250 lb. ARM RP 3041 fol. 22.

26. Divenres a VIII de maig den Abrafim Alatzar jueu per exida de VI sarrahins la I per nom Safa e laltre Mussa e laltre Suleymen e laltre Aly e altre Puig Baguin e laltre Coxach. Item per exida de II sarrahines la I^a Axona e laltre Exmine menor de XVIII anys los quals tramet a Mostegani ab la nau den Anthoni Astruch L lb 16s.

Item del dit Abraham Alatzar jueu per exida de VI sarrahins turchs la I per nom Ali e laltre Mostlem e alaltre Aly e laltre Abdella e laltre Abdelasis e I^a sarrahina apellada Fatima e I altre sarrahin per nom apellat Sayt feta gracia al dit Sayt per so con era veyl de LXXX anys per II morebatins los quals trames a Mostegani ab la nau den Anthoni Astruch 9 lb 12s. ARM RP 3770 fol. 45v.

27. (1327) Dimecres a XXVI dagost den Arnau Boty per exida de V sarrahins la I per nom Abraham e laltre Ali e laltre Bozeyt e altre an Iza lo qual no paga res con hic es tornat que no ha gayre que hic era exit e I^a sarrahina per nom Semxi los quals tramet Almeria ab lo leny den Francesc Mir 7 lb 4s. ARM RP 3770 fol. 46v.

28. (1328) Item den Massoc sarrahin franch que vench de Valencia per exida de si e de na Mariam sa muler e den Ali fil seu menor de XVIII anys que sen anar a Tirimse ab la nau den P. Andreu 2 lb 16s. ARM RP 3771 fol. 45v.

29. (1328) (Dissapte a XXIII de setembre...) Item den Asmet Aben Mai-mo sarray d'Almeria per tret de Malorches I sarray orb veil e alvocia que compra per IIIlb.

30. (1329) Item reeberem den Maymonet ben Nono jueu les quals se avasaren en XL dobles daur que en Benest Blanchas li presta en Tonis a rao de XXX s. per dobla e lo dit Maymonet donam en escritura de taula L s. per dobla XXXX lb. de les quals li foren ajutjades per prohomens XX lb. per rao de so que eyl trebayla en la missatgeria que en Beneet Blanchas feu al Rey de Tonis de que eyl fo torcimany tota vegada. E. axi romanen 20 lb. ARM RP 3772 fol. 127.

31. (1329) Item reebem per I catiu que era del Senyor Rey per nom Mahomet que era de Bogia lo qual hom trames a Bogia ab los altres sarrahins que foren donats al Rey de Tonis per lo tractament de la pau que en Beneet Blancas feu 25 lb. ARM RP 3772 fol 126v.

32. (1329) Diluns a XXIII de juliol reebem den R. de Palau les quals eyl avia ahudes de les robes que foren atrobades en casa den Ar. Fraga batiat franc garbelador lo qual fo degolat per II catius grechs den Rusqueda muliner lo qual batiat no avia muler ni enfants ni parent negun e axi los seus bens es guardarense al Senyor Rey 20 lb 9s. ARM RP 3772 fol. 126.

33. (1329) Diyous a XXXI dagost den Mahomet sarrahin franch fil de Zaata sarrahina, menor de XVIII anys per estada de III anys e avia cassats de pagar los morabatins de III anys e foren li doblatz los morabatins e axi foren VI morabatins 2 lb 8s.

(III de novembre) Item de na Fatima sarrahina francha que fo den Bn. Nebot de Terragona per estada de VI anys ab la dobla en que fo condemnada que son XXIII morabatins 9lb 12s. ARM RP 3772 fol. 39v. 41

34. (1329) Item de Naxa sarrhina que solia esser francha e avia cessat de pagar al Senyor Rey los morabatins e per axo fou venuda an Vidal Cresques jueu per preu de VII lb. qui son fora quitades 7 lb. ARM RP 3772 fol. 39.

35. (1330) Item pagaren an Matheu Bezanta per lo nolit que avia pagat per los catius sarrayns que foren restituits al rey de Tonic e de Bugia per lo tractament de la pau quen Benet Blancas feu entre lo Senyor Rey nostre e lo dit Rey de Toniç los quals catius foren XXX e lo qual nolit lo dit Mateu paga an Bn. Torreyla e an G. Serra patrons de coque per XX dobles a rao de XXXII s. cascuna 32 lb. ARM RP 3043 fol. 52v.

36. (1331) Dissapte a XIII dabrill reebem den Ar. Boti mercader per exida de XIII serrahins turchs la I Alhach turqui Ali, Assen, Abraham, Jucef, Abraham, Issa, Ali, En Netxar, Homer, Queygueldi, Hahan, Issa, Eszeit, Casim, Ahlil que trames a Cepta ab la nau den P. Asselm que are paga la dobla de cascu per asso con I sarrahin los avia compratz e agem ne 42 lb. ARM RP 3773 fol. 44.

37. Item pagaren an Berthomeu catiu den Marti pintor qui arromanssa III letres sarraynesques al Senyor Rey les quals eren vengudes del Rey de Tunij. 8s. ARM RP 3044 fol. 56.

38. (1332) Dimecres a I de maig reebem comptans de Alhaig Mahumet Almalequi per exida de LXII sarrayns e de LII sarraynes e de (roto) subays e subayes los quals son menors de XVIII en la nau den Stheva des Ledo feita gracia per alguns que hi ha veyls de LXX anys e de LXXX anys 290 lb. ARM RP 3774 fol. 44v.

39. (1336) Item pagaren an Berthomeu batiat den Marti pintor que arromanesa I^a letra del Rey de Granada avia trameza al Senyor Rey e II letras del Rey de Tunis hi avia trameses per III vegades 9s. ARM RP 3048 fol. 35v.

40. (1337) Dimarts a XIX dagost pagam que costa I^a man de paper e cera ab I^a crida que hom feu fer dels sarrayns a sarraynes franch per pendre los senyals quel Senyor Rey los mana portar 4s. 4d. ARM RP 3410 fol. 119.

41. (1337) Item pagaren los dits procuradors los quals foren despeses en lo dit any per Mahomet Boabdills serrayn lo qual fo assi trames per missatge del Rey de Tunis so es an Bn. Paschal carnicer per LXVII moltons que li avia liurats a XXI s. cascun LXX lb VII s. Item an Bng. Sa Vila per volateria que dit sarrayn navia prestat XXV lb. Item a na Pahona per pan quel dit sarrayn navia pres XXII lb XIII s III item an G. Salvia e an Antoni Fizell per loguer del alberch hon stech III lb x s. Item an P. de Moya speciayre per salses quen avia preses II lb. Item an Ar. des Pi per drap quen A. Naveres ne pres de manament del Senyor Rey a ops de la aljuba del dit missatge e a II sarrayns qui anaven ab ell XXI lb x s. E axi munta per tot ab la moneda que fo donada an Antoni Fizell per messio que feu al dit missatge e ab alsunes altres messions fetes per rao de la dita missatgeria 180 lb ls 9. ARM RP 3410 fol. 116v.

42. (1341) Item del dit Bn. de Buadela son les quals age de I^a barqueta pochia la qual sareyns qui eren fuyts a Barcelona amanaren en la mar del castel de Polensa on aribaren e aqui jaquiren axi con a par al dit libre de reebudes en cartes CLVI 1 lb 10s. ARM RP 3053 fol. 33v.

43. (1343) Item reeberen de les robes e bens qui foren atrobats en la casa de na Axona sarrayna francha la qual fo de na Eliscen muler que foden Bn. Garau ciutada de Mallorches e la qual estava a les coves prop Sent Miquel a la qual aucieren en casa sua los bens de la qual foren preses a ma del Senyor Rey e venuts en encant publich per en Johan Bou e per son companyo coradors de la Cort dels quals bens se hague abatut una liura III s IIII d. que si feu de messions ab lo loguer de la casa on estava que pagam per VII meses a rao de XXV sous lany e per corredures de vendra la dita roba e soterrar la dita Axona e bastays de portar la roba la on se vane axi con a par el dit libre... 6 lb 8s 7 d. ARM RP 3056 fo. 37 y RP 3055 fol. 37.

44. (1343) Item reeberen los dits produradors dels bens den Azmet Royg tapiador sarreyn lo qual mori en les cases den Nadal Giot qui son a la gerraria prop lo Templa los quals bens venuts a encant publich muntaren abatudes les messions necessaries XXIII lb. VII s. VI d. dels quals ne ve a la terça part pertanyent al Senyor Rey la qual li regonesch per son testament fet per en P. Dolives, notari de Mallorches. VI^o kalendas marcii lany MCCCXL III. Axi con a par... 7 lb 15 s II ARM RP 3055 fol. 38, RP 3056 fol. 38.

45. (1343) Item pagaren los dits procuradors an Francesch des Portel ciutada de Malorcha per letra de manament del Senyor Rey datada en Valencia XII kalendas novembre lany MCCC XLIII e foren per una cativa de Canaria per nom Johana la qual lo Senyor Rey ne feu comprar e restituir graciosament a son marit XX lb. de Barcelona qui valen de mallorquins comptat lo cambi a rao de V s. per lliure con a par al libre de dades en cartes CXXVI feu la pocha G. des Prats notari XV kalendas januarii lany present. 25 lb. ARM RP 3056 fo. 99.

La “vilania” de la “Festa de la Caritat” (Mallorca 1347)

GABRIEL LLOMPART

Una de las fiestas medievales de Mallorca es la llamada “Festa de la Caritat”, cuyo sentido no alcanzamos a calar. Tenía lugar, con carácter oficial de fiesta municipal hasta tiempos modernos, en el domingo infraoctava de Pascua y reunía en torno al castillo del Temple de Palma a una parte significativa de la población de la ciudad, que concurría formando procesiones desde las antiguas parroquias. El núcleo de la ceremonia consistía en la bendición y reparto del pan que las distintas parroquias habían traído horas antes a la capilla de la residencia de los Templarios. A mediados del siglo XIV parece que estaban convencidos de que la fiesta databa de los mismos orígenes de la conquista de la ciudad a los musulmanes (1229).

En la correspondencia del gobernador con el rey Pedro IV se hace alusión al enfrentamiento que tuvo lugar en la fiesta del año 1347, aunque de pasada y demostrando poco interés en el incidente¹.

Este enfrentamiento se encuentra sustancialmente relatado en las actas de un verbal tomado en abril del mismo año, que queremos dar a conocer en estas páginas. Como se verá después, el documento no es muy concluyente pero vale la pena el darlo a conocer dada la pobreza de noticias concretas de que disponemos respecto de la vida cotidiana y de las fiestas del siglo XIV y también porque las citas textuales de las declaraciones conservadas en mallorquín por el escribano y que empedran el latín notarial de la pieza ofrecen muestras frescas del catalán hablado en los tiempos del Reino independiente. Por otro lado, al dar a conocer estos datos puede surgir en alguna ciudad de Cataluña o del Sur de Francia la clave de la celebración de la mencionada fiesta, acerca de la cual es fácil hacer literatura barata cuando lo que interesa conseguir es historia nueva y sugerente².

¹ Misiva de Felip de Boyl a Pedro IV de Aragón del 26-4-1347, G. LLOMPART, *Nuevas cartas de los gobernadores Arnau d'Erill i Pere Boyl a Pedro IV el Ceremonioso* BSAL 47 (1991). Pag. 109

² Al decir el gobernador al rey *así es la bella caritat en lo digmenge après Pasqua*, supone una costumbre conocida en Cataluña cfr., nota 1. Lo que sabemos hoy sobre la fiesta lo resumo en el vol. II de *La pintura medieval mallorquina* (Palma 1978), al tratar del calendario festivo.

Nuestro verbal se conserva en un cuadernillo de 15 folios en el Archivo del Reino de Mallorca (ARM CR 1/8 (1347), de letra contemporánea que, por sus características (rapidez de hechura, tachaduras) podría ser el original, aunque no lo doy por seguro.

Empieza y acaba por las buenas, sin encomendarse a Dios ni a Santa Maria. Tras la fecha (*tertia idus aprilis anno Domini MCCCXL septimo*) siguen trece deposiciones de interesados y testigos directos o indirectos de los acontecimientos en el día de autos. Ha recibido una adecuada titulación en tiempos recientes.

La substancia del documento consiste en las relaciones hechas ante la curia del gobernador o del *veguer*, alternativa que no se aclara con la lectura de la pieza, por una serie de ciudadanos de Mallorca, los cuales habían determinado pedir justicia al gobernador de la isla de la injuria recibida por el rector de la parroquia de Santa Eulalia, la primera de la ciudad, con ocasión de la celebración de la bendición del pan en la fiesta mencionada de 1347.

Dichos ciudadanos pertenecen a la parroquia mencionada y después de una reunión, que tuvo lugar en el templo citado el lunes de la Dominica de la Caridad, nombraron una comisión, en nombre de la institución, que fue recibida en el castillo de la Almudaina la misma mañana. El parlamento de los comisionados da lugar a la extensión de los interrogatorios que comprenden a las siguientes personas, numeradas por mí, por orden correlativo:

1. Guillem Sa Costa, *ciudadà de Mallorca* (ff.1-1v)
2. Jaume Valentí, *ciudadà de Mallorca* (ff.2-2v)
3. Ferrer Tapiola, *argenter, ciudadà de Mallorca* (ff. 2v-3v)
4. Jaume de Conomines, *mercader, ciudadà de M.* (ff. 3v-4v)
5. Bartomeu Ses Eres, *mercader, ciudadà de M.* (ff. 5-5v)
6. Pere de Montsó, *ciudadà de M.* (ff. 6-6v)
7. Bartomeu Martí, *jurista de M.* (ff. 6v-7v)
8. Bernat Valentí, *ciudadà de M.* (ff. 7v-8v)
9. Ramon Sa Cortada, *donzell i ciudadà de M.* (ff. 9-9v)
10. Andreu de Sant Just, *ciudadà de M.* (ff. 9-10v)
11. Bernat Guasch, *saig de la cùria del veguer de la Ciutat de M.* (ff. 10v-11)
12. Nicolau Gil, *jurista de M.* (ff. 11v-13)
13. Ponc Ferrer, *jurista de M.* (ff. 13-15)

Como se verá luego, la queja oficial había sido promovida desde la misma rectoría de la primera parroquia de Palma y la preparó una reunión en la que aparecen los primeros apellidos de nobles y mercaderes de la ciudad y un número no despreciable de juristas. Es evidente que se le quiere dar resonancia por la Iglesia pero que se la quiere desinflar y acallar por parte del poder civil. Frente a los 12 encuestados por parte de los protestantes, sólo se llama a declarar a un sayón municipal que estuvo presente en el incidente. Este responde de forma banal y despreciativa al interrogatorio. Si se tiene presente que los comisionados implican en la ofensa a todas las autoridades civiles,

comenzando por el gobernador y siguiendo por *el veguer*, los jurados del Reino y el *mostassaf* comprenderemos que la protesta no era precisamente moco de pavo, aunque por desconocer aún el contexto político del momento como deberíamos no hacemos mucha luz sobre las implicaciones reales del caso. Ojeando por el ojo de tintero portátil de nuestro notario, adivinamos las banderías de jaimistas y partidarios del rey de Aragón, pero no individuamos, ni las sombras de los inquietantes, ni las de los inquietados. Para conseguirlo apelamos a la colaboración de los lectores de estas líneas...

Desde que se inventó el domingo, el lunes ha sido hervidero de malhumorados. Pero aquel lunes de abril de 1347 lo fue de manera especial. Era primavera. Era tiempo pascual. El día antes había tenido lugar en la *ciutat de Mallorca* la fiesta, vulgarmente llamada, de la Caridad. Las parroquias de la ciudad habían ido, con cruz alzada, formando pequeñas procesiones con los laicos y clero propio –hasta el punto de encuentro tradicional: el castillo de los templarios, en tiempos moros llamado la Almudaina de Gomera. En el interior de su capilla había la costumbre que se remontaba a la Conquista de que el rector de la comunidad de Santa Eulalia bendijera el pan aportado por todas las parroquias y que se repartía entre la multitud (ciudadanos?, pobres?). Pero aquel año había habido una confusión tal el día de la Caridad que el siguiente lunes la ciudad era un avispero de murmuraciones. En los obradores, en las tiendas y en las tabernas la gente comentaba la postura de los jurados que no habían dejado entrar en el Temple al rector de Santa Eulalia para impedir la acostumbrada bendición. No faltaba quien añadía que le habían dado un bastonazo y le habían tirado al suelo el bonete. Una falta de respeto y una injuria inaceptables en una ciudad civilizada. Así pensaba, el primero de todos, el rector en cuestión –cuyo nombre de momento desconocemos– y así decidió, con su vicario mossén Tudela y algunos seglares de mayor respeto y confianza, hacer llegar su queja hasta el gobernador de la isla, dándole a entender que la injuria realizada contra el rector de la principal parroquia de Palma recaía en la comunidad parroquial, honorable como la que mas.

La declaración del verbal presenta el punto de vista del primer comisionado por la asamblea parroquial, improvisada por el vicario Tudela para dar la cara ante el lugarteniente real. La comisión había sido integrada por Guillem Sa Costa, por el estamento ciudadano, Jaume Valentí, por el estamento militar, Jaume de Conomines, representó a los mercaderes y el platero Ferrer Tapiola asistió en nombre de los menestrales de la comunidad parroquial (declaración del Núm. 4).

Guillem Sa Costa llevó la voz cantante de todos en la sala del castillo, donde el gobernador estaba acompañado del jurista Arnau de Orca, por enfermedad del asesor titular. Hablaba en voz queda, de forma que el último comisionado apenas alcanzaba a oírle.

La versión que nos da de su intervención ante el gobernador es la que sigue:

Sènyer Governador, nos altres som trameses assí, a vos, de part dels parroquians de la parròquia de Sancta Eulàlia, donar-vos entendre I mal fet que hir s'esdevench en lo Temple, sobre la benedicció del pa del nostre rector, que és estat envilanit i ferit, no pas que yo ho haia vist, mes que deian clergues qui ho havien vist. (Num. 1).

El parlamento, tal como lo expone su compañero Jaume Valentí, es substancialmente igual pero dà algún detalle mas. Lo insertamos, sobre todo, porque, al responder, el gobernador, el testimonio de Sa Costa abrevia el diálogo, mientras que el de Valentí lo pormenoriza, cosa que se comprende porque tan luego de la presentación del asunto, Valentí toma la baza y lleva el protagonismo del coloquio:

Sènyer governador, nos som tramesos así, per part dels prohoms de la parròquia de Sancta Eulàlia, per dir a vos e denunciar la injuria que és estada feta al sènyer rector de Santa Eulàlia e als parroquians d'aquella, sobre la benedicció del pa, com ferit és estat d'una verga. Mes yo, sènyer, no ho he vist.

Per què, senyer, vos plàcia que d'assò, vos ne vullats fer dret e justícia. (Num. 2).

El governador respongué: –Assò creu que pertanya al veguer. Per que yo li faré manament que ell se-n certifich (Núm. 2).

Guillem Sa Costa continúa diciendo que el gobernador se mostró dispuesto a admitir la denuncia pero que la comisión esquivó este procedimiento administrativo.

El gobernador dice: *–Dats-me per escrit e yo anantar-hi-he, axí com sia de justícia.*

Respuesta, según Sa Costa: *–Nos no dehim assò, ni entenem a dir per via de acusació, ni de nova denunciació, mes que us donam a sentir sò que és estat fet contra lo nostre rector.*

Vos sabets que hi havets a fer (Num. 1).

Valentí, en cambio, replica especificando el punto de vista o enfoque de la cuestión, tal como lo pensaba la comisión:

– Sènyer governador, tota vegada, honor vostra salva, a mí dona vejares que assò pertanga a vos, per sò com enjuria és estada feta a tota la parròquia.

Emperò, sènyer, plàcia a vos de reebre informació sobre assò puxes vos conexerets a qui pertany (Núm. 2).

Entonces entra en acción el asesor jurídico del dia Arnau d'Orca, que quiere aclarar enseguida la pretensión de los querellantes. Quiere saber si ellos piensan que el *veguer* es responsable o corresponsable del escándalo, cosa que, con astucia éstos se niegan a afirmar, pero dejan sobre el tapete, para que se tenga en cuenta, sin pillarse ellos los dedos.

Jaume Valentí responde discretamente que ellos –los comisionados, *no lo y metian, ne-l ne gitaven* (Núm. 2).

Al llegar a este punto, el gobernador decidió zanjar la cuestión, concluyendo que él lo trataría con su consejo. Y los comisionados marcharon a sus casas. Pronto recibirían la citación para declarar (Núm. 2).

Es a través de las declaraciones que, como decimos, podemos seguir la marcha general de los acontecimientos, bien opacos, toda vez que Guillem Sa Costa llega a decir en su alegato que él ha oído decir que la obstaculización hecha al rector mencionado (con todo lo que podía significar, naturalmente) había sido previamente deliberada y decidida por los jurados de Mallorca y que el gobernador había dado, había prestado, su consentimiento, aunque Sa Costa (tirando la piedra y escondiendo la mano, como decimos en buen mallorquín) pensaba que ésto último no podía ser de ninguna manera (*quibus iste respondit, quod non credebat quod dictus gubernator consentiret*. Núm. 1). El trasfondo político de tensión entre jaimistas y pedristas no permite de momento ver nada claro.

Vayamos ya a explicar el caso, atando cabos de las diversas declaraciones, entre las cuales destacan por su agudeza las de los protagonistas, las de los juristas y la del "curioso mercader" Bartomeu Ses Eres. A través de la narración se vislumbra como debían alinearse las posturas personales de los interesados, un tanto mas disfrazadas las de los juristas, como conocedores del terreno movedizo que pisan y con su punto de zorrería el intento del jurista Bartomeu Martí (Núm. 7) de hurgar en el proceder del asesor Arnau d'Orca, que parece balancearse entre Santa Eulàlia y la Almudaina. Sin que nosotros alcancemos a aclarar el por qué.

"Dia de la Caritat" de 1347

Cuatro de los informantes en el procesillo declaran haber estado presentes en la ceremonia del día de la Caridad: Pere de Montsó (Núm. 8), Bernat Valentí (Núm. 6), Andreu de Sant Just (Núm. 10), todos ellos de familias distinguidas, y el jurista Ponç Ferrà (Núm. 13).

El acto comenzaba con una misa en la parroquia respectiva (Núm. 13), tras la cual se salía afuera, ordenándose la comitiva, y marchando la parroquia de Santa Eulalia por la actual calle de San Francisco en dirección al convento, bordeando el límite del Call. Ponç Ferrà (Núm. 13) cuenta así lo que pasó: "el domingo de la Caridad, estando el interesado en el templo de Santa Eulalia, oyó decir al rector que, a la llegada del pan al Temple, muy de mañana, como se hacía en los años anteriores, había habido alguna dificultad en entrarlo, pero que después se había solventado el problema, así que, celebrada la misa, los parroquianos pusieron en marcha la procesión y, cuando estuvieron delante de la casa del venerable Francesc des Portell, el mercader Nicolau de Anglada, que estaba de pie en el escaño de des Portell se puso a sonreír y decir en alta voz a éste y a sus acompañantes: *-E que de bades anats, que les portes trobarets tancades!*. A lo que este respondió: *-No ho creu yo axò, que bé hu sé que no-s trencarà bona custuma*.

Dicho ésto continuó caminando, siguiendo la procesión. Cuando ésta estuvo cerca de la puerta del Temple, el rector, siguiendo la costumbre tradicional, dejó la procesión allí detenida, esperándole, y se dirigió a la puerta del

castillo. Y, a partir de este momento, él, ni vio al rector, ni vio nada, por causa de la multitud de gente allí acumulada, que intentaba entrar en el castillo, cuyos portones principales no se abrieron en ningún momento.

Y, poco después, se oyó decir entre los presentes que el rector había sido impedido de franquear la entrada. Y, a continuación, vino el rector, con la faz alterada, diciendo que no le había dejado entrar en el interior, pero que desde el exterior había hecho la ceremonia.

Y un cura, cuyo nombre el testigo desconoce y que había acompañado al rector, les dijo, a éste y a sus vecinos, que los de dentro del castillo le habían golpeado en la cabeza.

Luego siguió la procesión su curso acostumbrado hacia las *Torres Levaneres* y encontraron la puerta cerrada con una cadena pero sin el candado puesto. Ante la puerta se hallaban dos hombres —uno que le era conocido y otro que vive en casa del mostassaf de Mallorca, Berenguer Domenech. El rector se les acercó y les dijo: *—Digats-me vosaltres, obrits-me la porta o no?*

Los interesados respondieron llanamente que no.

Entonces el rector inquirió: *—Per qui tenits, vos altres, la porta?*

Y ellos —o mejor, uno de ellos, respondió: *—Per lo mostassaf e per los jurats.*

Y como el rector les preguntara de nuevo, insistiendo en ello, si le iban a abrir o no, al cabo obtuvo esta respuesta: *—Nos no us obrirem, mes vos obrits, si vos volets.*

Dicho ésto el rector y el cura desconocido abrieron las puertas del portal y, saliendo afuera el rector y toda la procesión, fueron, como todos los años, en dirección a la puerta del castillo, *quí és aprop de la barbacana*, para entrar por ella.

Pero pronto compareció de nuevo el rector, que iba en cabeza, diciendo que no habían querido abrirle, pese a sus llamadas.

Y entonces, al volver hacia la iglesia de Santa Eulàlia, el testigo preguntó al rector, si era verdad que le había dado un golpe en la cabeza. Y el rector le dijo que sí, que al encontrar la primera puerta cerrada y abierto el portillo de la misma, había sacado la cabeza y oído al venerable Guillermo Miró y algunos otros jurados que gritaban: *—Da-li, da-li, no ych entre negun.* Y entonces un escudero de Febrer le había atizado en la cabeza con una vara.

El, retrocediendo, casi recibió enseguida un golpe, peor aún del portón del portillo, que fue cerrado con fuerza tal que, de darle, o lo matara o lo desgraciara de verdad.

Andreu de Sant Just (Núm. 10) declara haber formado también en la procesión el día de la Caridad y explica que, cuando estuvieron a la altura de la iglesia de los frailes menores, se tropezaron con una multitud de gente que murmuraba en grupos diciendo: *Mal és fet assò, mal és fet, que no lexen entrar la gent al Temple, axí com havien acostumat e ja donen lo pa, que la mitat de la gent no y és.*

Y siguiendo en dirección al castillo se tropezó con En Felux que decía: *—Ja donen lo pa. Irà a ventura que us hi lexen entrar la professó.* A lo que

el rector de Santa Eulàlia respondió: *—Qual se vulla, si no mi leixen entrar, que yo faré mon ofici de la porta e senyaré lo pa.*

Sin embargo, al acercarse, debido a la multitud de gente arremolinada, tuvieron que quedarse ante la barbacana del castillo.

Sant Just explica, aproximadamente como el jurista Ponç Ferra, el intento de entrar el párroco por el portillo y el paso de la parroquia por la Puerta de les Torres Levaneres. Y trae estos comentarios de la muchedumbre: *O Santa Maria, asò és pus estrany fet que negun temps no feren jurats de Mallorca: que aquesta porta lo dia de vuy fos tancada i que no lexassen entrar la gent dins lo Temple. Encara que han envilanit e ferit lo nostre rector, que no li han deixat senyar lo pa. Veus quina obra de jurats! Així com ells deurien assò cessar, ells fan part! E veiat quin desastre que negun temps no y hac dintre tan poch gent!*

Añade que el rector se aconsejó con Bernat Valentí y otros parroquianos para entrar por otro portal (se comprende que es el del Temple por fuera, adonde, supongo se iba, saliendo de la Ciudad al campo abierto, por las Torres Levaneres) pero que no hubo manera de pasar³. En vista de lo cual se volvió a Santa Eulalia sin haber podido bendecir el pan. (Versión del Núm. 10).

El lunes de "la Caritat" fue el día de la protesta. Se organizó a primera hora de la mañana. El inquiridor —o inquisidor— se muestra interesado en preguntar una y otra vez a los testigos quien fue el que tiró del hilo de la madeja. Es decir quien organizó la trama. Es claro que fue el rector mismo. Excusó su presencia, cuando comparecieron por la mañana los que habían sido convocados, bien por el vicario, los capellanes o los escolanes. Y dejó dicho al vicario que tenía que despachar con el obispo y no podía estar presente.

¿Cuántos se reunieron? El número de los reunidos por la mañana del lunes fue pequeño. Guillem Sa Costa, que llevaba la voz cantante ante el gobernador, dijo en principio que serían unos sesenta (el escribano había escrito antes ochenta y lo tachó; yo mismo no alcanzo a certificarme de la lectura "sesenta" u otra menor). Jaume Valentí, el segundo comisionado, da la cifra de treinta (Núm. 2). Los otros siguen desinchando el globo a medida que disminuye su representatividad: Ferrer Tapiola: quince (Núm. 3). Jaume de Conomines: veinte (Núm. 4). Bartomeu Ses Eres: sumados y contrastados resultan unos pocos mas de quince (Núm. 5). Pere de Montsó: unos catorce (Núm. 6). Bartomeu Martí: veinte o mas (Núm. 7). Nicolau Gil: diez, mas o menos (Núm. 12).

Los nombres. En las deposiciones se habla de una reunión de *prohoms* (en latín: *procures*). De hecho, la parroquia de Santa Eulàlia era la parroquia de nobles de alcurnia, de mercaderes importantes y de ciudadanos acaudalados. Los principales personajes que se reúnen el lunes son: Nicolau Gilet, Arnau de Roaix y Bartomeu Martí, juristas, Guillem y Joan Sa Costa, Jaume des Portell, Pere de Montsó, Guillem Ebrines y Joan Ebrines, ciutadans, Jaume Valentí, donzell, Pere Conomines, Pere Ermengol, mercader, Ferrer Tapiola, menestral. El clérigo responsable de la coordinación es el vicario mossèn Tudela.

En un punto hay una concordancia general: en que no se trató en la reunión ningún otro asunto que el propuesto en la fórmula de invitación empleada por los escolanes, a saber: *—Senyer, anats en l'esglèya, que prohòmens si ajustan per la vilania que ha presa lo rector e ls promens de la parròquia.*

Refiere Pere de Montsó que él estaba, el lunes por la mañana, oyendo misa en el altar de San Eloy, del gremio de plateros, cuando fue avisado por un cura que hacia de correveidile del vicario Tudela de que se uniera al conciliábulo que se preparaba. El esperó hasta el final de la misa y luego acudió. El vicario comenzó con las siguientes palabras: *—Senyers, ja sabets quina vilania ha presa Madona Sancta Eulàlia e-l nostro rector, que ha presa una verdugada en lo cap. E axí, senyers, plàcia-us que manegets quina manera si deia tenir de donar-ho seber al senyor governador, per tal que ell, a qui-s pertany, hi pusche fer compliment de justícia* (Núm. 6).

Nicolau Gil, jurista, da la versión del parlamento introductorio de la siguiente manera: *—Seyers, lo senyer rector m'hic tramet, que yo us diga, en nom seu, les paraules que hoyrets e prega-us que li perdonets com ell no sigues present, cor ell ha afer ab mosenyer lo bisbe. Sapiats que lo senyer rector fo ir injuriat a la Caritat, cor fo batut ab una verga, per lo cap. Per que prega-us que com la injùria no sia solament sua, ans encara sia vostra, que y provehiscats per aquella forma que a vos altres parrà faedor.* (Núm. 12).

Y da a entender que, a continuación, Guillem Sa Costa, al tomar la palabra, enfocó con precisión el modo de proceder: *—Senyers, ell me parria que en aquest fet fos axí de procedir, que dos fins a quatre prohòmens fossen elegits, qui anassen al senyer governador e denunciassen simplament e de paraula, sens nenguna requesta e sens escrits, lo fet aquest, e puy lo senyer governador fees-hi so que li paregués* (Núm. 12).

Como dijimos —o explicamos— antes. Así se hizo.

El martes de “la Caritat”

Cuenta Ramón Sa Cortada, doncel. (Núm. 9), que, a primera hora del martes, recibió aviso de parte del vicario de Santa Eulalia de que se dejara ver por el templo. Así que él fue a misa pero después salió enseguida porque tenía que tratar con Assalt de Galiana, que tenía una nodriza que le convenia que cuidara un hijo suyo. A la hora de la comida se presentó en su albergue el vicario en persona, quien le dió a entender que le gustaría que pasase por la iglesia después de la hora de nona. Y de hecho, después de comer, a la hora de nona, ya tenía en casa otra vez al recadero de la parroquia que pedía por él. Marchó por fin a la parroquia donde encontró unas veinte personas entre ellas Guillem Sa Costa, Joan Umbert, Joan Sa Costa, Pere Ses Arnaules, Jaume de Colomines, y en Taulada.

El parlamento de Guillem Sa Costa, que dió relación de lo acaecido la mañana del lunes en la Almudaina con el gobernador, lo comienza Nicolau

Gil (Núm. 12) con estas expresiones: *–Senyers, relació vos vull fer de la resposta del senyer governador, la qual fo aytal, que donassem per escrit la nostra denunciació e puyts ell hi procehiria, segons que seria de dret. Vejats que us parrà de fer.*

Y Bartomeu Martí, jurista, dijo: *–Senyers, ell me parria que “ad eternam rei memoriam” se donàs per scriptura la denunciació.*

No gustó a ninguno de los presentes este parecer. Antes bien, estuvieron de acuerdo en que no iniciaran ningún proceso sino que se limitaran a la simple denuncia, por lo demás ya realizada, en espera de que el gobernador, hombre justo, cumpliera con su deber de hacer justicia (Núm. 12).

Pero el caso es que ya había habido otra reunión por la mañana del martes. Sin duda aquella a la que había sido invitado a primera hora Ramon Sa Cortada. Y de la que se ausentó. Es la que explica el jurista Ponç Ferrer en su deposición (Núm. 13). A su casa, junto a la iglesita de San Bartolomé, había venido En Garau, presbítero, familiar del rector, y le había dicho estas palabras: *–Sènyer en Pons, prega-us, monsenyer lo rector que siats a Sancta Eulàlia, que ell vol parlar ab vos.*

El jurista en cuestión oyó misa en el altar de San Pedro junto con Guillermo Sa Costa y después marcharon juntos hacia la mitad del templo. Allí esperaba éste que se despejara la incógnita de la llamada y que se la explicara el párroco en persona pero no fue así. Se acercaron a ellos Pere Armengol y Miguel Taulada, *obriers de la parròquia*, y de buenas a primeras se pusieron a hablar de la ofensa inferida al rector de la parroquia el domingo por la mañana. Y luego Guillem Sa Costa dió cuenta de la denuncia hecha el lunes, también por la mañana, en el castillo del gobernador. Y como en el entretanto no se presentó el rector, tan luego se volvieron todos a sus casas.

Las causas de “La Vilania”

Ningún interrogatorio –salvo el del atravesado sayón del municipio– deja en el tintero una pregunta destinada a averiguar la causa o razón última del incidente, es decir de “la vilania” inferida a “Madona Sancta Eulàlia”, como interpretaba el clero parroquial.

Porque los encuestados saben todos que hubo una reunión, celebrada el sábado anterior a la fiesta de la Caridad, que tuvo lugar en el Monasterio del Carmen y en que se tomó la decisión de boicotear la bendición tradicional del rector de Santa Eulalia.

Lo curioso del caso es que todos los encuestados dependen de una misma fuente, salvo uno. Fue el mercader Bartomeu Ses Eres el que pasó la noticia de que en esta reunión habían tomado parte los *acaptadors de les parròquies ciutadanes*, de Santa Creu, San Jaime, San Nicolás y San Miguel. Dos por parroquia. En concreto: Pere de Fontanes (o de Fons), Joan Sa Vila, En Massanet, en Gaubert Roig, Huguet Serra, Tomàs Malferit, en Cardona alias En Moratinch, y en primer lugar Paschasi Sanglada, que parece ser el alma

de la reunión. Ses Eres, a su vez, ha obtenido sus datos de Joan Sa Vila, que se separa inmediatamente de los ocho reunidos y no quiere saber nada mas del asunto. Lo declara así a Ses Eres, quien le pregunta por qué acudió a la asamblea, si podía, con ella ocasionar daño y división al país (*Dampnum et divisionem huius terre*. Nótese que *terra*, en este tiempo y contexto debe traducirse por “patria”) al poner división entre las parroquias. Sa Vila le dice: *que no havia res fet, ab consell, ni ab consentiment seu, que ja ho dix a-n Paschal Sanglada abans que y anassen; e puys, com fô là, se-n tornà, per so com no li paria bona obra sò que ells tractaven, que CXVII anys havia estat en possessió de benehir lo pa la parrochia de Sancta Eulàlia, per que d'assò, no-ls calia entrametre* (Núm. 5).

Cuando se hurga para saber que pretendían exactamente los miembros del “petit comité” se advierte que todos coinciden en negar al rector de Santa Eulàlia el que dé la bendición. Bartomeu Martí sostiene que se dijo que “si la parroquia de S. E. no traía el pan en sacos, como las demás, que no querían que el rector entrara a bendecir los panes” (Núm. 7). Nicolau Gil pretende que querían cambiar el ceremonial, de forma que cada párroco bendijera el pan aportado por su parroquia, y si no se aceptaba el cambio que el rector de S.E. no entrara en el Temple (Núm. 12). Jaume Valentí se expresa parecidamente, pero llega algo mas lejos: “la parroquia de Santa Eulàlia ha perdido el derecho de bendecir el pan, así que cada parroquia bendiga el suyo” (Núm. 2)...

¿A que viene este extraño cambio? Andreu de Sant Just afirma haber oído de un —para nosotros desconocido— Jaume Serra que los reunidos habían convenido “con juramento y homenaje hasta la muerte” que no dejarían entrar al mencionado rector a bendecir el pan en ningún caso (Núm. 10). Aquí nos encontramos en un terreno movedizo. En el interrogatorio general siempre se pregunta si hubo conjuración. De ordinario se responde negativamente, pero como acabamos de ver A. de Sant Just lo admite, sobre la palabra del mencionado Serra. También el mercader Jaume de Coromines —y este parece depender sólo de Ses Eres— también lo admite. Así, ya no quedaba sino preguntar si los juramentados iban armados. Se suele responder que no pero Ponç Ferrer dice que Jaume des Portell le dijo que una de las mujeres de los confabulados le había dicho que todos ellos llevaban corazas debajo de la vestimenta. (Núm. 13).

¿Por qué razón, entonces, hay una sospecha, y mas que sospecha, de que detrás de la trama están los jurados, el *mostassaf*, el *veguer* y el mismo gobernador? ¿Por qué el sayón declara que tiene orden del gobernador de no dejar entrar en el Temple a ninguna procesión, salvo a la de la Seo? Tiene que haber una razón política que nos explique estas diferencias entre las comunidades parroquiales (como más adelante la encontramos entre los gremios) puesto que en este siglo XIV las cofradías religiosas en Mallorca no pintan nada y, en cambio, se suceden las órdenes de que no se tengan reuniones de gremios en los comedores o salas capitulares de los conventos de mendicantes. Nos falta poder leer la filigrana de estos papeles, a ver donde está la J (=Jaume III de Mallorca) y donde la P (=Pere III d'Aragón).

APÉNDICE

Tres declaraciones del proceso

(13) *Pontius Ferrarii*, iurisperitus Maioricarum,... primo fuit interrogatus, si, die lune proxime preterita, iste interfuit in congregatione facta in ecclesia Sancte Eulalie per parrochianos dicte ecclesie, et dixit quod non.

Interrogatus si, die martis proxime preterita, interfuit in congregatione facta in dicta ecclesia per parrochianos eiusdem, et dixit fore verum quod, ipsa die martis de mane, isto existente, ut dixit, in hospitio proprio, quod habet in dicta parrochia, satis prope capellam Sancti Andree, venit ad dictum istius hospitium, quidam sacerdos vocatus en Garau, qui est de domo et familia rectoris dicte ecclesie Sancte Eulalie, et dixit isti hace verba vel similia: *—Sènyer en Pons, prega-us, monsenyer lo rector, que siats a sancta Eulàlia, que ell vol parlar ab vos.*

Cus iste respondit quod faceret et, incontinenti, iste accessit ad dictam ecclesiam, ubi audivit missam in altari Beati Petri, una cum Guillermo Sa Costa, parrochiano dicte ecclesie, et, audita missa, dictus Guillermus et iste, egredientes in simul de loco ubi audiverant missam, iverunt versus medium ecclesie predictae, credens iste, ut dixit, quod ibi adveniret rector predictus et sciret causam vocationis predictae, et ibi, sic existentibus dicto Guillermo et isto, appropinquarent isti et dicto Guillermo, Petrus Ermengolli et Michael Taulada, operarii dicte ecclesie, qui prout iste vidit, consueverunt, consimilibus horis, in dicta ecclesia interesse. Et, una cum eis, supervenit Bartolomeus Ses Eres, parrochianus dicte ecclesie.

Et dum sic invicem stabant, fuerunt loquuti de iniuria quae fuit illata dicto rectori et parrochianis eiusdem, die dominica proxime lapsa, in castro dicto *del Temple*. Et etiam de denunciatione quae de predictis facta fuerat honorabili gubernatori Maioricarum.

Cuius denuntiationis modum recitavit predictus Guillermus Sa Costa, qui asseruit fuisse unus ex denuntiatoribus predictorum.

Et prenomina-tis, invicem de predictis, inter se, loquentibus, supervenit Iacobus de Portello, conparrochianus istius, qui, una cum isto et aliis prenomina-tis, fuit loquutus de materia protractata. Et, his peractis, quilibet tenuit suas vias, cum ibi non supervenisset, nec pro tunc speraretur, adventus dicti rectoris.

Interrogatus, si iste interfuit in congregatione quae ipsa eadem die, hora vesperorum, si aliqui alii quam superius expressi interfuerunt in dicto colloquio de mane facto, et dixit quod non, qui secularis esset, sed bene supervenit in dicto colloquio *en Tudela*, vicarius dicte ecclesie, et non aliquis alius, quod isti recordetur.

Interrogatus, si tractarunt, inter se de aliis et dixit quod non, nisi de premissis.

Interrogatus, si scit quod fuerit facta aliqua alia congregatio, per parrochianos dicte ecclesie, et dixit quod non.

Interrogatus, si iste scit vel dici audivit aliquid super iniuriam quae dicitur illatam dicto rectori in castro Templi, die dominica proxime preterita, quae fuit "dies caritatis", et dixit haec scire et dici audivisse quae sequuntur, et non aliud, quod pro nunc isti recordetur, videlicet, quod dicta die dominica, vulgariter nuncupata *de la Caritat*, isto existente in ecclesia Beate Eulalie antedicta, audivit iste dici, a dicto rectore, quod, quando panes dicte parrochie fuerant missi, summo mane, ad dictum castrum Templi atque portari consuetum fuerant annis preteritis simili hora, fuerat datum aliquod impedimentum, per aliquos, super inmissionem quae debebat fieri de dictis panibus, sed quod tandem fuerant in dicto castro inmissi, et hiis auditis et explicita missa, iste, una cum aliis parrochianis, sequutus fuit processionem dicte ecclesie, in qua aderat dictus rector et sacerdotes dicte parrochie et aliquarum aliarum ecclesiarum, crucibusque incedentes, more solito, versus dictum castrum Templi, causa benedicendi panes, tam sue parrochie quam aliarum parrochiarum qui fuerant in dicto castro inmissi, sicut aliis annis, fuerat assuetum.

Et cum iste fuit sequendo dictam processionem, coram hospitio venerabilis Francisci de Portello, Nicholaus de Anglata, mercator et civis Maioricarum, stans pedes in scanno dicti Francisci cepi dicere, alta voce, subridendo in persona istius et plurium ibi presentium, haec verba vel similia, in effectum — *E que de bades anats, que les portes trobarets tancades!*

Cui iste respondit: — No ho creu, yo, axò, que bé (h)u sé que *no-s trencarà bona custuma*.

Et, his dictis, iste, sequendo dictam processionem, transivit ultra. Et, cum dicta processio fuit prope ianuam dicti castri Templi, prefatus rector, volens sequi modum antea assuetum, discedens a dicta processione, ibidem remanente, et eum spectante, accesit versus portam dicti castri. Et ex tunc iste non vidit quid fecit dictus rector vel quid fuit sibi factum, propter multitudinem gentium ibi asistentium qui conabantur ingredi dictum castrum, sed iste, ut dixit, non vidit quod porte maiores dicti castri aperirentur.

Et, paulo post, iste audivit dici ab aliquibus quod predicto rectori fuerat vetitus ingressus dicti Templi, per interioribus existentes. Post aliquam, vero, pausam, dictus rector, valde in facie alteratus, redivit ad dictam processionem et retulit quod intra dictum castrum existentes prohibuerant sibi ingressum dicti castri sed quod ipse nihilominus fecerat exterius officium interioribus solitum fieri. Et quidam sacerdos, cuius nomen ignorat, qui iverat cum dicto rectore, retulit isti et aliis pluribus parrochianis, quod dictus rector fuerat per existentes in dicto castro percussus in capite.

Et, his relatis, predicta processio ivit versus ianuam de *les Torres Lavaneres*, quequidem fuit clausa cum quadam catena et cum quodam vecte sine tamen clave, in qua ianua stabant duo homines, quorum nomina iste, ut dixit, ignorat, sed alter eorum moratur cum Berengario Dominichi, mostasafio Maioricarum, quibus, dictus rector, appropinquans se eis, dixit haec verba vel similia in effectum: — *Digats-me vosaltres, obrir-me-ts la porta o no?*

Qui responderunt quod non.

Et tunc dictus rector subiunxit: *—Per qui tenits vosaltres la porta?*

Et ipsi, seu alter eorum, responderunt: *—Per lo mostassaf e per los jurats.*

Et cum idem rector repetit predicta verba, si aperirent ei predictas ianuas vel non, et tunc ipse seu alter eorum respondit per haec verba vel similia in effectum: *—Nos no us obririem, més vos obrits, si vos volets.*

Et tunc, sedentibus dictis hominibus iam dictis, rector et quidam alius sacerdos, cuius nomine iste ignorat, aperuerunt ianuas dicti portalis et, exeuntes foras, ivit dictus rector, una cum dicta processione et suis parrochianis, versus ianuam dicti castri, quae est *aprop de la barbacana*, causa ingrediendi dictum portale, sicut annis preteritis fuerat assuetum.

Et, paulo post regressus, retulit ianuas dicti castri reperisse clausas quodque sibi, licet pulsasset in dictis ianuis, noluerunt aperire.

Et redeundo versus ecclesiam beate Eulalie antedictam, iste petiit a dicto rectore, si fuerat verum quod fuisset percussus in capite, qui retulit isti quod, cum ipse fuit in prima ianua dicti castri, invenit portellam dicti castri apertam, et ipso volente ingredi dictum castrum per dictam portellam et inmittentem caput infra illa, audiverat venerabilem Guillelmum Mironi et aliquos alios iuratos, intus dictum castrum existentes, vociferantes et dicentes: *—Dà-li, dà-li, no ych entre negun.* Et quod tunc quidam percuterat ipsum rectorem in capite, cum quadam virga, videlicet, ut sibi videbatur, scutifer dicti Febrer.

Et quod tunc, ipse, aliquantulum retrocedente, fuit adeo impetuose clausa sive *empenta* dicta ianua quod, nisi ipse festinanter retraxisset caput suum, fuisset forsitan mortuus vel saltem atrociter percussus.

Dixit etiam, interrogatus, se audivisse a Bartolomeo Ses Eres antedicto, quod certe persone fuerant, ante dictam diem dominicam, agregate in monasterio Beate Marie de Carmelo, et quod inter eos fuerat acordatum et tractatum id quod fuerat sequutum, dicta die dominica, in dicto castro.

Interrogatus de nominibus dictarum personarum et dixit quod audiverat dici, a dicto Bartolomeo, quod unus eorum fuerat Paschasius de Anglada et alii fuerant Gaubertus Rubei et En Janer, en Malferit et Iohannes de Villa. De nominibus autem aliorum dixit se non recordari.

Interrogatus, si scit, nec dici audivit, quod dicte persone, in dicto Monasterio existentes, fecerunt inter se sacramentum et homagium, et dixit quod non.

Interrogatus, si scit, nec dici audiit, de quibus tractarunt inter se, dicte persone in dicto Monasterio congregatae, et dixit quod non nisi, ut predixit, hoc audivit, dumtaxat, quod iste audivit dici, a dicto Bartolomeo Ses Eres, quod ipse, in presentia aliquorum, dixerat predicto Iohanni Sa Vila, per viam responsionis quomodo poterat interfuisse in congregatione quae fuerat facta in Monasterio antedicto, et quod talia facta non erant bona, et quod ipse Iohannes respondit eidem Bartolomeo, per haec verba vel similia, in effectum: *—Per cert, senyer, yo ho reput per mala obra, e no-n plau, ni y he consentit, ans, tan tost com sentí que d'axò tractaven, me partí d'ells.*

Interrogatus, si scit, vel dici audivit, quod predicti in dicto Monasterio congregati essent muniti, et dixit se audivisse dici, dumtaxat eidem Bartolomeo, heri, quod fuit dies iovis, hora meridiei, quod ipse audiverat dici paulo ante, a dicto Iacobo de Portello, quod ipse intellexerat, ex relatu cuiusdam uxoris unius ex prenotatis qui interfuit in dicta congregatione dicti Monasterii, quem aliter isti non expressavit, quod omnes fuerant muniti cum coreassiis secretis.

(5) *Bartomeus Ses Eres*, mercator et civis Maioricarum... primo fuit interrogatus, si iste interfuit in congregatione die lune proxima facta in ecclesia beate Eulalie, et dixit quod non.

Interrogatus, si die martis proxime preterita iste interfuit in congregatione facta in dicta ecclesia per parrochianos dicte ecclesie, dixit quod sic.

Interrogatus de tractatu seu consilio cum dicta congregatio fuit facta, et dixit se aliter nescire, sed est verum quod, ad domum istius fuit missus nuntius ex parte rectoris dicte ecclesie, ut iste accederet ad dictam ecclesiam, et, cum fuisset isti dictum per familiam suam, iste accessit ad dictam ecclesiam, ubi invenit presentes dicte parrochie infra nominatos, videlicet: Guillelmum Ebrini, Bartolomeum Martini, Petrum Fuserii, Nicholaum Gileti, Arnaldum de Roaxio iurisperitos, Bernardum Valentini, Micheleum Teulada, Raimundum Sa Cortada et aliquos alios, de quibus non recordatur ad presens.

Et isti, una cum supranominatis existentibus in dicta ecclesia, fuit petitum, a dicto Guillermo Sa Costa et a Iacobo de Conomines, quam responsionem habuerant a domino gubernatore, super requisitionem per eos facta dicto domino gubernatori, de iniuria facta domino rectori, qui responderunt quod dominus gubernator responderat eis quod, super predicta faceret iustitiae complementum.

Tandem, cum tractarent inter eos si persequerentur ulterius dictam iniuriam, et de modo procedendi, fuit deliberatum et finatum quod, ex quo fuerat denuntiatur dicto procedendi, fuit deliberatum et finatum quod, ex quo fuerat denuntiatur dicto domino gubernatori et, audita eius responsione, quod non intromitterent se ulterius, cum dictus dominus gubernator esset talis persona quae erat solita facere iustitiam.

Interrogatus, si scit, nec dici audivit, quis intulit iniuriam dicto rectori, nec qua de causa fuit sibi illata, et dixit se nescire aliter, nisi quod dicitur vulgariter quod fuit ei prohibitum ne intraret Templum, causa benedicendi panem caritatis, et quod fuerat percussus per quendam, cum quadam virga, in capite.

Interrogatus, si scit, nec dici audivit, quod aliqua congregatio fuerit facta die sabbati proxime preterita in monasterio Sancte Marie de Carmelo et dixit hoc scire, quod, die lune, isto existenti in operatorio Periconi Cardona dixit, quod ipse viderat Paschasium d'Anglada et Iohannem de Villa, Gaubertum Rubei, en Massanet et Huguetum Serra et Thomam Malferit et en Cardona in monasterio Beate Marie de Carmelo, videlicet, die sabbati proxime

preterita, quos dictus Periconus presumebat esse supra tractatu benedictionis panis caritatis, eo quod predicti fuerant acaptatores quatuor parrochiarum civitatis Maioricarum, videlicet, Sante Crucis, beati Iacobi, beati Nicholai et Sancti Michaelis, videlicet duo pro qualibet parrochia, uno departito pro parrochia Sancti Michaelis, et heri, quod fuit dies martis, cum esset in dicto operatorio, cum quibusdam aliis, et reprehenderet Iohannem de Villa, eo quod fuerat in dicto Monasterio beate Marie de Carmelo et una cum aliis tractaverat dampnum et divisionem huius terre, eo quod ponebat divisionem inter dictas parrochias, quibus verbis prolatis, dictus Iohannes de Villa respondit per haec verba vel similia: *que no se havia res fet ab consell, ni ab consentiment seu, que ja ho dix a-n Paschal Sanglada abans que y anassen; e, puy, com fò là, se-n tornà, per sò com no li paria bona obra sò que ells tractaven, que CXVII anys havia estat en possessió de benehir lo pa la parròchia de Sancta Eulalia, per que d'assò no-ls calia entrametre.*

Interrogatus, si scit, vel dici audivit, quod prenominati, in dicto Monasterio existentes, essent in dicto monasterio nec fecissent inter se iuramentum et homagium supra predicto tractatu, dixit quod non.

(11) *Bernardus Guasch*, sagio curie vicarii Civitatis Maioricarum,... primo interrogatus fuit, si iste, die dominica proxime preterita, quae fuit dies Caritatis, fuit in castro Templi et dixit quod sic, nam iste fuit unus ex sagionibus existentibus intus dictum castrum, videlicet in quadam barraria dicti castri.

Interrogatus, si iste vidit dum rectorem Sancte Eulalie volebat intrare dictum castrum et fuit sibi prohibitum ne intraret ipsum castrum, et dixit quod non.

Interrogatus, si vidit quod dictus rector fuit per aliquem verberatum, et dixit quod non.

Interrogatus, si dominus gubernator iniunxit isti, nec aliis sagionibus, quod non permetterant intrare aliquam processionem seu rectorem alicuius parrochiae dictum castrum Templi, nisi processionem Beate Marie Sedis Maioricarum, dixit quod non.

Interrogatus, si iste, existens in dicto castro, cum peteretur, ab eo et ab aliis, quare non aperiebant hostium dicti castri Templi, et quod permetterent intrare processionem dicte ecclesiae Sancte Eulalie et rectorem eiusdem protulit seu dixit quod ipse habebat mandatum a domino governatore quod non permetteret intrare aliquam processionem seu rectorem alicuius parrochie nisi processionem dicte sedis, et dixit quod non.

Interrogatus, si iste de predictis proxime verbis loquutus fuit alicui et dixit quod non, nec aliquis dici audiverat nisi quod Bartolomeus Martini, iurisperitus, dixit iste, cum veniret de dicto castro Templi cum pane in gremio, ante dictum portale domus ipsius Bartolomei, haec verba vel similia in effectum: *—Ve, tots sots vedats, vos altres, qui havets estat al Temple.* Et iste respondit: *—E per què?*

Et dictus Bartolomeus dixit: *—Per sò com dihen que havets envilanit e ferit lo rector de Sancta Eulalia e no le-y havets dextat entrar per benehir lo pa.*

Et tunc iste dixit et respondit per haec verba vel similia: *—Odà, e com se pot fer que yo, que era dins, no-n he res vist, ni sentit?*

Et his verbis dictis iste tenuit vias suas. Et alia verba non fuerunt inter eos, ut dixit.

La participación de los diferentes estamentos en el régimen *de Sac e de Sort* en la segunda mitad del siglo XV (1468-1478)

FELICITAS CABELLO PÉREZ

INTRODUCCIÓN

En este trabajo pretendemos presentar algún aspecto de los círculos donde se desarrollaba el poder en Mallorca, en la segunda mitad del siglo XV. Estos focos de poder a veces se identifican con determinados estamentos, lo que hace suponer que tuvieron una influencia concreta en el período mencionado.

Destacaremos las funciones, que en el desarrollo concreto del poder, tenían dentro del *Gran i General Consell* los diferentes estamentos, tales como militares, ciudadanos, mercaderes y menestrales, así como la participación de la parte foránea.

Un punto de partida ha sido el estudio de la asistencia a las sesiones de los miembros del *Gran i General Consell*, qué estamentos fallaban más, cuáles tenían mayor índice de asistencia o acumulaban más cargos, etc. Es decir su grado de responsabilidad para cumplir con el deber de consejero y jurado, y cómo estaba repartido el poder. Cronológicamente el período sobre el que se ha investigado transcurre desde 1468 a 1478¹.

En la vida política administrativa y financiera se seguía para las elecciones el régimen de *sac e de sort*, que se estabilizó en la isla de Mallorca a lo largo del siglo XV como la fórmula más eficaz para suavizar las tensiones políticas que se experimentaban en los municipios. Este régimen estaba vigente en los demás reinos de la Corona de Aragón y con él se consolidaba la suerte como árbitro exclusivo para otorgar el gobierno y conferir los oficios².

Los fondos documentales utilizados han sido las actas de las sesiones del régimen de *sac e de sort* del *Gran i General Consell* y del *Consell de Ciutat*³.

¹ CABELLO PÉREZ, Felicitas: La participación en la administración pública de Mallorca. Memoria de investigación. departament de Ciències Històriques i Teoria de las Artes. Universitat de les Illes Balears. 1991 (Inédita).

² QUADRADO, José María: Forenses y Ciudadanos. Miguel Font. 1986 (Pág. 75).

³ Los fondos documentales han sido extraídos del Archivo del Reino de Mallorca y corresponden a la sección de Gobernación. Se trata de los libros cuyas signaturas son E.O. 16 y E.O. 18.

LOS COMPONENTES DEL GRAN I GENERAL CONSELL Y SU ASISTENCIA A LAS SESIONES BAJO EL REGIMEN DE SAC E DE SORT

El *Gran i General Consell* forma parte de la vida pública de Mallorca en el siglo que nos ocupa. En él estaban representados todos los estamentos de la isla: los caballeros, los ciudadanos, los mercaderes, los menestrales y prohombres foráneos. La representatividad de cada estamento estaba regulada a través del sistema de insaculación, llamado de *sac e de sort*⁴. Un precedente de este sistema fue la Pragmática dada en Barcelona en 1373⁵.

La composición del *Gran i General Consell* era de seis jurados y ochenta y cuatro consejeros. De los seis jurados uno era el Jurado Mayor militar, procedía por tanto del estamento de los militares, había dos jurados representantes de los ciudadanos, uno de los mercaderes, otro de los menestrales y la parte foránea tenía también un representante como jurado.

Los consejeros procedían, ocho del estamento de los militares y dieciséis de cada uno de los siguientes estamentos, ciudadanos, mercaderes y menestrales. Por la parte foránea había veintiocho consejeros.

Los jurados tenían unas funciones concretas dentro de la actividad del *Gran i General Consell*. El reglamento de *sac e de sort* indica que los jurados debían permanecer en la sala todos los días no feriados, dos horas por la mañana y dos por la tarde, al menos dos de ellos y sólo tres de los seis podían simultáneamente ausentarse de la ciudad⁶.

En el estudio de la asistencia a las sesiones del *Gran i General Consell* se destaca el alto porcentaje de los jurados, llegando en siete de los once años investigados a un porcentaje medio anual del 100% y en los otros cuatro años el 91,7%, 88,9%, 75%, 91,7%, siendo el nivel más bajo el del año 1475⁸, que llegó solamente a un 75%. En cambio en estos años, ninguno de los estamentos representados en el *Gran i General Consell*, llegó a un nivel medio de asistencia del 100%.

Los consejeros que acudían con mayor regularidad a las sesiones durante el período 1468-1478 según los valores medios anuales, fueron los menestrales, seguidos de los mercaderes, de los de la parte foránea y de los ciudadanos. Los que asistieron con menor regularidad fueron los militares.

La distribución de valores medios anuales y del valor medio global de 1468 a 1478, de la asistencia a las sesiones del *Gran i General Consell* es la siguiente (Cuadro 1).

⁴ Este Régimen fue instaurado en Mallorca el 14 de agosto de 1447, siendo rey Alfonso V.

⁵ SANTAMARIA ARANDEZ, Álvaro: Sobre la institucionalización de las asambleas representativas de Mallorca. Madrid, 1980. Pág. 266.

⁶ PONS, Antoni: Constitucions e Ordinacions del Regne de Mallorca. Vol. II. Pp. 223-231.

⁷ A.R.M., E.O. 16 y 18.

⁸ A.R.M., E.O. 16, f 113-117 y 122-125.

Cuadro 1

PORCENTAJES DE ASISTENCIA A SESIONES DEL *GRAN I GENERAL CONSELL*
 VALORES MEDIOS ANUALES
 VALORES MEDIOS 1468-1478

	Jurados	Consejeros militares	Consejeros ciudadanos	Consejeros mercaderes	Consejeros menstrales	Consejeros p. foránea	
1468	91.7	56.3	59.4	68.8	87.6	60.8	Val. med. anuales
1469	88.9	62.5	72.9	87.5	87.5	72.6	Val. med. anuales
1470	100.0	43.8	68.8	81.3	96.9	39.3	Val. med. anuales
1471	100.0	93.8	81.3	87.5	90.7	46.3	Val. med. anuales
1472	100.0	75.0	78.2	78.2	93.8	76.8	Val. med. anuales
1473	100.0	56.3	62.5	75.0	84.4	94.7	Val. med. anuales
1474	100.0	54.2	54.2	77.1	62.5	84.5	Val. med. anuales
1475	75.0	43.8	59.4	62.6	84.4	57.2	Val. med. anuales
1476	91.7	68.8	81.3	71.9	81.3	83.9	Val. med. anuales
1477	100.0	50.0	53.2	68.8	65.7	76.8	Val. med. anuales
1468-1478	95.2	60.0	68.7	76.9	83.8	71.3	Val. med. periodo

En las sesiones del *Consell de Ciutat*⁹ el porcentaje más elevado de asistencia lo tienen también los jurados. En siete de los once años se llega a un porcentaje medio anual del 100%, en tres años a un 94,4%, siendo el porcentaje de asistencia más bajo, un 83,4%, en 1475¹⁰.

Los consejeros que asistían con mayor regularidad al *Consell de Ciutat*, fueron los menestrales, seguidos de mercaderes, militares y ciudadanos.

La distribución, de valores medios anuales y del valor medio global de 1468 a 1478, de la asistencia a las sesiones de *Consell de Ciutat* es la siguiente (Cuadro 2):

⁹ A.R.M., E.O. 16 y 18.

¹⁰ A.R.M., E.O. 16 f. 118-118v. y 121-121v.

Cuadro 2

PORCENTAJES DE ASISTENCIA A SESIONES DEL CONSELL DE CIUTAT
VALORES MEDIOS ANUALES
VALORES MEDIOS 1468-1478

	Jurados	Consejeros militares	Consejeros ciudadanos	Consejeros mercaderes	Consejeros menstrales			
1468	91.7	56.3	59.4	68.8	87.6	Val.	med.	anuales
1469	88.9	62.5	72.9	87.5	87.5	Val.	med.	anuales
1470	100.0	43.8	68.8	81.3	96.9	Val.	med.	anuales
1471	100.0	93.8	81.3	87.5	90.7	Val.	med.	anuales
1472	100.0	75.0	78.2	78.2	93.8	Val.	med.	anuales
1473	100.0	56.3	62.5	75.0	84.4	Val.	med.	anuales
1474	100.0	54.2	54.2	77.1	62.5	Val.	med.	anuales
1475	75.0	43.8	59.4	62.6	84.4	Val.	med.	anuales
1476	91.7	68.8	81.3	71.9	81.3	Val.	med.	anuales
1477	100.0	50.0	53.2	68.8	65.7	Val.	med.	anuales
1468-1478	95.2	60.0	68.7	76.9	83.8	Val.	med.	periodo

El gráfico 1 muestra comparativamente los porcentajes medios de asistencia de los jurados y consejeros (según los estamentos a los que pertenecían) a las sesiones del *Gran i General Consell* y del *Consell de Ciutat* durante el período 1468-1478.

LAS ELECCIONES MEDIANTE EL RÉGIMEN DE INSACULACIÓN

La convocatoria para el *Gran Consell* se hacía por orden de los jurados; en la ciudad a son de trompeta y en las villas por cartas. Se congregaban los consejeros al toque de campana del reloj público, debiendo reunirse para celebrar sesión al menos dos tercios del Consejo. Empezada ésta nadie podía abandonar la sala sin licencia de los jurados.

Respecto a las deliberaciones se ajustaba la nueva ley a la pragmática de Anglesola¹¹. Dice el reglamento de *sac e de sort*: *...E sien congregats los dits Concellers, tocants se les batalles del seny o compania de les hores, e hagen a esser en cascuna delliberacio o determinacio o acte presents e congregats en*

¹¹ Según la pragmática de Anglesola para reunir consejo se requería la convocatoria de todos sus miembros y la asistencia de sesenta y dos de ellos, es decir, los dos tercios de su número y, para haber resolución, la conformidad de votos en dos tercios de los presentes.

*la casa o sala de la Universitat, almenys les dues parts dels Concellers citats, e als quals pertanyara fer la dita declaració, determinació o acte, e hagen esser concordants en les dites deslliberacions e determinacions dels negocis universals, almenys les dues parts dels negocis universals, almenys dues parts dels concellers, qui allí seran presents*¹².

En cuanto a los cargos u oficios elegidos por insaculación podemos distinguir los que pertenecen al *Gran i General Consell* (jurados y consejeros que representan al brazo militar, a los ciudadanos, mercaderes y menestrales, más los consejeros de la parte foránea) y el resto, constituido por abogado de la Universidad, síndico de la Universidad, oidor de cuentas por los ciudadanos, mercaderes, menestrales y parte foránea, escribano del oidor de cuentas, ejecutor por el brazo militar, baile de la ciudad, veguer de la ciudad, veguer foráneo, asesor de baile de la ciudad, asesor de veguer de la ciudad, asesor de veguer foráneo, cónsul de mar por los ciudadanos, cónsul de mar por los mercaderes, juez de apelación, clavarios –ejecutor y bolsero–, acequero, escribano de cuentas, *mestre de guayta y mostaçaf*.

La elección de cada cargo era precedida de un ceremonial¹³, que culminaba con la extracción del redolino con el nombre del elegido. Se observa con relación a los consejeros menestrales elegidos, que los oficios artesanos de éstos son en una gran mayoría *perayres*. Le siguen en número, pero a una gran distancia, los *cirurgians*, *blanquers* y *teixidors*. El gráfico 2 muestra la representatividad de los oficios artesanos dentro de los consejeros menestrales.

Otro aspecto de interés surge cuando se hace la lectura de la relación de los elegidos mediante el régimen de insaculación durante el período al que nos referimos, al observar que hay nombres que aparecen en diferentes elecciones, unas veces ocupando un mismo cargo y otras con cargos distintos.

Analizando este hecho por estamentos, se puede decir que el de los militares es, juntamente con el de los ciudadanos, el que cuenta con más cargos que han sido ocupados por la misma persona. Así, por ejemplo, hay tres militares que llegan a ocupar hasta siete cargos cada uno. Sus nombres son Gabriel de Lochos, Mossen Johan Moix y Mossen Blay de Tagament.

En el estamento de los ciudadanos aparecen con nueve cargos Guillem Demeto y Jacme Muntanyans Maior. Con ocho cargos, Micer Nicolau Berard, con siete Micer Boniffaci Morro. En el estamento de los mercaderes hay menos miembros con acumulación de cargos, pues sólo Anthoni Oliver tuvo cinco a lo largo de estos años. En el caso de los menestrales, el miembro que ha ocupado más cargos ha sido Anthoni Gornals, *teixidor*, con cuatro.

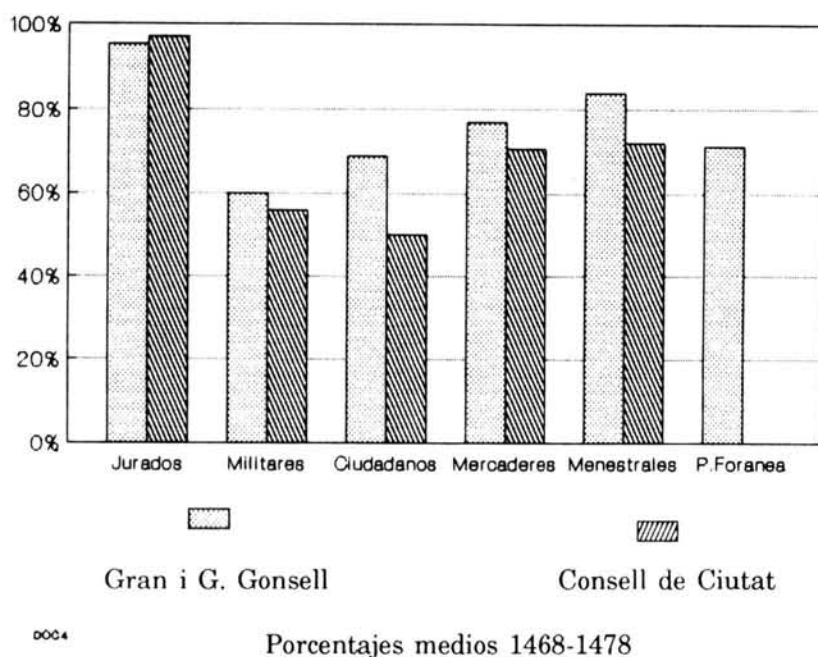
En la parte Foránea los resultados no pueden ser significativos, ya que no figuran en las Actas consultadas la totalidad de las elecciones de estos consejeros. De modo general se puede afirmar con los datos parciales que tenemos que apenas se repiten cargos en los prohombres foráneos.

¹² PONS, Antoni: *Constitucions e ordinacions del Regne de Mallorca*. Vol.II Capítol XXVII Págs 262

¹³ A.R.M., E.O. 16, f. 94-98

Gran i General Consell / Consell de Ciutat Asistencia comparada

Gráfico 1



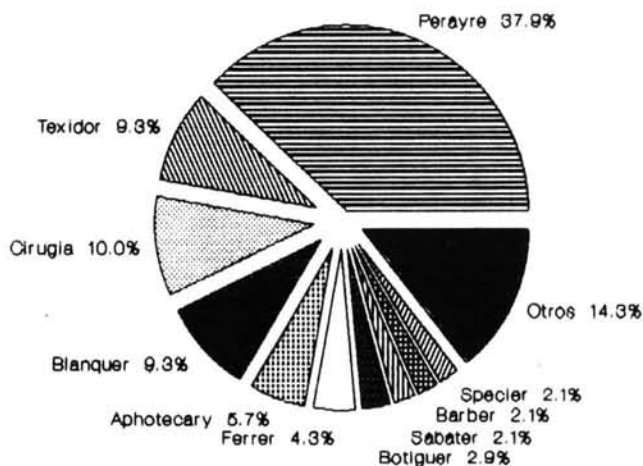
A MODO DE CONCLUSIÓN

En este período entre 1468-1478 se mantienen unas constantes en la asistencia a las sesiones del *Gran i General Consell* y del *Consell de Ciutat* que están relacionadas con el cargo de jurado y con el grado de poder que tenían los estamentos. Los jurados asistían con regularidad a las sesiones tanto del *Gran i General Consell* como del *Consell de Ciutat*. En la mayoría de los años comprendidos en este período su índice medio de asistencia llegó al 100%, lo que sólo ocurrió en casos aislados con algunos de los estamentos representados por los consejeros. De éstos, tenían un índice mayor de asistencia los menestrales. Les siguen los mercaderes y los consejeros de la parte foránea.

El índice de menor asistencia lo tienen los militares en el *Gran i General Consell* y los ciudadanos en el *Consell de Ciutat*. Así pues los estamentos con

Gran i General Consell
Oficios artesanos Consejeros Menestrales

Gráfico 2



Menes

mayor poder, como eran militares y ciudadanos, asistían con menos regularidad a las sesiones, mientras que el grupo con mayor responsabilidad como era el de los jurados, asistía con regularidad a las sesiones.

La representatividad de los estamentos estaba equilibrada en el *Gran i General Consell* pero la participación estamental en el poder no estaba igualmente repartida; al hacer un estudio de los cargos elegidos, se observa que los militares y los ciudadanos ocupaban cargos con más poder y responsabilidad, mientras que los de otros estamentos eran de menor importancia.

Los estamentos que tuvieron una mayor acumulación de cargos en este período, que fueron ciudadanos y militares (en este orden), coincidían con los estamentos que tenían mayor poder dentro de la administración pública de Mallorca.

Identificació del "Mestre de Sant Francesc" i altres documents per a la història de l'art mallorquí (1495-1524)

MARIA BARCELÓ CRESPI
GABRIEL LLOMPART MORAGUES

La novetat més interessant d'aquesta ensalada documental que presentam —deu documents entorn del 1500— recollida i trempada a l'estil del recordat col·laborador del BSAL Joan Muntaner i Bujosa, és la identificació definitiva del vell mestre anònim batiat per Post com el "mestre de Sant Francesc".

Ha succeït allò que es podia preveure. Quan s'ha començat a garbellar la documentació d'arxiu al voltant del Centenari del Descobriment, un notari poc explorat, Arnau Carbonell, ens ha lliurat el nom del mestre Joan Desí. D'aquesta manera queden localitzats els dos "pintadors" més importants de principis del 1500 a Mallorca: el taller de Pere Terrencs i el taller de Joan Desí.

Pere Terrencs ha resultat ésser el vertader nom de l'autor de les obres que Post volgué atribuir a Martí Torner. Josep Estelrich ho ha confirmat al trobar els albarans de la taula de Sant Jeroni del convent de Santa Elisabet (1504-1512)¹. Ara un dels firmants d'aquests apunts, Maria Barceló ha trobat el segon contracte per a la confecció del retaule del gremi de gerrers dedicat a la Trinitat i que també confirma les darreres suposicions fetes sobre la persona del "mestre de Sant Francesc"².

Joan Desí havia signat un primer contracte amb els sobreposats del gremi l'any 1500. Llavors havien tractat a la menuda la forma i condicions de confecció del retaule gremial que volien per a la seva capella del convent del Sant Esperit, servit pels frares trinitaris. Dit contracte és esmentat en les dades que publicam. Ara bé, el protocol del notari Gabriel Valls manca en el fons de l'Arxiu del Regne de Mallorca (i també a l'Arxiu Capítular) de manera que ja es pot donar per perdut.

¹ ESTELRICH COSTA, Josep: *El retaule de Sant Jeroni de Pere Terrencs*. A "B.S.A.L." 45 (1989). Pp. 397-401.

² LLOMPART, Gabriel: *La pintura medieval mallorquina*. Vol. 1. Palma, 1977. Pp. 93-96.

El retaule en qüestió ens era substancialment conegut per un gravat del segle XVIII publicat a Anvers i posseïm la majoria de les peces que l'integraven les quals es troben en la diàspora, fora de l'antic convent dels trinitaris, escampades per Mallorca i Catalunya. Un dels firmants de la present nota el va descriure fil per randa l'any 1978, després d'esser conegut i tractat per l'americà Post i pels catalans Gudiol i Ainaud³. Vaig fer l'autopsia dels fragments menys coneguts, comprats a principis de segle per l'antiquari Massot d'Argentona, i per suposat dels més coneguts de la col·lecció Marès, avui ja passats al Museu de Montjuïc de Barcelona. La gràcia del retaule estava en què portava la més vella iconografia conservada de Ramon Llull.

I la desgràcia?... La desgràcia estava en què era una peça poc perfilada i acabada. La raó la trobam ara en el preu que per ella es pagà. Un retaule de 60 lliures no pot ésser tan perfecte com un retauló del mateix preu. La quantitat de 60 lliures per un retaule d'església és francament migrada encara que pel que veim que gastaven en aquell temps altres gremis en obres similars no és cap excepció. Es veu que hi havia pocs diners a l'abast en els estaments laborals en temps de Ferran el Catòlic.

El contracte ens permet fer alguna altra reflexió. Hi ha hagut qui, quan va sortir *La pintura medieval mallorquina* i es varen atribuir en bloc tantes obres als dos mestres privilegiats del primer Cinc-Cents, en Pere Terrencs i en Joan Desí, va posar el crit en el cel. I què volien que es fes?. Si vàrem haver de tirar per la via d'enmig respecte d'aquests dos tallers principals procedint amb mètode i prudència, darrera els que ens precedien, per deixar el camí obert i no vàrem voler fer una classificació teòrica i estilísticament esplèndida però existencialment subjectiva i probablement inexistente. La Història de l'Art, com a tota Història, la fan els monuments i els documents. I allà on n'hi pot haver que els cerquin però que no els pressuposin ni els inventin.

Sobretot ara tenim un parell de noms per poder anar destriant autories dins el taller d'En Desí perquè el que és ell encara que figuri en el contracte ni tan sols compareix a la signatura. Darrere ell venen altres noms coneguts –però menys– i que havien d'intervenir a la Trinitat dels gerrers: Gonzalbo Rodríguez de Montealegre i Joan Català. Ambdós foren membres de la Confraria dels pintors de Nostra Dona de la Clastra (1512), on van un darrere l'altre i Gonzalbo de Montealegre el 1514 era sobreposat o rector. Aquest pintor castellà treballà a Mallorca, pel que sabem fins ara, entre 1503 i 1515⁴. En canvi, a Joan Català, de moment el tenim fixat entre 1499 i 1512⁵. Tant un com l'altre sols compareixen com a testimonis en documents contractuals

³ LLOMPART, Gabriel: *La pintura medieval mallorquina*. Vol. 1. Palma, 1977, pp. 96-98, i Vol. 3 Palma, 1978, pp. 181-184 (número 158 del catàleg).

⁴ LLOMPART, Gabriel: *La pintura medieval mallorquina*. Vol. 4. Palma. 1980. Índices. Pg. 276.

⁵ LLOMPART, Gabriel: Op. cit. Índices. Pg. 274.

o actuen de compradors de materials o adoben desperfectes a obres menors d'església. S'imposa de bell nou esperar i ésser prudents.

Un altre contracte ens dóna novament l'autoria d'una peça perduda com és el retaule de Nostra Dona de la Capella de Sant Honorat, al Puig de Randa. Els jurats de la vila d'Algaida el comprometen per la quantitat de 50 lliures al temps que esperen veure'l acabat per la festa de l'Assumpta de l'any 1506. El pintor encarregat és Pere Terrencs que acabam d'esmentar⁶. El tema a desenrotllar és la Mare de Déu i els set Goigs, segons precisa el contracte, ben poc explícit perquè es remet pels detalls a una mostra proposada pel pintor i que el notari no va arxivar, com sempre.

Dos documents, el III i el V, tracten de la figura del brodador Miquel Des⁷. Un d'ells el V, datat el 17 de novembre del 1507, el presenta llogant una botiga propietat de la confraria dels sastres i situada en el carrer dels Pintors, davant del convent de Sant Domingo, per l'espai de nou anys i la quantitat de quatre lliures anyals. L'altre document, el III, correspon a l'encàrrec dels frisos necessaris per decorar una casulla per al servei de la Seu de Mallorca i pel preu de 100 lliures. El tracte es signa el dia 8 de gener de 1506. L'escrit porta el nom d'alguns eclesiàstics ben coneguts a la Història local, com són el canonge Arnau de Santacília i el domer Gabriel Vaquer, el més famós rector que ha tengut mai la col·legiata de Santa Maria de Lluc.

Els documents números VII, VIII i IX corresponen a encàrrecs d'argenteria sacra per al convent de la Mercè de la Ciutat de Mallorca. Pels dos primers ens enteram de l'obra d'una creu processional dels orfèvres Ramon Solvi i Bartomeu Oller⁸, del pes de deu marcs de plata i preu de 32 lliures per compte de la comunitat local en el decurs de l'any 1511. Es cobra en espècies, concretament en acres d'oli d'oliva. El tercer document, el número IX, ens assabenta de què la Confraria del Sagrat Cos de Jesucrist, establerta en l'esmentada església, encarrega una custòdia de plata daurada de pes de 10 marcs per un preu similar a l'encàrrec anterior: 32 lliures. L'orfebre en aquest cas és també Ramon Solvi vell.

El document X, datat a 28 de març de 1524, testimonia que s'estan obrant uns bordons per al servei litúrgic del clergat de la parròquia ciutadana de Santa Eulàlia amb la quantitat de seixanta unces de plata que ha rebut

⁶ Vegeu darrerament: LLOMPART, G. - ESTELRICH, J. - PARDO, J.M. - ALVARADO, J.: *Pere Terrencs i la seva taula de Sant Jeroni*. Palma, 1991. I encara, LLOMPART, G.: *Novedades de pintura medieval mallorquina (1980-1987)*. A "B.S.A.L." 43 (1987). En concret les pàgines 150-151 i 154-155.

⁷ LLOMPART, Gabriel: *La pintura medieval mallorquina*. Vol. I, pg. 163.

⁸ Disposam ara d'un llistat provisional cronològic dels argenters a l'obra de Joan Domenge Mesquida *L'argenteria sacra a les esglésies de Mallorca*. Palma, 1991. Pp. 159-174. En ella encara no apareixen Ramon Solvi ni Bartomeu Oller. Es pot suposar que el primer està relacionat amb Pere Joan Solvi que va treballar en els bordons de la Seu el 1496. Vegi's LLOMPART, Gabriel: *La fecha y circunstancias del arribo de los "rimmonim" de la catedral de Mallorca*. A "Sefarad" 30 (1970). Pg. 5.

l'argenter Gabriel Valleriola de l'obrer de dita comunitat parroquial Bernat de Juny, ciutadà de Mallorca. Tota la plateria de l'Edat Mitjana mallorquina està mostrant en primera fila creus processionals de les quals posseïm una relativa documentació i algunes peces (encara avui conservades) bastant notables. Els documents sobre bordons solen esser més tardans encara que és prest per poder dir si en els segles XIII i XIV sols eren fets de fusta⁹.

Per acabar hi ha dos documents que es refereixen a organeria. El número I és un contracte de manteniment de l'orgue del convent del Carme signat per la comunitat amb l'organer Jaume Febrer (maig 1495) i que puja a 2 lliures anyals. Jaume Febrer devia esser home força competent puix que va fabricar l'orgue del convent de Santa Catalina de frares predicadors de Barcelona¹⁰.

El Número II, d'altra banda, es refereix a un orgue que, per compte de l'abat del monestir de Santa Maria de la Real, es compromet a fabricar el fuster Esteve Sanxo, personatge encara desconegut però que ens dóna a entendre amb aquest document la variada gamma d'especialistes que s'amagava en aquests moments en el llistat a primera vista monòton del gremi de fusters. L'orgue en qüestió havia d'estar acabat per Pasqua de 1510 i havia d'assemblar-se al de l'església parroquial de Sant Jaume. L'abat promet donar per a la seva construcció la quantitat de 100 lliures.

Esperam tenir ocasió de donar compte altra vegada de més documents solts sobre la Història de l'Art mallorquí. Es tracta de sembrar documents a la bona de Déu. Després, el dia menys pensat, ens trobam amb una gavella, com ha succeït darrerament amb l'hermós llibret d'orfebreria medieval que ens ha escrit Joan Domenge i que ens ha editat José de Olañeta.

⁹ Gabriel Valleriola deu pertànyer a la família de Francesc Valleriola, plater, documentat el 1511. DOMENGE MESQUIDA, Joan: Op. Cit. Pg. 174.

¹⁰ També treballà en retauleria, com es pot veure en un document de 1489. Exhumat per Gabriel Llabrés i reproduït darrerament per LLOMPART. Gabriel *La pintura medieval mallorquina*. Vol. 4. Doc. núm. 350.

APENDIX DOCUMENTAL

I

1495, maig Ciutat de Mallorca

Contracte convingut entre els frares del monestir del Carme per una part i el mestre Jaume Febrer, organer, per l'altra, el qual es compromet de per vida mantenir condrets els orgues del dit monestir pel preu de 2 lliures anuals.

A.R.M., Prot C-241, folis 63v-64r.

Nos, frater Galcerandus Cassanya, in sacro eloquio professor, prior domus ac monasterii Beate Marie de Carmelo presentis civitatis Maioricarum, frater Petrus Reix lector, frater Michael Miró subprior, frater Steffanus Roig sacrista, frater Joannes Quintana, frater Petrus Casasnovas, frater Joannes Clar et frater Joannes Nasut, frates dicti monasterii et conventus capitulariter convocati et congregati sono campane et (...) more solito in claustro dicti monasterii gratis et scienter unanimiter ac concordēs constituimus et solvere promittimus vobis magistro Jacobo Febrer, organerio Maioricarum minorum, quolibet anno de tota vita vestra naturali videlicet a festo Ascensionis Domini proxime futuro ad unum annum, ex pacto dictas duas libras et ab inde quolibet anno in dicto festo de tota vita vestra naturali. Vos vero de tota vestra vita tencamini organa ecclesie dicti monasterii condirecta tenere et abta ab sonum, vestri propriis sumptibus missionibus et expensis, dum tamen sint dicte expense minus decem solidos, si vero contigerit maiores expensas decem solidorum per vos facere et exponere pro conservacione dictorum organorum nos omne id quidquid ac quantum fuerit ultra decem solidos vobis statim promittimus solvere. Et hec omnia promittimus omne exceptione cessante etc. sub pena omnium missionum etc. super quibus credatur etc. obligamus omnia bona dicti monasterii habita et habenda renunciamus largo etc. ad securitatem vestram largo. Ad hec, ego dictus Jacobus Ferrer organcrius Maioricarum, presens et acceptans gratis etc. promitto vobis dictis venerabilibus fratibus, organa de tota vita mea naturali tenere condirecta meis propriis sumptibus et expensis prout dictum est per vos superius omni exceptione cessante etc. sub pena omnium missionum etc. super quibus credatur etc. obligo omnia bona mea habita et habenda etc. largo etc.

Testes: Joannes Stale, cultor, et Mathias Posset, scriptor Maioricarum, in quorum presentia omnes predicti firmarunt.

II

1503, maig, 2. Ciutat de Mallorca.

Contracte signat entre els pintors Joan Desí, Gonçal Muntalegre i Joan Català, d'una part, i Bernat Amades i Vicenç Berenguer, sobreposats del gremi dels gerrers, de l'altra, pel qual els primers es comprometen a realitzar una imatge de la Santíssima Trinitat pel preu de 60 lliures a càrrec de la confraria dels gerrers.

A.R.M., Prot. C-224, folis 31-31v.

Die martis II mensis madii anno jam dicto MDIII.

Nos, Ioannes Desi, Gonsalbus Muntalegre et Ioannes Catala, pictores Maioricarum, gratis, quilibet nostrum in solidum, solemni stipulatione mediante, promittimus vobis Bernardo Amades et Vincencio Baranguer, gerreris Maioricarum presentibus, ac de consensu et voluntate et consilio expressis procerum seu seniorum in vestro officio circa talla electorum, presentem promissionem acceptantibus tanquam tamen suprapositis in presenti anno predicti vestri officii, videlicet quod, hinc ad festum sancti Ioannis iunii proxime venientis, trademus vobis dictis suprapositis, quandam ymaginem in qua erit sculpta Sanctissima Trinitas, nostris ac cuiuslibet nostrum propriis expensis, dempto tamen auro, quod nobis tradere tenemini vos vestris dicte confratrie missionibus ac expensis. Et quamquidem promissionem vobis facimus, prout et quemadmodum in quadam capitulatione, inter nos inhita latius continetur et prout etiam in quodam instrumento recepto per discretum Gabrielem Valls, notarium Maioricarum, sub die * mensis * anno a Nativitate Domini M * ad quod nos referimus latius continetur. Et quamquidem ymaginem vobis facimus seu depingimus pretio videlicet sexaginta librarum regalium Maioricarum minorum quas (...) emisse etc. Unde, renunciamus etc., facimus vobis bonum finem etc. Promittimus dictam ymaginem vobis tradere hinc ad dictum tempus etc. Omni exceptione etc. Sub pena etc. Supra quibus etc., obligamus quilibet in solidum bona etc. Renunciamus largo et foro etc., ad omnem vestri seu dicte confratrie securitatem etc. Ad hec, nos, dicti Bernardus Amades et Vincencius Baranguer, presentes et predicta acceptantes etc., promittimus vobis, dictis pictoribus, predictum aurum tradere, etc. El proinde obligamus bona dicte confratrie etc.

Testes: Ioannes Ferragut et Bartolomeus Vidal, parrochie de Incha habitantes, in quorum presentia dictus Muntalegre, Catala, Amades et Baranguer firmarunt.

III *

1506, gener, 8. Ciutat de Mallorca.

El brodador Desí es compromet a brodar els fresos d'una casulla per a la catedral de Mallorca pel preu de 100 lliures.

A.R.M., Prot. C-263, foli 1r.

Die jovis viii mensis januarii, anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo sexto.

Ego Desi brodador et civis Maioricarum gratis promitto vobis reverendis dominis Arnaldo de Santacilia, decretorum doctori, sacriste, et Gaspari Alberti, canonicis Maioricensis ac pro reverendo capitulo commissariis in hac re, fabricare *los fresos* cuiusdam casule que noviter facienda est in sede Maioricarum panni *brocat blanc* iuxta patronum michi traditum sive *la mostra* per centum libras monete Maioricarum, per vos michi solvendis, quod facere promitto et completum vobis tradere, hinc ad festum beatissime Virginis Marie mensis augusti proximi futuri, sub pena omnium missionum etc. Super quibus credatur etc. ac etiam sub pena L libras etc. pro quibus obligo omnia bona mea etc. largo (...) discretus Petrus Dezi presbiter eius frater qui promitto obligo, renuncio largo legi et franquesie Maioricarum etc. largo.

Testes honorabilis Gabriel Vequer, presbiter, domerius Sedis, et Huguetus Net, civis Maioricarum, in quorum presencia omnes firmarunt.

* Publicat anteriorment per Gabriel Llompart: "Bordadores medievales a Mallorca", a B.S.A.L. 37 (1979). pág. 22 a partir de la transcripció incompleta donada per JUAN MUNTANER BUJOSA "Para la historia..." a B.S.A.L., 32 (1961-1967) p.199.

IV

1506. Ciutat de Mallorca.

Contracte signat entre els jurats de la vila d'Algaida i el pintor Pere Terrencs pel qual aquest es compromet a dur a bon termini la realització d'un retaule per a Sant Honorat.

A.R.M., Prot. C-271, folis 1r-1v.

Capitollació feta per fer lo retaulla de l'imatga de Nostra Dona de la [Ca]pella de Sent Honarat.

E primerament fonch conclòs e hordonat per lo honorable mossèn Johan Boscha, prevera e rector de la villa d'Elguayda, e los honrats Enthoni Sart e Pera Pujoll e Jacme Robí e Guilem Sart, manor, jurats de la dita villa l'any present, e los honrats en Bernat Coyll e Miquel Reus, obrés de la dita hobra, de una part, e lo honrat en Pera Terechs, pintor, fonch concordat que dit mestre pintaria un rataulla per lo imatga de dita capila, seguons una mostre, la qual nos ha liurada, per preu de L lliures, les quals li darian feta la dita obra, exseptat que fosen tinguts de donar lo dit rataulla obrat de fust e de qui avant estigués a libertat dels dits jurats e obrés dar-li moneda fins aut compliment la dita obra.

Primo, que en dit rataulla ha y esser pintats los set guoigs de Nostra Dona, axí como en dita mostre està debuxat, en què los camps del dit ratula an esser tots de (...) (...) (...) e lo boxells e totes les obres de taylla e tots los apòstollts e sants e santes vestits seguons la aperícia e ingeni confiam del dit bon mestre, collors or, exsur e totes fines e no sufestichades.

Item, som de cordi que si dit mestre faent dita obra estava en nasitat de moneda de deu ducats que li haian esser donats.

E més som de cordi que sia feta la dita obra a l'holi.

Item més, és estat concordat que feta la dita obra ab tot son compliment que los dits jurats e obrés sian tinguts aquell pagar planament e marquen-tívoll e de assò li ajan fer obliguasió a larguo modo e per lo senblant lo dit mestre sia tingut de donanar (*sic*) lo dit rataulla fet en la forma desús dit d'equí la primer vinent festa de Pascho a un any e de asò aja fer obliguasió larguo modo etc.

Dimenga que comptam xviii de abril any MD y sis fonch fermat contracta, en juy de la cort del senyor bisbe en Randa, per los desús dits jurats e obrés obligant tots si tant en béns propis com encare los béns universals de la villa d'Elguayda en dar, peguar an al desús dit mestre les dites L lliures en la forma desús espresade, obliguant etc., ranunciat etc. e lo dit mestre per lo senblant lo dit mestre a promès donar la dita obra en la forma desús desús (*sic*) spresada d'equí de la primer vinent festa de Nostra Dona del mes de aguost a un any. E asò atèyer e complir, obligua, tots sos béns en la forma e obliguacions desús dites etc.

V

1506, novembre, 17. Ciutat de Mallorca.

La confraria dels sastres lloga a Miquel Desí, brodador, una botiga amb sostre contigu, situada davant el monestir de Sant Domingo, per exercir-hi el seu ofici per nou anys i per la quantitat de quatre lliures.

A.R.M., Prot. C-262, folis 58r-59r.

Die mercurii xvii mensis novembris.

Nos Petrus Mas, clavarius et unus ex suprapositis confrarie sartorum, Bernardus Craspi, Gabriel Vidal etiam suprapositi dicte confrarie, Jacobus Enrich, Matheus Coll, Gabriel Morro, Gabriel Citges proceres, Joannes Terregoni, Bernardus Comes, Joannes Cardona, Gabriel Ripoll, Petrus Lops sartores et confratres dicte confrarie sartorum, gratis, utilitate predictae comunitatis promittimus, locamus et arrendamus vobis, honorabili Michaeli Desi brodadorii presenti etc. quandam botigiam unacum quodam (...) sive *sostre* eidem contiguo, de pertinentiis domorum dicte comunitatis, et hoc ad opus vestri officii, que quidem domus, scituate sunt intus presentem civitatem Maioricarum, ante monesterium Sancti Dominici, ad tempus videlicet novem annorum a die xxii presentis mensis in posteris computandorum precio videlicet seu loguerio quatuor libras pro quolibet dictorum novem annorum solvendatis prout moris est intrata cum exitu.

Est tamen verum quod ego dictus Mas habui et recepi tres libras prorata presentis et currentis anni cum restantes viginti solidos ego dictus Mas habere debeo infra presentem annum mee clavarie. Est tamen actum inter nos et vos, dictum Desi, quod, durante dicto tempore dicte locationis, non possimus nos a dicta botigia vos extraere nech pro vendicione nech pro alia locacione nisi pro usu proprio dicte comunitatis, et vos, illam non possitis deserere durante dicto tempore, pro quacumque empcione vel conducione, et hoc sub pena viginta quinque libras pro medietate fisco et pro alia parti parenti etc. Inqua est aliud pactum quod vos possitis et valeatis pro melioramentis in dicta botigia ponere usquam ad summam quinquaginta solidorum quos promittimus in ultimo anno in computum suscipere. Nos vero promittimus solvere sine damno vestro omnia censualia ad que dicte domus tenentur. Et sic promittimus per dictum tempus facere, habere, tenere, etc et teneri de eviccione, etc. El pro inde obligamus bona dicte comunitatis etc. Ad hec, ego, dictus Desi, presens et acceptans, gratis etc. promitto ut supra etc. nec non dictas quatuor libras solvere prout superius continetur etc. omni exceptione etc. sub pena etc. super quibus etc. obligo bona etc. renuncio largo etc.

Testes: venerabilis Bartolomeus Orel, presbiter, et discretus Gabriel Riera, cansidicus, in quorum presencia dicti Mas, Craspi, Vidal, Anrich, Coll, Morro, Tarragoni ac Desi firmarunt. De firma autem dicti Lops qui firmavit die jovis xviii presentis mensis fuerunt testes: discretus Franciscus Domingo, clericus, el Petrus Bertran, ortolanus. De firma antem dicti Ripoll, qui dicta die jovis firmavit, fuerunt testes: Antonius Raffal, curritor, et Antonius Figuera, nuncius.

VI

1510, maig, 7. Ciutat de Mallorca.

Contracte signat entre l'abat de La Real i el fuster Esteve Sanxo qui es compromet a construir un orgue per al dit monestir pel preu de 100 lliures.

A.R.M., Prot. C-259, folis 9v-11r.

Die martis vii, mensis maii.

Nos, frater Jacobus Sado, abbas monasterii de Regali, ex una, et Steffanus Sanxo, fusterius Maioricarum, in et super fabrica organorum fiendorum in ecclesia predicti monasterii de Regali gratis etc. facimus et inhimus capitula in lingua vulgari nostra concepta tenoris sequentis:

Capitulació feta per mi, Johan Fageda, prevere, entre mestre Steva Sanxo e lo reverend senyor abbat de La Real per una orga dit Senyor abbat fa fer a dit Steva Sanxo per la sglésia de La Real.

Primo, se obliga mestre Steve Sanxo en fer un orgue de deu palms, scituat en lo front del cor, es sonarà de part de dintra al cor ab smortiment en loch de trona, com stava lo de Sanct Jacme abans, fet a cinch castells, com la mostra mestre dit Steva Sanxo a mostra a sa senyoria.

Item més, se obliga dit Steva fornir-lo, so és, lo devanter joch dobler major, so és, quorante cinch taulas entre (...) molls e taulas planes, so és, lo devanter d'astany canó per present seran flautes d'astany e après fornir-lo de mixtura, so és, de plom dita mixtura *ut moris est* e ha de fornir-lo contra punt sis canons per punt comprès lo principal d'astany, so és, lo contra punt sis canons per punt comprès lo principal d'astany, so és, lo devanter (...) dits sis canons per punt de mig joch en amunt qui és dit contrapunt e lo restant en avall en ves la contra major enirà disminuït de mixtura a coneguda del mestra segons requer dit contrapunt.

Item més, sonarà dit orga ab tres mutacions, so és flautes de stany lo devanter e l'orga tot mixturat a sis canons per punt e més la mixtura d'altra part que parran unas ninfetas que seran per tot tres registres.

Item més, se obliga dit mestre Steva en donar tot lo master, so és, fusta, stany, plom, cuyros per manxas, aludes e tot l'altra master per dit orga excepto pintar e tela per las portas de dit orgue.

Item, som de acort yo e mestre Steva ja dit que yo li tench de donar per fer dit orga, segons demunt és contengut, cent lliures. Las pagas se donaran segons àrbitre de l'abbat.

Item, més promet dit mestre Steva haver acabat dit orga a la Pasqua primer vinent que serà en lo present any de 1510.

Item, obliga dit mestre Steva en acabar dits òrgans tots sos béns, specialment unas casas qui stan en lo carrer de Sanct Johan, al costat de mossèn Palou, e en assò ferme se muller.

Quequidem capitula predictae partes promittimus altera alteri servare, tenere et complere sub obligationes omnium bonorum dicti monasterii et dictus Steffanus Sanxo et uxor sua omnia eorum bona. Renunciamus largo et foro legique etc. et dicta velleano.

Testes: frater Franciscus Morales, monacus dicti monasterii, et discretus Jacobus Romaguera, notarius Maioricarum, in quorum presencia predicti reverendus abbas et Steffanus Sanxo firmarunt.

VII

1511, maig, 6.

Contracte signat entre fra Francesc Oranell, comanador del monestir de la Mercè de la Ciutat de Mallorca, d'una part, i Raimon Solvi i Bartomeu Oller, argenters, de l'altra, pel qual els esmentats argenters es comprometen a realitzar una creu de plata per a aquest monestir.

A.R.M., Prot. C-269, folis 175-176

Die martir VI mensis maii, anno a Nativitate Domini MDXI.

Nos, frater Franciscus Oranell, commendador monasterii beate Marie de Mercede, civitatis Maioricarum, parte ex una, et Raymundus Solvi et Bartolomeus Oller, aurifabri Maioricarum, parte ex altera, gratis convenimus et paciscimur inter nos super quandam crucem argenti quam ad opus ecclesie, vos, dicti aurifabri, construere debeatis in hunc qui sequitur modum:

Et primo, quod vos, dicti aurifabri, facietis dictam crucem argenti, iuxta patronum et forga quam, in presentia notarii infrascripti et testium, ego dictus commendator ostendo vobis, excepto pede dicte crucis quem facietis ad vestri libitum, et est dictus patronus seu forga, quam ego vobis ostendo, figuris sequentibus ornata, videlicet, quod, in una parte erit figura ymaginis Domini crucifixi cum quatuor evangelistis hinc inde et, ex alia parte, ymago beate Virginis Marie in medio et, hinc et inde, ymages sanctorum Cosme et Damiani, ex altera, Sancte Lucie sursum, Sancti Gerorgii inferius.

Item, erit dicta crux ponderis decem marcorum argenti vel circa, quod argentum dictus commendator eis tradere teneatur.

Item, est in pactum quod, is dicta crux erit perfecta alba pro festo Sancti Iohannis mensis junii proximi, quod dictus commendator eis solvere ac tradere teneatur, pro laboribus eorum, manuum eorum et aliis, triginta et duas libras, et, si non erit perfecta pro dicto festo, eis solvere teneatur triginta libras tantum, ex pacto.

Item, est in pactum quod, pro dicto pretio dicte mercedis sine aliqua alia, dicti aurifabri teneantur dictam crucem deaurare, ex auro per dictum commendatorem eis dando quotiescumque per dictum commendatorem dictum aurum fuerit eis datum.

Item, est in pactum quod, hinc ad festum sancti Iohannis dicti mensis junii, dictus commendator nihil teneatur eis tradere, pro dictis eorum laboribus, manuum eorum et aliis, et, post festum Sancti Iohannis mensis junii proximi, qualiter septimana tunc sequenti, dictus commendator eis solvere teneatur viginti solidos, donec de dicto pretio sint soluti et satisfacti dicti aurifabri. Promittimus habere ratum, etc. Obligamus bona, etc. Et ego, Rafael Arnau, flassaderius, socer dicti Bartolomei Oller, presens hiis omnibus, gratis, precibus et amore dictorum Raymundi Solvi et Bartolomei Oler, generi mei, fide iubeo vobis, dicto commendatori, pro dictis aurifabris,

in toto argento quod eis tradetis, predicta cruce facienda, et promitto vobis quod dictum argentum vobis custodietur et in dicta cruce ponetur, aliter illud, una cum illis et sine eis, principaliter et in solidum, me ogligo restituere, omni dilatione, etc. Et sub pena, etc. supra quius, etc. Credatur, etc. Obligo bona, etc. Rerum largo modo, etc. Et foro, etc. nec non legi et franquesie Maioricarum de principali prius conveniendo.

Testes: Bartholomeus Nebot, textor lane, et Guillermus Scales, parator Maioricarum, in quorum presentia omnes firmarunt.

VIII

1511, setembre, 22.

Els argenters Raimon Solvi i Bartomeu Orell fan entrega al comanador i frares del monestir de la Mercè d'una creu de plata que s'havien compromès a obrar per al dit monestir.

A.R.M., Prot. C-269, folis 192v-193

Die lune XXII mensis septembris, anno predicto MDXI.

Nos, frater Ludovicus Lagostera, magister in Sacra Pagina, commendator, frater Christoforus Labres vicarius monasterii beate Virginis Marie de Mercede, frater Laurentius Ferrer, frater Anthonius Fuster et frater Jacobus Vivo presbiteri, Anthonius Mager professus, maiors pars fratrum dicti monasterii, convocati ad sonum campane, more solito, ad huius actus firmitatem, gratis confitemur et recognoscimus vobis, Raymundo Solvi et Bartolomeo Oller, aurifabris Maioricarum, quod dedistis et tradidistis nobis quandam crucem argenti quam construere debebatis, ut constat, mediante instrumento facto et firmato, in posse notarii infrascripti, sub die VI mensis maii anno presenti et infrascripto, excepto quod teneamini facere et tradere adhuc in dicta cruce *les bandes* argenti et etiam teneamini facere et tradere omnes *tatxes* argenti quae necessarie sunt ad confirmandum *sive per clavar* dictam crucem, et nos, dicti commendator et fratres, exolvimus vobis dictas trigintas duas libras, vobis debitas, in tanto olco, ad rationem trium solidorum pro quartano, et liberamus fideiussionem per vos datam videlicet Rafaelem Arnau flassaderium promittimus habere ratum et obligamus bona etc., volentes dictam fideiussionem cancellari, etc.

Ad hec, nos, dicti Raymundus Solvi et Bernardus Oller, hiis presentes, gratis promittimus omnia predicta attendere et dictas *bandes* quas ego dictus Raymundus Solvi tenebo et etiam *les tatxes* tradere et *clavar*, cum vos dictus commendator volueritis, seu si volueritis tradere argentum illarum, nec non confitemur, a vobis, habuisse et recepisse dictas XXXII libras in tanto oleo, per vos, nobis, tradito, ad rationem trium solidorum pro quartano. Promittimus habere ratum, etc. obligamus bona etc. quilibet eorum in solidum.

Testes: Bernardus Botellas, agriculator, Petrus Barceló et Berardus Angles, tragnerii, in quorum presentia omnes firmarunt.

IX

1512, maig, 3.

Contracte signat entre el comanador del monestir de la Mercè i els sobreposats de la confraria del Sagrat Cos de Jesús, per una part, i Raimon Solvi, argenter, per l'altra, pel qual el dit argenter es compromet a obrar una custòdia de plata daurada per a aquella confraria.

A.R.M., Prot. C-269, folis 213-214

Die lune III mensis maii anno a Nativitate Domini MDXII.

Nos, frater Ludovicus Lagostera, magister in Sacra Pagina, ordinis Beate Virginis Marie de Mercede, commendator monasterii dicte beate Virginis in civitate presenti Maioricarum et Iulianus Llull et Rafael Girard, paratores pannorum Maioricarum, suprapositi confratrie Sacri Corporis Domini Nostri Iesuchristi, in dicta ecclesia facta, et habentes ad infrascripta peragenda plenum posse pro determinatione consilii dicte confratrie, parte ex una, et Ráymundus Solvi, aurifaber Maioricarum, parte ex altera, gratis et scienter pasciscimur et convenimus inter nos in et supra quadam custodia argenti deaurati, ubi reponi debet sacrum Corpus Domini Nostri Iesuchristi in hunc qui sequitus modum:

Et primo, est in pactum inter nos deductum, quod, vos, dictus Raymundus Solvi faciatis et fabricetis dictam custodiam argenti deauratam, eo modo et forma qua vobis ostensum est, iuxta *forgam* papiream vobis traditam et depictam, multatis illis quae per nos vobis dicentur.

Item, est in pactum, quod vos faciatis dictam custodiam pandens novem vel decem marcorum argenti marchati.

Item, est in pactum, quod hinc ad festum Corporis Christi exclusive, vos dictus Raymundus Solvi, teneamini tradere nobis factum fabricatum et perfectum *lo vericle*, tale quale debet stare engastatum, iuxta *la mostra*, pro quo *vericle* incipiendo, pro principio solutionis dicte custodie, damus et tradimus, vobis, decem libras monete Maioricarum, in presentia nostri et testium infrascriptorum, de quibus, nobis fecistis albaranum, manu vestra.

Item, est in pactum, inter nos deductum, quod nos demus et exsolvamur vobis profecto opere predicto, tres libras monete Maioricarum, pro quolibet marco argenti, ita videlicet, quod, si est dicta custodia ponderis decem marcorum argenti, nos teneamini dare, vobis, pro laboribus manuum vestrarum, triginta libras et plus aut minus iuxta pondus eius, et hoc ultra argentum et aurum pro operando et pro deaurando, quod daturi sumus vobis.

Promittimus habere ratum etc., obligamus alter alteri bona etc., rerum largo modo etc., et foro, etc.

Ad hec, ego, Ioannes Ametller, parator Maioricarum, hiis presens, gratis etc., constituo me fideiussorem et principalem responsorem pro dicto Raymundo Solvi, in promissis, et promitto vobis, dictis magistro Ludovico

comendatori et suprapositis, quod dictum argentum per vos dandum et tradendum ac etiam pretium vobis custodietur et opus predictum fiet et pro hiis obligo bona etc., rerum largo modo etc. et foro, etc., nec non legi et franquesie Maioricarum de principali prius conveniendo.

Testes: honorabilis Iohannes Puig, mercator, et Iohannes Verger, parator Maioricarum, in quorum presentia omnes firmarunt.

Cancellatum fuit predictum instrumentum de voluntati Bernardi Oriol paratoris, Martini Vilanova basterii, Peroti Rebassa textoris lane, suprapositorum anno preterito, Damiani Vensala sutoris, Antonio Bauló sarrierii et Bartolomeo Nogueret suprapositorum anno presenti dicte confraternitatis, die videlicet dominica XX mensis junii, anno MDXVIII, presentibus pactis ad hec vocatis, Michaelae Crespi et Petro Avella, paratoribus Maioricarum cum facultate et gracia redimendi.

X

1524, març, 28

Sobre uns bordons de plata per a l'església de Santa Eulàlia.

A.R.M., Prot. C-248, foli 13.

Die lune XXVIII marcii.

Nos, Gabriel Vallariola, argenterius Maioricarum, Onofrius Colli, apothecarius, Joannotus Selva et Joannotus Torres, argenterii Maioricarum, gratis etc., omnes nos predicti, confitemur me, predictum Gabriellem tenere, a magnificis operariis fabrice ecclesie Sante Eulalie, sexaginta uncias argenti pro faciendo et operando duos *bordons* pro dicta ecclesia, quos hactenus non perfeci, licet verum est illas ego habuerim, una cum tribus ducatis auri, quas et quos, vobis, magnifico Bernardo de Junio, civi Maioricarum, uni ex dictis operariis, presenti, nomine omnium predictorum, promitto restituere et tornare ad omnes vestras voluntates, omni exceptione cessante etc. Sub pena omnium missionum, etc. Supra quibus credatur, etc. Obligamus quibusquidem, nostrum, in solidum, omnia bona nostra, etc., ex pacto personas nostras, etc. Rerum largo modo et foro legique, etc. Ad omnem securitatem fabrice dicte ecclesie Sancte Eulalie.

Testes: Petrus Monserrat, cultor, et Geronimus Massot, parator Maioricarum, in quorum presentia omnes predicti firmarunt.

El forn de vidre del carrer de Can Burgos. Nòtules per a l'estudi del vidre medieval i post-medieval a Mallorca

MARGALIDA BERNAT I ROCA
JAUME SERRA I BARCELÓ

Resulta curiós que, malgrat l'empenta turística que s'ha volgut donar a la fabricació artesanal de vidre a Mallorca, siguin pràcticament inexistents els estudis sobre la seva fabricació a l'illa¹. En bona part, una possible explicació d'aquesta fet es podria cercar en què els vidriers a Mallorca no formaren cap tipus del Col·legi ni confraria professional, vivint sempre a remolc de les grans obres eclesiàstiques com la Seu o íntimament lligats amb els interessos de nobles i mercaders, de tal manera que la poca documentació que generaren es troba dispersa a multitud d'indrets.

Totes les notícies sobre el vidre a Mallorca abans de la conquesta catalana de 1229 provenen de l'àmbit de l'arqueologia i, pel moment, cap dels materials recuperats permet suposar una fabricació illenca en època andalusina. Ningú dubta que els vidres d'època cristiana conservats tenen unes clares influències orientals, però aquest fet també es dona amb el vidre català, de tal manera que no es pot inferir, a partir de les peces conservades, una producció autòctona en el període islàmic².

Amb tot, el vidre arqueològic medieval conservat a Mallorca es compon d'un curt nombre d'exemplars que no permeten encara cap generalització³. Es per aquest motiu que, malgrat tenir empreses prou antigues que segueixen fabricant vidre amb tècniques arcaïques, cobren la seva importància els restes conservats dels que ens ocuparem.

¹ A més d'alguns documents apareguts al B.S.A.L. els estudis propis sobre aquest tema són: ALDEGUER GORDIOLA; D. *Artesania del vidrio en Mallorca* Palma (1949) (ALDEGUER GORDIOLA; D) *Arte del vidrio en Mallorca. Los Gordiola. El Museu del Vidrio de Algaida. Mallorca*. Vidrieras Gordiola. Palma de Mallorca, 1991. SANCHIS GUARNER; M. *El arte del vidrio en Mallorca* Panorama Balear, nº 16, 1952. LLABRES RAMIS, J., VALLESPÍ SOLER, J. *Els nostres Arts i Oficis d'antany*, V *Estudis Monogràfics del Museu de La Porciúncula*. Ciutat de Mallorca, 1984, pp. 347-361.

² SANCHIS GUARNER Op. Cit. p.2.

³ ARRIBAS, A., TARRADELL, M., WOODS, D.E. *Pollentia I: Excavaciones en Sa Portella. Alcúdia (Mallorca)*. Ministerio de Educación y Ciencia. Dirección General de Bellas Artes. Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas. Excavaciones Arqueológicas en España, nº 75. Madrid, 1973, pp. 26-31.

EL FORN DE VIDRE DEL CARRER DE CAN BURGOS

Les actuals restes del forn de vidre del Carrer de Can Burgos es troben situades a un espai comprés entre els Carrers de Can Perpinyà, Can Burgos i Missió (Veure Plànol 1). Es localitza, per tant, en una zona perifèrica de la ciutat antiga i molt condicionada per l'espai físic. Aquest ve determinat pel fort pendent del terreny, que arriba als 6 m. entre la part superior del Carrer de Can Perpinyà i el Carrer de la Missió, per una part, i, en el seu moment, per la presència de la Sèquia de La Vila⁴.

Per les notícies que es tenen, en època musulmana, aquesta fou una zona predominantment d'hortos i jardins, que segurament obligaren a aterressar l'espai de la Costa dels Olms⁵. Malgrat això, per aquests indrets hi ha prou restes de ceràmica andalusina tant en context de pous negres, com en jaciments més oberts per poder parlar d'un cert índex d'ocupació⁶. De fet, entre la ceràmica que s'ha replegat en el solar s'ha trobat un petit fragment de vora de guerra amb decoració d'almangre, junt amb altres restes ceràmics, amb una cronologia probable del s.XI⁷.

Arran de la conquesta cristiana, aquest espai urbà fou concedit als homes de Barcelona, havent-se donat al s.XIV el topònim de *Carrer de la Partida de Barcelona* per l'actual Carrer de la Missió⁸. Es sap poc sobre la seva evolució

TRIAS, M. *Notícia preliminar del jaciment islàmic de la Cova dels Amagatalls*. Quaderns de Ca La Gran Cristiana, n° 1. Museo de Mallorca, 1982. (p.6) i fig. 12.

⁴ FONTANALS JAUMA, R. *Un plànol de la Sèquia de la Vila del s.XIV (Ciutat de Mallorca)*. Quaderns de Ca La Gran Cristiana, n°5 - Museu de Mallorca, 1984. p. 50-52.

⁵ ROSSELLO-BORDOY, G. "Algunes notes sobre toponímia de Mallorca i Menorca" in *Homenaje a D. Jesús García Pastor, Bibliotecario*. Conselleria d'Educació i Cultura - Palma de Mallorca, 1986. L'autor defensa l'origen de *Sena*, documentat des de la Conquesta, en relació a l'àrab *snd* (costa).

ROSSELLO-BORDOY, G. *Excavaciones Arqueológicas en Palma de Mallorca. Sondeos en el Casco Antiguo. Trabajos del Museo de Mallorca*, n°45 (1987).

Amb tot, la zona no es trobava desprovista de cases i altres edificacions:

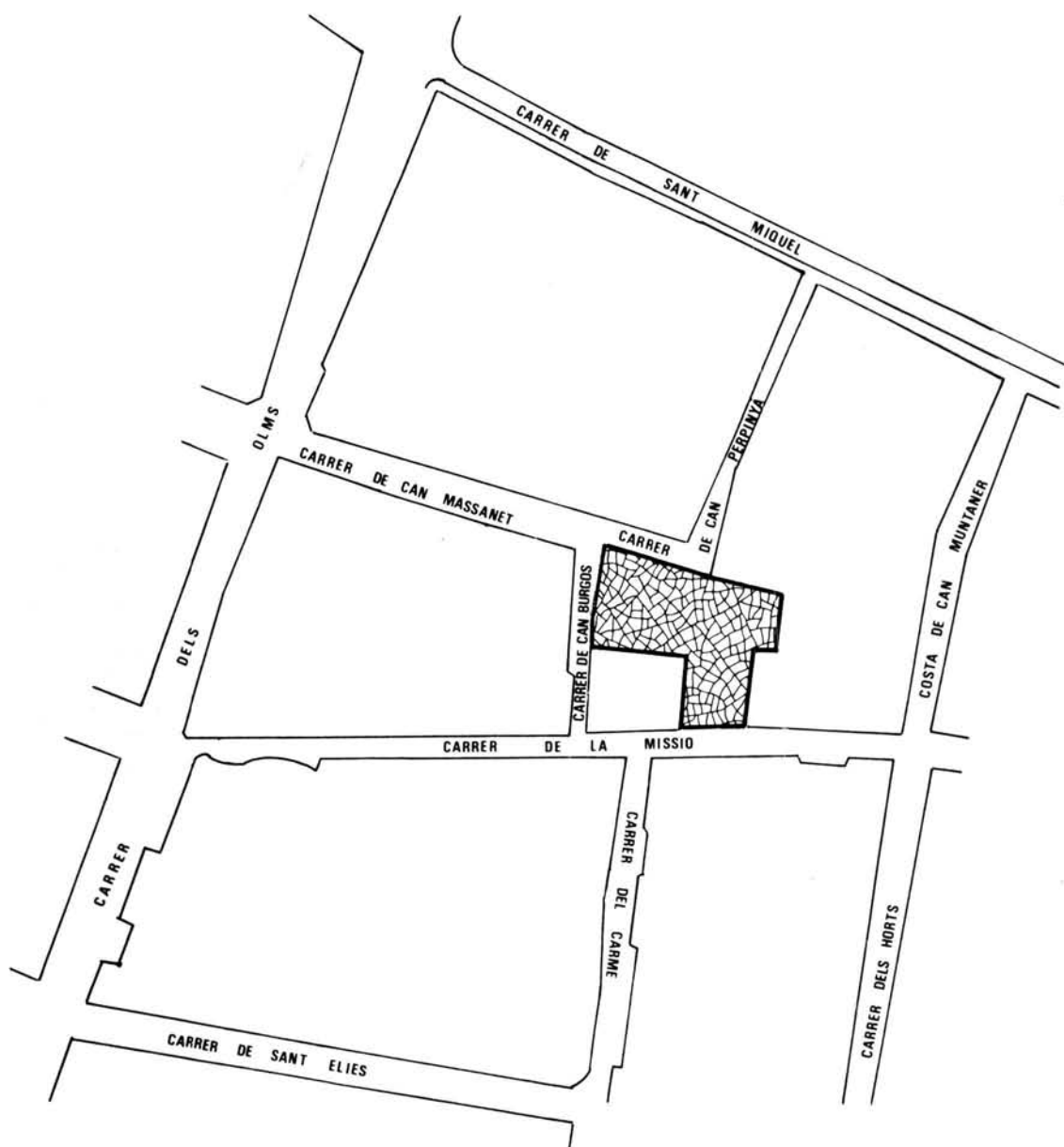
SOTO COMPANY, R. *Còdex Català del Llibre del Repartiment de Mallorca*. Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear - Palma de Mallorca, 1984. p. 195-196 (f. 78v-79r).

VICH Y SALOM, J., MUNTANER Y BUJOSA, J. *Documenta Regni Majoricarum (Miscelánea)*. Imprenta Amengual y Muntaner - Palma de Mallorca, 1945 p.9: 1.230, 22 setiembre. *El Rey D. Jaime hace donación de una calle en la Ciudad de Mallorca, junto a la Puerta de Alcofol, a los hombres de Lérida, la cual linda por una parte con el camino público que va directo al Portal del Barranco, y por la otra con el camino llamado de los huertos. Las casas de dicha calle lindan por la parte posterior con casas de la porción de los hombres de Barcelona.*

⁶ ROSSELLO-BORDOY *Excavaciones arqueológicas...* pp. 56-58.

⁷ ROSSELLO-BORDOY, G. *Ensayo de sistematización de la cerámica árabe en Mallorca*. Diputación Provincial de Baleares/Instituto de Estudio Baleáricos-Palma de Mallorca, 1978. pp.29-39.

⁸ ZAFORTEZA MUSOLES, D. *La Ciudad de Mallorca. Ensayo histórico-toponímico*. V. Ajuntament de Palma - 1988., pp. 24-25. - Confer n.5.



E: 1/1.000

Plànol 1: Localització del solar.

general, emperò sí que es coneixen bona part dels condicionants que poden haver-la determinada. Per una part, la Sèquia de la Vila concentrava instal·lacions de caire industrial al seus voltants⁹; d'altra, actuà com a zona de reserva urbana pel creixement de Ciutat¹⁰.

A 1624 encara es troba en franca expansió constructiva¹¹. En aquestes condicions és lògic que un forn de vidre fos ubicat en ella. A través de la Porta Pintada podia rebre llenya i altre matèries primes, disposant a la vora d'un mercat ben actiu a la pròpia porta.

Les mostres ceràmiques arreplegades en els talls produïts per les pales excavadores, que buidaren i rebaixaren el solar, donen un període cronològic molt ampli: des del s.XI fins pràcticament avui en dia. La ceràmica no apareix sovint rodada, ni el talls existents presenten indicis significatius de terra d'horta, a no esser en els estrats superiors corresponents a les zones del jardí que existia fins fa poc. De fet, tot fa suposar que bona part del jaciment està integrat per un reblit més o manco homogeni. D'altra banda, alguns restes de paradament amb intrusions de ceràmica del s.XV demostren que aquest espai es trobava ja ocupat per construccions.

Com s'ha dit, el jaciment l'ocupa un conjunt de dos solars amb sortida al Carrer de Burgos, per una part, i al Carrer de la Missió, per l'altre¹². Té, per tant, una forma de L. invertida. Es sap que a les darreries del s.XIX, a la banda del Carrer de Can Perpinyà hi hagué una bugaderia¹³ i que en els darrers temps hi havia un xalet d'estil regionalista. Els edificis del costat del Carrer de la Missió amenaçaven ruïna, per la qual cosa s'entrà amb una pala excavadora que buidà fins una fondària aproximada de 4 m. respecte al nivell del Carrer de Can Burgos (Fot. 1)

⁹ PINYA FORTEZA, B. *Monasterio de Religiosas de Santa Margarita*. Ed. Mallorquina de Francisco Pons. Biblioteca Balear, Vol. XXV - Palma de Mallorca, 1953, p. 24: En època islàmica i vora la Bab al-Kahl (posterior Porta de Santa Margalida) s'hi ubicava una saboneria.

ZAFORTEZA MUSOLES, D. *La Ciudad de Mallorca. Ensayo Histórico-toponímico* / IV. Ajuntament de Palma - Palma de Mallorca, 1989. A l'extrem inferior del Carrer dels Olms s'hi localitzava el molí fariner anomenat Molinet del Porta de Jesús, un molí draper (p.261).

BERNAT I ROCA, M. *Els "III mesters de la llana": Paraires, Teixidors de Llana i Tintorers a Ciutat de Mallorca (s.XIV-XVII)*. Tom I (Tesi Doctoral inèdita) - Facultat de Filosofia i Lletres de l'U.I.B. Febrer, 1992. f. Entre els anys 1625 i 1652 es detecta la presència d'un tints prop del Convent de Santa Margalida.

¹⁰ BARCELO CRESPI, M. "Aspectes agraris d'un nucli urbà (Ciutat de Mallorca a la Baixa Edat Mitjana)" in *B.S.A.L.* n°44 (1988), pp. 195-197.

¹¹ DELGADO ALEMANY, P.P. *Algunos aspectos económicos de la Parròquia de San Miguel en 1624* (inèdit), f. 8-9.

¹² Degut a la manca de permís per fer una prospecció en regla, no s'ha elaborat una planimetria exhaustiva i les mostres ceràmiques replegades (ingressades en el Museu de Mallorca) es recolliren en superfície o en els talls.

¹³ A.R.M. - Diputació 1.253 - f. CIIv. Aquest tipus d'instal·lació no era nova, tota vegada que al Cadastre de 1685, a Illa de Bernat Constestí, metge, que correspon a la que es tracta hi havia algorfa, rentadors i triquets de Caterina Quetglas, valorats en 600 L.

Per les descripcions de forns de vidre antics a l'abast¹⁴, es sab que les instal·lacions es solien construir a naus extenses i altes, per tal de returar els incendis. Els forats de bastiment per les bigues que es conserven a la paret mitjanera amb el jardí de Can Contestí (Fot. 2) permeten suposar un anterior edifici de certa altura. Hi ha indicis suficients que permeten situar el nucli de l'obrador en el solar de l'antic xalet. Aquest fet vendria corroborat pels elements conservats encara en aquest tall del jaciment.

A la part aferrada a la paret mitjanera amb Can Contestí existeix una construcció de volta de canó identificable com a un aljub (nº1), en part excavat a la roca i que es troba en el nivell de l'antic jardí. Les parets d'aquesta construcció, que entra dins del solar veïnat, conserven restes de la seva reutilització. A l'aljub li falta una paret frontal, essent l'altra la crosta quaternària de la roca-mare, fet que li dona aspecte de cova. En el fons, s'hi destria un pou de ventilació d'uns 40 cms. de diàmetre, i s'intueix la presència d'un altra cavitat inferior a través d'un forat a la roca-mare, cosa que fa relacionar-lo amb un sistema hidràulic relativament complex i vinculat amb la Sèquia de La Vila. Les parets de l'aljub mostren un revestiment impermeabilitzant d'almagre i restes de la seva reutilització posterior en forma de copinyes marines i rocalla¹⁵. En els seus voltants (veure Plànol 2), s'hi troben una sèrie d'elements: una cisterna (nº2), quatre forns (nº 3, 4, 5 i 6) i una bosada de cendres (nº7).

Dels forns, sols un és clarament identificable¹⁶, ja que les pales excavadores el tallaren per la mitat (forn nº3). Es troba enterrat aproximadament a 2'5 m. de l'antic nivell de jardí. Es tractava d'una construcció periforme, feta amb petits blocs de pedra, lligats amb argamassa i acabada amb una obertura superior que s'ha de considerar el fumeral. Tota

¹⁴ PEREZ BUENO, L. *Vidrios y vidrieras*. Ed. Alberto Martín - Barcelona 1942 pp. 38-45. Descriu un forn romà estudiat arqueològicament i que és semblant a les instal·lacions medievals conegudes.

KLEIN, D., LLOYD, W. [Ed.] *The History of Glass*. Thames and Hudson - London, 1977, p. 46. La descripció documental més antiga que es té d'un forn de vidre, la dona Teòfil al s.XII.

ALCOVER, A. M^a, MOLL, F. de B *Diccionari Català-Valencià-Balear* / 10 Ed. Moll - Palma de Mallorca, 1977, pp. 796-798. Presenta la descripció d'un forn de Manresa de l'any 1922.

LLABRES RAMIS, J., VALLESPER SOLER, J. *Els nostres Arts i Oficis d'antany* / V Estudis Monogràfics del Museu de la Porciúncula - Ciutat de Mallorca, 1984, pp. 347-361.

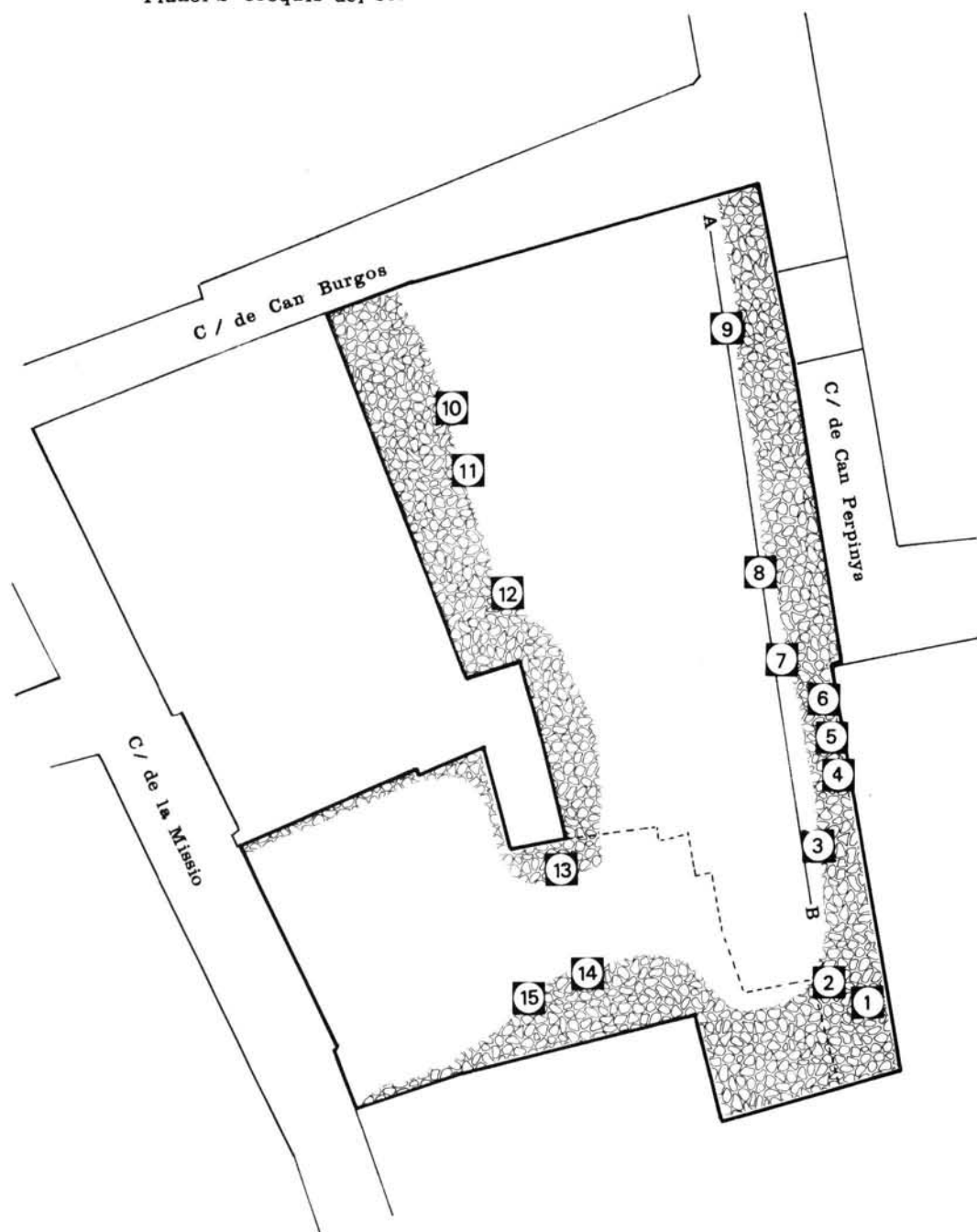
GONZALEZ PEÑA, M.L. *Vidrios españoles*. Editorial Nacional. Artes del tiempo y del espacio. Madrid, 1984, pp. 33-39.

¹⁵ LAMALFA DÍAZ, C. "Un modelo de captación de aguas: el algibe rupestre" in *I Coloquio de Historia y Medio Físico: El Agua en zonas áridas: Arqueología e Historia*. Instituto de Almerienses de la Diputación de Almería. Colección Actas, nº4 - Almería, 1989, pp. 799-814.

CARBONERO GAMUNDI, M^a A. *L'espai de l'aigua. Petita hidràulica tradicional a Mallorca*. Consell Insular de Mallorca - Palma de Mallorca, 1992, pp. 64-82.

¹⁶ Degut als dubtes d'identificació, es va recórrer a la consulta d'un antic vidrier artesà: Miquel Barceló Bosch, de 53 anys. Dia 20 de juny va visitar el jaciment i in situ confirmà la possibilitat de què els restes a l'abast poguessin correspondre a forns de vidre.

Planol 2: Croquis del solar



la part inferior fou excavada en el balastre de la crosta quaternària, de tal manera que les parts d'obra queden reduïdes a la falsa cúpula. El conjunt estava revestit d'una paret de fang i, pel que sembla, fou abandonat espessament, ja que en ell no hi ha restes de cendres ni del *morter de fondre*.

Pel seu estat actual, i sense fer una excavació sistemàtica, es fa difícil donar una descripció detallada d'aquest element. Únicament la part superior té restes de pedres, podent-se intuir un revestiment d'argila d'uns 25 cm. d'amplada. El fúnebre sol està indicat, emperò al forn nº4, on aquest és l'únic element evident, es nota perfectament la seva estructura formada per blocs de refractari. Tot i això, dels elements visibles, es dedueix que la tècnica constructiva del forn nº3 és molt més arcaica que la dels altres, ja que entre els materials d'enderrocament d'aquest no hi apareix cap rest de revestiment refractari.

El que distingeix del forn nº3 és el *bombo*, que, pel seu tamany, sols podia tenir una boca o *obrall*. La volta o *copa* és la única que conserva restes d'estructura, destriant-se, en el seu naixement, una capa exterior de marés degradat, que coincideix gairebé amb la part superior de les cendres de la bossada (nº7). No sembla probable que això fos el trespol original, ja que el forn quedaria massa baix i seria molt difícil obrar en ell. S'ha de tenir present que la resta d'aquest element sols es troba excavat en el balastre, sense que es destrii clarament un nivell de trespol. Malgrat que hi pogués haver-hi una part en el subsol per arregar les cendres de la combustió, no és verosímil un forn tan desproporcionat. Malauradament, no es conserven restes del *morter de fondre*, dels *afinadors* o del *replà*, elements que donarien dades per una anàlisi més acurada.

Com s'ha dit, del forn nº4 sols es distingeix l'apertura del fúnebre, revestida de refractari, tota vegada que aquest element es troba enterrat per complet. Està gairebé aferrat a la paret mitgera amb Can Constestí, al igual que els altres forns (nº5 i 6). Formaria, per tant, una instal·lació de tres forns¹⁷, semblant, segurament, als que apareixen en D.C.V.B.¹⁸ o als antics de Can Gordiola.

La cisterna (nº2) es troba pràcticament davant l'entrada de l'aljub (nº1). D'ella sols es distingeix la seva boca quadrangular i, pel que sembla, està plena gairebé en les seves dues terceres parts d'escombraries. Tot indica que és un element modern, vinculat al jardí posterior del xalet enderrocat.

Quan a la bossada de cendres (nº7), es localitza el mateix indret i té forma també periforme, però sensiblement menor al forn (nº3). La part inferior està excavada en el balastre, mentres que el coll, reomplit de morter, està

¹⁷ GONZALEZ PEÑA Op. Cit. pp. 39: Cita com habitualment, durant l'Edat Mitjana, es treballava amb tres forns, un per *frita*, un per *fondre* i un per *recoure*.

¹⁸ ALCOVER, A. M^a, MOLL, F. de B. *Diccionari Català-Valencià-Balear* / X Gràfiques Instar - Barcelona, 1975, p. 797.

en un estrat de reblit. A simple vista, les cendres no presenten cap intrusió i el seu aspecte permet reduir que foren lexiviades amb abundant aigua. En aquests moments, i sense una excavació sistemàtica, es difícil sebre si correspondria a la bugadaria o al forn de vidre, ja que aquest tipus d'elements eren comuns a ambdues instal·lacions.

La resta d'elements d'aquest tall, marcats a la secció A-B (Plànol 3) no sembla que tenguin res a veure amb els forns. La més immediata és una paret de pedra seca (nº8). No presenta cap particularitat i respon a una tipologia molt habitual a Mallorca. No es sap si es tracta d'un mur de contenció relacionat amb el safareig o restes d'una marjada. la presència d'un altre element semblant (nº15) a un nivell que tenen direccions diferents, fa més pausable aquesta segona opció¹⁹.

El darrer element d'aquesta tirada és un gran safareig (nº9) construït a partir de parets de pedra i morter de terra amb una sola de morter de calç i còdols. Tot ell es troba revestit d'un morter d'argila i calç impermeabilitzador²⁰. La seva disposició obligada a relacionar-lo amb la Sèquia de la Vila, tota vegada que a la part superior del solar, en el colze que forma el Carrer de Can Perpinyà, encara es noten restes de canalització provinents del Carrer de Sant Miquel. El safareig no es troba ple, sinó per escombreries modernes, de tal manera que no és possible la seva datació, però tot indueix a pensar que es tracta d'una instal·lació relacionada amb la bugadaria.

En el tall oposat a aquest, els elements són menys nombrosos i més difícils d'esbrinar. El marcat amb el nº10 sobre el Plànol 2 és un rost que sembla obeir a una zona poc compacta de la terra que va desambalancar a conseqüència de l'excavació d'enderrocament. Aquest desambalancament ha provocat l'aparició d'una altra bossada (nº11), no molt gran, on s'hi destrien cendres i blocs de marès degradat que, tal volta, correspondrien als restes d'un forn desmuntat, ja que el marès és semblant al que apareix a l'element nº3. Pràcticament a l'enfront de la bossada de cendres nº7 se'n destria una altra (nº12) menys compactada i molt més petita que l'anterior.

La resta d'elements no tenen a veure ja amb les instal·lacions artesanals. Es tracta de tres paradaments: un d'ells, ja indicat (nº15) és segurament un aterrassament. Els marcats amb els nº13 i 14 correspondrien a un gruixat mur que combina la pedra amb el tapial. L'obra d'excavació el va xapar i obrí els seus elements, de tal manera que les inclemències climàtiques provoquen el seu ràpid enrunament, havent-hi un enderrocament dels seus elements constitutius a cada tall. En el seu interior apareixen abundants fragments de ceràmica medieval, com plats catalans de la sèrie del pi o estrella, Paterna del s.XV,...

¹⁹ CARBONERO, M^a A. "L'origen i morfologia de les terrasses de cultiu a Mallorca" in B.A.S.A.L. Tom LX (1984), pp. 91-100.

²⁰ CARBONER *L'espai de l'aigua...*, pp. 85-86

L'estat en què es troba el jaciment no permet establir pel moment, una estratigrafia precisa. Ara bé, es nota com cada tall presenta característiques pròpies. El més ben conegut és el tall A-B (plànol 3). En ell es nota una primera capa, que no sobrepassa els 10 cm., de terra de corral. Per davall d'ella hi ha un gran estrat d'uns 2 m. de potència, compost d'un reblit d'escombreries amb ceràmiques dels s.XVI, XVII i XVIII, on s'hi troba la boca de la bossada de cendres (nº7). Al davall d'aquest estrat hi ha el balastre que cal considerar com a la roca mare. Aquest fou retallat en dos llocs específics. El primer, per posar el fonament de la paret seca (nº8) i amb un gran tall a uns 2 m. abans del forn nº3.

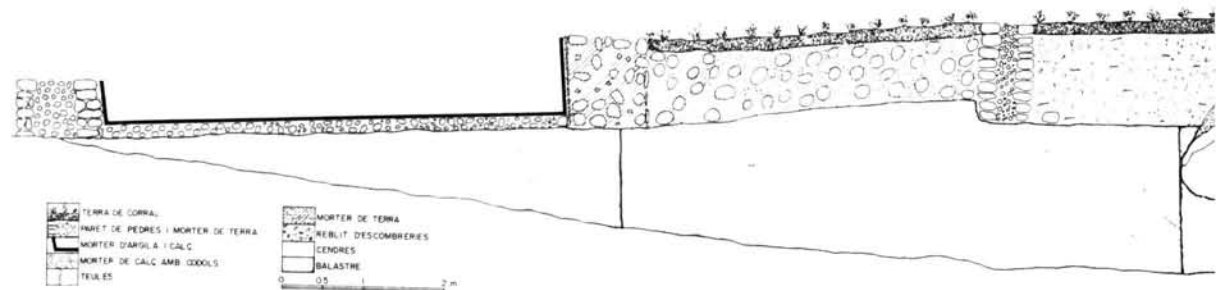
El tall oposat és més difícil d'esbrinar, ja que la pluja l'ha rentat impregnant-lo tot de cendres. Emperò, a la zona compresa entre els elements nº12 i 13 hi han aparegut abundants fragments de ceràmica, amb una certa seriació estratigràfica. Prop del nivell superficial s'hi localitzaren restes d'escudelles catalanes del s.XVII, mentres que pràcticament en superfície s'hi trobà un peu de copa (?) de vidre segurament del s.XVIII. A un metre per davall el nivell de terra vegetal hi aparegueren restes de ceràmica de cuina i de taula dels s.XIII i XIV. En conjunt, sembla que hi va haver un reblit més o manco homogeni.

És dins els elements nº 13 i 14 o vora dels mateixos on hi ha sorgit més material ceràmic. Al costat del nº14, i pràcticament a nivell de cimentació, hi aparegueren els restes de ceràmica musulmana ja indicada i a l'altre costat, dins el que ja seria solar del Carrer de la Missió, a la zona inferior de la possible terrassa, es destria un conglomerat de ceràmica d'aigua de Paterna, de parets fines, de tradició andalusi i datable a la primera mitat del s.XIII.

Els restes ceràmics arreplegats, tot i trobar-se a indrets que no presenten continuïtat, permeten esbrinar una cronologia d'ocupació que va des del s.XI a l'actualitat. En resum, es destria que per sobre la facies islàmica hi hagué un període de gran activitat que va fins el s.XV, on segurament s'aterrassà i es retallà la crosta de balastre a diferents indrets. En un moment indeterminat, es degué produir una certa obra de nivellament que correspondria als estrats on apareixen restes ceràmics dels s.XVI i XVII. Aquest fet explicaria el per què a indrets es troben estrats de dos metres de potència amb ceràmica més o manco homogènia, mentres a altres aquesta és pràcticament inexistent. En un darrer moment, es faria una altre obra de nivellament, segurament relacionable amb el pas del forn de vidre a la bugaderia, donant-se el gran reblit que apareix marcat el tall A-B (Plànol 3) per sustentar el safareig, on surten a la llum alguns restes no molt abundants de ceràmiques dels s.XVIII i XIX.

Hi ha altres elements arqueològics repartits pels talls com canonades, parets, altres possibles aterracaments,... que sols una excavació sistemàtica podrà establir.

Amb una descripció tan escueta és difícil donar una hipòtesi del jaciment. En primer lloc, s'ha de tenir en compte que les pales excavadores arrassaren elements fonamentals i no és pot ignorar que, d'existir un aterracament d'època musulmana, bona part d'aquestes hipòtesis es veurien modificades, ja



que apareixeria un àmbit de treball i emmagatzamament situat a diferents nivells, per la qual cosa l'estratigrafia no seria tan simple com la que aquí s'ha descrita.

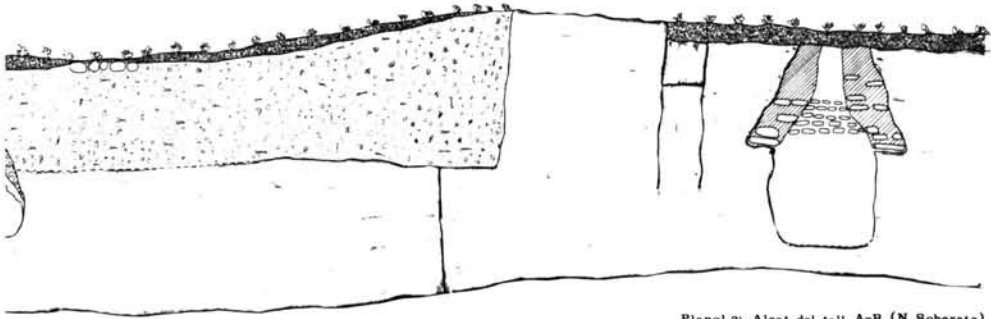
Ara bé, tot fa suposar la pre-existència d'una instal·lació manufacturera, segurament un forn de vidre, detable dels s.XIV i XV. D'ella es conservaria el forn nº3, que, en un moment indeterminat, cauria en desús. Per motius desconeguts, tal volta per nivellar tot el solar, el terreny fou reblit amb terra i cendres. El nivell corresponent al s.XIV seria aproximadament el que han baixat les excavadores. En el s.XVI, s'hi construiria una altra instal·lació semblant, que fou enterament destruïda tant per la construcció del xalet com per la buidada més recent, restant sols algunes bossades de cendra a nivell gairebé superficial. Amb posterioritat, s'hi construïrien els forns nº4, 5 i 6, que perdurarien fins a principis del s.XIX, fet demostrable tant per les notícies documentals com pels pocs elements visibles, molt més moderns que els que es veuen al forn nº3.

El canvi d'utilització de l'espai, ja dins el s.XIX, i la servitud de l'aigua de la bugaderia, sensiblement diferent a la dels forns de vidre, obligaria a un nou nivellament, especialment a la zona més propera al Carrer de Can Burgos.

S'ha de destacar que no s'ha descobert en cap moment ni escòria de vidre ni restes de la producció. Aquest fet es podria explicar per l'abandonament del forn nº3 i la manca d'un estudi en profunditat dels més moderns. D'altra banda, s'ha de recordar que la manca de matèries primes a Mallorca obliga a què tant les escòries com els restes de fabricació s'utilitzin i reaprofitin moltes vegades, de tal manera que no sol esser habitual la presència d'aglomeracions de deixalles com és el cas dels testars de les gerrerries.

Aquest conjunt d'hipòtesi vendria corroborat, en part, per la localització de diferents vidriers a Ciutat de Mallorca entre els s.XIV i XVI. Segons el Morabatí de la Parròquia de Sant Miquel de 1390, el vidrier Francesc Bertran vivia a l'Illa de Santa Margalida fins a la Porta Plegadissa²¹. Dels cinc vidriers coneguts a la Talla de 1478, tres també residien en els mateixos indrets: En

²¹ CABANES PECOURT, M^e D. "El morabatí de 1390 en la Parroquia de San Miguel" in B.I.E.B. nº28 (Març, 1988). p. 80.



Planol 3: Alçat del tall A-B (N. Soberats)

Garau a l'Illa de Santa Margalida, la número 202, mentres que Antoni Xetart i Antoni Sala ho feien a la número 203²². D'igual manera, dels sis vidriers implicats a Les Germanies, cinc vivien a l'Illa del Carme i un a la del Bordell²³, ambdues molt properes.

L'esmentada illeta número 203 de Talla de 1478 era coneguda amb el nom de'n Sales, vidrier, el mateix amb què ho era a 1449, moment en què es sap que hi residia la muller de Pere Sala, vidrier²⁴.

El cas dels Sales és remarcable, tota vegada que apareix com a una dinastia de vidriers durant els s.XV i XVI. A l'any 1441, Antoni Sala va vendre a la Seu quatre vidrieres per la capella de Sant Guillem a raó de 8 s. la peça²⁵. A 1463, cal suposar que el mateix Antoni Sala aconseguia el permís per a la recollida d'*herba sosa* en Els Malgrats²⁶. Al 1473, el vidrier Antoni Sala va vendre tres arroves de vidre rodó i pintat a l'Obra de la Seu²⁷. A l'any 1516 tot indica que el seu forn es trobava en funcionament²⁸. A 1538 es té la darrera notícia, quan Geroni Cardona, giponer, i Barbara Borrassa varen vendre a Joan Danús, mercader, 5 L. censals que feia Jordi Barceló, vidrier, per cases i hort al Carrer del Olms en alou dels hereus d'Antoni Sala, vidrier, i Joana, sa muller. Per aquesta notícia, es sap que aquest darrer Antoni Sala atorgà testament l'any 1527²⁹.

²² BARCELÓ, M^a *La Ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat* Institut d'Estudis Balearics - Palma de Mallorca, 1988, p. 251.

²³ QUADRADO, J. M^a *Informacions judicials sobre'ls adictes a La Germania en la Ciutat e Illa de Mallorca e penas de cos e d'haver a ells imposadas apres la reducció de 1523*. Estampa de'n Felip Guasp - Palma de Mallorca, 1896, pp. 63 i 68.

²⁴ CANYELLES, A. "Tall per una armada de corsari 1449" in *B.S.A.L.* t.XXIV n°614 (1932), p.17

²⁵ PIFERRER, P., QUADRADO, J.M^a *Islas Baleares* Ediciones de Ayer - Palma de Mallorca, 1969, pp. 352 i 422.

²⁶ ROSSELLÓ VAQUER, R., BOVER PUJOL, J. *Historia d'Andratx. Segle XV*. Ciutat de Mallorca, 1979. p.108.

²⁷ PIFERRER, QUADRADO Op. Cit. p. 352.

²⁸ A.H. - E.U. 27 - f. 251: Concesió de hun diner de ayuda fet per los Mgs. Jurats a n'Anthoni Costa, cirugia, per hum hort te la parroquia de Sant Miguel prop de forns del vidre den Sala, e axo a pregas del Hon. Mn. Joan Garcia, mercader de Mallorca.

²⁹ ROSSELLÓ LLITERAS, J. *Els pergamins de l'Arxiu Parroquial de Santa Creu* /I. Consell Insular de Mallorca - Palma de Mallorca, 1989, p. 266: Document 579.

Totes aquestes dades, pot esser no coincidesquin amb la instal·lació en estudi, però permeten suposar que part dels restes conservats corresponguin als obradors d'època medieval. Les primeres notícies documentals segues sobre l'emplaçament d'un forn de vidre en aquesta illeta són del darrer quart del s.XVI. A 1.573 es data una casa que confrontava amb el Forn de Vidre i a 1591, dita instal·lació adquirí prou importància com per donar nom l'actual Carrer de la Missió³⁰. De totes maneres, és a l'Estim de 1576 on es troba una millor descripció documental. Segons José Ramis de Ayreflor es trobava a la illeta 186, anomenada de *Llorenç Ferrer, vidrier*. Les seves propietats eren una botiga tasada en 75 L. més la casa principal i forn de vidre amb una valoració de 325 L.³¹. Les dades que ofereix el cadastre de 1580 donen a entendre que el forn de vidre havia entrat en decadència:

"Llorens Ferrer, vidrier, per botiga en or — 109 LXXX L. i mes per casa i forn de vidre, en or — 109 XXV L. i a 25 juliol de 1584, de mobles — XX L."³²

Quaranta anys més tard, a 1625, part d'aquestes propietats havia canviat de mans, ja que a les cases i botigues que foren de Llorenç Ferrer estaven en mans d'Anna Stelrich, sense referència a cap forns de vidre³³.

Segons la representació d'aquesta illeta que apareix en el plànol del canonge Garau, de 1644, (Fot.3) res indica l'existència d'una instal·lació d'aquesta naturalesa. Contràriament al gran fumeral dibuixat en aquest plànol a la casa de la cantonada el Carrer Savellà i Carrer Fiol (Fot.4) o el possible fumeral de l'indret del forns de vidre de la vda. Soberats (Fot.5), les cases que apareixen en aquesta illeta responen a la tipologia general de Ciutat, sense cap element diferenciador. Les construccions es troben aferrades al Carrer Burgos i Costa de Can Perpinyà, mentres que tota la part del Carrer de la Missió i Costa de Can Muntaner són horts. Tan sols un portal forà a la paret que tanca el horts a la part de la Costa de Can Muntaner suposa un cert element original. De fet, en el cadastre de 1685 no es cita en aquest illeta cap instal·lació manufacturera, sinó que es parla d'un rentadors i triquet, així com d'un calderer³⁴.

Entre 1685 i 1700, es tornà posar en funcionament el forn de vidre, tota vegada que en aquest darrer any es té documentat el *Forn de vidre de Mn. Pastor*, instal·lació que 1808 ja no existia, tota vegada que hi ha documenta-

³⁰ ZAFORTEZA MUSOLES Op. Cit. T. III, p. 334.

³¹ RAMIS DE AYREFLOR I SUREDA, J. "Catastro de la Ciudad de Mallorca (1576)" in B.S.A.L. T. XV, n°412-417 (1914), p. 185.

³² A.R.M. - Diputació 1.262, f. 102v.

³³ A.R.M. - Diputació 1.264, f. 103:

"Sra. Anna Stelrich, donzella, per cases y botigues contiguas or 109 que foren de Llorens Ferrer, vedrier, y un altre y resta de son conte en Lib. B1 compres 25 L."

³⁴ A.R.M. - Diputació 1.253, f. CII-CIIv.

"unas casas y huerto, sitios en esta ciudad de Palma y parroquia de San Miquel, en la calle antiguamente llamada del Forn de Vidre, y ahora es la traviesa que desde la calle nueva del Carmen va a la dels Holms"³⁵.

EL VIDRE MEDIEVAL A MALLORCA

La primera notícia sobre vidriers a Mallorca és de 1327 i parla dels germans Bernat i Guillem Roig, fabricants de vidre a Calvià:

"Dissabte a 5 desembre any M CCC XXVII los Srs. Produradors Reals, so es en Miquel Rotllan e en Pere Roig veneren a Bernat Roig e a Guillem Roig, frares e vidriers que fan vidre a la parroquia de Calvia, so es a saber 16 corteras de forment a raho de II lliures 6 diners los quals prometen pagar dessa la festa de Pascha primer vinent"³⁶.

La fabricació de vidre a Calvià no ha d'estranyar donat l'abundant llenya dels seus boscos, que també fou utilitzada pels gerrers³⁷.

Curiosament, a 1330, Jaume III prohibia la fabricació de sabó i vidre pel gran consum de llenya que suposaven ambdues manufactures³⁸. No sols s'ha de tenir en compte aquest fet, sinó que, implícitament, també hi havia una certa prevenció a la instal·lació de forns de vidre a recintes urbans per la por als incendis que d'ells es podien derivar³⁹.

Tot i això, no es pot perdre de vista que, a la primera mitat del s.XIV, es donà una gran empena a la construcció d'edificis religiosos que, de natura, havien d'anar decorats amb vidrieres. A 1325, el sienés Matteo di Giovanni, pintor de vidrieres, es comprometia a frabricar-ne pel presbiteri de l'esglèsia de St. Domingo⁴⁰. Lògicament, és la Seu la que més dades aporta, tota vegada

³⁵ ZAFORTEZA MUSOLES Op. Cit. Tom III, pp. 333-334.

³⁶ Monastir de La Real - Biblioteca Balear: Miscelanea del Paborde Jaume I, 442.

CAMPANER y FUERTES, A. *Cronicon Maioricense* Ajuntament de Palma - Palma de Mallorca, 1984, p.134.

[ALDEGUER GORDIOLA, D] *Arte del vidrio en Mallorca* p. 11.

³⁷ BERARD, G. D. *Viaje de las Villas de Mallorca (1789)* Luis Ripoll, Editor/Ajuntament de Palma de Mallorca - Palma de Mallorca, 1983, p.11.

³⁸ SANXO, P.A. "Antiehs privilegis y franquescs del Regne: Regnat de Jaume II, 1330-1332" in *B.S.A.L.* Tom XI, n°302 (1905), p.33: "Cum jam in Maioricis de lignis ad comburendum et ad vsum gentium esse incipiat carestia, et maior esse speretur; proterea volumus et vobis mandamus, ad vitandam inutilem consumptionem illorum, ut nullus in insula Maioricarum vitrum vel sabonum facere presuma inhibeat genrealiter et faciat prohiberi expresse, contrafacientibus penam quam imponendam videritis imponenda".

³⁹ AINAUD DE LASARTE Op. Cit. p.345.

RUIZ ALCÓN, M^a. T "Vidrio y cristal" in BONET CORREA, A. (Coord.) *Historia de las Artes Aplicadas e Industriales en España*. Manuales de Arte Cátedra. Madrid, 1982, p. 474: A un edicte de 1324, s'ordenava que els forns de vidre de Barcelona es localitzassin fora de la ciutat pels perills que implicaven.

⁴⁰ LLOMPART, G. *La pintura medieval mallorquina*/IV, Luis Ripoll, Editar. Col. Eura - Palma de Mallorca, 1980. Document 204, p.116.

que, a l'any 1327, pràcticament s'havia acabat la Capella Reial, les capelles absidals i la primera volta⁴¹. A 1328, s'encomanava al mateix Matteo di Giovanni la construcció de les vidrieres de la Capella de La Trinitat⁴², que es varen muntar entre aquest any i 1330⁴³.

Les obres catedralícies sembla que sofrien una ralentització arran de la reincorporació de Mallorca a la Corona d'Aragó⁴⁴. Amb tot, és el moment de treball d'un dels mestres vidriers més ben coneguts d'aquest període: Francesc Sacoma o Comes que, entre 1349 i 1366, treballà tant a Mallorca com a Barcelona⁴⁵. L'impuls d'aquestes obres determinà que els mestres vidriers mallorquins, o que treballaven a Mallorca, aviat fossin reclamats a altres indrets. A més del treball de Francesc Comes a Sta. Maria del Pi de Barcelona, consta que a 1375 es pagà a Ramon Gilabert, mestre de vidrieres de Mallorca, per una obra destinada a la Seu de Girona⁴⁶.

Com es veu, el treball amb vidre pla és evident i se l'ha de suposar d'una certa qualitat, atenent a què era sol·licitat fora de l'illa. Emperò res indica que fos fabricat a Mallorca; de fet, totes les notícies disponibles estan relacionades amb pintors de vidrieres, no amb fabricants de vidre. S'ha de suposar, vista la prohibició esmentada, que el vidre pla seria de fabricació forana i que, a Mallorca, sols es realitzarien les operacions imprescindibles per a la seva funcionalitat. Per aquesta raó, la petició feta a Pere IV per Guillem Barceló a 1347 cal interpretar-la en el sentit de oferir la fabricació de vidre destinat a aixovar. De fet, el propi Barceló així ho indicava al manifestar que el forn demanat havia d'esser

"aptum ad faciendum vitrum ac vasa seu vaxella aliaque artificia vitrea in eodem ad servitium in dicta civitate habitantium".

A tal efecte, el rei derogà parcialment l'orde esmentada de no construir forns de vidre a Mallorca. Si bé sols podia consumir quatre càrregues diàries de llenya comprada fora de l'illa. Aquesta és, pel moment, la primera notícia documental que parla amb seguretat d'una instal·lació productora a Ciutat. Tot i les restriccions dictades, la protesta dels jurats no trigà en donar-se⁴⁷.

Aquesta actitud canvià amb els anys. Així es té que a 1398, Nicolau Coloma obtengué llicència dels jurats per fabricar vidre amb caràcter d'exclusiva, però obligant-se a abaratir els preus a què es venia. Per la crida que es va fer en aquest any, es sap que dit vidrier residia prop del Pes de la Palla, on el forn venia funcionant possiblement des de 1395⁴⁸, i que la seva

⁴¹ DURLIAT, M. *L'Art en el Regne de Mallorca* Ed. Moll - Mallorca, 1989 pp.128-129.
COLL TOMAS, B. *Catedral de Mallorca* - Palma de Mallorca, 1977, p.16.

⁴² CAMPANER, A. *Cronicon Maioricense*, p.135.

⁴³ LLOMPART Op. Cit. p.117: Document 205.

⁴⁴ DURLIAT Op. Cit. p.136-137

⁴⁵ LLOMPART Op. Cit. p.117-119: Documents 206 i 207.

⁴⁶ LLOMPART Op. Cit. p. 59, Document 85.

⁴⁷ AGUILO, E.K. "Industrias mallorquinas: Fabricas ed cinabrio y de vidrio" in *B.S.A.L.* nº3, 1890, p.319.

⁴⁸ ZAFORTEZA MUSOLES, D. *La Ciudad de Mallorca. Ensayo histórico-toponímico / IV* - Ayuntamiento de Palma, 1989. pp.185-186

producció era de tasses, tassons i barrals, oferint vendre'ls aproximadament a un 50% menys del que es venien abans. Un detall curiós d'aquesta crida rau en què es preveia que la producció podia ésser per propi ús, però no per "*revendre o traure fora de la terra*"⁴⁹. Segons Gudiol Ricard, aquest monopoli havia acabat a 1417, ja que es citen altres dos vidriers a Mallorca: Joan i Guillem, aquest darrer establert a Vic⁵⁰. Curiosament, en aquest any hi torna haver-hi una empena a les vidrieres de La Seu, tota vegada que foren muntades les de la Capella de Sant Pere i, a partir d'aquest moment, es van fabricant les d'altres indrets de l'edifici⁵¹.

A 1453⁵², es troba un llistat de preus de venda que, indirectament, aporta algunes notícies importants sobre l'estructura productiva. Per l'encapçalament, es sap que s'havien comesos abusos per l'alça dels preus provocada per "*los vidriers venedors dels vexells de vidre e senyors de aquell*". La figura dels *senyors del vidre* s'ha de considerar com a la presència d'un detentador dels medis, intal·lació i capital necessaris per a la producció, fet que concorda amb el model d'altres activitats productives d'aquest segle en les que tenen ben documentats les figures de *senyor del tint*, *senyor de la gerreria*, *senyor del drap*,...⁵³. Segons aquesta font, es sap que es venien:

- tassons de vidre ros o comú de forma major
- tassons de vidre ros o comú de forma menor
- brocal comuns
- copes amb peu alt
- orinals
- orinal de vidre de ciricorn⁵⁴

⁴⁹ AGUILÓ, E.K. "*Documento sobre la fabricación del vidrio en Mallorca*" in B.S.A.L. n°3, 1889, p.88. PONS, A. *Libre del Mostassaf de Mallorca* C.S.I.C. / Escuela de Estudios Medievales - Mallorca, 1949, p.289-290.

⁵⁰ GUDIOL RICART, J., ARTIÑANO, P.M. de Vidre. *Resum d'Història del Vidre. Catàleg de la Col·lecció Alfons Macaya* - Barcelona, 1935 p.60.

⁵¹ PIFERRER / QUADRADO Op. Cit. pp. 419-425.

⁵² MIR, J. "*Tarifa impuesta a los vendedores de objetos de cristal*" in B.S.A.L. n°3, 1889, p.141.

⁵³ BERNAT i ROCA "*Els 'III mesters de la llana'*"... / II, f.470-481.

⁵⁴ Segons Sanchis Guarnier (Op. Cit. p.15), el *ciricorn* o *salicorn* és una planta de l'espècie *Salsola Soda*, de la que s'obtenia el carbonat sòdic fonamental per a la fabricació de vidre. Ho confirma: LA GASCA, M. *Memoria sobre las Plantas Barrileras de España*. En la Imprenta Real - Madrid, 1817. pp.28-31.

D'altra banda, FONT QUER, P. *Plantas medicinales. El Discórides renovado*, Ed. Labor S.A. - Barcelona, 1988, identifica el *salicorn* amb la *Salicornia Europea*, altra herba de la família de les *Quenopodiàcees*, les cendres de la qual també serveixen per a la fabricació de sabons i vidre. El *salicorn* dona lloc a vidres sòdics més maleables en contrapartida al vidre potàsic. El vidre de sosa/calç fou típic del Mediterrani, ja que no s'havia trencat la producció d'herbes salades, mentre que al N. dels Alps es va fer vidre de potasi/calç per la impossibilitat de disposar d'altres matèries primeres (GONZALEZ PEÑA Op. Cit. pp.30-31).

Segons AINAUD DE LASARTE (*Ceràmica y vidrio. Ars Hispaniae* / 10 Ed. Plus Ultra - Madrid, 1952 p.342) la producció de vidre a Barcelona es distribuïa en tres qualitats: la fabricada amb herba sosa o més comú, el vidre de *silicorn de talla de Barcelona* de qualitat mitjancera i el més bo fabricant amb pedra sanguínea i tartrats obesos a partir del vi.

- copes petites
- llànties
- setrills petits
- setrills majors
- salers
- ampolles comunes primes
- castanyes comunes primes
- vaixells grossos
- vaixells dobles
- brocals de vidre
- brocals de ciricorn de talla de Barcelona
- copes amb peu de canó de vidre de ciricorn
- copes poquetes de vidre de ciricorn

D'aquest llistat es pot deduir una sèrie de trets importants. En primer lloc, sembla que la major part dels productes de venda devien d'esser de manufactura illenca, ja que sols es cita per oposició l'*obra de Barcelona* amb especials característiques. D'altra banda, denota, d'alguna manera, canvis substancials en les formes i sistemes de producció de 1398. Mentres que en la manufactura que sembla local predomina el vidre ros o comú (melat?) més impur i fràgil, l'*obra de Barcelona*, encara que seguint dins l'esquema del vidre sòdic, ja evidencia una producció més acurada amb la introducció del *ciricorn* en contraposició a l'autòctona. D'altra banda, es nota una gran diversificació de les formes. Aquestes tenien bona part dels seus orígens en peces de fusta, ceràmica o metall. De fet, dins l'escala dels valors dels aixovars, el vidre competia, encara en aquesta època, amb l'aixovar de metall i sols algunes peces de ceràmica es trobaven al seu nivell. Segurament, tant en aquesta característica com al deficitari mercat s'han de cercar les alces abusives de preus a les què feien referència els jurats. Aquesta conjuntura es va mantenir fins gairebé finals de segle, ja que per una ordinació del mostassaf es prohibia taxativament la compra directa a vaixells, fet que indueix a suposar un cert grau de contraban⁵⁵.

Del llistat de 1398 al de 1453 hi ha substancials diferències. En el primer sols es troben les formes tassa, tassó i barral; en el segon, són el tassó, el brocal, la copa, la llàntia, l'orinal, el setrill, el saler, l'ampolla, la castanya i el vaixell.

En bona part, s'han de relacionar aquestes modificacions amb la forta empena de la vidriera de Murano. L'any 1204. Enric Dandolo conquerí Constantinopla i a partir llavors s'introduïren peces i modificacions tècniques a la vidrieria veneciana. En compliment d'una resolució del Gran Consell de Venècia, tots els forns de vidre que estaven establits en el Bisbat de Rialto

⁵⁵ PONS Op. Cit. p.126.

foren traslladats a l'illa de Murano a 1291. Aquesta concentració provocà una supra-especialització i un gran sometiment dels artesans envers tant dels propietaris de les instal·lacions com dels mercaders, arribant a penar-se amb la mort els fugitius i els que revelassin els secrets de fabricació⁵⁶.

Consten contactes comercials molt primerencs de Mallorca amb Venècia i entre els productes mercadejats hi havia una important quantitat de vidre⁵⁷. D'altra banda, no es pot oblidar la característica de *precios* d'aquest producte, de tal manera que el va fer addient per a la joieria i reliquiari⁵⁸. Aquest fet provoca, juntament amb la seva fragilitat inherent, que la major part dels exemplars de vidre medieval conservats es trobin en els tresors de les esglésies. Disortadament, la manca d'estudis puntuals sobre tals objectes no permet destriar quins són de producció illenca i quins són forans⁵⁹. Segons Sanchis Guarner no existeixen, a Mallorca, exemplars de vidres medievals atribuïbles a la manufactura local. A Barcelona es conserva una gerra de procedència mallorquina, però no hi ha cap seguretat de què fos fabricada a l'illa⁶⁰. El cert i segur és que a la segona mitat del s.XV també es donaren importants avenços en els sistemes de producció i en les formes. En aquests aspectes, és sumament rellevant la notícia de què a 1463, es concedia llicència a Antoni Sala, vidrier de Ciutat de Mallorca, per tallar *herba de sosa* per fer vidre en Els Malgrats a canvi de pagar un cens anual de 5s. confirmant-li després aquesta llicència per deu anys més⁶¹.

Es pot parlar d'una producció de certa envergadura encara que en mans d'un curt nombre d'artesans: a 1478 se'n comptabilitzen cinc⁶², a 1483 són quatre⁶³ i només tres a 1512⁶⁴. Com adictes a La Germania se'n detecten sis⁶⁵. Entre ells, persones tan destacades com Mestre Jaume Berenguer que vivia a l'illa del Carme i del que es sap que era:

"Molt affectat y agermanat, sermonador i trobador de profecias, y aplegava gent para fet sermons per la ciutat afavorint la germania, a stat tost temps reclus en la ciutat, pertinax. Present. XV s."

⁵⁶ REULEAUX, F. *Los Grandes Inventos / IV* Gras i Cia. Editores - Madrid, 1889, pp.559-600. CLEIN, D./LLOYD, W. [ED.] *The History of Glass* Thames and Hudson-London, 1977, pp.67-70

⁵⁷ GUAL CAMARENA, M. *Vocabulario del Comercio Medieval* Ed. El Albir - Barcelona, 1976, pp.454-455.

⁵⁸ AINAUD DE LASARTE Op. Cit. p.345.

⁵⁹ MIRALLES SBERT, J. *Las reliquias y relicarios de la Catedral de Mallorca. Monumenta Maioricensis*. Cura et Studio Diocesis Maioricensis. Vol. I - Palma de Mallorca, 1961. p.11.

⁶⁰ SANCHIS GUARNER Op. Cit. p.6.

⁶¹ ROSSELLO VAQUER, R. / BOVER PUJOL, J. *Historia d'Andratx. Segle XV*. Ciutat de Mallorca, 1979. p.108.

⁶² BARCELO, M^a. *La Ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat*. Conselleria de Cultura, Educació i Esports / Institut d'Estudis Baleàrics - Palma de Mallorca, 1988. p.165.

⁶³ BARCELO, M^a. Op. Cit. p.169.

⁶⁴ BARCELO, M^a. Op. Cit. p.172 .

⁶⁵ QUADRADO, J.M^a Op. Cit n°806, 807, 809, 810 i 811, p.63; i n°887, p.68.

Segurament aquest escàs nombre és la causa de què, a Mallorca, els vidriers no s'organitzassin corporativament quan es tenen referències de què a altres ho estaven des de principis del s.XV⁶⁶.

Tot fa suposar que els obradors s'estructuraven d'esquena a qualsevol organització corporativa. Pel que sembla, estaren dirigits per un mestre vidrier i una sèrie d'operaris més o manco especialitzats i, segurament, esclaus. En conjunt, és un tipus d'obrador en el què es dona l'associació d'un inversor de capital, el *senyor del vidre* ja vist, amb un soci "industrial", tot seguint el model de les saboneries, per exemple, un dels oficis també mancats d'organització⁶⁷.

EL FORN DE VIDRE DE SANTA MARIA DEL CAMÍ

Un bon exemple de l'organització dels forns de vidre a Mallorca es té en la creació d'un obrador d'aquest tipus a Santa Maria del Camí, a partir de l'associació entre un cavaller i un pintor⁶⁸. Dins del conjunt de les produccions artesanals, el col·lectiu dels vidriers sempre fou molt especial. Des de la seva submissió a obres eclesiàstiques a la veritable esclavatge dels obrers de Murano hi ha multitud de dependències.

A Mallorca es pot parlar d'un cas clar d'aquest fet amb el forn de vidre, obert a 1541 en terres senyorials d'Alfons de Torrella. Per un document notarial de 1540, es sap que es formà una societat entre el pintor Mateu Gallard⁶⁹ i Alonso de Torrella, pel qual el cavaller donaria al pintor casa i forn, no començant l'arrendament fins que s'obràs⁷⁰. El cavaller també

⁶⁶ RUIZ ALCON, M^a.T. Op. Cit. p.473.

⁶⁷ BERNAT i ROCA, M. "La manufactura el sabó. Nòtules pel seu estudi" in *IX Jornades d'Estudis Històrics Locals: La manufactura urbana i els menestrals (s.XIII-XVI)* Palma de Mallorca, 21/23 de Novembre de 1991, pp.235-245.

⁶⁸ BESTARD MAS, A. "Vicisitudes de la Caballeria en los s.XV y XVII" in *B.S.A.L.* Tom 36, n^o828-829 (1978) pp.62-65.

⁶⁹ FURIO, A. *diccionario Histórico de los Ilustres Profesores de las Bellas Artes en Mallorca*. Dit pintor no apareix citat. L'únic artista que s'esmenta d'aquest llinatge és Gabriel Gallard, escultor del s.XVIII.

JUAN TOUS, J. "La pintura mallorquina" in MASCARO-PASARIUS, J. (Coord.) *Historia de Mallorca / IV* - Palma de Mallorca, p. 197. L'anomena, indicant que els hereus de la Casa Torrella conseven una Adoració sobre taula signada i datada a 1577. Es autor de la pedrela de la Passió del Museu Catedralici i es conserven obres seves fins 1573. A la seva mort, a 1581 estava realitzant treballs a la Capella de l'Assumpció de l'església de Montision.

⁷⁰ La participació de pintors en diversos negocis i companyies no era un fet extraordinari. Pel s.XV (Llompàrt, G. Op. Cit. / IV) cita bastants d'exemples. A 1403, el pintor Pere Marçol formava societat amb el col·lectors d'oli de Mallorca (p.187-188: Document 141). A 1466, Joan Guitart va vendre al pintor Miquel Alcañiz una quantitat de llenya pel tint del que era propietari (p.153-155: Documents 260, 261 i 263). A 1468, el pintor Antoni Pau Pereta i el mercader Joan Amigó reconeixien el deute a Gaspar Brondo, mercader, de dues peces de drap comprades per exportar (p.195: Document 333). Per acabar, a 1473, Nicolau Amich, pintor, i Pere Martí, peraire, adquiriren de Bernat Morató certa quantitat de llana per obrar en els seus domicilis.

s'obligava a treure un pou, ja començat dins la possessió, i oferia tota la llenya grossa i menuda necessària, però imposant que fos el pintor qui s'ocupàs de la tala, restringida només determinats arbres. A canvi, Mateu Gallard s'obligava a servir tot el vidre que hagués de menester el cavaller per la seva casa. Dissortadament, l'annua mercé no s'expressa clarament, de tal manera que es difícil esbrinar quines foren les relacions reals de dependència.

El pintor, el mateix dia, signà contracte notarial amb dos vidriers: Mateu Llorenç i Antoni Mates. Dit contracte havia de durar tres anys i el pintor havia de donar casa i alimentació, establint-se que, en cas de no poder obrar, els vidriers haurien d'indemnitzar a Mateu Gallard, el qual correria amb les despeses corresponents si l'obratge es veia interromput per causa seva.

El forn començà a funcionar, ja que a l'any 1541 consta que el vidrier Francesc Malondra es llogà per dos anys per treballar-hi. D'altra banda, en el més de maig del mateix, s'hi compraren brocals, ampolles, castanyes, ampolletes, barrelets i tasses, partida que evidencia la diversitat de la producció i que confirma la seva empena, ja que en aquest mateix any consta que tenia quatre obralls o boques de gresol.

A la mort del cavaller, a 1542, es sap que dit forn estava llogat per sis anys a raó de 80 L. anuals, fet que denota amb claretat l'alt rendiment d'aquesta indústria.

EL VIDRE A MALLORCA EN ELS S.XVI I XVII

En el s. XVI, sembla que les instal·lacions per fer vidre augmentaren a Ciutat de Mallorca. Segons Zaforteza Musoles existiren forns als indrets del Carrer de La Mar, El Temple i el Carrer de la Vidrieria⁷¹. Aquest darrer rebé aquest nom ja a 1577 a causa d'un possible forn de vidre ubicat en ell. Resulta significatiu que dit forn no aparegui citat en l'Estim General de 1576, però també és digne de remarcar que aquesta és la única construcció de caracter clarament industrial que apareix representada en el plànol del canonge Garau de 1644 (Fòt.4) als darrers de l'església de Santa Eulàlia. De fet, al cadastre de 1685, a l'anomenada "Illa de la Vidrieria a spalles de Santa Eulalia" s'hi domiciliava Geroni Subirats, vidrier⁷². Un altre forn de vidre, conegut també per a 1685, és el de la vda. Soberats, ubicat a l'Illa del Forn de Vidre Nou⁷³.

La resta de notícies sobre vidriers en els s.XVI i XVII són aïllades. A 1566, Sebastià Dangles, mestre vidrier, recomponia la gran rosassa part

⁷¹ ZAFORTEZA MUSOLES, D. *La Ciudad de Mallorca. Ensayo histórico-toponímico* / III, pp.332-333.

⁷² A.R.M. - Diputació 1254 - f.XXXXv-XXXXI.

⁷³ A.R.M. - Diputació 1253 - f.LXXXVI.

damunt la Capella Reial de la Seu i a 1599, Joan Jordà muntà la de la façana, cobrant per l'obra 9.000 rals de Castella⁷⁴. D'altra banda, està perfectament confirmat el treball d'esclaus en obradors de vidre, ja que a 1579, l'Inquisició jutjà el morisc Diego de Luna, esclau de Miquel Salvà, vidrier, per intentar fugir a Alger⁷⁵. A mans del Sant Ofici també hi va caure, a 1583, el venedor ambulat de vidre, Jeroni Taxell, natural de Falset⁷⁶.

S'ha de considerar que el s.XVI fou d'apogeu per a la vidrieria catalana, ja que el vidre esmaltat va gaudir de gran difusió entrant en competència amb el de Murano⁷⁷. Sembla que aquesta tècnica era oriental i es realitzava sobre peces de gran unitat tipològica. Sobre un fons verd quasi transparent es pintava amb pinzell lliure i en color blanc aucells, flors o puntillats que eren retocats de blau, groc o carmí. Al mateix temps, es produïen altres peces més tradicionals amb aplicacions de lacticini o decorats amb lòbuls, filets, cordons,... Segons Sachis Guarnier⁷⁸, la producció mallorquina era pràcticament igual a la catalana, de tal manera que dos dels millors exemplars de vidres esmaltats (una fruiteria de la Col·lecció Homar dipositada al Palau de la Virreina de Barcelona i un gerro de la Col·lecció Macaya) són d'origen mallorquí.

Gudiol Ricart afirma que no encerta a trobar cap detall diferencial entre el vidre català i el mallorquí dels s.XVI i XVII, tot i que opina que els vidres de Mallorca són més elegants i de pasta més perfecta que els catalans, afirmant, fins i tot, que algunes de les millors peces conservades a Catalunya tendrien origen mallorquí⁷⁹.

Amb bona part, aquesta extensió de l'obratge del vidre es va deure al estudi sistemàtic i informacions que varen adquirir els catalans a partir de Murano. De fet, la situació política del Venecià a finals del s.XVI i principis del s.XVII afavorí l'arribada de venecians, alguns dels quals eren vidriers. Aquest fet no és propi sols de Catalunya, ja que a partir de 1570 es troben vidriers venecians treballant fins i tot a Dinamarca⁸⁰.

A 1605, el venecià Domingo Barruier presentava una suplicació als jurats i consell de Mallorca per produir i ensenyar.

⁷⁵ PÉREZ MARTÍNEZ, L. "Relación de Causa de Fe de la Inquisición de Mallorca (I)" in *Fontes Rerum Balearium*, n°1 (1977), p.261, n°10.

⁷⁶ PÉREZ MARTÍNEZ, Op. Cit. p.273, n°123.

⁷⁷ AINAUD DE LASARTE Op. Cit. pp.345-351.

DRAHOTORA, O. *El Arte del Vidrio en Europa* Ed. Lipsa - Madrid, 1990 pp.33-62.

⁷⁸ SANCHIS GUARNER Op. Cit. pp.8-10.

⁷⁹ GUDIOL RICART, J. *Els vidres catalans* - Barcelona, 1936. p.66.

GUDIOL RICART, J. / ARTIÑANO, P.M. de *Vidre. Resum de la Història del vidre. Catàleg de la col·lecció Alfons Macaya*. - Barcelona, 1935 pp.60-61

⁸⁰ CIPOLLA, C.M.^e [Ed] *Historia Económica de Europa (2). s.XVI y XVII* Ed. Ariel - Barcelona, 1987 p.173.

"(l')art de fer taças, beurradores e tota specia de vidre, del cristal, lo quall cristal ha fet dit Barruier de aygua de font, lo qual art y industria lo ha enseyat y manifestat als fills y naturals del dit Regne de Mallorca".

Aquesta producció, que segons el peticionari ja estava fent, permetria a l'Illa no haver d'importar vidre ni de Venècia ni d'altra part. Pel que sembla, aquest vidrier era a Mallorca a causa d'un desterrament i el fet de mostrar els seus secrets als mallorquins l'impedia tornar a Venècia, per la qual cosa, demanava franqueses als jurats⁸¹. Aquests no arribaren a conclusió alguna sobre cap de les dues demandes que els adreçà, emperò consta clarament que en el mateix any treballava a Ciutat de Mallorca un tal Domingo Venecià, vidrier⁸², que segurament es tracta del mateix.

És, tal volta, l'obra d'aquest exilat la que provocaria els canvis substancials en la producció illenca que detectà Gudiol pels s.XVI i XVII. Emperò la manca d'estudis sobre les possibles peces conservades a col·leccions i museus, de les quals no es té ni un mínim inventari, no permet extreure cap conclusió al respecte.

L'INCENDI DEL FORN DE VIDRE DE LA VDA. SOBERATS

A 1682, tengué lloc a Ciutat de Mallorca l'incendi més espectacular que hagi deixat memòria en la seva història. S'ha de tenir en compte que el servei de bombers no existí fins pràcticament el s.XIX, deixant en mans de la població el control i extinció d'aquestes eventualitats.

De totes maneres, sempre existia el risc de què els incendis no fossin controlables i posassin en perill tota la ciutat. Per aquest motiu, s'establiren mesures extraordinàries per tal de què certs col·lectius de menestrals especialitzats poguessin actuar en aquests casos. A Barcelona, València i Ciutat de Mallorca els encarregats de tenir-ne cura eren els picapedrers. A les *Constitucions* d'aquests Ofici de 1506 s'ordenava:

"Item, com s'esdevenga algunes vegades metres fochs en les cases de la Ciutat, y per apagar aquell es molt necessari posar hi homens destres per scalar les cases y muntar per los lochs perilosos de aquelles, per ço precehint deliberacio feta per los dits sobreposats y prohombres del dit Ofici de Picapedrers, aquells se oferan cascun any donar y nomenar deu persones del dit Ofici, destres y dipostes, les quals ocorrent lo cars de foch en alguna casa de la dita ciutat, treballaran per lur poder de apagar dit foch, axi com se acostuma en

⁸¹ FAJARNES, E. "Sobre invenciones industriales antiguas en Mallorca: XIV. Fabricació de cristall de Venetia per Domingo Baurrier (1605)" in *B.S.A.L.* Tom VI, nº188 (1895) p.191.

⁸² ROSSELLO LLITERAS Op. Cit. / 2 p.419: Document 910. Actuà de testimoni en unes actes d'esponsalici.

Barcelona y Valencia, y que per causa de dit servey y treball que tenguen los officials de dit Offici de Picapedrers, de poder portar segurament, sense tema de algun official, les armes dels membres principals de lurs persones per defensio de aquelles"⁸³.

La notícia de l'incendi apareix al *Noticiari de Cristòfol Seguí i Llabrés*⁸⁴. Matias Mut⁸⁵ i Guillem Terrassa⁸⁷. De tots ells, la descripció més interessant és la donada per Seguí, que té l'avantatge de què en fou testimoni presencial.

Disortadament, l'espectacularitat del fet provocà que alguns aspectes, que en el present serien de força interès, s'obviassin envers les mesures per extingir el foc. Pel que sembla, a 1682, el forn era relativament nou. No apareix citat a l'Estim de 1576 i en el plànol del canonge Garau (1644), tot i que la illeta on s'ubicava hi ha una construcció especialment alta, no hi cap indici clar de què es pugui tractar d'aquesta instal·lació (Fot.5).

L'incendi tengué lloc la nit del dissabte 5 de desembre a causa de l'enorme quantitat de llenya i brancam de pi que hi havia emmagatzemat⁸⁸. Tot indica que el focus de l'incendi fou el corral i sembla no afectà especialment els forns⁸⁹. Les primeres mesures no pogueren evitar l'empenta de les flames i aviat començaren a tocar les campanes de Sant Miquel i del convent del Sant Esperit. L'aglomeració de la gent que acudia a veure l'espectacle, així com la intensa calor, impediéner poder-hi tirar ni aigua ni terra. Les flames arribaren a sobresortir entre 6 o 7 metres per damunt la murada. Acudiren les autoritats, que veren immediatament el perill de què el foc s'extengués a la resta de cases de la illeta i a altres indrets. Per aquest motiu, s'ordenà desallotjar-les per començar el seu enderrocament i, com diu Seguí:

jo puch fer fe per trobar.me present y comesaren buydar tot lo que en dites cases hi havia ço es caxes, llits, talesos de tixador y tot lo que se puga pensar han hont eran mes de quatre mil homens qui tots treballavan"⁹⁰.

A més d'aquestes mesures immediates de caire material, se n'adoptaren altres de caire espiritual. S'exposà el Santíssim a Sant Antoni de Pàdua, al Sant Esperit i a la Mercé. Un frare d'aquest darrer convent exorcitzà les

⁸³ SANXO, P.A. "Constituciones del Gremio de Albañiles (20 agosto de 1506)" in B.S.A.L. Tom IV, n°153 (1892), p.312.

⁸⁴ SIMO, C. *Catàleg dels noticiaris mallorquins (1372-1810)* Societat Arqueològica Lul·liana - Palma de Mallorca, 1990 pp.102-106. L'original es troba a A.R.M. - A.H. 3.691 i fou publicat per: MUNTANER BUJOSA, J. "Dos noticiarios desconocidos" in B.S.A.L. Tom XXX (1951) pp.579-584.

⁸⁵ CAMPANER Op. Cit. p.XV.

⁸⁶ Loc. Cit.

SIMO Op. Cit. pp. 117-121

⁸⁷ CAMPANER Op. Cit. p.XIX

⁸⁸ Segon Seguí, s'hi trobava dipositat entre 5.000 i 8.000 quintars de llenya.

⁸⁹ MUNTANER Op. Cit. p.595: "...en lo corral de dit forn ha hont estava el foc"

⁹⁰ MUNTANER Op. Cit. p.595.

flames. Els pares de la companyia de Jesús portaren una relíquia de Sant Francesc Xavier i la parròquia de Sant Miquel hi dugué el Santíssim.

Al fallar totes aquestes mesures, el virrei ordenà que, en pena de vida, tots els fusters i picapedrers de Ciutat hi acudissin. Començaren a enderrocar les cases veïnades, mentres tiraven aigua, terra i les teules sobre les flames. El treball era tan perillós que hi hagué molts de nafrats i des de diversos indrets dugueren l'Extremaunció.

Des d'allà on es podia, es duia l'aigua, especialment dels abeuradors de la Porta Pintada Nova, que eren a unes 2.000 passes lluny. Amb tot, el foc no es podia controlar i es decidí rompre la Sèquia de la Ciutat, de tal manera que la força de l'aigua i les teules aconseguiren sofocar el foc⁹¹. Els jurats ordenaren portar senalles, cànecs i gerres, manant tirar aigua i terra per unes escales situades a les parets mitjeres del forn. Cap a mitjanit, el foc estava controlat, però no fou fins dia 7, el dilluns següent, que es donà per extingit, cantant-se un Te Deum.

Pel que sembla, l'incendi no afectà instal·lacions essencials. Apareix perfectament documentat en el cadastre de 1685 amb una valoració de 600L. La pròpia il·leta on s'ubicava rebia el nom de "Illa del Forn de Vidre Nou"⁹² i cal entendre que tal denominació es refereix a l'edifici i no a la infraestructura de l'obra, o a la contraposició amb un "Forn de Vidre Vell", tal volta el de la Costa de Can Burgos. De fet, la importància del Forn de la Vda. Soberats dins el nomenclàtor urbà fou semblant a aquest, ja que cap a principis del s.XIX encara en conserva el topònim de Carreró del Forn de Vidre "qui desde el carrer den Camaró, va al del Matadero, olim dels Bobiams, o de la Pols"⁹³.

⁸³ SANXO, P.A. "Constituciones del Gremio de Albañiles (20 agosto de 1506)" in B.S.A.L. Tom IV, nº153 (1892), p.312.

⁹¹ MUNTANER Op. Cit. p.595. Segons la transcripció d'aquest autor, era la casa del corralet guxer [sic], il·localitzable amb aquestes dades.

⁹² A.R.M. - Diputació 1253 - f.LXXXVI.

⁹³ ZAFORTEZA MUSOLES Op. Cit. Tom III, p. 333.

La población de Mallorca a fines del siglo XVIII

MIGUEL FERRER FLÓREZ

LOS DATOS CONOCIDOS

La población de Mallorca en el siglo XVIII era poco conocida hasta época reciente. En nuestro estudio sobre la población y propiedad en la Cordillera Septentrional de Mallorca¹ se publicó un resumen que a grandes rasgos examinaba la evolución de la población en esta centuria especialmente referida a la Cordillera Septentrional y en concreto a la de los municipios allí estudiados: Andratx, Banyalbufar, Deià, Escorca, Esporles, Estellencs, Fornalutx, Puigpunyent, Pollença y Sóller².

Entre las fuentes allí citadas se indicaban algunas Visitas Pastorales de Obispos de la diócesis de Mallorca, como las de Fernández Zapata (1724-1725) de valor solamente parcial, Bubio Benedicto (1779-1780 y 1787-1788). Precisamente los datos ofrecidos en la presente comunicación complementan la relación de la población de este último obispo referente a la primera visita efectuada y fechada en abril de 1779.

LA NUEVA FUENTE HISTÓRICA

Se trata de un cuadernillo suelto que a manera de resumen aparece dentro del libro correspondiente a la visita del Obispo Rubio Benedicto y que lleva el título siguiente: "*Vecindario y Personas habitantes en los pueblos de esta Isla de Mallorca según consta de la visita del Ilmo. y Rvdmo. Sr. Don Pedro Rubio Benedicto y Herrero obispo de esta Diócesis que dio principio en de Dic. de 1778*". Al pie del documento se puede leer: "*Resumen de lo providenciado en las visitas pastorales de esta Diócesis de Mallorca en la general que hizo en ella el Ilmo. Sr. en 11 de abril de 1779*".

¹ FERRER FLOREZ, M.: *Población y propiedad en la Cordillera Septentrional de Mallorca*. Palma de Mallorca 1974. 2 vol.

² Vid. FERRER FLOREZ, M. Ob. cit.

Lo que tiene de particular la relación objeto de estas consideraciones es que presenta diferencias, a veces de poca monta, otras no, con la relación anteriormente publicada referente a la población indicada en la Visita del Obispo Rubio Benedicto³. Probablemente se trata de una lista más precisa que la referida en nuestra obra citada, toda vez que añade los datos relativos a Inca y a los lugares de Costitx y Lloret. En cambio deja de insertar los datos referidos a Búger y a Sant Llorenç que figuran en la otra relación.

Por otra parte, vuelve a presentar una rara coincidencia en numerosos casos con los datos referidos a 1768 publicados también en nuestro anterior estudio⁴, lo cual induce a pensar que los datos de este año de 1768 son de una fiabilidad mínima.

En conjunto la nueva relación ofrece una credibilidad mayor ya que los datos publicados se ven corroborados en gran parte. Coinciden las cifras en la mayoría de los municipios y localidades y en otros las diferencias son muy pequeñas a excepción de los datos referidos a Algaida, Artà, Escorca y Esporles.

Se pueden considerar las siguientes notas distintivas:

- Se consignan los datos de Palma distribuidos por parroquias: Catedral, Santa Eulalia, Santa Cruz, San Jaime, San Miguel y San Nicolás.
- Se especifican los datos de las entidades que no son municipios que a veces coinciden con los datos de la otra relación publicados y otras veces no. Se señalan las siguientes: Sant Llorenç (Manacor), Villafranca (Petra), Castell Llubí (Muro), Santa Eugènia (Santa Maria), Mancor (Selva), Lloseta (Binissalem), Consell (Alaró), Establiments (Esporles), Costitx (Sencelles), Lloret (Sineu) y Maria (Santa Margalida). En el municipio de Artà se citan Son Servera y Cap de Pera, pero no se consignan los datos de población.
- En la "*Relación*" que publicamos se insertan tres series de datos que ofrecen un especial interés:
 - Número de vecindarios o fuegos
 - Número de casas de campo
 - Número de predios
- Por último hay una clasificación de cierto interés que obedece a determinadas necesidades vistas desde un punto de vista pastoral:
 - Personas de comunión
 - Personas de confesión
 - Párvulos

³ Vid. FERRER FLOREZ, M. Ob. cit. Cuadro 13 págs. 459-460. Vol. II.

⁴ Vid. Nota 3 antes citada.

EXAMEN DE LOS DATOS ESTADÍSTICOS

Las fechas de elaboración de la *Relación* (1778-1779) sugieren una comparación con los datos inscritos en el Censo de Floridablanca que ofrecen un especial interés por el carácter oficial que tienen. Veamos la diferencia de años en la elaboración de ambas fuentes:

*Visita Pastoral de
Obispo Rubio Benedicto*
1778-1779

Censo de Floridablanca
1786-1787

Hay, pues, una diferencia de ocho años, tiempo suficiente para explicar algunas diferencias, que en algunos casos adquieren una importancia tal que resulta difícil encontrar una explicación adecuada como no sea una mala elaboración de los datos correspondientes en una (o en las dos) fuentes objeto del presente comentario.

El cotejo de ambas fuentes permite indicar algunas características a veces de gran relevancia:

1. Una serie de municipios presentan una diferencia tan reducida que prácticamente puede decirse que no existe:

<i>Datos de 1778-1779</i>		<i>Datos de 1786-1787</i>	
			<i>Dif.</i>
Calvià	1.457	1.458	+1
Escorca	.245	243	-2
Petra	2.529	2.530	+1

2. Un segundo grupo de municipios estaría representado por aquéllos que tienen una diferencia de habitantes superior a 15 habitantes e inferior a 30:

Andratx	3.982	4.002	+20
Bunyola	1.526	1.553	+27
Deià	828	804	-24

3. Un tercer grupo de municipios en los que la diferencia de habitantes se sitúa entre 30 y 100:

Marratxí	992	1.051	+59
Muro	3.680	3.588	-92
Pollença	4.454	4.424	-30
Sencelles	3.271	3.212	-59
Santanyí	2.842	2.803	-39

4. Un cuarto grupo integrado por los municipios que presentan una importante diferencia en el número de habitantes: entre 101 y 200.

Alaró	2.862	2.985	+123
Campos	2.375	2.539	+164
Inca	3.289	3.185	-104
Montuiri	1.939	1.745	-194
Porreres	3.228	3.036	-192
Sa Pobla	2.347	2.167	-180
Puigpunyent	1.500	1.675	+175
Sant Joan	1.647	1.498	-149
Valldemossa	1.233	1.389	+156

5. Un quinto grupo formado por los municipios en los que la diferencia en el número de habitantes es superior a 200 e inferior a 1000:

Alcúdia	412	938	+526
Algaida	2.074	2.832	+758
Esporles	2.621	3.125	+504
Felanitx	6.801	7.010	+209
Manacor	6.580	6.957	+377
Santa Margalida	2.487	3.020	+533
Santa Maria	2.698	2.290	-408
Sineu	3.880	3.162	-718
Sóller	6.673	5.973	-700
Selva	3.768	2.774	-994

6. Por último un sexto grupo en el que se incluyen los municipios que presentan una diferencia en el número de habitantes superior a 1.000:

Artà	3.006	5.256	+2.250
Campanet	1.477	2.507	+1.030
Lluchmajor	5.431	6.716	+1.285

ESTUDIO COMPARATIVO DE ALGUNOS DATOS

Las diferencias en el número de habitantes que presentan los municipios en los tres primeros grupos estudiados e incluso en el cuarto, pueden ser interpretados como errores efectuados en la elaboración de una o de las dos fuentes históricas o simplemente a variaciones censales ocurridas durante los ocho años que median entre ambas relaciones. Sin embargo, las variaciones presentadas por las entidades de población englobadas en los grupos quinto y sexto son más difíciles de explicar en bastantes casos. Unas veces se trataría de aumentos o disminuciones reales de ambas evaluaciones.

En la relación o resumen de la Visita Pastoral del Obispo Rubio Benedicto a veces se indican aparte entidades de población que no son cabeza de municipio. Ignoramos si en el censo de Floridablanca estas entidades

aparecen singularizadas. Entonces sumando los datos de estas entidades al núcleo de población del municipio correspondiente resulta una cifra que tampoco explica la diferencia de un modo satisfactorio aunque sea de una forma aproximada y contanto –insistimos– con que en el censo de Floridablanca se dé la cifra total que incluya la entidad correspondiente singularizada (ver cuadro 1). Veamos en detalle numérico lo enunciado:

Munic.	Rel.Ob. Rubio B. nº hab.	Ent.pobl. nº hab.	Suma de nº hab. de Mun. y Ent. pobl.	Censo Florid. nº hab.	Dif.
Manacor	5.963	S. Llorenç 617	6.580	6.957	377
S. Margal.	1.680	Maria 807	2.487	3.020	533
Sta. Maria	1.533	S. Eugen. 1.155	2.688	2.290	398
Sineu	3.296	Lloret 584	3.880	3.162	718
Selva	3.094	Mancor 674	3.768	2.774	994
Sóller	5.614	Fornalutx 1.059	6.673	5.973	700

Como se puede comprobar no quedan explicadas las diferencias aun cuando se disminuya notablemente la diferencia, en los casos de Manacor, Santa Margalida y Santa Maria. Por el contrario, para los municipios de Sineu, Selva y Sóller la diferencia se acrecienta.

Finalmente y para concluir este apartado podemos indicar el resto de casos particulares:

- Alcúdia: Creemos debe entenderse como un error la cifra indicadora del número de habitantes en la Relación del Obispo Rubio Benedicto.
- Algaida y Artà: No se incluyen las entidades de población de Pina (Algaida) y Cap de Pera y Son Servera ambas de Artà por lo que es posible que incluyéndolas se disminuyera el margen de diferencia entre ambas fuentes de forma parecida a lo indicado en algunos casos del cuadro anterior.
- Lluchmajor y Campanet: No aparece razón alguna convincente que explique tal anomalía.

CUADRO 1-A*

Municipios	Vecindario o fuegos	Casas de campo	Predios	Personas de comuni3n	P. de conf.	P3rv.
Catedral o Parroquia de la Almudaina	438	—	—	519	60	97
Sta. Eulalia	3.226	—	—	8.604	894	1.614
Sta. Cruz	1.823	—	—	5.073	962	1.246
San Jayme	1.062	—	—	3.020	258	327
San Miguel	1.089	—	—	2.780	87	712
San Nicol3s	832	—	—	2.776	346	354
Algayda	—	—	—	1.909	165	—
Montuiri	567	—	—	1.309	234	396
San Juan	357	—	47	1.165	181	301
Porreras	—	—	—	2.346	338	544
Manacor	1.730	—	—	4.182	676	1.105
San Lorenzo	—	—	—	478	54	85
Art3	—	—	—	2.034	297	675
Son Servera	—	—	—	—	—	—
Cap de Pera	—	—	—	—	—	—
Petra	—	—	—	1.229	252	398
Villafranca	158	—	—	405	96	149
Muro	670	—	33	1.864	179	534
Castell Llubí	325	—	—	910	76	117
La Puebla	528	—	17	1.645	355	347
Pollensa	962	—	238	3.377	247	830
Alcudia	206	—	16	202	83	127
Campanet	334	75	—	1.127	187	163
Santa Maria	—	—	—	1.088	189	256
Santa Eugenia	218	—	—	686	248	221
Inca	674	16	18	2.294	375	620
Selva	457	29	28	2.283	296	515
Mancor	141	—	—	459	100	115
Lluch	41	—	—	156	38	51
Binisalem	335	21	7	1.768	255	442
Lloseta	161	—	—	150	61	108
Alar3	579	—	29	1.804	239	483
Consell	112	—	—	180	67	89
Buñola	250	16	36	1.111	228	187
S3ller	1.052	58	40	4.308	496	810
Fornalutx	249	—	—	799	77	183

* Este cuadro 1 comprende dos partes: A y B. En el cuadro 1-A se incluye la copia fiel del original. En el Cuadro 1-B se insertan los datos dispuestos para ser manejados con facilidad.

CUADRO 1-B

Municipios nº de hab.		Núcleos del pobl. en el municipio	nº hab.	Total de habitantes
Alaró	2.526	Consell	336	2.862
Alcúdia	412			412
Algaida	2.074			2.074
Andratx	3.982			3.982
Artà	3.006			3.006
Binissalem	2.465	Lloseta	319	2.784
Bunyola	1.526			1.526
Calvià	1.457			1.457
Campanet	1.477			1.477
Campos	2.381			2.381
Deià	828			828
Escorca	245			245
Esporles	1.774	Banyalbufar	430	2.621
		Establiments	417	
Felanitx	6.801			6.801
Inca	3.289			3.289
Llucmajor	5.431			5.431
Manacor	5.963	Sant Llorenç	617	6.580
Marratxí	992			992
Montuiri	1.939			1.939
Muro	2.577	Castell Llubí	1.103	3.680
Petra	1.879	Vilafranca	650	2.529
Pollença	4.454			4.454
Porreres	3.228			3.228
Sa Pobla	2.347			2.347
Puigpunyent	1.021	Estellencs	479	1.500
Sant Joan	1.647			1.647
Sencelles	2.200	Costix	1.071	3.271
Santanyí	2.842			2.842
Sta. Margalida	1.680	Maria	807	2.487
Sta. Maria	1.533	Sta. Eugenia	1.155	2.688
Selva	3.094	Mancor	674	3.768
Sineu	3.296	Lloret	584	3.880
Sóller	5.614	Fornalutx	1.059	6.673
Valldemossa	1.233			1.233
Palma	29.729			29.729

Municipios	Vecindario o fuegos	Casas de campo	Predios	Personas de comuni3n	P. de conf.	Párv.
Valldemossa	238	30	20	926	135	172
Deyà	188	—	—	592	105	131
Esporles	325	38	24	1.250	200	324
Banyalbufar	86	3	13	323	35	72
Establiments	285	—	9	84	130	203
Puigpunyent	335	—	19	695	110	216
Estellencs	114	—	6	330	41	108
Andratx	909	—	25	3.013	473	496
Calvià	318	—	19	1.040	124	293
Marratxí	218	—	9	700	145	147
Sencelles	406	49	16	1.495	251	454
Costitx	203	40	—	740	98	233
Sineu	807 (?)	50	45	2.380	362	554
Lloret	156	—	—	414	67	103
Santa Margalida	451	—	—	1.211	158	311
Maria	196	—	—	540	85	182
Llucmajor	1.754	—	—	4.070	427	934
Campos	593	—	—	1.786	329	260
Santanyí	617	—	—	1.974	359	509
Felanitx	1.562	—	—	5.098	601	1.102

Fuente: "Vecindario y personas habitantes en los Pueblos de esta Isla de Mallorca según consta de la visita del Ilmo. y Rdm. Sr. Don Pedro Rubio y Benedicto obispo de esta Diócesis que dio en principio en A de Dic. 1778".

OTRAS CONSIDERACIONES COMPLEMENTARIAS

Una de las series de datos más significativos que ofrece la relación del Obispo Rubio Benedicto es la referente al número de fuegos junto con el de edificaciones dispersas que clasifica en dos grupos distintos: casas de campo y predios. Sin embargo, no son unos datos que aparezcan siempre, pues por negligencia o descuido se dejaron de consignar en algunos municipios. En lo que respecta al número de fuegos no se consigna en los casos de Algaida, Artà, Petra, Porreres y Santa Maria. Más numerosos son los fallos en el concepto de edificaciones dispersas que faltan en muchos municipios: Algaida, Montuiri, Porreres, Manacor (y San Llorenç), Artà (y Son Servera y Cap de Pera), Petra (y Vilafranca), Castell Llubí (de Muro), Santa Maria (y Santa Eugènia), Mancor (de Selva), Escorca (?), Lloseta (de Binissalem), Consell (de Alaró), Fornalutx (de Sóller), Deià, Lloret (de Sineu), Santa Margalida (y Maria), Lluchmajor, Campos, Santnayı y Felanitx. (Nótese que muchos de ellos hacen referencia a localidades que no eran cabeza de municipio).

A pesar de todo como los datos en cuestión se consignan en otros veinte y cuatro municipios o localidades su interpretación constituye una nota de

interés. El estudio detenido de la comparación de estos datos que se consignan en el cuadro 1 permite establecer una serie de conclusiones:

1. La aplicación de un coeficiente al número de fuegos podría darnos unas cifras de población y entonces tendríamos unos resultados para comparar con los que conocemos de las dos fuentes históricas objeto de este comentario. Aplicando el coeficiente 4'7 que Bustelo da como el más indicado para ser aplicado a estas series de datos a finales del siglo XVIII proporciona unos datos que se aproximan bastante a los de las fuentes citadas (Ver cuadro 2).

CUADRO 2

Municipios	Fuegos	Casas de campo	Predios	(A)	(B)	Resumen Ob. Rubio Ben. nº hab.	Censo Florid nº hab.
Andratx	909	—	25	4'4	4.110	3.982	4.002
Deià	188	—	—	4'1	771	828	804
Escorca	41	—	—	7'4	303	245	243
Esporles	325	38	24	3'7	1.432	1.774	3.125
Banyalb.	86	3	13	2'3	235	430	—
Establ.	285	—	9	3'8	1.177	417	—
Espor. (Tot)	696	41	46	—	2.844	2.621	3.125
Pollença	962	—	238	3'7	4.440	4.454	4.424
Puigpunyent	335	—	19	4'2	1.487	1.021	—
Estell.	114	—	6	5	600	479	—
Puigp. (tot)	449	—	25	—	2.087	1.500	1.675
Sóller	1.052	58	40	3'6	4.140	5.614	5.973
Forn.	249	—	—	4'3	1.071	1.059	—
Sóller (Tot)	1.301	58	40	—	5.211	6.673	5.973
Valldemossa	238	30	20	4'2	1.210	1.233	1.389

- Fuentes: - *"Vecindario y personas habitantes... etc. visita past. ob. Rubio Benedicto"*
 - *Censo de Foridablanca. 1786-1787.*
 - Ferrer Flórez, M.: O. Cit.

(A) Coeficiente obtenido dividiendo el número de habitantes por el de casas (núcleo concentrado y núcleo disperso).

(B) Valor que resulta de aplicar el coeficiente de la columna anterior al que representa la misma del número de fuegos, casas de campo y predios.

2. Por otra parte en nuestro estudio ya citado⁵, se dedicó una atención especial al poblamiento concentrado y disperso referido sólo a algunos mu-

⁵ Vid.: Ferrer Flórez, M.: Ob. cit. Cuadro 19. Pá. 466.

nicipios de la Cordillera Septentrional de Mallorca. Allí se utilizó un coeficiente obtenido al dividir el número de habitantes por el de casas (núcleo concentrado y núcleo disperso)⁶. Si aplicamos este coeficiente al número de fuegos y al número de casas de campo y predios que aparecen en la relación del Obispo Rubio Benedicto se obtienen unas cifras de notable aproximación a los datos que ofrece la citada relación con algunas excepciones. Lógicamente sólo se ha podido aplicar a los municipios de la Cordillera allí estudiados. (Ver cuadro 3).

3. Es muy difícil, por no decir imposible disponer de unos datos seguros en relación a la población del siglo XVIII en Mallorca. Y la causa principal, nos parece que ha de ser buscada en la manera de elaborar los datos utilizada, pues en muchas ocasiones se estimaba la población de una forma aproximada, por lo menos en lo que se refiere a los datos consignados en las relaciones de las Visitas pastorales.

Para probar este aserto se puede escoger el caso aislado de algún municipio, por ejemplo el de Selva, que por otros estudios efectuados conocemos mejor.

CUADRO 3

Municipios	Nº de fuegos casas camp. y predios	Nº hab. aplic. coef. 4'7	Resumen V.P. Ob. Rubio nº hab.	Censo Floridabl. nº hab.
Alaró	608	2.858	2.526	
Consell	112	526	336	
Total	720	3.384	2.862	2.985
Alcúdia	206	968	412	938
Algaida	—	—	2.074	2.832
Andratx	934	4.390	3.982	4.002
Artà	—	—	3.006	5.256
Binissalem	363	1.706	2.465	
Lloseta	161	757	319	
Total	524	2.463	2.784	2.881
Bunyola	302	1.419	1.526	1.553
Calvià	337	1.584	1.457	1.458
Campanet	409	1.922	1.477	2.507
Campos	593	2.787	2.375	2.539
Deià	198	931	828	804
Escorca	41	193	245	243
Esporles	387	1.819	1.774	
Banyalbufar	102	479	430	

⁶ Téngase en cuenta que uno de los elementos utilizados en la obtención de este coeficiente es el número de casas extraído a su vez de los *Stims Generals*, es decir, de una fuente histórica no eclesiástica.

Establiments	294	1.382	417	
Total	783	3.680	2.621	3.125
Felanitx	1.562	7.341	6.801	7.010
Inca	708	3.328	3.289	3.185
Llucmajor	1.754	8.244	5.431	6.716
Manacor	1.730	8.131	6.580	6.957
Marratxí	227	1.067	992	1.051
Montuiri	567	2.665	1.939	1.745
Muro	703	3.304	2.577	
Castell Llubí	325	1.528	1.103	
Total	1.028	4.832	3.680	3.588
Petra	—	—	1.879	
Villafranca	158	743	650	
Total			2.529	2.530
Pollença	1.200	5.640	4.454	4.424
Porreres	357	1.678	3.228	3.036
Sa Pobla	545	2.562	2.347	2.167
Puigpunyent	354	1.664	1.021	
Estellencs	120	564	479	
Total	474	2.228	1.500	1.675
Sant Joan	404	1.899	1.647	1.498
Sencelles	471	2.214	2.200	
Coxtitx	243	1.142	1.071	
Total	714	3.356	3.271	3.212
Santanyí	617	2.900	2.842	2.803
Santa Margalida	451	2.120	1.680	
Maria	196	921	807	
Total	647	3.041	2.487	3.020
Santa Maria				
Santa Eugènia	218	1.025	1.155	
Total			2.688	2.290
Selva	514	2.416	3.094	
Mancor	141	663	674	
Total	655	3.079	3.768	2.774
Sineu	902	4.239	3.296	
Lloret	156	733	584	
Total	1.058	4.972	3.880	3.162
Sóller	1.150	5.405	5.614	
Fornalutx	249	1.170	1.059	
Total	1.399	6.575	6.673	5.973
Valldemossa	288	1.354	1.233	1.389
Palma	8.470	39.809	29.727	34.073

Fuente: Las mismas que se han citado para el Cuadro 2.

Este municipio (Selva) tenía, aparte del núcleo concentrado donde se centralizaba la administración y gobierno, otras entidades de población: Mancor, Biniamar, Binibona, Caimari y Moscarí. En las relaciones de las visitas pastorales se cita a Massanella (que es una *possessió* o predio grande, pero en el que había un núcleo de población pequeña) y el Oratorio de Santa Lucía.

Examinemos ahora los siguientes datos:

*Visita Pastoral del Obispo Rubio Benedicto: 26-IV-1780*⁷

Datos de población de Selva:

2.283:	720 varones de comun.
	446 mujeres (sic) de com.
153:	varones de confesión.
143:	mujeres (sic) de confes.
188:	niños
327:	niñas
3.094	Total*

Aparte se detalla la población de Mancor:

213:	varones de comunión
246:	mujeres (sic) de comunión
53:	varones de confesión
47:	mujeres (sic) de confesión
53:	niños
62:	niñas
674	Total

Ambos totales (los de Selva y Mancor) coinciden con los datos consignados en Resumen (Ver cuadro 1).

Veamos ahora lo que sucede con los datos que se consignan en la relación de la Visita Pastoral efectuada por el mismo obispo el 24 de junio de 1787.

*Visita Pastoral del Obispo Rubio Benedicto: 24-IV-1787*⁹

Datos de población de Selva:

2.069:	Personas de comunión
	1.030 hombres
	1.039 mujeres

⁷ *Visita Pastoral del Ob. Rubio Benedicto*. Vol. II fol. 368 y sig. En el exterior del libro o volumen aparece la inscripción o título con el que se designa la fuente histórica en la pag. 1 del presente estudio.

⁸ En el resumen (cuad.1) se dan las fechas de 1778-1779. Textualmente se dice: "Se advierte que en esta feligresía se incluye la que contienen los tres Oratorios Públicos y lugares llamados Caymari, Biniamar y Moscarí los que tienen 1.254 habitantes; esto es Caymari 551, Biniamar 350 y Moscarí 333".

⁹ *Visita Pastoral del Obispo Rubio Benedicto*. Fol. 322 y sig.

88:	Personas de confesión:
	42 hombres
	46 mujeres
75:	Niños
79:	Niñas
<hr/>	
2.311	Total

Datos de población de Mancor:

475:	Personas de comunión
	225 hombres
	250 mujeres
95:	Personas de confesión:
	45 hombres
	50 mujeres
65	Niños
62	Niñas
<hr/>	
697	Total

Si comparamos las cifras totales de las dos visitas pastorales observamos unas variaciones razonables en el caso de Mancor 674 hab. en 1780 y 697 hab. en 1787; pero en el caso de Selva hay una disminución notable: 3.094, en 1780 y 2.311 en 1787. Se registran, en efecto, 783 hab. menos en la segunda visita. Probablemente no se consignan los habitantes de algunas de las restantes entidades de población. Téngase en cuenta que en ambas visitas pastorales se debió seguir un criterio parecido, pero es posible que en la parroquia de Selva no sucediera así.

Si pasamos a considerar los datos referentes al número de casas o fuegos la desorientación es mayor y también hay error en la evaluación de las casas de campo y predios.

DATOS DE SELVA

Nº de casas o fuegos:		
(1778-9)	(1780)	(1787)
(Resumen) (Cuadro 1)	Acta Visit. Past.	Acta Visit. Past.
457	510 ¹⁰	532 ¹¹
Nº de casas de campo		
29	28	—
Nº de predios:		
28	25	—

¹⁰ Dice textualmente: "sin las sufragáneas, en las que (sic)... 28 predios y 25 casas de campo".

¹¹ Dice textualmente: "sin sufragáneas".

DATOS DE MANCOR

141

141

172

Estas cifras se refieren al número de casas o fuegos. Los restantes conceptos (casas de campo y predios) no se consignan.

De todo ello se deduce un grado de inseguridad en el manejo de las cifras estadísticas, debido al criterio como se elaboraron los datos o al juicio aproximativo utilizando que resta certidumbre a los datos finales.

CONCLUSIONES

Una cuestión destaca, evidentemente, y, es la falta de concordancia de los datos proporcionados por las diferentes fuentes consultadas y objeto del presente comentario. Ello comporta una falta de seguridad en el manejo de los datos demográficos que indudablemente han de ser utilizados con gran prudencia y con toda clase de reservas y precauciones.

No parece, con fundamento histórico, que se pueda inclinar el ánimo por un índice de seguridad de una fuente determinada. Y, es precisamente, en el cotejo de todas ellas, donde puede uno situarse más cerca de la verdad.

No obstante, hay que tener en cuenta y hacer el debido hincapié en su valor aproximado. Este sí que parece resaltar de modo evidente, pues salvo en algunos casos de excepción se observa una cierta proximidad en las cifras de las diversas fuentes que les da un valor real bajo este signo aproximativo.

L'Alçament i la repressió a Mallorca, vistos per A.V. Thelen

GERMAN GARCÍA BONET

Com sol passar a la fi de qualsevol dels seus quatre llibres que componen la seva *Illa de la segona cara*, també en acabar el quart hi ha un nou canvi de domicili. Vigoleis troba un pis a la sisena planta d'un edifici nou, al carrer de l'Arxiduc, com ens diu un parell de cases més enllà d'on s'havien instal·lat els Sureda amb prole i caixes¹.

"En allò econòmic anavem tirant, en lo que toca a la salut anavem de mal borràs" —ens informa Vigo— "Excès de treball —va dir el doctor Solivellas²—, al camp, a la muntanya, tres o quatre mesos. Dedicar-se a no fer res—; ja que fins llavors havíem treballat com esclaus. Va posar a la nostra disposició el seu petit xalet a la vora del mar, a Pollença. L'aire de muntanya era, naturalment, molt millor: Valldemossa, Gènova, Monastir de Lluch...³".

Com que Mamú té una amiga sueca i pintora, per allò que sembla neboda del rei suec, que es deia Agnès, ambdós aniran a Gènova, on aquesta dona els ha cedit la seva durant quatre llargs mesos d'estiu. Així caldrà prendre comiat de tots els amics⁴.

"Era a més superflu instal·lar-se ara a un pis nou, ja que a Honduras aviat començaria el rebombori. La bandera estava llesta, el poble preparat. Don Patuco vivia amb la seva motxilla disposada: ara sols mancava *el pronunciamiento*⁵".

[...]

¹ Aquesta dada me la va confirmar la filla major de Pedro Sureda; per aquells anys la família Sureda vivia al carrer Arxiduc, damunt l'únic forn que encara hi ha, pujant des de lesAVINGudes.

² Es refereix al Dr. Antoni Solivellas Llampayes, que vivia al carrer San Felio, 9.

³ *Illa de la segona cara*, pàg. 691.

⁴ Helen Blair-Stein, una amiga americana seva, "pseudomilionària" que llavors tenia un xalet al Terreno.

⁵ Els Thelen havien viscut gairebé cinc anys al Carrer General Barceló, 23 i havien fet moltes amistats pel seu barri, tal i com ens conta Vigoleis.

⁶ *Don Patuco* era en general d'un grup de sudamericans exiliats que volien tornar al seu país a fer la revolució. Mai no sabrem si amb aquest "general" i el seu grup —donades les coincidències— Vigoleis volia representar el general Franco i La Falange, és a dir, els conjurats que preparaven l'Alçament feixista.

"Primer de tot descans, una setmana o dues... No fer res, i després posaria mans a la feina per acabar d'escriure els darrer capítols dels meus Huns⁷, cosa que no em duria més d'un parell de dies, i després tot aniria a parar a les mans del meu editor Querido, a Amsterdam..."⁸

Haviem posat un segon pany de seguretat a la porta del corredor, per entrar al pis, abans haurien de reventar el mosaic de fusta⁹. Varem tancar quatre vegades i una hora després obriem la porta de Casa Inés, amb una clau prehistòrica. A aquella porta, pintada de verd, lluïa l'escut de la casa real sueca: una petita vanitat de la pintora què, malgrat això, un parell de setmanes més tard ens hauria de salvar la vida a ambdós i a una dotzena de persones".

Arribat a n'aquest punt, Vigoleis es demana si aquest no hauria de ser un final feliç per un llibre com el seu. Sembla haver arribat un moment gloriós, després de tanta misèria i privacions. Les coses els rutllen millor, i aviat Mamú s'instal·laria a Miramar i ells anirien amb ella.

"Aquí hauria d'acabar el llibre, amb Orió i el seu bordó lluint damunt el somni dels herois. Pau en aquell imperi illenc, pau als nostres cors, pau a tots i cada un dels forats dels grills. Encara que tu, estimat lector, ja saps de les meves sempiternes al·lusions, que encara s'ha de vessar molta sang i abans de tot la del propi Vigoleis que després de cinc nits comptades hauria d'haver estat un dels afusellats. Encara que ja aquella mateixa ingenua i emotiva resposta que va donar a l'enutjada pregunta del cònsol alemany en demanar-los aquest: *Cóm?* Però es que no l'han afusellat? *Haurien d'haver-ho fet?*—l'autoritza a postergar *el finis operis* després d'un altre llibret, encara només sigui un epíleg amb un sol capítol, un llibre de comiat diferit...

"Ja no tinc por. Deuria haver estat afusellat i vet-me ací i cadascun dels meus lectors em pot afusellar, mentre que arribat a aquest mateix punt tanqui el llibre amb estrèpit. Així s'estalvia el ser testimoni de l'horror dels altres...

"Per exemple, de l'Angelita, que no donava crèdit als seus propis ulls quan ens va veure bellugant la cua; com el de tots aquells amics nostres que no varen ser afusellats, ofegats, penjats o clavats a la creu i que varen sentir com el calfred els recorria els membres quan trucavem a les seves portes tancades amb puny i forrallat per a prendre comiat. Alguns d'ells, atemorits, les volien tancar de cop, encara que la majoria de les vegades jo m'havia

⁷ Es refereix a la seva novel·la "*Hünengräber ohne Hunen*", que és una crítica d'una petita ciutat —la seva, Schüchteln— que capitulà sense condicions davant Hitler. Va haver-lo de destruir abans de fugir de l'illa.

⁸ Fritz Helmut Landshoff inaugura, l'any 1933, a la casa editorial Querido, d'Amsterdam una secció alemanya, assessorat literàriament per Klaus Mann, amb qui edità la primera i més important revista literària de l'emigració política alemanya: *Die Sammlung*.

⁹ Els nazis de l'illa, aprofitant una anada de la parella a Valldemossa, convidats per Pedro Sureda, els havien entrat al pis per a trobar material que els confirmés la postura antifeixista de Vigoleis i poder-lo així denunciar i foragitar de l'illa de Mallorca.

avançat a l'intent posant el meu peu a l'escletxa i donant a reconèixer la nostra autèntica cara¹⁰ amb la consigna. Llavors ens convidaven a entrar, es passaven les baldes al nostre darrera i resucitats d'entre els morts, contàvem i no acabàvem...

"En època no haver-hi un moment a l'illa, en que aquell que no havia estat afusellat, se'l tenia per a un resucitat d'entre els mort.

[...]

"Com dos entre milers varem deixar l'illa, sense que ens turmentés cap malson, davant aquella realitat que no permetia el somni..."¹¹

Després d'aquesta extensa prolepsi, cosa certament habitual en *l'estil cactus* del nostre amic, enceta l'epílog¹².

"Sempre restarà inexplicable per a mi per quina raó gent com noltros, els Vigotricens¹³, a qui el destí no els ha assenyalat cap lloc en concret damunt l'esfera terrestre, no entonin la cançó de lloa de la sardina, sigui en llauna amb oli natural o bé en escabetx, la llauna a dos rals, a més un tros de pa, i un ha apaivagat la seva fam durant els primers deus i posteriors minuts, fins no arribi la llauna següent. Donya Inés tenia apilades una gran quantitat d'aquestes llaunes i ens havia demanat què, dins la mesura de les nostres possibilitats, les anéssim consumint a preu de cost. Així anava ella, un cop a l'any, renovant les seves provisions. Al seu jardinet-horta creixia estirada i airosa la polida lletuga, en gerres reposaven l'oli i el vi i el pa ens el portava un mariner vell de la casa veïna, amb la qual cosa vull donar entendre que durant els primers dies, sense necessitat de sortir de casa, no varem haver de patir fam en absolut. L'aliment espiritual es trobava, aixímateix, condensat als prestatges, com les sardines: Sant Agustí, Cervantes, Pascoaes, Novalis... Llegir sota el signe a d'Orió de quells Tagaste, mundans i divins, era un esdeveniment que he seguit conservant en el meu record i es llavors quan sona un tret, hom aixeca els ulls del llibre i guaita en aquella direcció d'on ha vingut i encara ressona. Una au gran i polícroma cau en picat des de aquella claredat que ens força a tancar els ulls i desapareix entre el verdinegre follatge dels camps de tarongers. Un s'adona que en aquell moment li venen al cap aquells versos de Goethe¹⁴ i, amb l'ull posat altre cop en Sant Agustí, dic:

¹⁰ Recordem que el títol del llibre és, justament, *L'Illa de la segona cara*.

¹¹ *Illa*, pàg. 695

¹² L'epíleg comença al llibre a la pàgina 696 i arriba fins la 729.

¹³ Vigoleis, foteta, quan parla d'ell mateix i la seva muller, forma un nom conjunt de *Vigo* i *Beatrice* = Vigotricens.

¹⁴ Vigoleis es refereix als coneguts versos de Mignon, de la novel·la *Wilhelm Meister*, que gairebé coneix tot alemany: "Kennst du das Land, wo die Zitronen blühen, Im dunkeln Laub die Goldorangen glühen, ein sanfter Wind vom blauen Himmel weht, die Myrte still und hoch der Lorbeer steht? kennst Du es wohl? Dahin! Dahin, möchte ich mit dir, o meni Gelieber, ziehn". amb els quals el poeta germànic descrivia Itàlia, i que actualment s'apliquen a qualsevol país meridional.

- Escolta, Beatrice, aquest maleïts al·lots han tornat a abatre una altra puput.

Quan arribi Bobby^{14bis}, ja no en quedarà ni una sola de viva!

Fora d'això res no conturbava aquella pau illenca.

El diumenge¹⁵ va llostrejar límpid i brillant com cap altre dia. Durant la nit s'havien tornat a escoltar trets. Beatrice volia saber, què era allò que es podia caçar de nit.

- Rates pinyades-vaig dir-li jo-el millor substitutiu dels colomins i encara molt més econòmics.

El mar continuava mans i autosuficient a la badia, ni una sola vela, ni un sols rastre d'un vaixell esfonsat sota la vora del penyasegat, cap bufada de vent que provoqués damunt la superfície de l'aigua aquell efecte irisat i flamíger de la seda moiré. El cel, aixímateix, plumbòs.

Cap al migdia arribaren avions. Donaren una volta pel damunt de Palma i la caleta de Porto Pi.

- Guaita, ara devallen, i allà dalt, aquell puntent al cènit, és segurament un que escriu amb fum al cel la seva propaganda: "*Mallorca, clima ideal*" I després encara -afegirà la paraula Persil, amb la qual, naturalment, guanyarà més diners.

Aquí i allà sonava algú que altre tret. Les puputs, els corbs, les becades -vaig pensar jo- Sens dutbe caçadors dominicals. Però, és que els hi ha, aixímateix, aquí a Espanya?

Així varen transcórrer un parell de dies. Beatrice s'acostà un parell de vegades fins el poble, cas de que poguessim anomenar així aquella dotzena de cases de Gènova, i va dir, com aquell que no vol la cosa, què per allò que se li antullava Donya Inés semblava tenir deutes pendents a la botigueta, ja que la gent l'havia quedat guaitant d'una manera molt rara; gairebé si havien contestat a la seva salutació, semblaven estar malhumorats i què allí no pensava tornar a posar-hi els peus mai més de la seva vida. Naturalment, que tenien por que també nosaltres ho fecim anotar tot al compte, per després tocar el dos. Un sistema què en aquella època estava a l'ordre del dia a l'illa, i sols *així* podien sobreviure molts d'aquells emigrants... i després d'un altre parell de dies aparegué Pedro Sureda d'uniforme, i sense afaitar, i sense brometes. Ni un sol acudit, ni un sols pas de ball, cap copet a l'espatlla. També Pedro va romandre guaitant-nos fixament, com si tinguéssim deutes, i així semblava ser, encara que noltros mateixos llavors no ho sabiem. Deviem les nostres vides a un parell d'individus que ara havien començat a liquidar comptes pendents. Algú li havia comtat a Pedro que ambdós havien estat afusellats segons ordres superiors, encara que ell havia preferit, abans de tot, convencer-se pels seus propis ulls, ja que aquell bon amic no es podia imagi-

^{14bis} Bobby era un amic seu, Helmut Salden, que vivia a Valldemossa i estava igualment encaïçat pels nazis, que l'havien foragitat, al seu temps, del Reich.

¹⁵ Vigoleis es refereix al dia 19 de juliol de 1936

nar aquell aprenent de suïcida. Vingolies, es tan frisós per morir¹⁶, com a realment mort. De moment continuaven si més no vius i això el tranquil·litza. Encara que Pedro no ens ho va voler contar aquell mateix dia de la resurrecció. També ell va callar, però per quina raó? Va ser injustament la tarda abans de la nostra fugida de l'illa, asseguts a un cafè, just a la cantonada del carrer d'Apuntadors, on pul·lulava d'uniformes de totes les tendències polítiques –fins i tot es trobaven entre ells generals de debó– on Pedro ens va contar la veritat. Aquell dia havia volgut cerciorar-se que jo, realment, em podia comptar entre els morts.

"Pedro ens va informar: "Pronunciament" El nostre vell conegut, el general Franco, havia iniciat l'Alçament al Marroc i des d'allí l'incendi havia prés a la Península. L'illa, ja la primera nit, havia caigut en mans dels revoltats; així doncs cap tir de colomí? Els éssers humans esdevenen una diana molt millor pels exercicis de tir. Havia esclatat la guerra, encara que una guerra santa¹⁷ a la major glòria de Déu i els seus generals".

Començava un temps molt perillós, especialment per Vigoleis, que havia criticat el Führer, havia ridiculitzat Hitler i, per aquest motiu, era pel cònsol alemany¹⁸ l'ovella negra de la colònia alemanya, havent fins i tot estat espiat pels agents de la Gestapo destacats a l'illa. Ben aviat comencen a córrer rumors que ambdós han estat afusellats pels *nacionals* revoltats contra aquell govern de la República que havia sortit elegida de les urnes; és a dir, per aquells escamots de *La Falange* illenca, però la seva bona sort, –aquesta vegada sí!– la seva picaresca, una carta-pastoral redactada en llatí pel seu oncle bisbe-arquebisbe a Münster i refrendada pel bisbe mallorquí Monsenyor Josep Miralles i Sbert, i el fet que tothom el conegui –malgrat el seu sempre reconegut agnosticisme– com "*el alemán católico*", a part de no ser pels seus veïns del barri sino *Don Vigo* i *Donya Beatriz*, en lloc del matrimoni Thelen, que és a qui cerquen els escamots de *La Falange*, compondran la seva segona cara que els permetrà –tant a ell mateix com a la seva Béa– sortir *vius* de l'illa de Mallorca... El seu pis, ha estat escorcollat, i al mateix carrer de l'Arxiduc hi tenen la Central de *La Falange*– al mateix lloc on abans havia estat la Casa del Pueblo socialista, amb una ametralladora que apunta cap el seu balcó... Els estrangers residents han estat mobilitzats pels seus respectius consuls.

Tornarà, una darrera vegada, els temps de fam i estretor, i així, després d'haver devorat la provisió de llaunes de la pintora sueca –que en té un rebost ple– es nodriran de te i cargols de jardí (caçats de nit) i figues de moro. Però la seva situació, a la llarga, es fa insostenible i donada la seva relació poc amistosa amb el seu cònsol, per motius de caire polític, els seus primers

¹⁶ Al·lusió als intents malbaratats de suïcidi per part de Vigoleis

¹⁷ Vigoleis, sens dubte, es refereix al terme "Cruzada" (Croada) que tots els bisbes s'apressaren a batejar com a terme nacional-sindicalista aplicat al bàndol dels revoltats.

¹⁸ Llavors, el cònsol alemany a Ciutat era Hand Dede

intents de fugir de l'illa a bord d'un vaixell anglès, són debades. El cònsol els proposa evacuarlos cap el Reich alemany amb el cuirassat *Deutschland*, que arribava a l'illa, sota el comandament del capità de navili Fanger el 19-8, i des de les 9.35 de la mateixa data començava l'embarcament dels fugitius, a bord del vapor *Hero*, que es trobava tanmateix al port de Palma.

Mentrestant es duen a terme els primers i més ferèstics afusellaments i apareixen personatges-clau com el comte de Zayas, i el comte Rossi esdevé el rei de l'illa— permetent-se certes manifestacions —més o menys gratuïtes— que el forçaren a deixar l'illa, segons ordres personals de Mussolini, al desembre de 1936, en el termini de vint-i-quatre hores.

Després d'una darrera i molt violenta discussió amb el cònsol, aquest forçat per l'actitud de Vigoleis acabarà concedint-los el segellat que els cal per a que puguin fugir a bord del vaixell anglès, però abans aquest home encara els farà la darrera: no els lliurà els 200 marcs d'ajut a que tenen dret i els convenc que si fugien amb els anglesos sols podran endur-se allò que puguin carregar personalment mentre que si ho fan amb el cuirassat alemany podran endur-se "totes les seves pertinences". Vigoleis —no podia ser d'altra manera— s'enduu la seva màquina d'escriure!

Arribat per darrera vegada al seu pis nou, una veïna els dirà que han vingut repetidament a demanar per ells i a cercar-los. Vigoleis —la segona cara— li contarà que ambdós han estat molt enfeïnats —dia i nit— fent d'interpretats al servei de La Falange. Com que l'atracament del vaixell anglès es demora, caldrà esperar amagats, —però on anar? El segell del consolat alemany ha perdut la seva validesa i així recordant un vell oferiment hospitalari de Don Alonso i la seva muller¹⁹ no s'ho pensen massa: cap a la Pensió del Comte! Allí escoltaran emissions de radio estrangeres i traduiràn allò que es comenta a l'estranger de la "situació espanyola" pels seus companys de refugi²⁰.

"El món s'havia tornat boig" —comentarà Vigoleis²¹.

Té tota la raó del món: en el mateix moment d'anar a liquidar deutes a casa del seu sastre Bauzà²², aquest s'entossudeix en fer-li a terminis dos terns; no vol que surtin a l'estranger mal vestits, cosa que desdiria del bon nom de l'illa. La parella prendrà comiat de tots aquells que encara poden trobar²³ i tothom s'estora que encara no hagin estat afusellats, perquè sembla que àdhuc han aparegut els seus noms ressenyats encapçalant una llista d'execució...

¹⁹ *Don Alonso* és una llicència poètica de Vigoleis, i respón a Don Juan Borràs, dispenser de la "Pensión Catalana" al carrer d'Apuntadors, i no té res a veure amb el personatge del llibre, que ell recrea com un representant típic de la noblesa illenca.

²⁰ Recordem que *això* estava estrictament prohibit i molt castigat per les autoritats nacionals.

²¹ *Illa*, pàg. 717

²² Casa Bauzà es trobava llavors a la Plaça de Cort.

²³ Entre altres Joaquim Verdaguer i la família Sureda al ple

Un darrer malentés encara: Vigoleis emprant aquella carta-pastoral en llatí del seu oncle, es deixa proclamar no sols un afecte del *movimiento liberador*, ans un emisari del *Caudillo* portador d'una missió secreta pel Führer, i això permetrà que puguin arribar sans i estalvis al port, després de passar diversos controls, on ja es troba amarrat el vaixell anglès *HMS Grenville*.

Just en el darrer moment, quan Vigoleis s'assabenti que s'haguessin pogut endur totes les seves pertinences per no haver cap mena de limitació i que tampoc han rebut l'ajut econòmic que els corresponia –es a dir, dues malifetes del cònsol alemany– quan aquest fa acte de presència per demanar-li si no es pot endur una carta pel seu pare "per posar-la al correu a l'estranger, ja que es malfia de la censura espanyola".

Sortosament no es pot dur a terme una darrera inspecció dels emigrants, ja que el funcionari espanyol encarregat de fer-la... arribarà tard. Vigoleis, com sempre oportú, comentarà: "A la carta del meu oncle i a una meuca espanyola, que mai no en tenia prou, cal agrair-los que no fóssim afusellats allí mateix (al port)²⁴".

De Palma aniran fins Barcelona²⁵ on embarcaran a bord d'un altre vaixell angles cap a Marsella. Començava un peregrinatge que els duria a França, Suïssa, Portugal, Holanda altre cop, Suïssa per segona vegada... en un exili de gairebé més de cinquanta anys.

Cóm ens presenta Vigoleis *la realitat històrica* del moment a l'illa?

Com a primer testimoni cal llegir ben atentament el seu llibre de *l'Illa de la segona cara*, on ell certament juga amb la veritat poètica. Vigoleis ens diu que va remetre articles –jugant-se la pell– a l'estranger, parlant del moment espanyol. No he pogut esbrinar, malgrat les meves perquisicions, si va poder publicar quelcom al respecte al *Het Vaderland* holandès – encara que si m'ha assabentat que sols varen aparèixer l'any 1936 *quatre* darreres cròniques a n'aquesta publicació: 21-06 (encara no s'havia produït l'Alçament), el 13-09, el 18-10 i el 13-12. Tal i com m'assabenta el Dr. Fiethen²⁶ sobre l'Alçament dels feixistes a l'illa, sols hi ha un article anònim de Vigoleis²⁷ a la *Basler National-Zeitung* amb data del 2-10-1936, publicat al nr. 457. Segons sembla, es tracta de *l'única* font autèntica de la seva mà.

La crònica, de la que parlarem després, respón a la realitat; allò que ell comenta al llibre "a la realitat poètica", però amb un transfons real, què és més que evident. En parlar Vigoleis de la situació a Mallorca, en el moment

²⁴ *Illa*, pàg. 734.

²⁵ Recordem que llavors Barcelona era republicana, per no haver-hi triomfat l'Alçament feixista.

²⁶ El Dr. Leo Fiethen col·labora en el museu Vigoleis Thelen, a Viersen, i al mateix temps recopila tot allò que va escriure Vigoleis i el que s'ha escrit damunt ell.

²⁷ Vigoleis signa el seu article "*Die Herrschaft der Aufständischen auf Mallorca*" amb les sigles *uls*.

de l'Alçament feixista, del qual en fa diverses prolepsis arreu del llibre, potser cal veure-hi barrejades molt diverses circumstàncies. Vigoleis es troba a Gènova, al xalet de Donya Inés, i —encara que no ho sap— es buscat per un escamot de la Falange, que els ha d'executar a ambdós a instigacions dels nazis. És a dir, viu amagat i un xic incontrolat, i per aquesta circumstància cal entendre'l més aviat com a testimoni ferm d'allò que els succeïa als estrangers residents a Ciutat, fins i tot en l'actuació del cònsol alemany o en reflectir el mig ambient mallorquí —del poble pla— derivat de la mateixa situació política, més que com a cronista efectiu/objectiu dels entrevins de la "situació nacional".

Cal entendre Vigoleis i la seva muller "com a elementos disolventes", —com ell mateix ens explica—, que feia temps es trobaven a la llista negra del cònsol alemany Dede, que són encaçats tot d'una per aquell moviment repressiu immediat (sortossament pel lector de *l'Illa* sense cap mena d'èxit), que han de mentir (per salvar el cap), que duen a terme una aferriçada lluita amb el cònsol, que són engalipats per aquest... però que per altra banda es juguen la pell, evadint la censura feixista i traduïnt a la *Pensión del Conde* aquelles emissores estrangeres, per assabentar-se'n de primera mà, què era allò què opinava el món exterior de l'Aixecament de'n Franco i els seus revoltats.

Aquesta circumstància, sens dubte, malgrat la seva correcta pintura dels esdeveniments del seu propi medi ambient, no li permetrà accedir a molta informació neutra, cosa que si tenia molt més fàcil Bernanos. Potser per aquesta conjuntura és per la que Vigoleis aprofita el llibre del francès, passatges dels quals potser pren com a base per recrear, al mateix temps, les seves impressions personals, tant en sentit literari com antifeixista. És a dir, que allò que ens conta Vigoleis i s'assembla al que conta Bernanos *potser cal prendre-ho amb certes reserves*. Malgrat el fet, p.e. que Bernanos *mai* no va conèixer el bisbe Miralles²⁸ ni tan sols de vista, mentre que Vigoleis *sí* ho havia fet, per quan el bisbe Miralles, de pròpia mà, havia refrendat aquella carta-pastoral de l'oncle bisbe-arquebisbe, a Münster, del nostre heroi.

Bernanos i Vigoleis havien freqüentat els mateixos cercles, però poc abans de l'esclat de la guerra civil i una mica després, Bernanos seguia tenint entrada i accés a amples cercles de *persones de drete* i fins i tot el seu fill major —Yves— estava enquadrat a La Falange; mentre que Vigo (en la seva tàctica d'escapatòria) tenia conflictes amb el cònsol, la policia local, La Falange i malgrat aquell mariner del qual ens parla o d'un càrrec de dretes que l'informa²⁹ o fins i tot d'allò que sabia mitjançant Pere Sureda, sembla que no va tenir massa accés a la veritable realitat de *l'alta política*, malgrat ens digui que amb tot allò recollit feia ressenyes polítiques que camuflava cap a l'estranger.

²⁸ La seva bèstia negra als *Cimiteres*.

²⁹ Entre altres Joaquim Verdaguer i la família Sureda al ple

Bernanos i Vigoleis es coneixien *personalment* i fins i tot havien tingut contactes tant literaris com extraliteraris a Ciutat. Primer de tot –segons ens conta el mateix Vigoleis–, a causa de les possibles Memòries (papers) del captaire-milionari Porfirio, i després per la visita que li va fer el francès interessat en parlar-li de la possible traducció a l'alemany del seu *Journal d'un curée de campagne*, que Bernanos havia escrit a Mallorca. Sens dubte que coneixent com coneixia el francès i la seva llengua, Vigoleis va llegir els *Cimitières sous la lune*³⁰ i vint anys després, en posar-se a escriure *L'Illa* i recopilar allò que succeí a Mallorca, va aprofitar literàriament coses que aquest havia ja ressenyat.

Quines són, donc, aquestes coincidències?

Crec que primer de tot cal comparar el que diu Bernanos³¹ sobre el dia 19 de juliol de 1936: "Veig de bell nou aquell magnífic matí de diumenge. La mar, la dolça mar palmesana, no tenia ni una ondulació. El camí que, partint del caseriu de Porto Pi va a desembocar a la carretera, era encara ple d'ombres blaves".

Vigoleis, per la seva part ens conta: "El diumenge va llostrejar límpid i brillant com mai cap altre dia... El mar continuava mans i autosuficient a la badia, ni una sola vela, ni un sols rastre d'un vaixell esfonsat sota la vora del penyasegat, cap bufada de vent que provoqués per damunt de la superfície de l'aigua aquell efecte irisat i flamíger de la seda moiré".

Clar està, que no tot són afegitons de Bernanos, sinó que Vigoles ens dona dades pròpies: i així ens parla del xoc Unamuno/Millán Astray³²; del nomenament de von Faupel com nou ambaixador alemany; de l'apropat que estava el seu pis al carrer de l'Arxiduc a la Casa Central de la Falange; de Don Jaume Escat, com a cap de la policia secreta de'n Franco³³; del toc de queda; del bloqueig dels comptes corrents en pro del "movimiento salvador"; de l'arribada del cuirassat *Deutschland* enviat per Hitler per a recullir la colònia alemanya; de l'estricta censura que hi havia (ja hi tornarem!); de la decisió de Bauzá de fer-li un parell de vestits per qüestions de propaganda exterior; de la denuncia dels seus compatriotes demanant la seva eliminació, de Beatrice maquillant-se davant el cònsol alemany³⁴; de l'actuació de l'escriptor austriac Franz Blei; de l'afusellament de Pepe, el rodamón del moll, per no voler donar la seva nova adreça³⁵; de la destrucció tràgico-còmica de

³⁰ Al seu llibre de *L'Illa* en fa dues citacions textuais en francès, a propòsit de Joan March i dels bisbe Miralles.

³¹ *Cimitières sous la lune*, edició en català, pròleg de J. Massot i Muntaner, pàg. 101. Barcelona, Editorial Curial, 1981.

³² Compareu Rafel Abella "La vida cotidiana durante la guerra civil: La España nacional", pàg. 164. Barcelona 1974, Editorial Planeta.

³³ Aquesta dada m'ha estat refrendada pel meu bon amic Pere Mulet, fill de Mulet encarregat de la *Casa del Libro* i co-protagonista del llibre de Vigoleis.

³⁴ Per demostrat evidentment que no es plegava a la propaganda nazi respecte a la dona alemanya que volia el *Führer*, i que responia més o manco a les 3K (*Kinder, Kirche und Küche*) –nens, església y cuina.

la seva novel·la antizazi *Hünengräber* al seu pis; de la seva tasca com a traductor clandestí d'emissores estrangeres³⁶ i de com Bobby s'encarregara de retirar les seves pertinences del pis de l'Arxiduc per dur-les a Valldemossa³⁷. Tot això i la seva lluita per escapar dels seus botxins i aconseguir el segellat del cònsol per poder fugir a bord del vaixell anglès, cal entendre-ho (malgrat la seva llibertat artística, és a dir, allò que ell anomena *records aplicats*!) més o menys com a *veritat*...

Encara que gran part de l'epíleg està influenciat per Benanos –com tractarem de posar en evidència. Així com fa Bernanos, a la seva darrera etapa, Vigoleis anomena Hitler tanmateix l'Anticrist i parla dels efectes/desafectes del "movimiento salvador" remenant la propaganda oficial del moment.

Però Vigoleis és molt més ample i acostat a la política espanyola, en general, ja des d'abans sobre els diputats a Cortes³⁸, parla com hem dit dels comptes corrents bloquejats, de les aportacions –menys o més– voluntàries d'or i de la tasca de La Falange com a policia auxiliar, amb la qual cosa no sols coincideix amb Bernanos, sinó amb Massot i Montaner que, a les notes de la seva edició dels Cimitières ens parla, aixímateix, del paper de La Falange com a policia auxiliar, encarregada de les tasques repressives. En el moment de les seves darreres anades al pis nou i de la seva escapada, Vigoleis ens parla de les tropes bigarrades que hi havia pels carrers de Ciutat i d'un mode especial dels al·lots de La Falange. "La realitat era així, –ens diu Massot Muntaner– per quant La Falange tenia ara un paper ornamental i repressiu".

Bernanos, per la seva banda, ens conta: "Com a la major part de les ciutats d'Espanya, la capital de Mallorca pertanyia als infants. Sis setmanes després de l'adveniment dels croats militars, semblava que els pertanyia encara més, armats de fusells de fusta, precedits d'una banda de trompetes i tambors, els jugadors de bales mobilitzats desfilaven seriosament per les calçades desertes"³⁹.

³⁶Aquesta dada, com la de l'assassinat de Don José Giménez, a Valldemossa, sens dubte és *un tant exagerada*, encara que vol representar la bestialitat de la repressió feixista.

³⁷Amb la qual cosa es jugava la pell.

³⁸Bobby les va portar al *Hospedaje del Artista*, despesa que duia Donya Clara, neboda de D. José Giménez de Oliveros, on encara es varen trobar a les darreries del 1938, i on després varen desaparèixer misteriosament malgrat les seves indagacions. És tractava de llibres, arxius, correspondència, roba i més que probablement part de les *Mémoires* del comte von Kessler. En tornar l'any 1976 altre cop a Mallorca, convidat per Pere Sureda, Vigoleis va voler rescatar, sense èxit, *part de la biblioteca* que tenia un senyor a Valldemossa. (Els seus llibres en castellà) Ningú no sap on ha pogut anar a parar la resta de l'altra paperassa que tenia, de bon tros, *molt més* valor històric.

³⁹Aquest és el record que jo encara tinc, dels anys 40, immediats a l'acabament de la guerra, quan jo era *un petit fletxa d'Espanya* a la meua infantesa "imperial".

Aquells que més controlen Vigoleis són els adolescents del moviment, a qui ell rediculitza pel seu aspecte i aquells cascs que racialment eren un xic massa grossos. Abella, per la seva part, ens diu: "A veces, la demanda de combatientes no bastaba el impulso guerrero, ni las marchas militares, ni el imán del uniforme. Entonces aparecían slogans estimulantes de este tono: "Jóvenes de España: o castrenses o castrados"⁴⁰.

Vigoleis va una mica més enllà i ens conta: "Els motius de l'Alçament eren foscos i confusos i fins el moment actual no han pogut ser explicats convincentment per cap historiador. En toda aquella estadia a l'illa, mai no em vaig poder fer un quadre de la política espanyola, primer per no disposar de la deguda sensibilitat per aitals desarrotllos i, allò que encara és pitjor, perquè tant me feia qui era quell que pretenia esdevenir el meu amo"⁴¹.

"La guerra, aquella guerra santa (croada) contra els sarraïns, tal i com se l'anomenava així també a l'illa, havia esclatat, Però amb tot el santa que pretengui ser una contenda bèlica, tal i com pugui estar Déu amb els combatents, sense diners no hi ha cap victòria possible"⁴². Així a un altre lloc del seu llibre, també ens adverteix Vigoleis: "La fe sense un sols cèntim, és molt difícil"

"Els donatius manaven esplèndidament i aquell que no danava voluntariament era afusellat"

Abella, ens diu: "El cariz de lucha revelaba ya, como queda dicho, una faz bèlica que precisaba un respaldo económico, ese que no puede darlo más que el oro, porque ni el entusiasmo ni el idealismo bastan para amueblar la mejor causa y toda guerra significa, desde el punto de vista material, un elevado despilfarro... Se hacia necesario por lo tanto allegarse recursos apelando al patriotismo de los particulares. Y bajo el lema de *Oro a la Patria*, se inició una intensa campaña que, en ocasiones, recurría a enérgicos revulsivos"⁴³.

Entre aquestos podem veure aquell anatema (que no afusellament!) que llençava un periòdic contra tots aquells que encara no havien fet donació dels seus anells: "Español; No estreches la mano del hombre o de la mujer que, a los diez meses de guerra, luce aún su anillo de oro que le pide la Patria".

¡Ese no es español!⁴⁴

Com ens diu Massot i Muntaner⁴⁵: "al ban de Díaz de Freijó del 23 de juliol quedava prohibit tenir emissores de ràdio o altres aparells que permetessin de comunicar o de rebre senyals i notícies, els quals havien de quedar a disposició de les autoritats militars".

[...]

⁴⁰Abella, ibid. pàg. 71.

⁴¹Illa, pàg. 698.

⁴²Illa, pàg. 700.

⁴³Abella, ibid pàg. 51.

⁴⁴Abella, ibid pàg. 193.

⁴⁵Massot i Muntaner, Randa 20, "Economia, societat i cultura a la Mallorca Contemporània" pàg. 170/71.

"Els militars mallorquins, a part d'adoptar mesures per evitar "el atesoramiento de las cuentas corrientes y de ahorros" i de requisar tot l'or "amonedado y en pasta" i les monedes, títols i valors estrangers [...] feren exhortacions apressants perquè la població contribuís a la causa amb donatius "pro movimiento salvador de España"

[...]

El dia 8 el governador García Ruiz reblà el clau des de Ràdio Mallorca, insistint que no "se ve el entusiasmo que es preciso" i que tothom havia de contribuir a la causa, agafant un fusell o bé "cuando por su edad esto no sea posible, que ayude con su dinero y con cuantos recursos tenga, demostrando así con su actitud estar con nosotros y contra el enemigo común" i si la cosa no canviava "por todos los medios que estén a mi alcance" es veuria forçat "a tenerlo que hacer cumplir por la fuerza".

El dia 1 d'agos, el governador comunicava als ciutadans de Ciutat que "generosos donantes se desprenden de sus alhajas y monedas de oro; todo esto es muy consolador pues borra la duda (que tanto me atormentó), al pensar que Mallorca fuera incapaz de vibrar, y, siendo todo lo contrario, os felicito de todo corazón".

La manera que té Bernanos d'aludir al bisbe o a la situació espanyola és realment *singular*. Al bisbe Miralles l'al·ludeix com "el nostre venerable Germà de Mallorca"⁴⁶ i a partir de les primeres cent pàgines, i en molt poc espai, torna a referir-se a ell com "la persona que les conveniències m'inviten a anomenar el bisbe de Mallorca"⁴⁷, repetint aquest mateix terme —o termes semblants— amb lleugeres variacions: "La persona que les conveniències m'obliguen a qualificar Sa Excel·lència el bisbe de Mallorca"⁴⁸, "la persona que les conveniències m'obliguen a qualificar arquebisbe de Mallorca"⁴⁹ i "la persona que les conveniències em continuen obligant a anomenar Sa Excel·lència l'arquebisbe-bisbe de Palma"⁵⁰. Aquests jocs de paraules encara els tornarà a repetir a altres llocs del seu llibre. A Espanya li farà referència dient un cop "país dissortat"⁵¹ i parlarà del General Franco, després de la seva decepció política, què és quan va escriure el seu *Cimetière sous la lune*, com "el general de l'episcopat espanyol"⁵².

Vigoleis, per la seva part, en parlar-nos de Bernanos, ens consta "Bernanos frequentava aquells mateixos cercles catòlics i aristocràtics de l'illa, on aiximateix se'ns havia acceptat a nosaltres dos i dels quals va sortir l'Alçament"

⁴⁶ Bernanos, *Cimetière* pàg. 81.

⁴⁷ Vigoleis prendrà un d'aquest termes *literalment* al seu llibre de *l'Illa*.

⁴⁸ Bernanos, 114 op. cit.

⁴⁹ Bernanos, 115 - Aquesta és la citació que transcriu, en francès, Vigoleis al seu llibre, pàg. 701.

⁵⁰ Bernanos, pàg. 116 op. cit.

⁵¹ Bernanos, pàg. 88 op. cit.

⁵² Bernanos, pàg. 93. Vigoleis va, més o menys, en aquesta mateixa direcció.

És veritat això?

Massot ens diu⁵³: "[Bernanos] tenia relacions amb els marquesos de Zayas, principalment amb la senyora marquesa⁵⁴, de temperament un xic estrany que s'ajustava molt al seu. Caràcter poc expansiu, agre, insociable de no ser amb la penya afrancesada i intel·lectual de mal gust" Mal vista a Mallorca, per allò que sembla acabà separant-se del seu marit Don Alfons de Zayas, retornà a França on morí l'any 1977.

Com ens farà notar Massot també al mateix lloc: "(Bernanos) tingué relació, és cert, amb alguns homes de l'associació per la Cultura de Mallorca i de La Nostra Terra, com Guillem Colom i sobretot Josep Sureda i Blanes, però els seus millors amics eren intel·lectuals castellanistes i dretans, com els germans Llorenç i Miquel Villalonga⁵⁵ o polítics pertanyents al grupuscle feixistitzant de Falange, entre els quals destacà el marquès de Zayas⁵⁶, cap de La Falange Mallorquina i marit (com hem vist) d'una aristòcrata francesa".

Vigoleis ens parla dels elements repressius i dels cargols, que són l'únic mitjà de subsistència: "Durant el dia no se'ls veia ja que com aquells *gangsters* de la Croda, només sortien de nit dels seus amagatalls. Mentre que pels nostres voltants ressonaven els trets al clatell⁵⁷ i crepitaven les motocicletes i s'anava escollint el moradors de l'illa com aquell que tria ravencs, segons les seves creencies o manca d'elles, nosaltres anavem a la recerca i captura de cargols amb candelles semitapades⁵⁸.

Potser que en cert mode influenciat per Bernanos, també el bisbe de Mallorca esdevé una figura principal de l'epílog vigoleià, què ens comença advertint "l'església triomfava. Mai abans no havia estat tan poderosa, però aixímateix mai no havia estat la por tan grossa com quan la croada a Mallorca, davant el seu propi superpoder"⁵⁹. Després Vigoleis ens conta: "El turmentat bisbe, en aquells dies, no sortia de benediccions..." Potser en aquest punt no faci sinó imitar una mica Bernanos i en referir-se a la d'un carrer, sens dubte que al·ludeix a aquella "suposada" benedicció del nou carrer dedicat als Germans Barberà, benedicció de la qual es defensarà Miralles posteriorment⁶⁰. (El bisbe) "Beneïa i beneïa i aquell que no complia la seva Pasqua era afusellat, tantmateix com aquell que havia perdut la certificació escrita que se li lliurava darrera del compliment pasqual". Aquí tornem a

⁵³ Massot, introducció a la versió catalana de Cimitières.

⁵⁴ Es tractava de Juliette Vierende.

⁵⁵ Recordem que ambdós germans Villalonga concurren a la tertúlia a la rebotiga de la *Casa del Libro*, de Salvador Mulet, de la qual també n'era membre el nostre Vigoleis.

⁵⁶ Alfons de Zayas i Barbadillo (1896-1970).

⁵⁷ És a dir, els anomenats "tirs de gràcia".

⁵⁸ *Illa*, pàg. 705.

⁵⁹ *Illa*, pàg. 701.

⁶⁰ Massot i Muntaner, Apèndix a Cimitières...

ensopegar amb una altra influència bernaniana que va malentendre el recompte eclesiàstic dels complidors de la Pasqua, i el presenta com una col·laboració d'ambdues autoritats –de comú acord– "per saber quins eren els elements destinats a *l'épuration*"⁶¹ i de la que, aiximateix, es defensarà Miralles⁶².

Massot ens adverteix, i amb raó, "que la figura dels bisbe Miralles, sens dubte, esdevingué el blanc de les inventives llençades per George Bernanos durant la guerra civil. El bisbe s'assabentà, el 4 de juny de 1938, per una carta d'un jesuïta ex-secretari seu de cambra, a Lleida, parlant-li d'un article referent al llibre de Bernanos. No serà fins el 7 de juliol d'aquell mateix any, en que un sol·leric que venia de Bèlgica, li dugué (un exemplar d') aquest esmentat llibre dels Cimitières..."⁶³

Així el bisbe de Mallorca va enviar, el 25 de juliol de 1938, el cardenal Arthur Hinsley una mena d'informe referent al llibre, informe que anava destinat a l'arquebisbe de Westminster i a l'escriptor Arnold Lund, que volia adreçar una carta a una revista anglesa, *en contra* de Bernanos i *a favor* de Miralles.

Repetim que mentre que Vigoleis sí va conèixer *personalment* Miralles, a qui es va presentar amb la carta del seu oncle bisbe-arquebisbe a Münster, Dr. Johannes Scheifes, que va refrendar personalment el bisbe mallorquí i signada i segellada per ell⁶⁴, Miralles no arribà a conèixer mai Bernanos, ni tan sols de vista, però en tingué informació de persones dignes de tot credit, que sí varen conèixer personalment l'escriptor francès: com potser el cas del rector del Terreno⁶⁵.

La reacció del bisbe va ser ràpida, i primer de tot es defensa dient "que ell mateix, durant la estadia de Bernanos a Mallorca, mai no va publicar ni va fer cosa alguna que no fos –i és de domini públic– *estrictament eclesiàstica i pastoral*"

Però cal dir que aquelles diguem-ne "indirectes" que li llença Bernanos, són la part més suau d'allò de que l'acusara a posteriori, crítica molt més dura i sens dubte partidista, que Miralles rebutjarà tanmateix⁶⁷.

Respecte a la repressió, Miralles es defensarà dient que mai no va tractar amb cap dels comandant militars, que des del 19 de juliol del 36 va haver a Mallorca, "sinó pura i simplement per demanar, en qualitat de pastor d'ànimes indults de penes de mort"⁶⁸.

⁶¹Com transcriu Bernanos.

⁶²Apèndix de Massot, pàg. 328

⁶³Massot, pàg. 316.

⁶⁴Amb data del 4 setembre 1931, és a dir, poc més d'un mes després de l'arribada de la parella a Ciutat.

⁶⁵Lloc on va residir Bernanos, molt apreciat per la colònia estrangera a Ciutat.

⁶⁶El subratllat és meu.

⁶⁷Massot, apèndix, Pàg. 313-332.

⁶⁸Ibid. Pàg. 324.

Aporta el bisbe, a més, documents que proven que des del començament del moviment fins llavors (any 1938) ell no havia tingut cap mena de participació en afers religiós-militars, per quant la mateixa autoritat militar, per fortuna seva, li va reservar tota intervenció natural, per raó del seu ministeri pastoral, "en afers relacionat amb la revolució marxista i *el moviment nacional*".

Respecte a la benedicció d'avions italians (cosa de la que també en parla Vigoleis), no nega Miralles haver-ne batejat a Son Sant Joan; es tractava dels pocs aparells que li varen assenyalar i seguint *el ritual ordinari* per aquestos casos, així com haver signat la carta col·lectiva del bisbat espanyol, adreçada als bisbes del món.

En allò que toca a la benedicció del nous carrers, Vigoleis, sens dubte, es refereix al que diu Bernanos: el nou carrer dedicat als Germans Barberà (suposats) màrtirs de La Falange. Sembla ser que això es va dur a terme el 12 de febrer del 1937, però el canvi de nom és va fer sense cap cerimònia⁶⁹, ja que hom és va limitar a pintar el nom nou a la paret⁷⁰.

Miralles acaba el seu informe –signat el 18 juliol 38– dient que ha expressat la veritat tal qual l'ha pogut conèixer, després d'haver-se vist en la precissió d'investigar-la, per quan en arribar a poder seu el llibre de Bernanos gairebé en tenia cap notícia, justament per la seva manca d'intervenció en aquells esdeveniments que li varen ser incriminats per l'autor francès.

Com diu encertadament Massot⁷¹: "l'informe Miralles desfà un bon nombre d'inexactituds, a vegades molt greus, del panflet de Bernanos" i deixa clar que d'una manera personal i volguda, el bisbe no participà directament ni a l'inici del moviment ni tampoc en la subsegüent repressió...

L'influència de Bernanos, continua essent palesa en parlar de les "*crucifixacions*", que Vigoleis acaba admetent que potser sols va ser un remor fent-ne una al·lusió a Bernanos⁷².

Quan Vigoleis ens parli de la situació de Zayas, presoner al Castell de Sant Carles amb alguns còmplices seus per haver comés un atentat a la Casa del Poble, també aquest fet el veiem refrendat per Massot, que ens diu "que una bomba a la Casa del Poble de Palma, originà l'incendi d'algunes esglésies i l'assalt d'alguns centres dretans"⁷³.

Vigoleis ens conta: "A l'illa de Mallorca aquell genocidi passava en nom de l'Immaculada Concepció de la Verge Maria i del Sagrat Cor de Jesús. Aixó ho feien aquells capdavaners seus: agafen presoners a la gent i mataven: milers i milers, la xifra total no ha estat mai capaç de calcular-la ningú"⁷⁴. Al

⁶⁹ El carrer es deia Carrer de la Casa del Pueblo.

⁷⁰ Massot, Cimitières, nota pàg. 116.

⁷¹ Massot, apèndix. pàg. 313.

⁷² Illa, pàg. 708.

⁷³ Massot, Guerra Civil, pàgs. 30/31.

⁷⁴ Illa, pàg. 700.

respecte cal dir que ja abans d'acabar la guerra, Bernanos parlava del "milió de morts", frase que a posteriori va emprar Josep Maria Gironella per un dels volums de la seva trilogia sobre la guerra-civil espanyola, xifra no admesa, ni de bon tros, pels especialistes com diu Massot⁷⁵.

Vigoleis ens parla aiximateix de l'enfrontament Unamuno/Millán Astray⁷⁶ i d'un personatge tan *sui generis* com el comte Rossi⁷⁷.

Al respecte del segon, parla Abella⁷⁸ al seu llibre, i comenta: L'ajut aeri italià fou decisiu... En aquells confusos primers moments la col·laboració italiana no fou sols en l'aire. Un personatge teatral, barbut i força sinistre es va fer notori per les seves exhibicions a gran velocitat en cotxe descobert i per la seva presència, muntada o a peu, en els actes patriòtics. Era l'anomenat comte Rossi, un aventurer de camisa negra, la influència del qual, en les mesures de tot tipus, repressiu i defensiu, al dir dels mallorquins, fou considerable".

Bernanos ens conta pel seu compte: "Vestit amb una granota negra, adornada al pit amb una enorme creu blanca, va recórrer els pobles, conduint ell mateix el cotxe de curses, que s'esforçaven a seguir, enmig d'un núvol de pols, altres cotxes plens d'homes armats fins a les dents"⁷⁹.

A part, quan Vigoleis ens parli d'un vell capellà que fent un sermó des de la trona contra aquell genocidi va ser primer interromput per uns joves de La Falange i després, en no voler callar, arressogat des de la trona fins el portal on li varen disparar uns trets⁸⁰, i del que Massot no me'n pogué fer ni cinc cèntims, per desconèixer-ho en absolut— potser àdhuc aquí podem veure certa influència de Bernanos, quan aquest ens conta⁸¹: "Penso en aquests joves falangistes o requetés, en aquests vells capellans: un d'ells que havia pronunciat uns mots imprudents, va haver d'empassar-se un litre d'oli de ricí, sota l'amenaça d'un revòlver".

Dins d'aquest mateix contexte podem veure certa influència, com en aquell altre cas del qual ens parla Vigoleis, dient que va haver gent llençada dins d'una cisterna (fins i tot pares pels seus propis fills), en que Vigoleis potser aprofita per a la seva recreació literària (que no pas històrica) allò que ens diu Bernanos del batlle d'un llogaret⁸², al qual la dona havia arranjat un amagatall en una cisterna que hi hagués moltes persones que s'amagaren a les cisternes o a altres indrets, i que algunes foren descobertes —o delatades— i executades. Sens dubte que aquest fet (com el de *crucifixions* suposades)

⁷⁵ Massot, Cimitières, pàg. 179.

⁷⁶ *Illa*, pàg. 709 / Abella pàg. 164.

⁷⁷ *Illa*, pàg. 701 i a altres llocs.

⁷⁸ Abella op. cit. pàg. 51.

⁷⁹ Bernanos op. cit. pàgs. 132/33.

⁸⁰ *Illa*, pàg. 701.

⁸¹ Bernanos, op. cit pàg. 139.

⁸² Bernanos ibid.

l'aprofitarà Vigoleis per anar una passa més enllà (tal i com fa en el cas del vell capellà) i convertir en figura literaria aquell record aplicat *ara*⁸³.

No hi ha dubte, que Vigoleis exagera en el seu mode de presentar-nos la brutalitat feixista, i així cal pendre moltes de les seves observacions *amb certes reserves*. Tal potser p.e. el cas del seu amic, el metge de Valldemossa. Don José Giménez del qual Vigoleis ens diu que va ser "una de les primeres víctimes" per refusar signar atestats d'assassinats comesos pels elements de dretes. En el meu poder obra una carta del 1938⁸⁴ que aquest amic seu li escriu a Vigoleis, quan ell li demani on han anat a parar les coses que Bobby es va endur a Valldemossa. Ni el to de la carta, ni la data, gairebé a punt de finalitzar la guerra civil⁸⁵, fa pensar que a aquest esmentat *Don José* li hagués pogut passar alguna cosa per qüestió política. Segons ens informa Carme Bosch⁸⁶, Don José morí a començaments de l'any 1939, quan temorenc per haver rebut un anònim i una denúncia sol·licità la col·laboració de Don Juan Sureda per anar a veure el secretari de Falange a fi d'obtenir una certificació d'adhesió al moviment.

On Vigoleis, sens dubte, afina molt més, és en la descripció de les seves pròpies vivències i d'allò que ell mateix va poder viure. Així ens conta moltes i saboroses anècdotes, com la destrucció de la seva novel·la antifeixista, el vestit que s'entossudeix en fer-li Bauzà per no desprestigiar a l'estranger el moviment franquista o la mateixa atmosfera que es palpa a casa dels Sureda, en anar a prendre comiat.

"La idea de que el Alzamiento se estaba convirtiendo en guerra civil se iba, poco a poco, imponiendo en todas las mentes. Del entusiasmo triunfalista de los primeros días se pasaba a la determinación. Lo que se pensaba iba a durar días, se calculaba ya en meses..."⁸⁷

Aquesta mateixa situació la reflectarà Vigoleis a casa els Sureda: "Tots els Sureda eren fidels al rei... i per aquesta raó veien en aquell general de dos braços⁸⁸ aquell que anava a reinstaurar el rei deposat o portar-los-hi un nou rei. Així els ho havia promès Franco feia alguns anys, durant la seva estadia a l'illa, als monarquics illencs [...] Però com que els grans cementiris sota la lluna es tornaven més i més grans, ja que la croada seguia plantant les seves pròpies creus, tot el món que formava part del cercle (dels Sureda) estava assegut més o menys capficat quan nosaltres varem penetrar.

"A totes les cares hi havia una barreja de terror, compassió, esperança escatològica i aquella lluentor tan especial que, anys després, a Portugal, tornaria a trobar en cercles semblants per decadents i cavallerívols..."

⁸³ És a dir, l'any 1952/53 en posar-se a escriure el llibre a Amsterdam.

⁸⁴ Vegeu Germà García i Boned: A.V. Thelen i Joaquim Verdaguer: Crònica d'una amistat. Randa XXVIII 1992.

⁸⁵ L'illa de Mallorca sempre es decantà del costat *nacional*.

⁸⁶ Carme Bosch i Juan, "La trajectòria política d'un intel·lectual mallorquí: Joan Sureda i Bimet, Randa XXVIII, 1992.

⁸⁷ Abella, op. cit. pàg. 51.

⁸⁸ Oposat a *Don Patuco*, el general manc.

Quan Vigoleis els parla de les seves experiències i de que els nazis volen el seu cap, se li respondrà que "hi havia quelcom de prometedor a l'aire; un parell de trets, encara rodolarien un parell de caps més i amb això s'anava a assolir: Guaita, vet ací que arriba el rei!"

Vigoleis s'atén molt més a la realitat del moment, quan p.e. ens parla del perill que corrien per burlar l'estricta censura, anant al moll per contrabandejar cartes a l'estranger o el lliurament setmanal d'una crònica política, i remedant Bernanos parla de "les matances de Manacor", expressant la seva incredulitat de veure encara tants d'éssers vius⁸⁹. Igualment del perill que suposava per ell, que li trobessin la seva novel·la antinazi al seu poder, l'enxampessin escoltant emissores estrangeres o tenir tancades les persianes al seu pis del carrer Arxiduc.

Quan es troba a casa els Sureda, ens conta: "Afora, a la mateixa illa, altres fills llençaven els seus pares dins les cisternes, els penjaven, els clavaven a la creu. Aquells deu manaments de Déu havien quedat proscrius en la mateixa croada, en aquella guerra de Déu⁹⁰."

Vigoleis tampoc desaprofita per informar-nos: "fins i tot la correspondència consular estava subjecta a censura⁹¹"

El ban del 19 de juliol d'Aureli Díaz Freijó, no deixava cap dubte:

"Art. 10. Quedan intervenidas todas las comunicaciones postales, telegráficas, telefónicas, radio [...].

Art. 8. Serán sometidos a juicio sumarísimo que se tramitará con arreglo a los preceptos del Código de Justicia Militar, no sólo los autores de los delitos de traición, espionaje o cualquier otro que tenga señalada pena de muerte o perpetua, sino también todos los reos flagrantes de cualquiera de los *delitos* cuya competencia corresponda a la jurisdicción de Guerra, con arreglo a los preceptos de este Bando⁹².

Com diu Massot, quedaven *tipificats* els delictes que trobarem a l'origen de milers de causes incoades desde 1936, per rebel·lió, sedició, desobediència i resistència a l'autoritat.

Vigoleis, sense tenir la documentació conforme, per la seva oposició al cònsol, entrava de ple dins aquesta reglamentació i sabia que es jugava el cap, com així mateix ho sabia el cònsol, (que refusa denunciar-lo a la Falange) d'aquí que encara que a contracor, li dongui el segellat del passaport que li cal, i Vigoleis li pagarà el favor, en el moment de donar-li aquest la carta que vol evitar passi per la censura franquista.

També és cert, el bloqueis dels comptes corrents que ens conta Vigo. (Vegeu nota 45).

⁸⁹Compareu Massot, Cimitières pàg. 178.

⁹⁰*Illa*, pàg. 722.

⁹¹*Illa*, pàg. 723. Així s'explica la petició que li fa, a darrera hora, el cònsol alemany Herr Dede, amb aquella carta que vol fer arribar al seu pare.

⁹²Massot, Randa XX pàg. 159.

Però Vigoleis torna a fer ús de la seva llibertat poètica, en parlar-nos d'aquella ametralladora que estava disposada a disparar sobre les finestres tancades del seu pis al Carrer Arxiduc- al temps que juga amb aquella salutació seva, amb el braç alçat, als falangistes que l'han de fer funcionar i que aquells confonen amb la salutació feixista, que contesten tot d'una amb entusiasme. Si era però cert, com ens diu Massot que "es donà ordre de tener abiertos los huecos de las fachadas" i que com que aquesta ordre era poc seguida, hom amenaçà a todos los propietarios e inquilinos de las fincas de este término municipal, que todos aquellos huecos que esten cerrados serán abiertos por la Brigada de Bomberos de este Excmo. Ayuntamiento, imponiéndose además una multa de cien pesetas por balcón y de cincuenta pesetas por ventana que se encuentren cerrados⁹³".

Així mateix escriu Massot: "Tots els testimonis que he pogut consultar –la major part d'ells de persones que van conèixer anys de presó i que en més d'un cas se salvaren per poc de l'afusellament– coincideixen en el fet que durant una quinzena de dies –o a l'engròs durant el mes de juliol– els revoltats es limitaren a fer detencions i donar oli de ricí. Els més ben informats, de tota manera, m'han parlat d'alguns assassinats aïllats, relacionats amb la vaga general o per qüestions de rivalitat personal o política⁹⁴".

Dins aquest esperit repressiu cal entendre que s'iniciaren els primers afusellaments⁹⁵ a Manacor, dels quals ens parlen aiximateix Vigoleis i Bernanos, i de l'activitat d'aquells grups paramilitars als quals es refereixen Vigo i Massot⁹⁶. Per això no ens ha d'estranyar, gens ni mica, que aquell acte de coratge de Vigoleis, per poder escapar, fingint-se un comissionat plenipotenciari del Führer en missió secreta, i els repetits controls durant el seu trajecte, exigeixen el seu tribut un cop arribats al moll, on encara no estaven, ni de molt, a salv.

Vigoleis ens conta, oportú com sempre: "Quan em vaig aixecar del fons del cotxe per incorporar-me i baixar, me'n vaig adonar que havia segut damunt quelcom humit: –així doncs!⁹⁷".

Cal ara referir-nos, abans d'extreure'n conclusions, al seu *article* aparegut al n4. 457 de la Basler National-Zeitung, el 2-10-1936, és a dir, poc després d'haver escapat Vigoleis i Beatrice de l'illa⁹⁸.

⁹³ Massot, Randa XX pàg. 172.

⁹⁴ Massot, *ibid* pàg. 175.

⁹⁵ Massot, *ibid* 178.

⁹⁶ Massot, *ibid* 179/80

⁹⁷ *Illa*, pàg. 724.

⁹⁸ Segons ens diu Vigoleis, va ser el 22-9-36.

LA SOBERANIA DELS REVOLTATS A MALLORCA

Avui, com a complement valuós de la informació recentment apareguda impresa, sobre els esdeveniments a Eivisa, oferim les descripcions d'un testimoni ocular dels esdeveniments encara molt més decisius a la més gran de les Illes Balears.

Vls.

Quan la nit del 18 al 19 de juliol els generals revoltats es varen alçar a la Península contra el govern, també es va produir a l'illa de Mallorca l'Alçament nacional. La població de l'illa és en la seva majoria predominant de dretes, i així els cercles esquerrans, a les darreres eleccions a Corts, no varen treure ni un sol diputat al cabinet d'Azaña. En poques hores els socialistes que havien estat completament sorpresos per l'acció, es trobaven desposseïts dels seus càrrecs i els seus membres més conspicuus havien estat detinguts o fins i tot executats sense cap condemna prèvia, o "despachado" com es diu aquí. El cap dels feixistes, el així anomenat Partit Juvenil de Treballadors Nacional-sindicalistes, Marquès de Zayas, que es trobava detingut amb alguns dels seus partidaris a causa d'un atemptat amb bomba contra la Casa dels Sindicats, dut a terme unes setmanes abans de l'Alçament-, al Castell de Sant Carles, va ser alliberat desseguida i va transformar la Casa del Pueblo en el quartel general dels feixistes. El cap dels revòlvers de la Falange era un jove palmèsà de nom Rosselló, que havia viscut vuit anys a Alemanya. En repetides converses sobre les possibilitats i necessitat d'una revolució de caire pacífic, em va confirmar ja a l'estiu del 1934 "que el seu partit sols podia accedir al poder mitjançant les pistoles". Malgrat el fet que a la Casa del Pueblo la mateixa nit del divendres ja es tenien notícies radiades a propòsit de l'Alçament de Franco al Marroc, i els membres més vells del partit donaven com a segur una propagació de l'Alçament a la Península, d'una manera imcomprensible no es va prendre cap mesura per posar a salv l'arxiu del partit, i encara menys per improvisar un servei armat de protecció del mateix. Quan els feixistes varen entrar, la nit següent, violentament, a la Casa del Pueblo, trobaren encara tota la cartoteca sencera dels membres del partit. Com a conseqüència els va ser extremadament fàcil anar treient "els rojos" de les seves cases i empresonar-los, o bé executar-los.

Centenars de treballadors fugiren cap a les muntanyes, on varen ser forçats per la fam a lliurar-se o a suïcidar-se. Horrorós va ser el destí d'aquells que fugiren cercant refugi al túnel que gairebé des del port de Ciutat s'extén, tot un kilòmetre per sota de la ciutat, fins arribar a l'estació del ferrocarril. Durant algunes setmanes se'la va poder camuflar el lliurament de provisions mitjançant una petita vagoneta, després vares ser traïts i "despachados" pels feixistes. Es va entendre la caldera d'una locomotora, varen muntar uns quants elements joves i a tota velocitat se la va fer entrar dins el túnel. Aquell que no morí atropellat, va ser executat allí mateix. Cal fer constar aquí, que per part dels militars revoltats no ha estat comés cap acte de terror

d'aquest tipus i aiximateix els requetés catòlics, amb les seves boines vermelles, han executat *sols* després d'haver estat pronunciada la sentència.

Al migdia del diumenge (és a dir, el 19 juliol) tota l'illa es trobava ja en mans dels revoltats i tot d'una va començar l'emisora de Ràdio Mallorca el seu servei de propaganda per "la salvació d'Espanya".

Aquesta modesta emisora deu la seva posada en marxa a la iniciativa del capità Homar, un aristòcrata emparentat pel seu casament amb els estaments nobles més ultrafeixistes de l'illa. Ja a l'hivern de 1932/33, en que jo vaig trobar entrada dins aquests mateixos cercles, vaig poder comprovar estorat que allí es solia fer la salutació a la romana Cixista. A la primavera de 1933 i sota la impressió de la revolució alemanya, em va comunicar aquest mateix capità Homar, en una conversa mantinguda amb ell, que l'illa necessitava forçosament una emisora pròpia, per independitzar-se —en cas d'alçament feixista— de la Península i d'un mode especial de les emissores catalanes i així poder influenciar directament a la gent. La tardor de 1934 es va començar amb l'emisora i avui en dia es troba al servei que va propiciar i moure la seva construcció.

A l'illa de Menorca, amb el seu important port bèlic de Maò, dos sargents decidits varen desarmar l'oficialitat revoltada mitjançant un cop de mà audaç i varen poder mantenir la sobeïania del govern central de Madrid. Aquest esmentat port de guerra, en els transkurs dels darrers anys i preferentment a causa del perill de la qüestió de la Mediterrània, s'ha fortificat moltíssim i avui en dia es té com a inexpugnable. Les noves peces d'artilleria antiaèria mantenen allunyats els vols dels bombarders italians, que cada dia surten de Mallorca per bombardejar l'illa germana de Menorca.

Encara que m'anticipo als esdeveniments. Eivissa què es va mantenir tres setmanes en mans dels revoltats, es va haver de sotmetre a la superioritat de les tropes fidels a la república, així com la petita Illa de Cabrera (al sur de Mallorca) la reconquesta de la qual, que va duu a terme el capità català Bayo, no va resultar cap heroicitat. Mallorca romangué en poder dels revoltats, malgrat aquells successius atacs aeris duts a terme per esquadilles de bombarders sortits de Barcelona i Menorca. Cal explicar que sols es llençaren bombes de mà, després alguna bomba incendiària de calibre molt petit i enormes quantitats de fulles volants. Cosa que ni tan sols va bastar per a provocar la desmoralització de la població. Aquesta acció clement del govern, a la qual es va veure forçat Azaña per les seves idees humanitàries, no va poder aturar aquelles exigències que augmentaven quotidianament, d'una manera desorbitada, cap a una guerra-civil, i si es varen interpretar com una carència de valor combatiu (!) i manca de bombes. Al mateix temps es va esperonar a la població amb repetides al·lusions, iterades una i altra vegada, de l'ajut alemany i italià i conminant-los a resistir.

Juan March el banquer mallorquí i milionari que financia la revolució, va prometre enviar avions a la seva illa; aquelles poques màquines que havien estat aquarterades a Mallorca en produir-se l'Alçament, havien dut al

general Goded a Barcelona, on va caure prisioner i després fou executat acusat d'altra traïció. Goded estava exiliat a Mallorca, després de la revolució d'octubre de 1934. Es va cridar al lliurament oficial d'or, per a la compra de material bèlic, i es va fondre per a ser recullit, poc després, per destructors alemanys i italians; Es lliuraren bons per valor de 9,20 ptes. gram d'or. Després es va procedir a la incautació de valors estrangers i divises. Els donants varen rebre anella de ferro beneïts pel bisbe. Els primers avions varen arribar a mitjans d'agost a Mallorca; es tractava de màquines lleugeres de caça, biplans d'un sols motor. Quan varen donar el primer vol per damunt de Ciutat, varen se saludats amb crits de boja alegria per la població: el monàrquics els varen llençar el seu *Viva Espanya!* i els feixistes el seu *Arriba España!* i aquells més feliços varen cridar àdhuc *Heil Hitler!* La colònia italiana co-participa de la simpatia que es sent per la seva pàtria, els alemanys però, sols aquells membres que estan ja "unificats". Alguns elements alemanys han estat internats als camps de concentració d'on els ha tret el cònsol alemany –com em va assegurar ell mateix personalment– amb la sola excepció d'un jueu "desnacionalitzat" de nom Kraschutzki, que sols tenia un document d'identitat provisional.

"Ningú no sabrà mai que ha esta d'ell" –em va dir el cònsol. La resta d'alemanys amb les seves pertinences, han estat desallotjats de l'illa. Cal dir, en relació, que aquella actitud alemanya de dos talls, ha dut a que no es veigi en lloc l'ensenyà del Tercer Reich, mentre que sinó cada vivenda estrangera i, especialment cada consolat, ha issat els seus colors nacionals i molt d'estrangers llueixen aiximateix els seus colors al trau de la solapa. La creu gammada, en totes aquestes setmanes de guerra, l'he vista sols tres vegades: al·lotes joves pertanyents al grup de la Secció Femenina lluien a la vora de la nova bandera oficial (bicolor) espanyola i els colors italians, al signe de la soberania del Tercer Reich. Els colors italians, avui en dia, els llueix gairebé tothom a Palma...

A les darreries d'agost continuaren els lliuraments d'armes. Alemanya envià màscares anti-gas, cascs d'acer i peces d'artilleria. "Molt bon treball alemany;– em va dir un oficial que controlava els descarregaments nocturns. Italia ha lliurat preferenment avions, màquines molt boniques, de caça i bombardeig de tres motors, que estan sota el comandament de l'italià Cirelli.

Els pilots, gairebé tots italians, s'allotgen als primers hotels de Ciutat i reben un sou de mil pesetes or per dia. Després d'haver posat Cirelli l'esquadró aèri en servei, varen cessar els atacs d'aviació enemics. Els avions lleials al govern sols sobrevolen l'illa de Mallorca per fer tasques de reconeixement.

Les tropes del capità català Bayo, que varen arribar el 16 d'agost de Barcelona i desembarcaren uns 14 kilòmetres de la costa entre Porto Cristo i Artà. Ni els militars ni els feixistes pogueren desallotjar-los. Fins i tot el guerrer italià Conte di Rossi, que des del setembre ha esdevingut el cap de les tropes, encara que signa com a responsable un comandant espanyol, no

va poder tampoc fer res vers els catalans. La fama que ell mateix es va crear, parlant abundantament obeïnt del desallotjament dels rojos, no deixa d'ésser sinó una fama aparent. Bayo, obeïnt ordres del Ministeri de la Guerra, va deixar disciplinadament l'illa. Madrid amb això pretenia evitar una intervenció més decisiva de les forces italianes a Mallorca. Després de la retirada de les tropes, a les quals es varen afegir els habitants de molts de poblets sencers, oficials de categoria varen assegurar que sense ajut d'altres mai no haguessin pogut foragitar les tropes republicanes, s'havien atrinxerat molt bé i disposaven d'aliment i armes per un exèrcit de 25.000 homes, segons asseguraven els periòdics de Ciutat; a més de tancs, un periòdic propi, ambulàncies i àdhuc una estació de ràdio.

El conte di Rossi és un home petit i corpulent d'uns 40 anys, que llueix una barbeta a lo Balbo i un uniforme fantasia de la Legió Mallorca, que es va crear per dur a terme una expedició pensada contra Barcelona. Damunt la camisa militar llueixen els diversos distintius, i, a part de l'obligat punyal d'honor i la pistola, duu una estampa del Sagrat Cor de Jesús. Es diu un "lluïtador de Déu", com va anunciar una vegada en un discurs fet a Manacor, que per amor a l'Immaculada Concepció s'apressà a venir a Mallorca des de la seva pàtria, per a col·laborar edificant una nova i sagrada Espanya.

Feixistes em digueren que aiximateix es troben alguns alemanys entre els seus camises blaves i em convidaren, diverses vegades, a visitar la seva fabulosa organització a la Casa de la Falange. Vaig rebutjar entrar dins la cova del lleó. El cònsul, per la seva part, va refusar enèrgicament qualsevol mena de possible col·laboració alemanya en la revolució i, al mateix temps els actes de terror dels feixistes els quals, des de fa temps, no neguen ni els seus propis protagonistes... Així després em vaig informar degudament per membres de La Falange i em vaig assabentar de moltes més coses, d'aquelles que solen fer córrer els remors. Dins de Ciutat el nombre de "despachados" arriba a uns 500: en camions, en turismes, lligats els uns amb els altres i en nombre de 20/30 els varen treure de Ciutat, a les afores, on els varen descarregar i executar. També hi havien dones, que s'havien fet presoneres treient-les dels seus domicilis i foren executades tanmateix.

"Ho hem de fer, per aprotègir-nos les espatlles en cas d'una contrarevolució"— em va dir el meu confident militar de confiança. Nit rera nit els falangistes han devastat l'illa, als poblets petits encara molt pitjor que a la capital. Un alt càrrec del servei oficial d'higiene de la ciutat, em comunicà que el número d'execucions de les primeres sis setmanes varen pujar a 1.500. Primers es varen enterrar els cadàvers dins grans fosses comunes, després es varen repartir així mateix pels petits cementiris dels poblets més acostats.

Fugits de Manacor, que varen deixar l'illa amb el mateix vaixell que jo, joves treballadors de nacionalitat cubana, argentina i uruguaiana, varen estimar el nombre de *despatxats* del seu poble en més d'un miler. Encara que val a dir, que els feixistes de l'illa no han arribat a cometre cap d'aquelles atrocitats que se'ns conten de l'enemic des de la Península. Alguna que altra vegada s'ha trobat algun cadàver amb les orelles tallades, però aquí no s'ha

passat més enllà dels dos trets obligats al pit, per executar l'enemic. Però en allò que fa al nombre total d'executats, les llistes dels feixistes són gairebé iguals a les dels seus oponents... Com podria ser d'una altra manera? Ambdós positures compten amb idèntics éssers humans que tenen un idèntic i cruel temperament. Els militars s'han contentat en refrenar una mica aquesta onada de terror. Molts de feixistes han estat desarmats, però com que les diferències internes entre militars, feixistes, carlins i legionaris han arribat àdhuc a revestir formes sagnants, cadascú actua, es mou més o menys va a la seva. Molts dels meus amics i coneguts, treballadors, burgesos, intel·lectuals i nobles, que quan es produí l'Alçament estaven decididament del costat dels revoltats, em varen dir, en prendre jo comiat, que ells ja no veien cap diferència notable entre "blaus i rojos". S'havien retirat de l'afer i sols confiaven que una dictadura militar pogués desarmar els extremistes tant de dretes com d'esquerres. Ni feixisme ni comunisme són formes de vida apropiades pel poble espanyol, i ambdós caps han mostrat –i encara ho continuen fent– que no representen, en absolut, "la salvació d'Espanya"!

Quan varem deixar l'illa, el 22 de setembre, els revoltats havien acabat de reconquerir Eivissa i s'estava preparant una expedició contra Menorca. Premsa i ràdio cridaven a les tropes de qualsevulla formació ideològica a l'heroïsmes i com a testimoni, permeteu-me acabar aquesta crònica posant la seva consigna: "Morir en combat és el màxim honor. Sols es mor una vegada. La mort arriba sense dolor i morir no és pas tan horrible com es diu. Més terrible és continuar vivient com un covard. Visca Espanya! Visca Crist Rei!"

Si hom llegeix atentament aquest article i l'epíleg del llibre de l'*Illa*, veurà que malgrat les diferències temàtiques que són més que evidents, hi ha quelcom d'idèntic, fins i tot unes quantes coses que Vigoleis transcriu *literalment* de l'article al llibre, quan molts d'anys després posa mans a la feina. L'article, sens dubte, és molt més neutre i *desmitifica* allò que Vigoleis com autor de l'*Illa mitifica*. Però com diu la meua col·lega Ria Hess⁹⁹, "un llibre (com és el cas de l'*Illa*) pot ser *polític* sense facilitar explicacions sobre l'aparició i el rerafons del feixisme. La deformació de la consciència de l'individu és tan un aspecte polític, com aquells condicionaments socioeconòmics de l'Espanya dels anys trenta".

"Així cal entendre, –segons ella–, l'*Illa* com un llibre polític, encara que *no* com un llibre antifeixista¹⁰⁰ ja que Vigoleis és en primer terme un solitari, és a dir, un enemic de qualsevol manifestació de poder i per aquesta mateixa raó, en segona línia un element antifeixista".

Allò que es veu, però, i que jo he tractat d'estudiar com cal¹⁰¹ és que al llibre de l'*Illa* hi ha un corrent soterrat que condueix de l'antigermanisme fins

⁹⁹ Ria Hess "Untersuchungen zu Albert Vigoleis Thelen" – "Die Insel des zweiten Gesichtes" Frankfurt 1989.

¹⁰⁰ Jo crec, pel contrari, que encara que no és sols això, si cal entendre la càrrega d'intenció política, en sentit de crítica antifeixista, que és més que palesa.

¹⁰¹ Germà García i Boned "La segona cara de l'illa de la segona cara" Tesi doctoral UIB 1992.

l'antifeixisme. Vigoleis és un home barrallat, durant més de cinquanta anys d'exili, amb la seva pàtria, a qui porta cap a Mallorca un rebuig decidit del règim hitlerià, així com una certa tendència ensotada cap a l'esperit ibèric. La crítica vers el règim hitlerià comença amb les seves guies com a *Führer* dels turistes de la KdF que ell ofereix com una "caricatura" de Hitler, i acaba emprant esdeveniments reals que ell recrea dins la llibertat poètica...

Així, malgrat que article i llibre tenen trets comuns, podríem dir que Vigoleis encerta més als descriure'ns la seva pròpia realitat immediata, però ens deixa influir per Bernanos en molts de detalls... i d'un mode especial en la descripció i impertinents de les velles turistes angleses, amb les mitges de cotó arrugades i mig caigudes.

Al llibre de l'*Illa* escrit molt a posteriori Vigoleis, volent o sense voler, comet els mateixos o semblants errors d'altres escriptors estrangers. Així ens parla de "pronunciamiento" (potser per equiparar els generals Franco i *Don Patuco*) mentre que Tuñón de Lara disenteix absolutament d'aquest terme: "No se trataba de un pronunciamiento clásico, ya que los sublevados contaban con encontrar resistencia, pero esperaban aplastarla en dos o tres días. Se trataba de algo menos ingenuo que un pronunciamiento: la preparación fue minuciosa, los enlaces políticos y diplomáticos, previstos. Fue un golpe de estado militar, cuyo contenido se presentó como "la defensa o restablecimiento del orden, con la colaboración de la parte más activa y agresiva de la derecha, así como del falangismo, que tenía, en apariencia, un programa distinto, y con el apoyo tácito de la derecha en general, que no se manifestó hasta que se deslindaron los campos." *M. Tuñón de Lara* "La España del siglo XX" Barcelona 1973 Editorial Laia, Tomo 3 pàg. 548.

Quan Vigo ens parla de Franco, diu que es va revoltar en nom de Déu i del seus generals. "Otro rasgo que cabe señalar en las primeras proclamas e intervenciones públicas de los sublevados es que no se hizo ninguna referencia a la religión. Dicho fenómeno se produjo mucho más tarde." *Tuñón op. cit.* 549.

Un altre error, malgrat les manifestacions que Franco hagués pogut fer als mallorquines durant la seva estadia a l'illa com a governador militar, és creure que l'Alçament podia tenir inicialment res a veure amb la reinstauració de la monarquia. El mateix dia 19 de juliol en un bando publicat a Sevilla per Queipo, al final hi apareix un palés "Viva Espanya republicana!" "El dia 23 l'ABC de Sevilla publicaba una nota oficial del general Franco que concluïa de la següent manera: "¡Españoles! ¡Viva España y la República!". Com diu Tuñón de Lara: "Resultaba evidente el propósito de internacionalizar el conflicto para recibir las ayudas extranjeras, así como la indeterminación que existía aún sobre la futura forma de gobierno" *Tuñón op. cit.* 551 Subratllat meu.

Potser accentúa —és a dir, en fa un gra massa— els actes de terror que es dugueren a terme durant l'esclat de la guerra civil. Pierre Vilar, a la seva "Historia de España" va dir: "Sería absurdo subestimar las violencias cuyo recuerdo domina aún todas las reacciones del español medio. Terribles en el

campo "rojo" por desordenadas, terribles en el campo "blanco" porque se ejecutaban en orden y cumpliendo órdenes, dichas violencias han dado lugar sin embargo a juicios que frecuentemente es útil revisar".

Pero... "hay, no obstante, una tendencia en numerosos autores extranjeros a considerar que el terror fue la consecuencia del carácter de los españoles, a quienes caprichosamente se nos adjetiva de pasionales, violentos, etc. La segunda tendencia, que con frecuencia coincide en los mismos autores, es la de cargar las tintas en estos aspectos de nuestra guerra, como si fueran los más importantes de ella.

[...]

"En verdad, si en aquel verano de 1936 se perpetraron en España crímenes execrables, hay que decir que los criminales fueron una exigua minoría. [...] En ambos lados hubo muchos más héroes que criminales [...] Los españoles se mataban entre sí, pero el asesinato fue triste privilegio de minorías" *Tuñón* op. cit. pàg. 563/4.

Encara que això, donat el distancament d'altres autors (Bernanos) podem considerar-ho "*peccata minuta*", ja que hem parlat de la "llibertat poètica de l'autor".

Aquest possibles errors però, resten més que compensats amb els encerts.

Així a l'article, podem resenyar-ne un parell de ben indicatius.

"En la España insular todo es fácil para los sublevados, Goded domina Mallorca e Ibiza antes de salir para Barcelona (sólo en Menorca la sublevación del general Bosch fue cortada de raíz y la isla quedó en poder de los republicanos)" *Tuñón* op. cit. pàg. 533.

(En Barcelona) "los obreros de la Barceloneta cierran el paso a nuevos regimientos que debían enlazar con los sublevados. Y el cuartel de Atarazanas se halla situado por el pueblo. La baterías tomadas al Ejército son emplazadas contra Capitanía general, donde Goded está instalado. Cuando comienzan a disparar, iza bandera blanca y telefona a la Conserjería de Gobernación diciendo que se rinde al general Arangeren. Preso, es salvado de las iras de la multitud y conducido al palacio de la Generalidad. Allí el presidente Companys le dice: "General, cuando se juega y se pierde hay que pagar lealmente", y le invita a que, igual que él hizo el 7 de octubre de 1934, declare que debe cesar la lucha. Minutos después, Goded dice ante el micrófono: "Declaro ante el pueblo español que la suerte me ha sido adversa. En adelante, aquellos que quieran continuar la lucha no deben ya contar conmigo"

"Encarcelado en el Uruguay, Goded será juzgado por un Consejo de guerra y fusilado en el mes de agosto" -*Tuñón*, pàg. 538.

Encerta, així mateix, en parlar-nos de la bandera bicolor.

Malgrat el fet d'haver declarat Franco a la premsa portuguesa: "España es republicana y seguirá siéndolo. Ni el régimen ni la bandera han cambiado" -cinc dies després el mateix general Franco, en unió dels seus col·legues Queipo de Llano y Millán Astray "restauraban solemnemente en Sevilla la bandera bicolor de la Monarquía. Millán Astray gritaba y hacía gritar, por su parte, a la multitud: "¡Viva la Muerte!".

Així mateix és cert que el 12 d'agost "el cargo alemán *Schleswig*, escoltado por el destructor *Leopoard*, de la misma nacionalidad, desembarcaba en Palma de Mallorca gran cantidad de armas y municiones" *Tuñón* op. cit. 580.

També en descriure'ns l'expedició Bayo.

"Una columna de las Milicias catalanas, al mando del capitán Alberto Bayo, había desembarcado el 16 de agosto en Punta Amer, en la isla de Mallorca. Integraban aquella columna militantes del PSU de Catalunya, de la UGT y de las Juventudes Socialistas Unificadas junto con elementos de Esquerra Republicana y de la CNT. Entre los mandos figuraban López Tienda, Zapatero, Otero, con José Matas, delegado del PSUC y Virgilio Llanos en calidad de delegado político general. Como observadores embarcaron los diputados Angel Gallarza, Ruiz del Toro y Ruiz Lecina. Formaban el convoy los destructores *Almirante Miranda* y *Antequera*, el cañonero *Xauen*, el torpedero 17, los submarinos B-2, B-3 y B-4, varias barcas, el aljibe 3, los transportes *Ciudad de Cadiz*, *Mar Negro* y *Mar Cantábrico*, el buque-hospital *Marqués de Comillas* y los hidros de las bases de Barcelona y Mahón.

"Efectuado el desembarco, Punta Amer quedó a la retaguardia, que se extendía más de catorce kilómetros en forma de anfiteatro, de Porto Cristo a Punta Roja, con siete de profundidad. Y no se pasó de ahí. No se pasó por falta de reserva, por la intervención del arma aérea italiana, por la presencia de Arconavaldo Bonaccorsi, alias Conde Rossi, amo de Mallorca por cuenta de Mussolini, y porque lo impidió Indalecio Prieto. En resumen: a las tres semanas "inesperadamente se destacaron sobre la neblina el acorazado *Jaime I* y el crucero *Libertad*" Creyeron los expedicionarios que, tras el fuego del acorazado contra las alturas de Son Carrión, llegaban refuerzos, creyeron aún después que les embarcaban con destino a Palma, y donde les dirigieron fue unos a Valencia y el resto a Barcelona" *Tuñón* op. cit. pág. 583/4.

Encerta, així mateix Vigoleis, en descriure'ns el tarannà d'Azaña era profundamente pesimista. No creia en la posibilidad de resistir y se sentía en desacuerdo íntimo con el giro revolucionario que, como contrapartida de la rebelión, iban tomando los acontecimientos" *Tuñón* op. cit. pág. 555.

Ossorio y Gallardo conta a les seves *Memòries*: "Azaña era, sin duda, el gobernante de la paz. ¿Era también el de la guerra? Creo que no. Y no hay que censurarle, sino que compadecerle. Porque lo que le pasaba era que no creyó en nuestra victoria nunca. Y que desde el primer momento nos vió perdidos. Además, los inevitables y justificadísimos extravíos que se producían en nuestras filas, a impulsos de la bien explicable indignación de los primeros instantes, le sublevaban y le descomponían. Frecuentemente me llamaba su secretaria en septiembre de 1936: "Don Angel, venga usted, que este hombre se nos hunde".

El mateix Azaña reconeix al seu llibre *La Velada de Benicarló*: "Por rechazo de la insubordinación militar, hallandose el Gobierno sin medios coactivos, se produce un levantamiento proletario, que no se dirige contra el gobierno... La obra revolucionaria comenzó bajo un Gobierno republicano que no quería ni podía patrocinarla".

També és cert allò dels avions promesos per March.

"A partir del 16 d'agosto, salieron de Italia varias escuadrillas de bombardeo (algunas de ellas gestionadas directamente por Juan March) que se encaminaron hacia Mallorca" Tuñón pàg. 580.

També, en allò que ens conta del comte Rossi i l'ambient pro-italià que es respirava a l'illa.

"De todos los italianos que llegaron, el que alcanzó más fama, aunque seguramente tomó mínima parte en los combates, fue Arconavaldo Bonacorsi, cónsul de la Milicia, que se había distinguido como jefe de las escuadras de Emilia y Romagna (Bologna) durante los años de 1920 a 1922, que inmediatamente desarrolló una intensa actividad. Nada más llegar creó un grupo de voluntarios mallorquines, y algún italiano que le acompañaba, al que dio el nombre de "los dragones de la muerte". Bonacorsi era un hombre sumamente espectacular, como correspondía al estilo de los fascistas italianos. La consigna de su grupo era "antes morir que retroceder" y él mismo era llamado "el león de Son Servera". Hay que situarse en su época y en las circunstancias de la guerra para poder comprenderlo y juzgar sobre su verdadera importancia. Como era de esperar. Todos los escritores extranjeros y pro-republicanos *se ensañaron* con el "conde Rossi", ante el cebo de su teatralidad, considerándole algunos como el jefe supremo de los italianos en Mallorca, "malgrat el fet que Hugh Thomas el suposa (erròniament) cap d'una esquadrilla de caces italians i Bernanos li asigna, fins i tot, funcions policials.

"En realidad todo parece indicar que Bonacorsi no fue más que un fanático jefe de milicias, pero es un hecho cierto que intervino en alguna de las reuniones de importancia— celebradas en momentos cruciales por las autoridades de la isla" (Alcofar Nassaes, "Los legionarios italianos en la guerra civil española" pàg. 35.

Aquest mateix autor ens diu: "El desembarco en Mallorca fue una operación misteriosa que no se sabe quién decidió, del mismo modo que tampoco se sabe quién fue el que dictó la orden de embarque. Muchos autores suponen que el abandono fue inspirado por Don Indalecio Prieto, suposición en la que no està de acuerdo Azaña. Realmente cuando se inició la operación aquellos millares de milicianos podían haber tenido un empleo más racional en otros teatros de más importancia, pero ya en setiembre ambos contendientes estaban empezando a pensar que la guerra no iba a ser tan corta como hasta entonces habían supuesto y podía comprenderse el papel importante que iba a representar la ayuda italiana. Por esto la renuncia republicana a combatir en Mallorca, cuando lo más difícil estaba hecho y cuando empleando con decisión su marina y su aviación podía permitirles alcanzar el éxito, es difícil de comprender. De haber conseguido Mallorca, les hubiera sido mucho más difícil a los cruceros nacionales navegar por el Mediterráneo e igualmente se hubiera dificultado mucho el transporte del material de guerra italiano. Hasta la zona nacional, en tanto que los transportes desde Rusia hubieran tenido mucha menor oposición. Para una guerra larga la posesión de Mallorca era fundamental" *Alcofar Nassaes* op. cit. pàg. 36.

"El 7 de setembre arribava el vapor *Nereide* cap a la una del migdia i descarregant 360 tones de material de guerra cap a les 9 del vespre. Aquest material de guerra consistia en: sis avions trimotors, tres hidros de caça, tres hidros de bombardeig, 8 ametralladores antiaeris, 250 bidons de gasolina per avió, canons antiaeris i granades de mà.

Per la seva part, la meva amiga i col·lega Camil·la Blanes i Sureda diu: "Albert Bayò (capità) organitzà des de Barcelona una expedició de conquesta de les Balears" Conquistaren fàcilment l'illa de Formentera (7 agost) Eivissa (9 agost) i després es dirigiren a Menorca (fidel a la República) per planificar el desembarcament a Mallorca. El 16 d'agost desembarcaren davant Porto Cristo i la lluita va durar 20 dies. El 4 de setembre, Bayo i el seu exercit, per ordre del govern de Madrid, retornaren a la Península" (Història de Mallorca, Volum II, 1982 Ed. Moll, El segle XX.

"La Falange anà estenent el seu poder fins a l'extrem d'exercir el control de l'ordre públic a gran part dels municipis. La represiò fou molt rigurosa fins a l'abril de 1937" (pàg. 310).

"Els italians (per ordre de Mussolini i amb l'aprovació de Hitler) arribaren a Mallorca. A l'agost del 36 arribà el *conte Rossi* que ben aviat esdevingué un personatge popular a l'illa. Desenvolupà una forta campanya pro-feixista i anti-comunista a base de molta demagògia i va ser un dels partidaris més ferotges de la repressió. La influència italiana es va fer evident fins i tot amb la idea d'introducció de l'ensenyament de l'italià a les escoles. La pretensió de Rossi era fer-se amb el comandament militar i polític de Mallorca i que la illa esdevingués una *base* italiana, com pretenia el Duce" (pàg. 315/16).

En redactar el seu llibre, *vint anys després*, Vigoleis que no havia pres cap nota, ni duia cap *Diari*, fiant-se sols de la seva memòria i de la de Beatrice, és palés que passa de l'*objectivitat* de l'article a la *poetica creativa* dels records aplicats i es deixà influir per altres autors, especialment per Bernanos, en allò que tocava a l'illa de Mallorca.

Ara sorgeix la segona pregunta: Quin crèdit li podem concedir a Bernanos?

José Luís Alcofar Nassaes¹⁰² comentant el llibre Massot i Muntaner "Georges Bernanos i la guerra civil" (Biblioteca Serrador) 1989¹⁰³ diu: "Leí por primera vez el libro de Bernanos hace cerca de treinta años y, ya entonces, ante lo desorbitado e ilógico de sus denuncias, tuve la sospecha –tal vez demasiado maliciosa– de que intentando tener un éxito editorial para remediar su difícil situación económica, escribió este libro sobre sus recuerdos de la guerra civil española que, poco a poco, fue transformando en una terrible crítica contra los "nacionales" mallorquines.

¹⁰² És el pseudònim de José Luis Infesta Pérez.

¹⁰³ Historia y Vida, nr. 260.

"Me vi obligado a volver a leer el libro hace unos años –en 1970– cuando comencé a acopiar material para escribir mis libros sobre la intervención mussoliniana en España, pero su tono apocalíptico –eso que algunos han dado en llamar "la gran indignación de Bernanos"– sus incoherencias, sus denuncias sin aportar la menor documentación y, sobre todo, lo desmesurado de sus larguísimos párrafos, transformó la lectura en un verdadero suplicio. Por todo ello, aunque esto no quiere decir que no acepte la existencia de una dura represión en Mallorca aunque, sin la menor duda, no fue como nos la cuenta Bernanos, sigo teniendo por válido lo que escribí en uno de mis libros –como aragonés soy tozudo– y que transcribo a continuación: "A partir de unas fuentes siempre inconcretas, con informadores cuyos nombres nunca cita y haciéndose eco de todos los bulos y rumores que llegaban a sus oídos, da algunas opiniones y noticias sobre la represión en Mallorca, ensañándose preferentemente con el clero mallorquín, desde el obispo de Palma hasta el último cura de pueblo y afirma que se cometieron tres mil asesinatos, si bien en un trabajo posterior (Le scandale de la verité) ya eleva la cifra a seis mil campesinos y burgueses asesinados. Southworth "(El mito de la cruzada de Franco) parece quejarse de que algunos escritores españoles no puedan comprender a Bernanos; pero las afirmaciones que hace este autor son tan exageradas y partidistas que hacen perder toda verosimilitud a su relato. Indudablemente en Mallorca no se prohibió llevar luto, ni se castigó a ningún tendero con la pena de muerte por no abrir su tienda, ni los niños de la Organización Juvenil se dedicaban a aporrear a los ancianos, ni las Jóvenes de Acción Católica delataban a los obreros, ni se fusiló a cien hombres en una pequeña aldea, ni los niños de 17 años fusilaban a los viejos delante de sus piadosas mamás..."¹⁰⁴.

"Creemos sinceramente que la represión fue muy inferior a la que señala y que el día que se investiguen los registros civiles, que según Bernanos llevaban los alcaldes con gran cuidado, se comprobará, posiblemente, que la mortalidad de 1936 no fue muy superior a la de 1935 y quedaran en entredicho la mayoría de las afirmaciones de este desafiante y exaltado autor. Su obra fue muy explotada por la propaganda, ya que se trataba de un autor católico, pero personalmente sé de la desilusión de un turista argentino que quiso encontrar, en 1950, en la isla, a algunos de *los millares* de viudas de Bernanos"¹⁰⁵.

Potser com ens diu Massot¹⁰⁶ "No cal entendre l'obra de Bernanos com un llibre d'història! Podriem dir el mateix de l'Illa d'en Vigoleis. Cap dels dos han de ser entesos, ni poc ni molt, ni com una novel·la ni, tampoc, com un reportatge neutre i periodísticament objectiu de la situació de l'Espanya de la preguerra i esclat de la guerra civil.

¹⁰⁴ Història y Vida.

¹⁰⁵ "Los legionarios italianos en la guerra civil española" –del mateix autor–, Editorial Dopesa, Barcelona 1972 - pàgs 37.

¹⁰⁶ Introducció Cimitières, Ed. Curial, 1981.

El llibre de Bernanos cal entendre'l com un pamflet polític adreçat als francesos, perquè no es deixin enredar. Pel de Vigoleis, com una literalització de les crueltats feixistes i nazis. Els efectes –primer– del nacional socialisme damunt l'illa de Mallorca, en els relata no pas l'autor Albert Vigoleis Thelen, sinó el seu heroi Vigoleis –que *no* hem de confondre amb l'altre Vigoleis. Així utilitza el seu sòsies com un medi de visualitzar la història contemporània; així ell confronta les seves vivències personals amb els esdeveniments de rang mundial, que acaba condicionant una evident minva de la importància d'allò històric...

Així doncs Vigoleis ens fa la impressió de no ser sinó un element que s'oposa a qualsevol manifestació de poder, tan hi fa el nom de la direcció política al servei de la qual ha de ser conquerit el món. Ell pren els deures de l'individu molt seriosament. El principi de l'autoresponsabilitat es allò decisiu per ell, mentre que per altres no és, potser, l'ingrés en un partit polític. La darrera possibilitat per Vigoleis no és cap altra cosa sinó l'institucionalització i la burocratització de la llibertat...

Però com diu l'insigne investigador mallorquí i amic, Massot i Muntaner, cal potser arribar a la conclusió que, en línies generals Bernanos tenia raó quan es dolia de la repressió indiscriminada duta a terme a l'illa, i de la passivitat demostrada per tant homes d'església, davant uns fets que eren públics i notoris...

Mai no sabrem si Vigoleis va aprofitar Bernanos adonant-se de les seves exageracions que ell parodia –alguna que altra vegada– al temps que ens oferia les experiències que es veien i interpretaven des de molt diversos punts d'observació. Així pretén la peotització i la ficcionalització de la realitat; és a dir, la conservació de la llibertat que rau dins la poesia.

Com dirà Vigoleis: 'A l'illa de Mallorca aquest genocidi succeïa en nom de l'Immaculada Concepció de Maria i del Sagrat Cor de Jesús. A l'altra banda, la dels anomenats "rojos", s'assassinava en nom de la llibertat, l'igualtat i la germanor. I tots ho feien en nom de la pàtria' (Illa, pàg. 700).

"D'això es tracta; que noltros en nom d'aquells anònims fecim allò que fem i amb això hem fet allò que calia".

Una vegada el cònsol alemany li hagi lliurat aquella carta personal seva, li dirà Vigoleis: "Herr Dede, no tinc el més mínim motiu que em forci a fer-li a vostè cap favor. Vostè no és sinó un miserable, a causa del qual deixem l'illa com si fossim captaires" [...] "Amb aquesta carta seva, com a cònsol alemany, tinc la seva vida a les meves mans. Una senya meva i seria vostè afusellat d'acord amb la llei marcial; això ho sap vostè millor que jo. Aquí no fan cap mena d'escarafalls, malgrat que vostè refussi categòricament reconèixer les atrocitats que es cometen. Però, no tingui cap por; no penso denunciar-lo. La satisfacció moral de que vostè, membre del Partit i cònsol del seu Führer, no es refia d'aquell individu fastigós que es troba davall el banderí assassí, m'és molt més valuosa que" totes aquelles pertinences que hem hagut d'abandonar aquí per culpa seva. Vostè té molta més confiança en un enemic del seu moviment, a qui ha sabut valorar com a ésser humà. Això

és una cosa molt esperançadora per noltros, els encaçats. Li ho agraeixo molt" (*Illa*, pàg. 726)

Encara que potser allò que ambdós –Bernanos i Vigoleis– pretenen posar en evidència, és també que la major desgràcia de les revolucions "*no consisteix en matar molt, ans en matar estúpidament*" (en frase del mateix Bernanos) o fins i tot com exposa a un altre lloc del seu llibre que "*la pietat no existeix en la guerra civil, com tampoc no existeix la justícia...*"

En el cas més concret del nostre amic Vigoleis Thelen es tractava, més, de allò que ell anomena *l'aplicació dels seus records* i com proposa el mateix autor, *en cas de ducte, havia de decidir la veritat...*

Com diu Massot i Muntaner al seu llibre sobre els escriptors estrangers i la guerra civil a Mallorca: "*Die Insel des zweiten Gesichts* és una peça que cal no continuar oblidant en la bibliografia sobre la guerra civil i més en concret sobre la situació dels estrangers que foren sospresos a Mallorca pel seu esclat inesperat¹⁰⁷.

¹⁰⁷Capítol III: "Albert Vigoleis Thelen i l'altra cara de Mallorca".

II CONGRÉS

EL NOSTRE PATRIMONI CULTURAL:
LA DEFENSA DELS FONS BIBLIOGRÀFIC,
DOCUMENTAL I GRÀFIC



ACTE INAUGURAL

Parlament del Sr. Joan Mas i vives
Bibliotecari de la Soc. Arq. Lul·liana a la Sala Monti
Sion de la Biblioteca Pública de Malorca

Magífiques autoritats
Sres. i Srs.

No voldria fer crítica artística a l'hora d'inaugurar aquest Congrés que organitza la SAL "En defensa dels fons bibliogràfic, documental i gràfic" però no em sé estar de referir-me a l'al·legoria que em suggereix l'escultura de Ben Jakober que ha servit per il·lustrar-ne el cartell. Una llibreria on el paper s'ha fet pedra i la pedra ha volgut preservar per sempre més alguns noms essencials de la nostra història com a poble. No hem de discutir ara si la tria d'aquests noms és prou encertada, perquè el que ens interessa és la concepció de l'obra. En efecte, fóra un bell objectiu el de poder vèncer totes les inclemències que assetgen els documents, els llibres, els gravats, les fotografies, i els films que configuren una part important del nostre passat i del nostre present cultural. La fragilitat, però, dels materials que donen suport a aquests "monuments", deixau-m'ho dir entre cometes, és lluny de poder-se comparar a la solidesa de la pedra i, encara que la pogués obtenir, aquesta solidesa no seria garantia de la seva preservació. Cal, per tant, que tots hi posem el nostre esforç i la nostra diligència, perquè és l'única manera de lluitar contra la seva desaparició sistemàtica. Segurament mai no podrem evitar que adesiara alguna engruna de la nostra identitat sens perdi per no haver sabut guardar en el moment oportú i en el lloc adient un document; però, si hi estem vigilants, potser aconseguirem que mai no sens perdi del tot el rastre de les generacions que ens han precedit i que deixem el nostre tan més ben marcat com puguem a les que ens han de seguir. Fóra també aquest un bell objectiu, i potser més d'acord amb les nostres possibilitats humanes.

Els que, per les raons que siguin, ens les hem hagudes sovint amb arxius privats o públics no catalogats o del tot inexplorats sabem els entrebancs que això comporta per a qualsevol investigació. No hi ha res més informe que un munt de papers amuntegats i envoltats d'andròmines. També sabem com és de fàcil passar d'aquest estat informe al de simple deixalla de femater. La història ens en dóna múltiples exemples. No em referiré a casos recents, perquè no es tracta ara de ferir susceptibilitats i qualsevol època és, dissortadament, generosa en aquest sentit. Així, on són els materials literaris reunits al segle XIX per homes com Jaume Antoni Prohens o Jeroni Rosselló

i Ribera. Aquest darrer llegà al seu fons lul·lià a la SAL, però això només era una part mínima de la seva biblioteca que, entre altres coses, contenia molts dels manuscrits que havia utilitzat en les seves múltiples antologies de la producció literària mallorquina, també perdudes. L'extensió de l'inventari que ell mateix degué revisar per a la *Biblioteca de escritores baleares*, de Joaquim Maria Bover, i la parquedat del que ens ha arribat és d'un contrast esgarriós. Doncs bé, si hem de creure el que en deia mossèn Antoni Pons, aquests materials foren venuts, després del traspàs de l'erudit poeta, per una criada seva a un pedacer. No m'interessa ara d'aclarir la veracitat d'aquesta anècdota, sinó d'exculpar ràpidament la criada i el pedacer i mostrar que si es perderen aquells, tal vegada valuosíssims, documents no va esser per la malícia de cap d'aquestes persones, criatures innocents, sinó per la ineficàcia o, i això és més greu, la insensibilitat de la gestió cultural pública que ho va fer possible. És clar que aquesta gestió no és més que el reflex de la societat en què es desenrotlla i que només serà mínimament expeditiva, i cal que ho sigui molt, en la mesura que el context social li ho demani i li ho exigeixi. És aquest el sentit d'unes jornades com les que ara ens reuneixen: el de voler contribuir a crear unes expectatives més favorables per a la preservació del nostre patrimoni escrit i gràfic.

L'exemple que he posat no és únic ni especialment singular. Hauríem de referir-nos també als estralls de l'especulació a l'hora de dispersar conjunts bibliogràfics importants. Sense moure'ns del segle XIX pens en les extenses i selectes biblioteques del marquès de la Romana, i del bibliòfil Miquel Capdebou i Capó. Totes dues foren malvenudes fora de Mallorca i només una part del conjunt va anar a raure a la *Biblioteca Nacional* de Madrid. En un principi, la de Miquel Capdebou havia de passar, per llegat testamentari, precisament a la Biblioteca que avui ens dona acollida, però un canvi de darrera hora ho va impossibilitar i altre cop es varen malmetre els esforços de tants d'anys de recopilació.

Però tampoc no voldria que aquestes modestes paraules d'obertura del Congrés deixassin un excessiu mal gust a la boca de la nostra sensibilitat bibliòfila. Per això, tampoc no em sé estar de referir-me a exemples inversos, és a dir, al de valuoses troballes que han fet possible la recuperació de còdexs importants, abans desconeguts o il·localitzables. En aquests casos, puc imaginar-me, mig delerós d'enveja, l'immens plaer que degueren sentir al seu moment els qui els protagonitzaren. Sense sortir-nos d'homes relacionats molt de prop amb la SAL, i tot demanant excuses per la deformació que ja haureu advertit en aquestes ratlles provocada per la meva dedicació a la història literària, voldria rememorar aquell dia imprecís del març de 1887 en què Gabriel Llabrés i Quintana va localitzar en un arxiu parroquial del centre de Mallorca, potser el de Búger, el manuscrit de les *Consuetes Mallorquines*, el més important conjunt de teatre català religiós de tradició medieval; o aquell altre de l'abril de 1902 en què Estanislau de K. Aguiló, un dels presidents més carismàtics de l'entitat, va recuperar a un "dipòsit ple de pols i papers vells", segons les seves paraules, el manuscrit avui conegut com *Cançoners Aguiló*,

de finals del segle XIV o començaments del XV, essencial per a conèixer els gèneres narratius catalano-provençals escrits amb noves rimades. El primer d'aquests manuscrits avui és a la Biblioteca de Catalunya, i l'altre, acuradament restaurat, el guarda la SAL. Tots dos tenen molts de fragments amb mal estat a causa de la humitat i la mala qualitat de la tinta, i això ens permet d'afirmar que Llabrés i Aguiló impediren potser la seva pèrdua definitiva. Voldríem que fets com aquests s'haguessin produït amb més freqüència. També voldríem, però, que arribàs un moment, utòpic si voleu, en què ja no fos possible que es produïssen. Seria que tots els racons del nostre patrimoni documental haurien estat inventariats i descrits, en definitiva, coneguts i a l'abast de qualsevol estudiós. A les acaballes del segle XX, en un moment en què els avanços tècnics ens sorprenen a cada moment, això no hauria d'esser impossible. Sabem, però, que no és una tasca senzilla, perquè hi ha implicats interessos molt diversos, i que, en qualsevol cas, és una tasca d'una gran complexitat que només hem encetat. És, però, també una tasca que no es pot deixar de banda, que no es pot ajornar sovint, si no la fem quan cal, ja no la podem fer mai més.

Per reflexionar sobre totes aquestes qüestions i sobre moltes d'altres que, de segur, se suscitaran en aquests tres dies de sessions, hem convidat a un petit nombre d'experts perquè ajudassin a centrar cada un dels aspectes que la problemàtica presenta. Tanmateix el més positiu ha estat l'acollida que el Congrés ha tingut en general i que s'ha traduït en les nombroses comunicacions presentades. Moltes d'aquestes comunicacions són signades per joves professionals de l'arxivística i la biblioteconomia que treballen a Mallorca. És això el que ens permet d'esser optimistes. Tancam, per tant, aquesta presentació amb el nostre agraïment sincer a totes aquestes persones i amb el desig que l'esforç de tots plegats sigui molt profitós per a la preservació dels nostres documents.

Moltes gràcies.

Parlament del Sr. Antoni Mut Calafell director de l'Arxiu del Regne de Mallorca amb motiu de la inauguració del Congrés.

Reflexions sobre la defensa dels fons bibliogràfic, documental i gràfic del patrimoni cultural de les Illes Balears

La Societat Arqueològica Lul·liana –s'Arqueològica, simplement, en el nostre llenguatge familiar, quotidià– en compliment de renovats preceptes estatutaris ha organitzat el present II Congrés sobre un tema apressant del nostre entorn o patrimoni cultural, una preocupació estretament lligada als orígens i fundació de l'entitat i una constant en les seves actuacions, tal com exposà detalladament el President Miquel Duran a l'acte inaugural del I d'aquests Congressos el febrer de 1990.

Voler copsar d'una sola vegada les nombroses facetes que comporta aquest ric Patrimoni històric fóra una tasca excessiva i podria conduir a resultats massa generals o esvaïts i, per conseqüent, abocats intrínsecament a la inoperància.

L'antiga màxima de dividir per a vèncer és també vàlida en el nostre cas.

Per aquest motiu, si el Congrés de fa dos anys girà entorn de la *base jurídica per a la defensa del Patrimoni cultural a la Comunitat Autònoma de les Balears*, i s'estengué així mateix en consideracions sobre el Patrimoni arquitectònic, toponímic i sobre el medi natural, treballs que foren recollits a un número monogràfic del seu ja secular *Bolletí*, enguany la matèria d'anàlisi enfoca *la defensa dels fons bibliogràfic, documental i gràfic*, tres aspectes més del Patrimoni en la seva globalitat.

En aquesta presentació ens cenyirem habitualment a les definicions i esquemes establerts per la Llei 16/1985, de 25 de juny, del Patrimoni Històric Espanyol en tractar dels respectius camps del Patrimoni, així com dels Arxius, Biblioteques i Museus –una Llei que té gran transcendència–, però abans permeteu-me unes divagacions personals sobre el valor d'algun dels termes que manejarem al llarg de l'exposició.

De sempre he considerat que el vocable *document* pot entranyar un sentit molt extens o general. *Documentum* té arrels comunes amb el verb *docere* que significa mostrar, enunciar, ensenyar o, per emprar una expressió d'actualitat, informar, proporcionar informació.

Segons aquesta interpretació, document *lato sensu* és tot allò que en si mateix porta una càrrega informativa sobre qualsevol fet, del qual n'és testimoni. I per això serveix a la Història.

En conseqüència seria perfectament acceptable parlar de documents etnològics, arqueològics, heràldics, administratius, literaris, gràfics, sonors, etc... i fins i tot vivents.

La circumstància que per raons metodològiques uns o altres es reuneixin i utilitzin científicament a Centres distints, com els Museus, les Biblioteques, els Arxius, les Filmoteques o les Fonoteques, no altera al meu entendre el concepte bàsic de document.

En realitat els límits entre aquestes classes d'establiments no són completament estancs i per aquest motiu certs objectes es poden trobar indistintament a un o a altre d'ells. Així no estranya que un gravat es conservi a un Museu, a un Arxiu o bé a una Biblioteca; que determinats manuscrits o impressos, com una Crònica o uns Butlletins Oficials, figurin igualment a una Biblioteca o a un Arxiu; o que el discurs d'un polític o un debat parlamentari enregistrats en cinta magnetofònica tenguin cabuda a una Fonoteca, a una Biblioteca o a un Arxiu històric, per no citar més que uns exemples.

Per altra part un mot clau presideix tots els altres dins l'enunciat del Congrés, el de defensa.

Defensa és antònim d'atac. Es defensa allò que és vol preservar de ser destruït per tal de fer-lo perdurar.

El prospecte de convocatòria del Congrés difós per la Societat Arqueològica Lul·liana posa de relleu que *és urgent de fer prendre consciència a la població en general de la importància d'aquest Patrimoni i, a la vegada, dels perills que corre. Tota la nostra coneixença del passat en deriva i, per això, només en tant que el conservem, podrem conservar la nostra identitat. Per contra no podem oblidar més la descurança amb que sovint és tractat ni les escasses mesures de protecció que sobre ell s'exerceixen.*

Es troba realment en perill el Patrimoni bibliogràfic, documental i gràfic de les nostres Illes?

Per no estendre en excés aquestes notes, que seran sens dubte àmpliament perfeccionades per les corresponents Ponències en cada una d'aquestes matèries, voldria orientar la meua intervenció cap a uns suggeriments que serveixin per suscitar una reflexió comuna i inclusivament el debat, començant per tractar més particularment dels fons documentals, segurament influït per motius de deformació professional i per esser un camp on me puc explicar amb més coneixement de causa.

EL FONS O PATRIMONI DOCUMENTAL

No és el meu ànim d'entenebrir desorbitadament el panorama que ofereix a l'actualitat el Patrimoni documental a les Balears, car pecariem d'injusts si no reconeguéssim realitzacions i avanços netament positius i encoratjadors, en part heretats i en part consecucions recents, tal com l'existència d'importants Arxius històrics, en plural, els quals han vist incrementats pau-

latinament els seus fons, serveis i recursos, la d'alguns Arxius centrals o generals a determinades dependències de l'Administració que apart de la documentació denominada administrativa en guarden igualment d'interès històric, la política d'organització o reorganització d'altres Arxius, i més particularment d'Arxius municipals, etc..., però així i tot voldriem fixar la nostra atenció més aviat sobre els aspectes negatius que graviten des de fa temps sobre el Patrimoni documental illenc i encara no han trobat els remeis pertinents, car és precisament aquí on més s'ha d'aplicar la tàctica defensiva de neutralitzar els perills.

Les agressions al nostre Patrimoni documental llamentablement no tenen una circumscripció temporal ni unes causes úniques. Arranquen de centúries anteriors i s'estenen fins al present i en elles han intervingut tiris i troians, tot s'ha de dir, objectivament parlant.

Unes simples mostres permetran recolzar aquesta tesi, tant en relació a la documentació pública, com a la no oficial.

Per no remontar-me més que de passada a pèrdues que mai han estat prou aclarides, com la de l'Arxiu de la Cancelleria reial de Mallorca –paral·lel durant el període de la nostra dinastia privativa dels famosos registres de l'Arxiu de la Corona d'Aragó–, voldria rememorar un diumenge d'octubre de 1585, quan els *patres patriae* del Regne mallorquí reunits en Gran i General Consell deliberaven preocupats perquè, i cit, *per negligentia y no haver-hi qui y tenga compte, se perden moltes scriptures, libres y actes en gran dany y perjuy d'esta Universitat, y.s deven de tenir noticia de les franqueses, privilegis, bons usos y altres concernents al be publich de aquest Regne* i, per evitar el tort, proposaren *fer un Arxiu gran, ahont stiguessen recondits y guardats tots los actes, libres y altres scriptures de la Universitat* i encomenar-lo a les atencions de l'*offici de Arxiver* (ARM: *Libre de determinacions del Consell General de la Universitat y Regne de Mallorca...*, AGC, 43, f. 39).

Observem la importància atribuïda pels prohoms i consellers mallorquins a la disminució del patrimoni documental, objecte de l'alarma, i a la necessitat d'anomenar un responsable seu de cara a la bona gestió dels afers públics, motiu fonamental de la creació o existència de l'Arxiu, car estam encara molt lluny de l'obertura d'aquests dipòsits a la investigació històrica, una actitud que no es produirà decididament fins el segle XIX, com sabem.

Ara bé, si en aquest cas es tractava de cercar solucions a mals ostensibles i reconeguts des de la pròpia institució, en altres ocasions les malifetes causades al Patrimoni documental han estat calculadament provocades també per la pròpia Administració: així la venda efectuada l'any 1858 de les causes criminals de la Reial Audiència com a paper vell, a 8 reials l'arrova, i no és l'única vegada ni de molt que documentació semblant s'ha fet desaparèixer premeditada i irreversiblement. És clar que no sempre tenim notícia documentada d'eliminacions similars, però en sofrim les conseqüències: de l'Arxiu dels antics Veguers, una institució judicial de primera categoria d'antes del Decret de Nova Planta, per exemple, no en queda pràcticament res. I podriem parlar de desaparicions molt més recents efectuades en base al contingut intrínsec dels documents.

Altres incursions contra el Patrimoni no són d'ordre intern, des de la mateixa Administració, intencionadament o més aviat per no saber apreciar que els documents més enllà del seu valor de gestió, que caduca, tenen el de prova o testimoniança històrica. Vénen des de fora. En són demostratius els saquejos de documentació causats pels atacs turcs a Menorca el segle XVI, que motivaren el conegut èxode del *Llibre vermell* de Ciutadella, o molt més aprop de nosaltres els assalts populars als Arxius de la Inquisició a Palma l'any 1820 amb motiu de l'abolició del Tribunal del Sant Ofici –i ja s'havia tengut intenció de pegar-hi foc a la darrerria de 1521 en temps de les Germanies– o als Arxius municipals d'Andratx, Santanyí i Porreres el 1868 arran del destronament d'Isabel II. Explicacions de fets com aquests són fàcils de col·legir.

Accions radicals com les esmentades no han estat per desgràcia l'única causa de la minva del Patrimoni arxivístic a les Balears. Documentació pública o privada, generada aquí i que trobaria el seu sentit més normal de conservar-se igualment al lloc originari, per unes raons o altres no ha quedat a la terra i ara rau lluny de la llar. Els documents conventuals més antics incautats quan la desamortització eclesiàstica, els del Reial Patrimoni del segle XIX o part de l'Arxiu d'una família tant representativa com la dels Comtes d'Aiamans no són més entre nosaltres.

Per altra banda existeixen indicis fonamentats o inclusivament informació fidedigna de que documentació indiscutiblement pública que al seu temps formava part del respectiu Arxiu institucional figura actualment integrada en Arxius privats, desmembrada del nucli d'origen. Sens dubte s'haurien de cercar explicacions puntuals a cada una de les situacions així creades, que no tenen per qué esser forçosament obscures, ni es limiten sovint a un o dos volums o a mitja dotzena de pergamins, sense llevar importància al fet, sinó a fons de certa envergadura que, al meu entendre, haurien d'esser reintegrats a l'Arxiu primigeni, d'on no haurien d'haver sortit.

Per posar un exemple hipotètic, si de la sèrie completa de *Llibres d'actes del Gran i General Consell*, composta inicialment per 100 volums, en resten 99 al seu Arxiu natural i l'únic que falta és en mans estranyes, aquest tom hauria de ser recuperat per a l'Administració productora mitjançant solucions apropiades. Amb més motiu quan es tracta de fons certament més quantiosos.

Ocasionalment cal imputar les disminucions del Patrimoni a accidents catastròfics, que poden tenir resultats autènticament desastrosos si no es preveuen o si no s'aconsegueixen controlar una volta desencadenats.

Per tornar a un dels casos recordats fa uns moments, el de la creació de l'Arxiu de la Universitat de la Ciutat i Regne de Mallorca a la fi del segle XVI, el qual durant més de tres cents anys es guardà a l'Ajuntament de Palma, no podem deixar d'evocar l'incendi que s'hi declarà la vesprada del 28 de febrer de 1894, el qual amenaçà seriosament la pervivència dels tresors documentals allà reunits segle rera segle. Per fortuna lograren esser evacuats i varen romandre aquella nit a la intempèrie, acaramullats en terra i custo-

diats per la Guàrdia Civil, abans de poder-se retirar el dia següent en previsió d'eventuals plujes. Cal repetir aquí la descripció feta per l'Arxiver don Pere Antoni Sancho i Vicens tal com consta a la *Memoria descriptiva del Archivo Histórico de Mallorca* que publicà anys més tard, el 1916: *Tan luego como oyeron los toques de alarma de la campana d'en Figuera, que es la del reloj del Municipio, acudieron a salvar el Establecimiento todos los individuos del Cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos aquí residentes, muchos de los miembros de la benemérita Sociedad Arqueológica Luliana, militares y otras personas amantes de los estudios históricos. Bajóse por una ventana de la dependencia que daba a la parte posterior del edificio, en que había un patio o jardincillo, el códice de Romeo des Poal titulado "Franquesiae a Regibus Majoricarum concessae", verdadera joya artística, atándolo con cuerdas y depositándolo durante aquella aciaga noche en el domicilio de un señor Concejal que allí cerca vivía.*

No sempre els sinistres acaben amb uns resultats tan sortosos.

Tampoc s'han d'oblidar causes més freqüents i massa habituals, però no gens inòcues pel Patrimoni documental, com les inadequades condicions dels locals on s'acumulen els papers a voltes durant llargs períodes de temps, mal col·locats, patint humitat i pols o els efectes nocius dels insectes i microorganismes que hi proliferen afavorits per aquestes o altres circumstàncies adverses, sense ocultar els riscos ocasionats per una incorrecta o excessiva manipulació dels documents, als que ens referirem més envant.

¿I qui no ha sentit contar qualche vegada històries com la del salvament per pura casualitat i *in extremis* d'una autèntica joia documental, com la d'un *Llibre de franqueses i privilegis* del segle XIV que un pedacer estava utilitzant per fer cartutxos de moneda menuda i que fou rescatat pel senyor Miquel Arbona Oliver devers l'any 1937 i donà, ja mutilat, a l'Arxiu del Regne de Mallorca?. ¿Quants de documents importants no s'hauran perdut en circumstàncies més o manco semblants?.

I podríem continuar la relació de fets semblants i aplicar-la sovint a tota classe d'Arxius i no just als que depenen de l'Administració pública, però aquestes pinzellades són suficients per a la nostra argumentació.

Intentem ara a apropar-nos a la situació legal i real del Patrimoni arxivístic a Balears en aquesta dècada final del segle XX, prenent les disposicions vigents com a punt de referència per tal d'observar quines són les més notòries i la manera en que s'acompleixen o no.

El concepte de document, segons la Llei de Patrimoni Històric Espanyol, article 49, abasta *tota expressió en llenguatge natural o convencional i qualsevol altra expressió gràfica, sonora o en imatge, recollides sobre qualsevol tipus de suport material, inclusivament els suports informàtics, amb exclusió dels exemplars no originals d'edicions.*

Complementàriament estipula que són part constitutiva del Patrimoni *els documents de qualsevol època generats, conservats o reunits en l'exercici de les seves funcions per qualsevol organisme o entitat de caràcter públic, per les persones jurídiques en el capital de les quals participi majoritàriament*

l'Estat o altres entitats públiques, i per les persones privades, físiques o jurídiques, gestores de serveis públics en allò relacionat amb la gestió dels sobredits servicis. Com es veu, en el cas específic de la documentació pública no existeixen terminis exclusius i qualsevol document es considerat Patrimoni des de la seva creació. Per conseqüent, sols es pot eliminar sota les condicions expressades per la pròpia Llei.

Formen igualment part del Patrimoni documental –continua manifestant l'esmentada norma– els documents amb una antiguitat superior als 40 anys, generats, conservats o reunits en l'exercici de les seves activitats per les entitats i associacions de caràcter polític, sindical o religiós i per les entitats, fundacions i associacions culturals i educatives de caràcter privat.

Integren així mateix el Patrimoni documental els documents d'una antiguitat superior als 100 anys generats, conservats o reunits per qualsevols altres entitats particulars o persones físiques.

Per concloure és determina que *l'Administració de l'Estat podrà declarar constitutius del Patrimoni documental aquells documents que, sense atendre l'antiguitat indicada, mereixin aquesta consideració.*

Segons es desprèn, aquesta ampla concepció de Patrimoni documental contempla no solament la documentació de caràcter públic, sinó també la d'índole particular, establint importants precisions i innovacions al respecte.

Ara bé, quin és l'estat general del Patrimoni documental així definit a la nostra Comunitat Autònoma?

Com una primera observació podríem destacar la seva *magnitud i dispersió*.

Recordem que són nombroses les dependències oficials existents, unes representatives de l'Administració Central de l'Estat i altres pròpies de la Comunitat Autònoma a diferents nivells: Govern, Consells Insulars, Administració municipal. No crec necessari haver d'enumerar en detall tots i cada un dels seus organismes, per altra part prou coneguts, un repertori que esdevendria llarg i feixuc.

Respecte als Arxius que no pertanyen a l'Administració pròpiament, facem memòria resumida, per tal d'exemplificar-los representativament, dels de l'Església Catòlica, tan antics i abundosos; dels de les agrupacions polítiques i sindicals; dels de certes entitats educatives o bé de caràcter científico-cultural, com és la pròpia Societat Arqueològica Lul·liana; de Col·le-gis professionals com els dels metges, arquitectes o advocats; de Cambres Oficials; de múltiples empreses: impremtes i mitjans de comunicació –periòdics, radio i televisió–, bancàries, transports per terra, aire i mar, les derivades de determinats rams de la indústria i serveis; alguns Centres de salut; els de Societats orientades a l'esplai des del cinema als esports; els Arxius d'importants i a voltes centenàries famílies de Ciutat i de la part forana o els personals d'escriptors, artistes, genealogistes, destacats polítics, militars o representants de professions tècniques, humanístiques o de qualsevol índole, etc..., que han desenrotllat les seves activitats entre nosaltres encara que no sempre sien nadius d'aquesta terra, sense excloure la docu-

mentació que passa pels establiments dedicats a la seva compra-venda. I no vull allargar més aquesta somera relació.

El volum i l'extensa repartició física del nostre Patrimoni documental *difículten sens dubte el seu coneixement i control*. De fet no en tenim encara un Cens global com ja posseeixen altres Comunitats Autònomes, maldament sien quasi tots incomplets –hem de ser realistes i no deixar-nos enlluernar–, si bé el 1990 la Conselleria de Cultura, Educació i Esports encarregà la confecció d'un estudi per tal de perfilar la situació i problemàtica dels Arxius de les Illes, els resultats del qual no s'han fet públics, que jo sàpiga.

El que sí ens consta és que l'equip que ha dut a terme aquest treball ha trobat no poques dificultats a l'hora d'efectuar-lo degut a la desigual col·laboració rebuda tant de part d'organismes públics com d'entitats i persones particulars, poc propensos uns a donar detalls que podrien revelar l'abandó en que tenen els seus documents o per considerar-ho els altres una intrusió dins la seva intimitat. Si s'aconseguessin superar aquests tipus d'obstacles, la confecció d'un Cens el més exhaustiu possible, amb dades a nivell de sèries documentals o d'Inventari, seria un punt de partida essencial per a valorar quantitativa i qualitativament aquest Patrimoni documental. I facilitaria segurament les tasques de control i de prevenció sobre les alteracions que pugui experimentar des d'eventuals eliminacions fins a canvis de titularitat d'aquells béns que per la seva natura han d'estar inclosos dins algun dels registres administratius prevists a la Llei de Patrimoni Històric Espanyol, passant per la mancança de condicions de conservació i servici d'aquells Arxius on són exigibles per a posar en pràctica determinats preceptes constitucionals, com explicarem.

Una circumstància significativa que incideix molt negativament sobre la conservació del Patrimoni documental és l'*escassa concienciació del seu valor*, no just per part d'autoritats i funcionaris que tenen el deure imperatiu de garantir el seu manteniment, sinó també entre amples estrats de la societat, amb les salvetats que es pertany respecte a uns o a altres quan es fan afirmacions generalitzades com aquesta.

I no per manca d'una normativa d'obligada observància, entre la qual per no ésser exhaustiu només citaré el *Codi Penal* vigent, article 364, que especifica sancions contra els funcionaris que sostreguin, destrueixen o ocultin documents que tenen confiats en raó del seu càrrec; el Decret de 8 de maig de 1969 de creació de l'Arxiu General de l'Administració Civil de l'Estat, ubicat a Alcalà d'Henares, on es disposa que la documentació de les Delegacions Provincials i altres organismes oficials s'ha de remetre al pertinent Arxiu Històric Provincial en complir-se 15 anys del seu ingrés en el respectiu Arxiu central –un Arxiu que lògicament hauria d'instal·lar-se a totes les dependències corresponents–, o bé la més recent i completa de les Lleis al respecte, la de Patrimoni Històric Espanyol de 1985 que, com s'ha indicat, precisa no sols les obligacions envers el Patrimoni documental que corresponen a l'Administració Pública, sinó també a la resta del cos social, arreu de la nació.

L'incompliment no gens excepcional de dites normes ha produït efectes deplorables sobre aquest Patrimoni i continuarà causant-ne mentres no en prenguin consciència tots els afectats, a qualsevol nivell, i es facin respectar d'una manera taxativa.

Alguns dels resultats negatius provocats per la inobservància massa habitual d'aquesta normativa tenen una explicació clara, n'estic convençut: no existiran mai Arxius, sinó acumulacions de papers cada volta més voluminoses i destorbants —i aquesta és altra de les causes que indueixen a la seva supressió—, si no es confien a autèntics professionals de la documentació, a Arxivers qualificats, sensibles als perills que l'envolten i amb capacitat d'intervenir en el seu cicle vital des del moment de produir-se fins a la decisió d'expurgar-la o de guardar-la indefinidament. Tampoc existiran Arxius si no es disposa de locals i instal·lacions adequats per a acollir, conservar i difondre els respectius fons documentals.

Els Arxius són part imprescriptible del Patrimoni documental i, si aquest s'ha de defensar, no és per a tenir-lo tancat amb pany i clau, sinó al servei de la pròpia Administració i dels ciutadans, tal com preveuen la Constitució i la Llei de Patrimoni Històric en els articles referits a la consultabilitat dels documents des del període de la seva vida administrativa, mab les excepcions igualment predeterminades de forma expressa, sense oblidar les tasques de projecció educativa i cultural que evidentment han de complir aquests Centres.

Per totes aquestes raons:

- no són acceptables les destruccions de documentació d'interès per a l'Administració, pels administrats o pels estudiosos.

- ni és coherent que l'Administració pública, que ha d'exigir a la resta de la societat el compliment dels seus deures envers el Patrimoni documental, no doni tot l'exemple que pertany en aquestes matèries.

- resulta lamentable que existeixin institucions oficials que, demostrant una estreta mentalitat possessiva, prefeixen tenir la seva documentació totalment desorganitzada, i per tant no utilitzable, abans d'accedir a entregar-la a un Arxiu històric capaç d'ordenar-la i posar-la a l'abast del públic, malgrat no haver de perdre'n forçosament la titularitat, mitjançant depòsit.

- d'igual modo no sembla aconsellable que documentació pública que originalment perteneixia a un mateix fons es trobi fragmentada entre diverses instàncies, situació que dificulta la seva consulta, en lloc d'unificar-la amb criteris de racionalitat.

- no és de rebut que s'inverteixin diners públics en l'organització de fons documentals —és el cas de certs Arxius municipals— i que després de pocs anys tornin a estar desordenats per la incúria dels propis funcionaris que se n'han de servir, sens pensar amb el bé comú i amb els seus successors.

- no és admissible que es confiïn Arxius públics a persones que no tenen una titulació professional demostrada a través de proves de capacitat.

- ni és tolerable que es pugui trobar públicament en venda documentació oficial, i no haver-se pres les corresponents mesures per a inutilitzar-la, en el cas que fos eliminable.

Una observació més, quan encara estam als inicis de la singladura del nou Estat de les Autonomies, amb la finalitat de prevenir d'un perill que pot planar sobre la documentació produïda pels organismes autonòmics, si no es prenen mesures per a preservar tota aquella que, degut als seus valors, s'ha de guardar permanentment: en el cas que sia destruïda, ja no existirà el recurs de poder-la consultar als Arxius madrilenys, com es factible actualment amb fons aniquilats per les pròpies dependències provincials, però que per fortuna no han corregut la mateixa sort al Ministeri corresponent. La seva existència als grans Arxius de l'Administració Central permet suplir ara les llacunes ocasionades en els punts perifèrics, on haurien hagut de tenir més interès que ningú per a conservar-la.

Si ens referim de manera semblant als Arxius privats que formen part d'un Patrimoni documental comú els quals, com hem intentat advertir, són més nombrosos del que en principi es podria creure, hem de repetir l'observació de que falta precisar el seu nombre, ubicació i estat d'organització i conservació, circumstàncies que poden dificultar la consultabilitat d'aquells que han de ser accessibles per imperatiu legal, segons la Llei de Patrimoni Històric Espanyol, article 52. Independentment de respectar en tot moment els legítims interessos dels seus propietaris, consider que els perills més greus que rondegen aquests fons són, apart d'una eventual destrucció igualment motivada en la falta de sensibilitat dels seus possessors envers el valor que representen, la fragmentació d'aquells que orgànicament formen una unitat a resultes de reparticions familiars o de transaccions comercials que poden abocar fins i tot a la seva sortida de la nostra Comunitat cap a altres contrades.

És hora d'intentar conscienciar també als seus titulars de la importància de conservar-los i de mantenir-los complets i units per damunt de consideracions d'ordre hereditari o purament crematístiques, i d'estimular –i existeixen diverses fórmules al respecte: donacions que comporten desgravacions fiscals, dipòsits o compres, i ¿per què no ser més imaginatius encara?– la seva integració voluntària als Arxius històrics, on estar ben organitzats i en condicions de consulta pública, amb les limitacions que els sien aplicables en base al dret a l'honor, a la intimitat personal i familiar i a la pròpia imatge, segons especifiquen les Lleis al respecte.

No és infreqüent que als Arxivers ens arribin notícies sobre compravendes de documentació, per lo comú de fons de caràcter privat, interessant per a l'estudi de múltiples aspectes de la vida o història balear, i fins i tot ofertes directes a uns preus, però, netament exagerats, que denoten l'existència d'un comerç sovint abusiu del Patrimoni documental, que les instàncies públiques en cap cas poder aforir entrant dins aquest joc.

Per sort es poden citar casos, encara excepcionals, de persones i famílies que, plenament conscients del significat dels seus Arxius ancestrals o dels valuosos documents que han aconseguit recollir, els han cedit mitjançant generosa donació o simplement en dipòsit a alguns dels nostres Arxius històrics, inclusivament a qualche Arxiu municipal, per tal de posar-los a disposició dels investigadors, retent d'aquesta manera un servei a la

comunitat on sovint assoliren un paper relevant. Tot un exemple a seguir i a encoratjar, car ens consta que els seus propietaris han actuat amb la intenció de captivar altres voluntats, al temps que han protegit sòlidament de cara a l'avenir el fons documental i el record de la seva nissaga.

Aquí me sent obligat a fer patents alguns dels exemples més representatius al respecte pel que concern a l'Arxiu del Regne de Mallorca, personalitzats pels germans Moragues de Oleza, el senyor Mariano Gual de Torrella, la família Fuster Miró-Granada, el Marqués de la Torret, el senyor Joan Llabrés Bernal, el senyor Antoni Fernández Suau, la senyora Mercedes Pou Tomás, el senyor Gabriel Alomar Esteve, el senyor Rafel Serra de la Creu o els dirigents de l'Obra Cultural Balear que han diposit l'arxiu personal i familiar del poeta Joan Alcover, als noms dels quals se'n podrien afegir bastants d'altres que igualment han contribuït a augmentar el Patrimoni conservat a l'esmentat Arxiu, si bé amb quantitats de documentació més reduïdes, però no per això manco interessants.

Molt recentment, fa cosa de dies, un dels anomenats, destacat membre de la Societat Arqueològica i benivolgut amic, el senyor Gabriel Alomar, expressava els seus sentiments sobre els mals que amenacen nostre Patrimoni documental a les pàgines d'un periòdic insular amb paraules que voldria parcialment reproduir aquí: *Un Arxiu familiar, per petit i modest que sigui, mai s'hauria de dividir. La repartició d'un Arxiu familiar entre distints hereus és matar la memòria de la família i un crim cultural.*

I afegia, en referir-se als papers d'una família de marins de guerra mallorquins que es trobaven en venda a ca un antiquari de Ciutat, entre els quals figurava un informe sobre l'enfonsament del cuirassat *Maine* al port de l'Havana el 1898: *Aquestes vendes de papers històrics, a una terra culta com vol esser la nostra, no s'haurien de produir (El Día de Baleares, 19 de febrer de 1992).*

Un altre punt encara sobre el qual pens que hauriem de reflexionar conjuntament, malgrat no sia un problema específic de la nostra Comunitat Autònoma ni tan sols a nivell d'Estat, és el de la documentació produïda mitjançant les noves tecnologies, de la qual la més abundant està generada amb ordinadors, si bé no s'han d'oblidar altres formes documentals com per exemple les derivades de la fotografia o les sonores.

Si repassam la definició de document proposta per la Llei de Patrimoni Històric Espanyol, s'observa que inclou *qualsevol altre expressió gràfica, sonora o en imatge, recollides en qualsevol tipus de suport material, inclusivament els suports informàtics.*

La major part dels nous suports documentals més ençà dels tradicionals, el pergamí o el paper, dels quals coneixem el comportament durant varies centúries, començaren bàsicament a utilitzar-se el segle XIX amb els procediments fotogràfics i, dins una evolució especialment sorprenent i ràpida, han conduït en l'espai de poques dècades a l'emmagatzament i lectura d'informació mitjançant discs òptics i rajos làsser sense què es besllumin ni d'aprop on conduïran els avanços científics.

El que sabem, de moment, són les possibilitats que ofereixen aquests instruments i tècniques respecte al tractament de la informació, però també es fan palesos cada vegada amb més força els problemes derivats de la seva conservació i recuperació, car no és or tot allò que rellueix. Aquests problemes possiblement s'agravin a mesura que és multipliqui la seva utilització habitual, a menys que es descobreixin solucions per a evitar el germen de destrucció intrínseca que els seus productes comporten i les dificultats de disposar d'utillatge apropiat per a poder-los explotar dins cert temps, qualsevols sien els mètodes emprats per a elaborar-los. Quina configuració tendran en el futur els Arxius constituïts per aquests tipus de documents i com podran ésser utilitzats?. Una sèrie de greus interrogants projecten no poques ombres sobre l'avenir de la informació obtinguda actualment per aquests medis.

No podem oblidar, per altra part, que també els documents sobre pergamí o paper presenten problemes lligats a la natura de les matèries escriptòries, des de la qualitat del propi paper fins a la composició de les tintes, inclusivament les emprades per escriure a màquina, mitjançant calcs i les de les modernes impressores dels computadors, car molts dels seus productes no resistiran el pas del temps. Sens comptar amb els desperfectes causats per un emmagatzament inapropiat –condicions ambientals d'humitat, temperatura, pol·lució, il·luminació o netedat, tipus de prestatgeries, sistemes de formació d'unitats de conservació i servei, col·locació dels documents, etc... –o per un ús constant i a voltes incorrecte per a la investigació, com és el cas de les fotocòpies, un procediment al qual més prest o més tard s'haurà de posar dràstic remei, com és cada vegada més evident entre els professionals de la documentació.

Tots aquests elements destructius haurien de ser degudament contrarestats mitjançant mesures preventives, entre les quals figuren les instal·lacions adients, les desinfectacions i la lluita contra focus o autèntiques plagues d'agents biològics nocius, els microfilms d'ús o de seguretat, i les tècniques de restauració, que ja s'apliquen, així com les que es troben encara en fase experimental, per exemple la digitalització sistemàtica dels documents segons es fa a alguns Arxius capdevaners, com el d'Índies.

Més aprop de nosaltres, i mentre no ens arribi el torn de gaudir dels mateixos avantatges del gran dipòsit de Sevilla, tenc la satisfacció de poder anunciar que les autoritats de l'Arxiu del Regne de Mallorca l'estan dotant d'un Taller de Restauració que començarà prompte les seves tasques, que no són poques.

EL FONS BIBLIOGRÀFIC

En començar a tractar de la seva defensa –i seré més breu–, hem de retornar al punt d'obligada referència que és la Llei de Patrimoni Històric, la qual determina, article 50, que *formen part del Patrimoni bibliogràfic les Biblioteques i col·leccions bibliogràfiques de titularitat pública i les obres*

literàries, històriques, científiques o artístiques de caràcter unitari o seriat, en escriptura manuscrita o impresa de les que no consti l'existència d'al manco tres exemplars a les Biblioteques o Serveis públics. Es presumirà que existeix aquest nombre d'exemplars en el cas d'obres editades a partir de 1958, data en que s'implantà el Dipòsit Legal obligatori a l'Estat espanyol.

Després s'estén en altres consideracions que comentarem resumidament.

Resulta evident que un bon nombre d'aquests tipus d'obres figuren dins els fons designats en el llenguatge professional dels Bibliotecaris com a *antics*, editats en segles passats, però no s'ha de perdre de vista que les publicacions més modernes a mesura que transcorri el temps adquiriran la categoria i valor de les primeres i que, per consegüent, també s'han de protegir per tal de poder-les transmetre a les noves generacions.

Les Biblioteques, igual que els Arxius, depenen o bé de l'Administració pública que les promou com un instrument auxiliar per al seu propi funcionament –pensem per un moment amb Biblioteques com les dels Parlaments o del Tribunal Constitucional–, o com element de formació cultural i educativa –general o especialitzada– de la ciutadania, o bé neixen de la iniciativa no oficial per tal de cobrir les necessitats de certes col·lectivitats, incidir des de l'àmbit privat en la formació popular –arribant a formar a voltes autèntiques xarxes– o són producte d'afeccions personals.

Cal recordar que algunes de les més importants Biblioteques espanyoles, nacionals o provincials, tenen el seu origen en col·leccions reials, fons universitaris i en les expropiacions ocasionades per la desamortització eclesiàstica del segle XIX.

Encara que, al meu parer, els problemes del Patrimoni bibliogràfic no semblen tan greus com els del Patrimoni documental, i desmentiu-me si m'equivoc, per quant aquell és menys extens i disgregat que el segon, molts d'ells són comuns a ambdues classes de fons, tal la mancança d'uns instruments de control per poder evaluar on es troba i quin és el seu estat. Per això la Llei de Patrimoni Històric Espanyol fa referència en un mateix article, el 51, a la necessitat de confeccionar el Cens dels bens integrants del Patrimoni documental i el Catàleg col·lectiu dels que formen el Patrimoni bibliogràfic.

Si la meua informació és correcta, les autoritats corresponents tracten d'arribar a acords per tal d'iniciar el més aviat possible el Catàleg col·lectiu del Patrimoni bibliogràfic de les Balears. Una bona notícia.

També sabem que la Conselleria de Cultura del Govern Balear està en possessió dels resultats d'un estudi que va encomanar el 1990 sobre la dotació bibliotecària a la nostra Comunitat Autònoma, un primer pas per a emprendre entre altres objectius la catalogació exhaustiva del Patrimoni bibliogràfic, que és desitjable inclogui les Biblioteques de titularitat pública i les privades, al manco les més notables.

Sols d'aquesta manera es podrà tenir constància dels fons globals i d'aquelles peces bibliogràfiques unitàries que mereixen ésser protegides com a béns del Patrimoni Històric de les Illes Balears, apart de procurar facilitar-

ne l'eventual consulta. S'ha de tenir en compte, per altra banda, que Biblioteques importants necessiten una major infraestructura de mitjans materials i de personal i que algunes de titularitat privada, que contenen fons antics, ni tan sols disposen d'una persona formada i responsable per a fer-los accessibles a més amples capes de la societat, com requereixen els temps actuals.

Més problemes afecten per un igual a Arxius i Biblioteques, com els derivats d'una inadequada conservació dels documents o dels llibres, ja sia per causes remotes o bé com a conseqüència de la utilització freqüent pels usaris, éssent necessàries mesures de protecció o, en el seu cas, de restauració.

Un perill no infreqüent resulta també el de la fragmentació de Biblioteques que pel seu origen o contingut haurien de mantenir-se undes, en patir els efectes de divisions familiars i d'alienacions que podrien provocar inclusivament l'extracció de joies bibliogràfiques fora de les illes.

EL FONS GRÀFIC

La intenció de la Junta Rectora de la Societat Arqueològica Lul·liana d'incloure els fons gràfics dins l'enunciat del present Congrés ve motivada pel parentiu existent entre algunes de les seves manifestacions i les dels fons documental i bibliogràfic fins ara contemplats, limitant però la seva extensió a les realitzades sobre suports comuns a tots ells, amb exclusió de pintures de quadres i retaules o de caràcter monumental.

Aquí, doncs, es contemplarien aquelles representacions produïdes mitjançant el dibuix, les tècniques del gravat i les de la fotografia fixa o animada amb totes les variants.

Dins aquest camp s'haurien d'esmentar no just les de natura eminentment artística, sinó també les cartogràfiques i de caràcter il·lustratiu en general, tenint en compte que peces tan variades com segells de correus, cartes de joc, postals o tarjes de felicitació, com les dels antics carters per a Nadal, o els còmics entren dins aquest concepte.

El fons gràfic no és contemplat per la Llei de Patrimoni Històric Espanyol com un element individualitzat, en interpretar probablement que la documentació d'aquest tipus està constituïda per materials que es poden conservar als Arxius, als Museus i sobre tot a les Biblioteques. Per això a l'article 51.2 disposa que *Així mateix formen part del Patrimoni Històric Espanyol i se'ls aplicarà el règim corresponent al Patrimoni bibliogràfic els exemplars producte d'edicions de pel·lícules cinematogràfiques, discs, fotografies, materials audiovisuals i altres similars, qualsevol sia el seu suport material, dels que no constins al menys tres exemplars als Serveis públics, o un en el cas de pel·lícules cinematogràfiques.*

Per altra banda s'haurien de considerar també com elements del fons gràfic els artefactes i ginys utilitzats en la seva producció, tals com planxes, màquines o altres.

Els materials que conformen el fons gràfic pateixen aproximadament les mateixes dificultats albirades en analitzar el Patrimoni documental i bibliogràfic, amb la particularitat que generalment es tracta de múltiples petits fons o peces, a voltes molt dispersos, i per tant difícils de localitzar i controlar.

Un dels aspectes més problemàtics de cara a la seva protecció radica, sens dubte, en les característiques físiques d'alguns suports que requereixen condicions de conservació especials per tal de prevenir la seva degradació i final autodestrucció.

Aquests tipus de documents no defugen tampoc ni de molt el risc d'eliminacions i d'extraccions fora de la terra.

L'Arxiu d'imatge i de so de les Illes Balears, creat per Decret 3/1987, de 22 de gener, per pal·liar alguns d'aquests problemes, no ha tingut operativitat. No obstant, la Conselleria de Cultura està en possessió d'un Inventari, si bé incomplet, del Patrimoni fotogràfic i filmogràfic localitzat predominantment a Balears, Barcelona i Madrid, el qual conté censades 52 col·leccions fotogràfiques i 182 films o Arxius filmogràfics a partir de l'any 1839. Aquest Inventari traduït en xifres dona una quantitat bastant considerable de fotografies antigues, negatius i diapositives damunt vidre, postals, pel·lícules flexibles, etc., així com d'aparells emprats en la seva obtenció. Per altra banda, recentment ha recuperat la pel·lícula titulada *El secreto de la Pedriza*, realitzada els anys 1925-27 per Balear Films.

CONCLUSIONS

Fins aquí hem intentat passar revista, d'una manera més o manco genèrica, als perills més significatius dels quals, al nostre entendre, s'ha de defensar el Patrimoni, objecte d'estudi en aquest Congrés.

Existeixen solucions?

En arribar a aquest punt i davant el panorama descrit, més que girar els ulls cap enrera per a repetir queixes i repartir acusacions contra uns o altres sobre situacions que s'arrosseguen des de fa temps, crec que l'actitut més positiva estriba en abordar obertament els problemes i intentar cercar-hi solucions. Sota aquesta perspectiva seria útil i lloable, per no dir imprescindible, que totes les instàncies sense exclusió que tenen responsabilitats sobre el Patrimoni bibliogràfic, documental i gràfic de Balears —ja que les competències sobre ell són actualment compartides—, a més de realitzar un minuciós i profund examen de la seva situació real, conjuntin esforços per tal de projectar i dur a terme una política efectiva sobre l'empresa sens dubte complexa, però engrescadora, de protegir-lo definitivament aquí, a ca nostra, i ara, sens demores que podrien resultar irremeiablement perjudicials.

L'obra de planificar i tenir cura d'un Patrimoni tan ingent no és factible sens comptar d'entrada amb uns equips o serveis especialitzats i permanents, que actuiïn amb autoritat sota l'ègida dels poders públics.

Entre els treballs a envestir figurarien d'una manera primordial el Cens del Patrimoni documental, el Catàleg col·lectiu del Patrimoni bibliogràfic i completar l'Inventari ja iniciat dels elements que integren el gràfic, per tal de precisar la seva quantia i problemes; sensibilitzar, mitjançant una actuació infatigable i imprescindiblement reiterativa, totes les parts interessades –les instàncies oficials i els particulars– de les seves obligacions envers el Patrimoni, d'acord amb la normativa ja existent, i preparar-ne de complementària allà on existeixen encara buits legals –diguem-ne, si voleu, les corresponents Lleis d'Arxius i de Biblioteques de nostra Comunitat Autònoma.

Ara bé, les normes que se dicten, però després no se respecten, són com el paper moll o la tinta esbravada: inútils.

L'experiència professional ens empeny a apuntar alguns objectius per a un pla de foment i salvaguarda del Patrimoni, no sols del que hem heretat, sinó del que es produeix dia a dia, com els següents:

1. El disseny d'un Sistema Balear d'Arxius i el corresponent per a les Biblioteques. El primer ha de contemplar, en tot cas, la creació a nivell autonòmic d'una Junta Calificadora de Documentació Administrativa, d'obligada consulta abans de fer cap eliminació de documentació pública. Les seves funcions podrien estendre's a realitzar valoracions de qualsevol tipus sobre el Patrimoni documental.

Igualment s'hauria de preveure la formació dels pertinents elements d'inspecció que la realitat quotidiana demostra ésser útils, sinó indispensables.

2. L'ampliació de l'Arxiu Administratiu General del Govern Balear creat pel Decret 14/1987, de 5 de març, dotant-lo de tots els mitjans apropiats que podria servir d'Arxiu intermedi per a la documentació autonòmica.

3. L'establiment d'Arxius centrals o generals a totes les dependències públiques a Balears que, per la importància quantitativa i qualitativa de la seva documentació, ho requereixen.

Aquests Arxius haurien de servir en primer lloc d'òrgans d'informació i d'assessorament per a la pròpia Administració i també pels administrats en la defensa dels drets respectius, per quant la Constitució, article 105 b, determina que la Llei regularà l'accés dels ciutadans als arxius i registres administratius, excepte allò que afecti a la seguretat i defensa de l'Estat, l'averiguació dels delictes i la intimitat de les persones, i que la Llei de Patrimoni Històric Espanyol, article 57, fa precisions al respecte, si bé aquestes necessiten encara un desenvolupament més explícit.

Per altra banda la documentació dels Arxius centrals s'hauria d'entregar al corresponent Arxiu intermedi i després a l'històric en complir-se els terminis legals prescrits per efectuar tals transferències obligatòries.

4. La potenciació dels Arxius històrics existents i la creació d'aquells que encara calguin, com pot ocórrer en alguna de les Illes de l'Arxipèlag.

Una política semblant seria aplicable a les Biblioteques públiques, una de les quals hauria d'assumir el paper de Biblioteca Nacional de Balears, prèvia la determinació de les funcions que corresponen a unes i a altres.

La premsa ha donat a conèixer la decidida intenció de les autoritats competents –Ministeri de Cultura i Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear– per a que tot l'edifici de la Casa de Cultura es destini exclusivament a Arxiu i es construeixi una Biblioteca Pública de nova planta per tal de fer front a necessitats d'espai i servicis en ambdós centres.

5. Una major projecció dels Arxius i de les Biblioteques dins la societat com a element educatiu i cultural, encara que no sia un tema estrictament de defensa del Patrimoni.

6. La reunificació de fons documentals actualment dividits o disgregats. Tota la documentació de l'època preautonòmica que encara es troba a les Conselleries hauria de passar als Arxius històrics tan aviat no sia necessària per a la gestió ordinària dels afers, a fi d'establir netament una línia divisòria entre els documents d'abans i de després de l'assumpció de competències per la Comunitat Autònoma.

Així mateix s'ha de promoure la formació de col·leccions completes de determinades publicacions, particularment de les periòdiques, en lloc de tenir-ne múltiples d'incompletes, conjugant els legítims interessos dels possessors amb els de la societat actual.

7. La recuperació de documentació pública que es troba en mans privades.

8. La dotació de mitjans apropiats per al manteniment de tots aquells materials que requereixen determinats tractaments i condicions per a poder ser trasmesos a les generacions ulteriors amb garanties de perdurabilitat. Aquí ens referim tant als documents, com als llibres i als elements gràfics produïts sobre suports i amb sistemes tradicionals o derivats de més modernes tecnologies.

9. El foment dels Arxius privats i de la seva integració dins els Arxius històrics.

De la mateixa manera s'haurien d'afavorir les incorporacions de Biblioteques particulars d'interès per a la societat a les Biblioteques públiques o facilitar al manco la seva accessibilitat.

¿Per què no intentar trobar nous sistemes que facin atractiva la unificació d'Arxius o de Biblioteques de caire privat i la seva obertura regular als investigadors o als lectors: interessos de grups socials, fundacions, etc...?

10. El control de les alienacions dels bens constitutius del Patrimoni històric de Balears, d'acord amb els termes de la Llei, i de la seva sortida de les illes o fora del territori nacional, per tal de poder exercir els drets legals prevists, completant la normativa que calgui a fi de protegir-lo el més efectivament possible. Aquestes normes haurien de ser extensives a la producció bibliogràfica referida a Balears que se genera continuament fora de les Illes.

11. Exigir la presència obligatòria de professionals d'Arxius i Biblioteques al manco a tots els Centres d'aquesta natura depenents de l'Administració pública.

I sens dubte queden extraviades dins el tinter altres propostes, que esperaran rescatades a les intervencions que es produeixin al llarg de les reunions dels propers jorns.

Senyores i Senyors:

Avui en dia és corrent sentir als polítics, a determinades associacions, als mitjans de comunicació, etc... referir-se a la identitat o idiosincràcia dels pobles, i fins i tot al seu recobriment, uns dels pressupòsits per a la configuració de l'Estat de les Autonomies, tot i que puguin sonar ocasionalment a retòrica o paraules vanes.

Les cultures no s'amiden just per allò que són capaces de crear, també pel que saben conservar.

El Patrimoni cultural comporta vertaderament aspectes molt rics i variats –creences, costums, festes, cançoners, gusts culinaris, arquitectura, entorn ambiental, etc...–, però també és cert que els fons bibliogràfics, documentals i gràfics són un component primordial per a l'estudi fonamentat, documentat, cultivat, de les circumstàncies històriques de cada Comunitat i de com expressen la seva mentalitat i creativitat particulars a través dels segles. Són part essencial, doncs, de la seva personalitat i memòria col·lectiva.

Un argument aportat per Josep M^a Quadrado, en carta adreçada el 19 de maig de 1878 al Ministre de Foment, per evitar que els documents més antics i quantiosos de l'Arxiu del Reial Patrimoni Balear, que a les hores es guardava al Palau de l'Almudaina, fossin enviats a l'Arxiu general del Palau Reial, a la capital de l'Estat, era que: *Ahora, suprimida pocos días hace la Administración de esta primera Baylía, se ha dado orden, según noticias exactas, para que el expresado Archivo por completo sea trasladado a Madrid y unido al de la Real Casa, donde como planta arrancada del suelo nativo habrá de yacer en olvido por el desconocimiento del lenguaje, de los hechos, de las familias, de los intereses con que se relacionan... Trátase de días y casi de instantes a fin de impedir una pérdida lamentable, tanto para este establecimiento –es refereix al nostre principal Arxiu Històric– desperdiciando la mejor ocasión de enriquecerlo y completarlo, como para estas Islas que van a verse privadas de un inestimable caudal de datos, sin los cuales es tan imposible una buena historia local, como lo es formar sin éstas la general de la Monarquía...* Observem així mateix la manera de definir del nostre Arxiver, historiador i escriptor, el qual no sols sabia el que es deia, a més ho sabia dir.

Pocs dies després anul·laren l'ordre i d'aquesta manera a hores d'ara es pot consultar a Palma la documentació patrimonial del segle XIII fins al XVIII, considerada *històrica*, ja que la del XIX fou remesa fora, segons s'havia determinat, en qualitat d'*administrativa*.

És veritat que homes de la talla d'un Quadrado han estat capaços d'aconseguir per mitjà de les seves gestions personals resultats com el que acabam d'exposar i fins i tot que anys abans, el 1851, fos creat l'Arxiu Històric de les Balears, ara Arxiu del Regne de Mallorca, altra obra particular seva, gràcies a una intervenció directa davant la Reina Isabel II. La tasca, però, de protegir i transmetre als nostre successors el Patrimoni documental, bibliogràfic i gràfic que encara tenim i el que s'origina progressivament és tan immensa i, per altra costat, es vigoritza cada dia més el sentit participatiu de les forces

socials en els afers comunitaris, que es requereix la col·laboració de tots, Administració i administrats, autoritats i ciutadans, cada u segons les seves responsabilitats i possibilitats.

Crec que la Societat Arqueològica Lul·liana, en convocar unes jornades de reflexió i estudi, pretén portar aquestes inquietuts i aspiracions a tots els estaments implicats, per tal de cercar i posar en pràctica solucions eficaces als problemes que la conservació del Patrimoni històric-cultural planteja, per molt que sia un ideal.

Voldriem i esperam que les exposicions, discussió i conclusions del Congrés que ara comença, impulsin d'una manera paulatina, però efectiva, *festina lente*, la defensa dels fons bibliogràfic, documentals i gràfics de la nostra volguda Comunitat.

Antoni Mut Calafell

PONÈNCIES

El Patrimoni Bibliogràfic dins el conjunt dels Bens Culturals

MERCÈ DEXEUS*

El Primer Congrés sobre el Patrimoni Cultural, organitzat per la Societat Arqueològica Lul·liana el febrer de 1990, va dedicar-se a estudiar diferents aspectes relatius a la conservació dels monuments, el espais naturals i urbanístics i els testimonis arqueològics i etnogràfics i fonamentalment a les qüestions jurídiques i legislatives sobre la defensa i utilització del conjunt dels bens culturals, a les quals d'alguna manera haurem de fer referència al tractar ara del patrimoni escrit i concretament del patrimoni bibliogràfic.

Altres especialistes més autoritzats ens parlaran dels aspectes específics del patrimoni bibliogràfic mallorquí o balear. Jo em limitaré a exposar a la consideració dels congressistes algunes qüestions generals, o més aviat uns punts de referència per a una reflexió. Veurem, en primer lloc, què representa el patrimoni bibliogràfic dins el conjunt del patrimoni escrit i, per tant, del patrimoni cultural.

Per intentar, si no definir, al menys aclarir el que entenem per materials bibliogràfics –no podem dir llibres, ja que la tipologia es molt més ampla– o assenyalar la frontera, sovint poc clara, que els separa dels documents, en el sentit genuí de la paraula, jo diria que els documents, han estat produïts amb una finalitat testimonial –un tractat internacional, un informe, un llibre registre, un estat de comptes, un contracte o una carta– i els que anomenem materials bibliogràfics –impresos o manuscrits, que aquest és un aspecte purament formal– han estat produïts amb la finalitat de difondre, o de fer accessible a un públic ampli o restringit, el seu contingut.

Els nombrosos manuscrits dels textos de Ramon Llull, anteriors i posteriors a la impremta, i les múltiples edicions de les seves obres, des de l'època incunable, són un exemple de dues vies paral·leles de difusió dels seus escrits: una cap al gran públic i l'altra per els estudiosos del seu pensament. L'edició de la *Nueva planta de la Real Audiencia del Reyno de Mallorca establecida por su Magestad con Real Cedula de diez y seys de Março de mil setecientos diez y seys*, impresa a Mallorca per Miquel Capó, l'any 1716, és el

* Centro del Patrimonio Bibliográfico. Biblioteca Nacional. Madrid

medi per el qual es dona a conèixer al ciutadans un document, la Reial Cèdula de Nova Planta, signada per Felip V per abolir el dret públic dels regnes que integraren la Corona d'Aragó i establir la unificació política i administrativa dels territoris de la Corona borbònica.

VALOR TESTIMONIAL DEL PATRIMONI BIBLIOGRÀFIC

La importància fonamental del patrimoni escrit pel coneixement de la història és absolutament reconeguda, però normalment es pensa en els documents, els quals, com ja hem dit, ofereixen el testimoni fidedigne dels fets del passat i de les actuacions dels seus protagonistes. Però és precisament per la seva finalitat pedagògica o de satisfacció de les curiositats més diverses, per els seus trets de subjectivitat o per la seva funció crítica i d'interpretació de les circumstàncies en les quals han estat produïts, que els materials bibliogràfics posseeixen un gran valor testimonial per a la història.

El llibre, en sentit ampli, ha estat el gran medi de propagació de les idees i d'intercanvi entre cultures i els seus continguts reflecteixen, per tant, les situacions culturals, religioses i polítiques del seu moment. Però també, com a producte manufacturat i comercialitzat, subjecte als condicionaments artesanals, estètics i econòmics, ens proporciona certes claus per definir-los.

No cal insistir en aquest aspecte, ben conegut dels qui estem aquí reunits precisament perquè n'estem convençuts. Tan sols exposaré certes particularitats pròpies dels fons bibliogràfics dins el conjunt dels bens culturals, que cal tenir en compte a l'hora de projectar la seva preservació i la difusió del seu coneixement.

Si els materials bibliogràfics han estat produïts per difondre el seu contingut, ho han estat, generalment, en múltiples exemplars. Això és així pel que fa als materials impresos, dels quals sovint se n'han fet, a més, diverses edicions. Però, fins i tot del contingut dels manuscrits, que per definició són exemplars únics, en podem trobar diverses còpies, sovint coetànies, amb variants que poden ser o no ser significatives. Per altra banda, alguns exemplars impresos ofereixen particularitats que els diferencien dels altres pertanyents a la mateixa edició. Son qüestions ben conegudes, però sovint s'obliden a l'hora de planejar sistemes de protecció per aquests tipus de materials, deixant de banda, com a filigranes per a erudits sense presses i col·leccionistes maniàtics, aspectes d'una edició o d'un exemplar que li confereixen el seu valor testimonial.

Testimonis menors, moltes vegades, però que units els uns als altres ho són de la vida d'una societat.

La identificació correcta d'un exemplar, començant per la de l'edició a la qual pertany, si és un imprés, ens permet de extreure'n els seus valors significatius, determinar, per exemple, els següents aspectes: Dins el conjunt dels exemplars manuscrits existents d'un mateix text, si és original o és còpia

i, en aquest darrer cas, la situació i l'interès textual de la que tenim entre mans. De l'edició a la qual pertany un exemplar, en relació a les altres edicions de la mateixa obra, si és la primera, la més autoritzada, la que conté textos o passatges que, per diverses circumstàncies –censures, canvis de mentalitat o per altres raons– no figuren en les altres. Dins el conjunt dels exemplars impresos d'una mateixa edició, quin és el més complet, el il·lustrat a mà, el anotat per el propi autor o per altre personatge de relleu en la matèria del seu contingut, etc.

En aquest sentit, cal tenir en compte la necessitat de preservar per a la història els testimonis de totes les edicions i, fins i tot, emissions de cada obra. En primer lloc perquè puguin ser degudament valorades i situades pels especialistes a l'hora de fer l'edició crítica o la bibliografia estructurada d'un text, tal com s'estableix el *stemma* de les diverses versions manuscrites. En segon lloc, perquè fins i tot l'edició menys interessant des del punt de vista textual –la més deturpada, no autoritzada, contrafeta o copiada d'una altra a plana i rengló, afegint-hi errors– dona fe d'una prevista demanda per part de la societat en un context històric. Finalment, perquè l'autèntica dimensió històrica del patrimoni bibliogràfic d'un país o d'una comunitat cultural, ens la dona el seu conjunt.

Conjunt que, per altra banda, està constituït per col·leccions –i també per peces soltes– que no formen unitats orgàniques, com ho són l'arxiu d'una institució o d'una família. Les col·leccions factícies: cada peça –cada llibre, cada paper imprés, cada esborrany d'una obra literària– és una unitat independent. Unitats que s'ajunten i se separen, a la manera d'un caleidoscopi, per donar forma a diversos subconjunts.

Subconjunts materials, com les biblioteques o petites col·leccions, moltes de les quals s'han dispersat amb el temps, anant cada peça o grups de peces a formar part d'altres biblioteques, reunint-se amb les que hi han arribat per altres vies. Antigues col·leccions que podem anar reconstruint per mitjà de les marques de procedència dels exemplars –ex-libris, super-libris o anotacions manuscrites– i la documentació que pot testificar sobre la seva existència, contingut o localització. O bé subconjunts conceptuals, com són les aportacions fonamentals en una matèria o a la producció impresa d'una ciutat o d'un país.

De l'un i de l'altra d'aquests subconjunts, l'estudiós o el curiós de la història n'extreu les dades amb les quals es construeixen les noves aportacions al coneixement de la cultura del passat i del present: una bibliografia especialitzada, la gènesi de l'obra d'un escriptor, la nòmina dels qui participaren en un corrent ideològic. Aportacions que van clarificant la situació de la ciència i la tècnica, el pensament o l'art i les costums en les successives etapes de l'evolució de les societats.

CONEIXEMENT I PROTECCIÓ DEL PATRIMONI BIBLIOGRÀFIC

I això ens porta a considerar altres dues característiques del patrimoni bibliogràfic, importants a l'hora de intentar protegir-lo, les quals han estat, en gran part, la causa de tantes pèrdues i expoliacions: la seva immensitat i la seva dispersió, molt especialment en països de llarga tradició cultural, com és Espanya i, dins del que avui és Espanya, cadascun dels regnes i territoris amb identitat política i cultural que han produït o recollit el que és ara el seu patrimoni.

Es difícil arribar a conèixer el contingut de tantes i tantes col·leccions, conservades –per dir-ho d'alguna manera– no sols en biblioteques públiques, acadèmiques, científiques o eclesiàstiques, sinó en mans privades i, sovint, amuntegades entre infinitat d'altres objectes sense valor. I, aleshores, com protegir-les?, Com enriquir el nostre patrimoni bibliogràfic amb aquelles peces fonamentals per anar reconstruint la cadena dels testimonis que donen fe del desenvolupament cultural del nostre poble, si no sabem què tenim ni coneixem, per tant, què poden oferir-nos molts dels materials als quals potser podríem fàcilment accedir?

El primer pas serà intentar localitzar les col·leccions, per seguir amb les tasques paral·leles de conservació i d'inventari, necessàries per facilitar el seu accés i la utilització del seu contingut.

CONSERVACIÓ

El primer deure de les autoritats públiques envers els bens culturals és la seva conservació, que té dues vessants: la preservació i restauració i la lluita contra l'expoliació. Fa pena veure la situació física de tantes i tant importants col·leccions bibliogràfiques: mal col·locades, plenes de pols, mig menjades pels insectes i infectades pels fongs, que van fent la seva feina sense cap destorb, en llocs humits o calorosos, a plena llum o dins la fosca encubridora dels mals que se les enduen.

En aquest moment hi ha arreu del món una especial preocupació entre els professionals del llibre, sobre tot els bibliotecaris, pels problemes de la progressiva destrucció dels materials bibliogràfics; especialment dels més moderns, els datats a partir de mitjans del segle passat, degut a l'acidesa i fragilitat dels papers d'origen vegetal emprats des d'aquella època. Amb la participació de diferents països, estan en marxa diversos programes d'informació i de recerca sobre els problemes de preservació i restauració de materials en paper. Un dels que té més transcendència, per la seva activitat de promoció internacional de directrius i d'intercanvi d'informació i de recerca sobre els problemes de preservació i restauració de materials en paper. Un dels que té més transcendència, per la seva activitat de promoció internacional de directrius i d'intercanvi d'informació i d'experiències, és el programa de *Preservació i Conservació* (PAC), de la Federació Internacional de Associacions

i Organismes Bibliotecaris (IFLA), que és l'organització internacional no governamental més activa i important dins l'àmbit de les biblioteques.

La tasca de preservació –fonamental per evitar pèrdues que, malgrat possibles restauracions posteriors, poden ser i seran normalment irreparables, sembla més sencilla i menys costosa que la de restauració, però també ofereix dificultats i una sèrie d'exigències. En primer lloc, cal conèixer les condicions indispensables per la adequada conservació de les col·leccions i fer que es compleixin a l'hora d'instal·lar i manipular els exemplars. Es bàsic ubicar la col·lecció en mobles que permetin la col·locació apropiada als diferents tipus de materials, mantenir-la neta en un ambient a la vora del 55% d'humitat i a uns 18° de temperatura, tenir previstes mesures contra possibles incendis i evitar el tractament incorrecte dels materials. Però caldrà també saber reconèixer els perills o malalties que poden afectar els llibres, les plagues, humitats o deshidratació i saber aplicar les tècniques preventives de la progressiva destrucció dels materials, tan els tractaments específics de manteniment com, en cas necessari i amb totes les garanties, els de desinsectació o de desacidificació en massa i, per descomptat, caldrà exercir un control sistemàtic de l'estat de la col·lecció, de les condicions de la instal·lació, dels aparells de prevenció i dels efectes i resultats de les tècniques aplicades.

De tot això s'en deriven despeses econòmiques, sovint importants, especialment en cas de reinstal·lació i tractament de col·leccions antigues, abandonades durant molts anys. Però les dificultats són superables, si hi ha sensibilitat davant la pèrdua que representa la destrucció de les col·leccions de llibres i documents. Cal, per tant, promoure aquesta sensibilitat de llibres i documents. Cal, per tant, promoure aquesta sensibilitat en l'àmbit públic i en el privat.

Per altra banda, és imprescindible que les administracions públiques planifiquin la realització de projectes sistemàtics de restauració de les col·leccions públiques de llibres i documents, sense excloure, amb l'exigència de determinades condicions, les privades. No es pot deixar per demà, perquè cada dia té un demà i la tasca és urgent, i a la vegada, és llarga, molt costosa i necessàriament lenta. Caldrà, doncs, començar a estudiar les possibilitats de instal·lació de tallers de restauració, que ofereixin totes les garanties i l'organització de programes de formació tècnica per a restauradors, ja que en aquest camp abunden els aficionats. Hem de tenir en compte que una mala restauració és equivalent a la destrucció o, al menys, a la destrucció de part dels valors de la peça.

No és senzill, però hi ha organismes a Espanya i a l'estranger –centres de conservació i restauració, grans biblioteques i arxius que han dut a terme programes de preservació i restauració de les seves col·leccions, instituts de recerca sobre tècniques específiques– amb l'assessorament dels quals es pot comptar a l'hora de planificar actuacions i, per altra banda, existeix també bona i abundant bibliografia sobre el tema.

I mentres tant?, mentres tant, o paral·lelament, contractar el servei de restauradors privats, que hauran de treballar en col·laboració amb els conservadors de les col·leccions públiques –estic referint-me a les actuacions

de les administracions públiques, encara que no exclusivament sobre les col·leccions bibliogràfiques i documentals històriques mantinguin actualitzats els seus coneixements en aquests aspectes de la professió. La organització de seminaris o jornades amb la participació de restauradors i bibliotecaris, per a intercanviar idees i punts de vista, crec que serien molt profitoses.

Pel que fa a la protecció de les col·leccions privades, les administracions públiques, més que sancionar —sol·lució aplicable tan sols com a últim recurs, ja que podria, en certs casos, produir l'efecte negatiu de que s'amagués l'existència de la col·lecció— haurien d'estimular; mitjançant, com ja he dit, campanyes de sensibilització ciutadana i, amb la contrapartida del compliment de determinades condicions en benefici de la societat, prestacions de serveis, subvencions i beneficis fiscals.

L'actual legislació espanyola sobre el Patrimoni històric inclou, tal com va ser exposat en el Primer Congrés, previsions d'aquest tipus. Però sens dubte cal anar una mica més enllà, si es volen obtenir resultats realment efectius. Sobre tot si pensem en col·leccions de llibres i documents, que són a vegades difícils d'apreciar, de controlar i, per tant, de protegir.

I aquestes darreres consideracions són també, en part, aplicables a l'exportació il·legal, la qual, si bé ha de ser adequadament sancionada, es podria també combatre amb una política paral·lela d'atracció dels bens culturals cap al país. Com podria ser la concessió de beneficis fiscals per a la importació legal de bens culturals i altres mesures de foment del mercat antiquari nacional.

EL MERCAT DEL LLIBRE

Sobre l'estímul al mercat, hem de reconèixer, en primer lloc, que aquesta no és una tasca que es faci efectiva per reial ordre. Pensem en la competència de països com Anglaterra, Alemanya, Holanda o els Estats Units, tal com s'ha vist ben clar en les recents negociacions entre els delegats dels diversos països de la Comunitat Europea en torn a la lliure circulació de bens dins les fronteres comunitàries. Negociacions en les quals Espanya encapçalà la proposta de restricció aplicable als bens culturals, amb el suport dels països del sud, inclosa França i l'oposició, al principi, d'alguns dels esmentats països del nord, que veïen la possibilitat de legalitzar els beneficis tradicionalment obtinguts de l'expoli dels que no compten amb un mercat antiquari fermament establert. Amb tot, el mercat té les seves propies lleis, les quals, en aquest cas, van lligades a certes condicions polítiques i econòmiques, però també —i potser sobre tot— als usos i costums, als elements de la cultura tradicional de cada societat.

Podria pensar-se, entre altres coses, en la conveniència de ampliar les adquisicions de fons documentals i bibliogràfics antics per les institucions públiques. Però, a més de no ser aquest el camí apropiat per promoure un mercat, és una qüestió delicada, ja que aquestes adquisicions han de ser

corecctament controlades, tan pel que fa a la selecció com a la tassació dels materials. I això, per tal d'evitar, per una part, l'increment innecessari –i, per tant dilapidador– i la mala distribució dels fons històrics dels arxius i biblioteques públics i, lligat amb aquest aspecte, per no contribuir a la desestabilització del natural comportament de l'oferta i la demanda.

Ja m'he referit abans a la necessitat d'anar reconstruint la cadena dels testimonis de la nostre cultura i, per això cal adquirir –per vies diverses, entre elles la compra– els que ens manquen. Es, per tant, obligació de les administracions públiques l'increment del patrimoni cultural, com ho és la seva conservació i la seva difusió. Però cal fer-ho amb ple coneixement de causa –i també dels possibles efectes en cada cas– i emprant tots els recursos a l'abast, no tan sols el recurs al presupost públic, que haurà de ser suficient i, fins i tot generós en aquest concepte, però que, per sort no és l'únic. Estic pensant, per exemple, en la tan esperada llei del mecenatge.

LA CATALOGACIÓ DEL PATRIMONI BIBLIOGRÀFIC

Finalment, tan si pensem en la conservació, com en l'increment o en la difusió del nostre patrimoni bibliogràfic i del patrimoni cultural en general, ens topem amb la necessitat de realitzar una tasca seriosa i sistemàtica de catalogació o inventari –pel que fa al patrimoni bibliogràfic i per la raó abans al·ludida, de la independència dels materials que el constitueixen, no hi ha diferència real entre els dos conceptes– dels fons existents en el país. S'ha fet molt en aquest camp, a Espanya i concretament a les Illes. Per comprovar-ho cal donar tan sols sigui una ullada a *Balearica*, l'utilíssim repertori que ens ha ofert, fent honor al seu cognom, en Jaume Bover. Però falta també molt per fer i per publicar i el que s'ha fet i publicat està molt dispers. A més, avui dia la metodologia bibliogràfica –i suposo que també l'adoptada en la descripció de la resta dels bens culturals– ha avançat molt, amb la finalitat, precisament, d'aclarir i de facilitar la difusió d'aquells aspectes dels materials bibliogràfics que, com ja hem vist, ens donen les claus del seu valor històric.

Tots els responsables de la organització i el servei de les col·leccions de materials històrics estan, d'alguna manera, implicats en aquesta tasca. El Ministeri de Cultura està treballant amb les administracions de les Comunitats Autònomes en la elaboració del Catàleg Col·lectiu del Patrimoni bibliogràfic, del Cens del Patrimoni documental i dels instruments més generals de control del Patrimoni històric, l'Inventari General de Bens Mobles i el Registre de Bens d'Interés Cultural, tal com ordena la vigent legislació de l'Estat en la matèria.

Pel que fa al Catàleg Col·lectiu, han entrat a participar-hi, a partir de 1989, les Comunitats d'Andalucia, Aragó, Asturies, Canaries, Castella i Lleó, Catalunya, Galicia, Madrid, Murcia i València. Molt aviat hi participarà la Comunitat Balear i esperem que no tardaran gaire a unir-se les restants Comunitats. Fins ara s'han reunit els registres de 108.000 edicions amb a la

vora de 140.000 exemplars. Penso que s'ha anat fent un bon treball de cooperació, tenint en compte que ha estat necessari vèncer diferents obstacles de caràcter administratiu i de formació específica del personal dedicat a la descripció dels fons, que s'inclou en la base de dades informatitzada del Ministeri de Cultura.

En la formació d'un catàleg general d'aquestes característiques, no es pot pretendre analitzar fins l'últim tret dels materials. Però tampoc intentar extreure dels llibres quatre dades mal trobades per acabar ràpidament el que ha de ser un treball seriós. No serviria de res, o serviria de ben poc. Cal trobar el tipus de descripció adequada a l'objectiu perseguit: la conservació i la difusió de la existència dels materials, per que puguin ser utilitzats en benefici del coneixement de la història i la cultura. Un projecte d'aquest tipus no s'acaba en uns quants mesos ni en pocs anys –ja he dit que, per sort, és ric el patrimoni bibliogràfic de països com els nostres– però cal anar avançant, mitjantçant la organització planificada del treball. Establir prioritats, basades en la situació de les col·leccions, en la exigència d'especial protecció de determinats materials en determinades circumstàncies i en les necessitats de la investigació històrica, per anar construint subconjunts coherents d'informació amb l'objectiu d'arribar a completar la del conjunt del nostre patrimoni bibliogràfic, comptant amb el compromís de suport i de continuïtat per part de les administracions públiques o les institucions promotores dels projectes i el compromís de col·laboració per part dels organismes i persones encarregades de realitzar-los. Tenint en compte també els beneficis que, sobre tot en matèria de catalogació d'impresos, ens ofereix el muntatge de programes cooperatius, basats avui dia en la aplicació de les noves tecnologies de la automatització i les telecomunicacions, de manera que evitem el màxim el repetir la feina ja feta i compartim la que queda per fer.

En aquest sentit s'ha treballat dins l'àmbit bibliotecari i concretament en l'especialitzat en el llibre antic. Els acords internacionals en aquest punt han conduït a la formulació de normatives i directrius que faciliten l'intercanvi de la informació entre diferents països. Normes de descripció i de estructura i codificació de les dades, que han estat adoptades, tan en la elaboració del Catàleg Col·lectiu del Patrimoni bibliogràfic –i abans, en el del Patrimoni bibliogràfic català– com en la major part dels projectes de catalogació de fons antics, iniciats els últims anys en les biblioteques públiques, els responsables de les quals són conscients de la necessitat de l'intercanvi de la informació en aquest camp, entre elles la Biblioteca Pública de Mallorca.

Actualment existeixen dos projectes internacionals, l'un en l'àmbit hispànic i l'altre europeu, en els quals està, en principi, implicada la Biblioteca Nacional de Madrid i que són oberts a la participació de les Comunitats Autònomes o de les institucions que conserven col·leccions de llibres antics. El primer és l'elaboració del catàleg col·lectiu informatitzat dels fons impresos del segle XV al XIX existents en les biblioteques d'Espanya, Portugal i Iberoamèrica, promogut per la Associació de Biblioteques Nacionals Iberoamericanes (ABINIA) amb el suport de la Sociedad Estatal del Quinto Cen-

tenario. L'altre és la formació d'una base de dades única, que reuneixi la descripció dels fons del mateix tipus, conservats en biblioteques europees. Aquest catàleg col·lectiu ha estat planejat pels representants de 14 Països europeus, entre ells Espanya, en les dues reunions de la Conferència Internacional sobre catalogació retrospectiva a Europa, celebrades a Munich, a iniciativa de la Bayerische Staatsbibliothek i la British Library, el mes de novembre de 1990 i el mes de gener d'aquest any.

L'ACCÉS ALS LLIBRES I DOCUMENTS

L'inventari o catalogació del patrimoni cultural –del patrimoni bibliogràfic, en el nostre cas– és encara un primer pas o, més ben dit, és un mitjà, que condueix a l'objectiu de fer possible el seu accés a l'investigador i, de la manera més adequada, a tota la societat. Per arribar a aquest objectiu tampoc falten, de moment i a casa nostra, tota mena d'entrebancs a la consulta dels fons de moltes institucions i a la possibilitat de obtenir-ne reproduccions que facilitin el seu estudi. Recentment, en l'últim Congrés de la Associació Espanyola d'Arxivers, Bibliotecaris, Museòlegs i Documentalistes (ANABAD), el passat mes de setembre, he tingut ocasió de referir-me a aquestes qüestions i de proposar algunes possibles accions en favor d'un millor accés a les col·leccions històriques.

Cada una de les Comunitats Autònomes, hauria de tenir, al menys, un Centre de Conservació i Restauració de llibres i documents i, cada capital de província, un laboratori de reproducció de materials bibliogràfics i documentals, dotats d'equips mòbils, per tal d'evitar al màxim el desplaçament i la inadequada manipulació dels fons. És urgent, per altra banda, l'organització de programes sistemàtics i cooperatius de reproducció de materials, per promoure la seva difusió i, paral·lelament, la elaboració d'un instrument d'informació sobre las reproduccions existents en les biblioteques i altres institucions o empreses, per tal d'informar al públic i d'aprofitar millor els recursos destinats a aquesta classe de projectes, evitant la inútil duplicació de la feina. S'hauria també d'estimular l'edició de facsímils dels exemplars més valuosos o de les obres antigues de més freqüent consulta, conservats en les biblioteques, amb l'assessorament i la supervisió de las pròpies biblioteques i la col·laboració d'especialistes en les matèries tractades.

DEL NOSTRE PATRIMONI CULTURAL

Fa estona que estem parlant del patrimoni cultural, del patrimoni bibliogràfic. Ara bé, quan parlem del "nostre", a què ens referim exactament?. Sense dubte, als bens que, com a pertanyents al nostre poble o a la nostra comunitat, hem rebut en herència dels nostres avantpassats –es així el que entenem per "patrimoni"– i que són testimoni del desenvolupament dels trets

específics de la nostra cultura. Però, són únicament els que el poble o la comunitat posseeix materialment i que, per tant, li pertanyen, a més de haver-li ofert i d'oferir-li el benefici o la influència de la seva utilització, de la seva lectura o estudi en el nostre cas? O també els que ha produït al llarg dels segles i son testimoni d'una situació cultural, l'essència de la qual, sens dubte, s'ha tramès de generació en generació?, la producció bibliogràfica del país, la regió o la ciutat, per exemple. Hi podem incloure les produccions del saber o l'enginy dels seus fills, fruit, per tant, de les arrels de la seva cultura, escampades arreu del món o, fins i tot, les produccions dels qui han viscut en e' país i han poat en aquestes arrels?

Crec que tots aquests motius donen dret a considerar com a propi un bé cultural, si no materialment, ja que cadascú posseeix el que ha sabut o ha pogut conservar o adquirir, sí moralment. I, per altre banda, cóm posar fronteres a la cultura, quan parlem del patrimoni cultural de la humanitat?

Són principis que mai s'han discutit i no val la pena de insistir-hi. Si n'he parlat ha estat perquè, com tots sabem molt bé, una cosa són els principis i una altra la pràctica i el mal us del poder dels uns sobre els altres, les desigualtats econòmiques, la corrupció, la deixadesa o la incúria, la ignorància o la pobresa han produït al llarg dels segles situacions de fet que ja són de dret i que no s'haurien d'haver produït. Tots en tenim ben present alguns exemples i ara poden servir-nos de lliçó perquè no es repeteixin.

Cada poble ha de saber conservar i enriquir el patrimoni cultural que posseeix i, si no ho fa, o es perdrà per sempre o bé serà un altre poble el que esgrimirà i, amb tota la raó, exercirà els seus drets a adquirir i preservar el que, a fi de comptes, ha de ser conservat per a benefici de tots.

El Patrimoni Cartogràfic. Passat i present dins l'àmbit mallorquí

MONTSERRAT GALERA I MONEGAL*

Dins del II Congrés sobre el patrimoni cultural mallorquí, titulat *El nostre patrimoni cultural: la defensa dels fons bibliogràfic, documental i gràfic*, organitzat per la Societat Arqueològica Lul·liana de Palma de Mallorca i celebrat en aquesta capital durant els dies 26 al 29 de febrer de 1992, es preveïé dedicar, tal i com suggereix el seu títol, una ponència al material gràfic.

Aquesta responsabilitat es confià a la Cartoteca de Catalunya de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, que per la seva banda va valorar molt positivament l'oportunitat de poder tractar aquest tema amb un cert detall. S'ha de matisar, però, que des de la Cartoteca de Catalunya es proposà als organitzadors que en l'esmentada ponència, el concepte relativament general de material gràfic, fos referit només al material cartogràfic, degut a l'especialització del centre. Fou un plaer acceptar aquesta gentil invitació pel repte que suposava poder parlar d'aquest punt en un país amb un patrimoni cartogràfic tan ric i tan important com anirem veient al llarg de la intervenció. En canvi, ja d'entrada en coneixia que tot aquest patrimoni no era pas recolzat per una infraestructura idònia que es fes càrrec del seu autèntic valor real, infraestructura que comportaria el seu tractament en profunditat, de forma que previ procés de control i estudi, estés a l'abast dels usuaris locals i foranis en unes condicions dignes, i a poder ésser òptimes.

Es en aquest sentit que es desenvoluparà aquest escrit: demostrant la inestimable i molt notable aportació mallorquina a la història de la cartografia, com a argument per a sol·licitar una atenció per part dels responsables adients que permeti salvar la seva memòria i el seu record per a les futures generacions.

A nivell general i teòric les raons de la presència d'un patrimoni cartogràfic important en alguns països o àrees geogràfiques són tres: 1) raons de tipus bèl·lic, 2) en funció de la pròpia situació geogràfico-estratègica, i 3) com a conseqüència de l'evolució urbana i econòmica d'aquest territori.

* Cap de Secció de la Cartoteca de Catalunya

En el cas concret de la illa de Mallorca, i sortosament, la primera raó hi té una incidència mínima. Un petit incís en aquest punt ens permet de recordar que els països amb un bagatge bèl·lic considerable en el desenvolupament de la seva pròpia història, compten amb una gran quantitat de material cartogràfic producte de les necessitats del coneixement del terreny que necessitaven tenir les tropes dels dos costats que intervenien en la guerra. Sense necessitat de moure's de l'arxipèlag, tenim l'exemple de l'illa de Menorca que fou objecte de l'interès dels cartògrafs anglesos i francesos en els anys en que fou presa pels exèrcits d'aquests dos països.

En canvi si que el conjunt de les Illes queda absolutament afectat, en sentit positiu es clar, per la segona motivació i en una alta proporció també per la tercera, per tant per la seva privilegiada posició, geogràfica en tant que arxipèlag mediterrani i per l'evolució urbana de varis dels seus municipis.

El llibre de Julio Rey Pastor i Ernesto García Camarero, *La cartografia mallorquina*, que tot i haver-se publicat ja fa més de 30 anys segueix tenint validesa, si més no pel fet de no existir un estudi actualitzat amb les darreres aportacions i descobertes, cita els següents cartògrafs mallorquins autors de cartes portolanes i atlas, tots ells figures de primer ordre:

Bertran, Jacobo	Olives, Domingo
Bentran, Joan	Olives, Jaume
Caloiro y Oliva, Jacobus	Olivo, Bartolomé
Caloiro y Oliva, Juan Bautista	Olivo, Brasito
Caloiro y Oliva, Plácido	Ortis, Juan
Cavallini Giovanni Batista	Panades, Banet
Cavallini, Pietro	Pilestrina, Salvat de
Cresques, Abraham	Prunes, Los
Cresques, Jafuda	Prunes, Bautista
Dalorto, Angelino de	Prunes, Juan
Domenech, Arnaldo	Prunes, Juan Bautista
Dulcert, Angelino	Prunes, Mateo
Ferrer de Blanes, Jaime	Prunes, Pere Joan
Ferreros, Rainaldo Bartolomeo de	Prunes, Vicente
Gómez Oliva	Riezo, Juan Alias Oliva
Martines, Joan	Rios, Andres
Oliva, Diego Juan	Ripol, Berenguer
Oliva, Francisco I	Rosell, Pere
Oliva, Francisco II	Russo, Giacomo
Oliva, Joan	Russo, Pietro
Oliva, Juan alias Riezo	Soler, Guillermo
Oliva, Plácido	Valseca, Gabriel de
Oliva, Salvador	Viladestes, Johanes de
Olives, Bartolomeu	Viladestes, Mecià de

El primer que sorpren d'aquesta llista és la repetició de cognoms. Això indica una forta tradició familiar en l'art de la producció cartogràfica, no necessàriament produïda a les Illes, ja que en alguns casos aquests cartògrafs treballaven a Itàlia (Mesina) o a França (Marsella). I si s'haguessin de destacar alguns noms, tot i tenir present la gran categoria professional de tots, citaria els Cresques, pare i fill, autors del mapa del món conegut a finals del segle XIV (des de les Açores fins a la Xina), i que ha passat a la història amb el nom d'*Atlas Català*, l'original del qual es conserva a la Biblioteca Nacional de París i es considerat un dels manuscrits més valuosos de la seva riquíssima col·lecció.

Aquesta relació de noms gloriosos per a la història de la cartografia universal es deu a la presència de l'escola mallorquina que durant l'Edat Mitjana juntament amb l'escola genovesa dominaven la cartografia del Mediterrani. A banda, doncs, de la categoria individual d'aquests noms, el fet de la situació estratègica de Mallorca i de Genova hi jugà un paper important.

Pel que fa a la cartografia Balear no autòctona, per tant la produïda en altres indrets i per cartògrafs no balears, s'ha de citar l'aportació dels famosos Isolaris italians del segle XVI: l'*Isolario* de B. Bordone de 1528 en el que hi apareixen les illes de Mallorca i de Menorca. Tanmateix, aquestes illes apareixen a la famosa obra de G.F. Camocio, *Isole famose, porti, fortezza e terre maritime...*, publicada a Venècia el 1572, i a l'*Isolario de l'Atlante Veneto* de Vincenzo Coronelli, Venècia, 1697.

A partir de finals del segle XVI, tot seguint l'evolució de la història de la cartografia, l'aportació italiana queda substituïda per la producció sortida dels tallers dels Països Baixos i de França. La llista que ve a continuació dona raó dels autors que incloïren les illes Balears en els seus atlas fins als finals del segle XVIII; la columna de l'any es refereix al de la primera edició, amb lo qual s'ha de tenir en compte que cada una d'aquestes imatges es publicà diverses vegades, diferents segons els casos, i d'altra banda no especificables ací.

MOSTRA DE CARTOGRAFIA BALEARS FETA PER CARTÒGRAFS EXTRANGERS

1578	De Jode	(Maiorca et Minorca)
1594	Bourguereau	
1595	Barentsz	
1598	Langenes	(Maiorca et Minorca)
finals XVI	Thevet	
1616	Langenes	(Maiorca et Minorca)
1618	Blaeu	
1628	Mercator	
1633	J. Colom	
1635	Blaeu	(Yvica)
1636	Mercator	(Yvica)

1654	J.J.	
1656	Jacobsz	
1660	A. Colom	
1662	P. Goos	
1664	Doncker	(Maiorca et Yvica)
1682	Van Keulen	
1686	Duval	
1705	De fer	
1707	Loots	
1712	Van der AA	
1734	Van Keulen	
1750	Ottens	
1757	Covens & M.	
1759	Covens & M.	

Una ràpida ullada ens indica que pràcticament tots els noms il·lustres de la història de la cartografia hi són presents. Ben pocs en són absents. Aquesta situació fa que el patrimoni cartogràfic balears sigui relativament dispers per tot el món. Novament recorrerem al llibre de Rey Pastor per indicar la ubicació de les peces mallorquines autòctones, en la seva gran majoria portolans medievals.

UBICACIÓ DE LA CARTOGRAFIA MALLORQUINA DELS SEGLES XIV AL XVII

<i>Pais</i>	<i>Nº ciutadans</i>	<i>Nº entres</i>	<i>Nº peces</i>
Alemanya	8	11	18
Austria	1	2	3
Belgica	1	1	1
Espanya	6	17	26
U.S.A.	6	6	37
Finlandia	1	1	2
França	4	5	37
Gran Bretanya	5	9	51
Holanda	1	1	1
Italia	29	74	153
Portugal	1	1	1
Suecia	1	1	1
Suïssa	1	1	1
Turquia	1	1	2
Totals	66	131	334

Font: REY PASTOR, Julio y GARCIA CAMARERO, Ernesto: *La cartografia Mallorquina*, Madrid: C.S.I.C., 1960.

Sembla que en aquesta relació no hi consta la col·lecció custodiada avui en dia a la Fundació Bartomeu March Servera, de la qual es parlarà més endavant.

Com a complement d'aquesta informació es dona a continuació una relació de centres que alhora que poden tenir cartografia balear de l'època medieval, tenen també una bona mostra de cartografia de segles posteriors, en principi impresa. Correspon a centres del territori nacional i estranger. En ambdós casos el criteri seguit per a la seva selecció ha estat el resultat de la consulta directa i personal de la sotasignada:

Madrid: Biblioteca Nacional
 Instituto Geográfico Nacional
 Museo Naval
 Servicio Geográfico del Ejército
 Servicio Histórico Militar

Barcelona: Biblioteca de Catalunya
 Museu Marítim

Cádiz: Instituto Hidrográfico de la Marina

Simancas: Archivo General de Simancas

Paris: Bibliothèque Nationale (Département des Cartes et Plans). En aquesta secció de la Biblioteca Nacional s'hi conserva una col·lecció de cartes nàutiques fetes sobre pergamí, i que constitueix un dels fons més importants del món sobre aquest tema. Una gran majoria són bé obra d'autors mallorquins o bé s'han de considerar cartografia mallorquina pel fet de representar la seva àrea geogràfica. L'obra *Catalogue des Cartes nautiques sur vélin*, Paris: Bibliothèque Nationales, 1963, XV + 315 p. + 1 full, recull àmpliament documentats tots aquests fons.

London: British Library (Map Library)

London: British Library (Manuscript Department)
 En aquesta secció, i segons la informació de l'obra *Catalogue of the Manuscript Maps Charts & Plans and of the Topographical Drawings in the British Museum*, s'hi conserven 13 plànols manuscrits de Mallorca, 41 de Menorca i 8 entre Eivissa, Formentera i Cabrera.

Amsterdam: Vrije Universiteit (Kaartenverzameling)

Washington: Library of Congress (Geography & Map Division)

És evident, però, que les principals cartoteques dels països estrangers, pel sol fet de comptar amb unes col·leccions riquíssimes d'atles, també tenen entre els seus fons una important presència de cartografia balear.

Fins ací només hem tractat d'una forma aproximada la presència de la cartografia mallorquina i balear fora del propi territori. Quins són, però, els centres locals que alberguen o podrien albergar una bona mostra d'aquesta ingent producció? En primer lloc, s'ha de citar la impressionant col·lecció de portolans i atlas que formen part dels fons de la Fundació Bartomeu March. Aquesta col·lecció s'inicià possiblement en els anys 30 i a part d'alguna nova adquisició queda tancada cap a 1970, aproximadament.

Per a enfatitzar, tal i com es mereix, aquesta col·lecció, donaré una relació pràcticament completa de les seves peces més exquisides:

- Carta Nàutica de Gratió Beninchasa, Venècia, 1468
- Carta Nàutica de Jacobus Russus, Messina, 1535
- Carta Nàutica de Jaume Olives, Nàpols, 1564
- Carta Nàutica de Jaume Olives, Barcelona, 1571
- Carta Nàutica Anònima (atribuïda a Mateu Prunes, segle XVI)
- Atlas de Joan Oliva, Messina, 1582
- Atlas de Joan Oliva, Messina, 1614
- Carta Nàutica de Joan Oliva, Livorno, 1620
- Atlas de Juan Battista Cavallini, Livorno, 1614

També cal comptar amb el material custodiat a l'Arxiu del Regne de Mallorca. La seva documentació, entre d'altra, és relativa al Règim Municipal i Administratiu de l'illa, a la Comunitat de les viles de Mallorca i a la Reial Audiència. Aquesta documentació concreta sovint va acompanyada de material gràfic, que en una gran majoria de casos es pot considerar material cartogràfic: són plànols, esquemes, esbossos de territoris que formaven part del tema de l'expedient. En la fitxa corresponent de l'arxiu s'indica quan l'expedient va acompanyat d'aquest material. En una segona fase seria desitjable crear un fitxer propi paral·lel que sens dubte aportaria una gran riquesa al patrimoni cartogràfic mallorquí.

D'altra banda, a la Biblioteca Municipal de Palma s'hi pot trobar una bona possibilitat de crear una cartoteca local. Segons les informacions que m'han facilitat, és previst de desdoblar els actuals fons en dos centres de caire ben diferent: un destinat a la biblioteca per al gran públic i un altre on es reuniria el material antic, l'arxiu històric municipal i els plànols de la ciutat de tipus municipal, i que seria pensat com a centre de consulta per a especialistes i investigadors. En aquest embrió de cartoteca s'hi podria afegir sense massa esforç econòmic ni real una col·lecció de la producció actual de cartografia a nivell nacional amb l'adquisició dels fulls que corresponen a les Illes Balears. Pel que fa al catàleg de cartografia militar, s'ha de comptar amb les escales 1:800.000 (sèrie 8 C), 1:400.000 (sèrie 4 C), 1:200.000 (sèrie 2 C), 1:100.000 (sèrie C), 1:50.000 (sèrie L), i 1:25.000 (sèrie 5 V). Dels mapes publicats per l'Instituto Geografico Nacional, caldria comptar amb les escales

1:500.000, 1:200.000, 1:50.000 i 1:25.000. En totes aquestes sèries, les Balears tenen els seus propis fulls, i el seu nombre varia lògicament en funció de l'escala. Tanmateix, s'hauria de comptar amb la producció de l'Institut Cartogràfic de Catalunya referida a les Illes Balears.

Dins d'aquest context de presència cartogràfica de les Illes, s'ha de fer esment del resultat de 4 concursos convocats per la Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori del Govern Balear a fi d'elaborar a escala 1:5.000 els següents mapes topogràfics:

1. Illa de Menorca
2. Illes d'Eivissa i Formentera
3. Municipis interiors de Mallorca
4. Municipis costaners de Mallorca

L'Institut Cartogràfic de Catalunya va guanyar els 3 primers concursos, i el darrer fou otorgat a l'empresa EMISA. L'Institut Cartogràfic de Catalunya, juntament amb la Conselleria del Govern Balear pactaren la definició cartogràfica. També se signà un subcontracte amb la Universitat de les Illes Balears, concretament amb el Departament de Ciències de la Terra, a fi de comptar amb el seu assessorament tècnic per a l'elaboració d'un recull de toponímia que supervisa el Servei de Normalització Lingüística de la Conselleria de Cultura. Aquest recull serà el primer fet d'una forma sistemàtica referit a aquesta escala. Aquesta producció cartogràfica es conserva digitalitzada i no es prevista, de moment, la seva impressió.

Els mapes de les Illes publicats per l'Institut Cartogràfic de Catalunya, juntament amb el Govern Balear, són els següents:

- Mapa d'imatge satèl·lit de les Illes Balears 1:100.000 (3 fulls):
 - Mallorca (1ª i 2ª edició)
 - Menorca
 - Pitiüses

Fins ací, la informació de la qual disposa la responsable d'aquestes línies. Tot i ésser molt conscient de que és molt perfeccionable, i actualitzable en alguns casos, penso que és més que suficient per plantejar-se seriosament la possibilitat de planificar una infraestructura mínima, i assequible a les circumstàncies actuals, que permeti crear unes seccions especialitzades dins de centres més generals que acullin, conservin i posin a l'abast del públic aquest important patrimoni.

S'ha demostrat quelcom molt important. I és que les Balears han estat un territori privilegiat, objecte de l'interès dels cartògrafs des d'almenys fa 700 anys. I això en números absoluts ha produït una gran quantitat d'ítems que constitueixen el que podríem dir-ne la matèria prima sense la qual, òbviament, no ens podríem plantejar un projecte d'organització.

Dins del món de l'arxivística es considera com a bàsic un esquema que respon a les següents etapes: Recollir, conservar i servir. Parlarem molt breument d'aquests tres punts aplicats al tema que avui ens preocupa i naturalment partint de la base que s'ha d'adaptar a les possibilitats reals.

Pel que afecta a la idea de RECOLLIR, i per a aquest cas concret, la proposta feta des d'aquesta taula consisteix en interpretar el significat d'aquest verb en un triple sentit:

1) En funció de cercar, concentrar i reunir en els centres locals adequats la documentació cartogràfica existent sobre l'illa a fi de preparar-la per a un tractament adequat. D'aquests centres ja se n'ha parlat amb suficient detall. Ací, però, voldria afegir la presència a la capital de l'illa d'arxius i biblioteques particulars procedents de conegudes i molt antigues famílies mallorquines que encara avui en dia conserven el seu patrimoni arxivístic i que donen facilitats per a consultar-lo en les seves pròpies dependències. Aquests arxius, examinats amb cura i deteniment, poden aportar una gran quantitat de material cartogràfic local que sense cap mena de dubte enriqueixen el ja molt ric patrimoni balear conegut.

2) També fora molt interessat la creació d'una base de dades on s'hi pogués consultar la màxima informació sobre la presència de la cartografia de les illes (obra d'autors autòctons o no) escampada, tal i ja com s'ha dit, per tot el món. Penso que el resultat seria espectacular i gratificant. Aquesta base de dades s'hauria d'ubicar en el lloc més adequat.

3) El tercer camí dins de la primera etapa arxivística, en realitat prearxivística, seria el recull de material cartogràfic contemporani, per tant el que produeixen les institucions públiques pertinents: Instituto Geográfico Nacional, Servicio Geográfico del Ejército, Institut Cartogràfic de Catalunya, etc. També s'han donat prèviament dades i propostes concretes sobre aquest punt.

La segona premisa es refereix al fet de CONSERVAR. Ací també el mot té més d'una interpretació. En primer lloc, en el sentit estricte del verb, es pot referir a la conservació del material en condicions físiques correctes pel que afecta a instal·lació, condicions ambientals, mobiliari adequat, protecció amb fundes de polièster no àcid, etc.

Com a segona possibilitat pot ésser necessari fer ús d'un servei de restauració almenys per a les peces més deteriorades. Aquest servei resulta, per raons òbvies d'haver-hi de dedicar moltes hores, relativament oneros. Però hi ha determinades unitats que tot i això el requereixen.

Les dues premises anteriors porten automàticament a la tercera i definitiva que és la de SERVIR. En aquesta etapa s'hi consideren dos conceptes, el que correspon al tractament tècnic del material i el de l'acció cultural projectada cap a l'exterior que permet la difusió de la informació a tots els àmbits potencialment interessats. Per al primer punt, al parlar de tractament tècnic, ens referim a tot el procés de catalogació i classificació. No és possible parlar a fons ací d'aquesta àmplia temàtica. Només es deixa apuntada la presència d'una normativa internacional pensada per al material cartogràfic, en tant que material específic i amb personalitat pròpia. Normativa que s'ha de seguir en el nivell que permetin les circumstàncies, tant pel que afecta la catalogació, per tant la descripció del document, com per la que afecta la classificació. No es recomana en absolut apartar-se d'aquestes normes, ja que la utilitat de parlar un sol llenguatge a l'hora de les descripcions documentals és suficientment òbvia com per no haver de cercar arguments demostratius.

L'altre factor decissivament important en la tercera etapa, correspon a la necessitat de la difusió d'aquest fons, a fi de fer patent la seva gran utilitat i servei en el món de la investigació i de la recerca. Precisament sobre aquest tema, *Difusió i promoció dels materials cartogràfics*, se celebrarà el VIIIè Congrés del Groupe des Cartoth caires de LIBER (Barcelona, del 28 de setembre al 2 d'octubre de 1992).

He deixat a posta per al final el tema referit als col·leccionistes de cartografia local. En aquest sentit a Mallorca, i en general a les illes, el balan  s és positiu, ja que es coneixen unes quantes col·leccions francament importants i d'altres més discretes, però igualment destacables ja que ajuden a donar un bon té al conjunt. Davant d'una bona col·lecció local sempre s'ha de tenir present, per si les circumstàncies ho requereixen, d'assegurar la seva continuïtat com a unitat i de preveure que no arribi un moment en que entri en una fase de dispersió. Tanmateix del punt de vista de protecció dels béns culturals locals s'han de fer els possibles perquè no surti del seu propi àmbit a fi que apssi a formar part del patrimoni públic local.

Malauradament aquest fet es produeix amb massa freq  ncia arreu. En els millors dels casos aix   pot provocar que la comunitat perdi aquest patrimoni al qual hi té tot el dret; però en la majoria d'ocasions el que en realitat succeeix   s que en la segona part d'aquestes operacions, per raons comercials, la col·lecció es dispersa, s'escampa i, per tant, fins i tot es perd per a la societat en un sentit ampli.   s possible i factible que les col·leccions privades passin de pares a fills durant varies generacions. Però l'esper  ncia ens demostra que, en qualsevol activitat de la vida, en molt poques ocasions o en cap es resisteix el pas del temps més enllà de 3    4 generacions. No es pot comptar, per tant, que aquest procés hereditiu es perpetui indefinidament.

La societat ha de presionar, insistir, reclamar a qui pertogui –en principi i bàsicament l'administració pública, però també avui en dia s'ha de comptar amb els sponsors privats– a fi de conscienciar i fer veure la importància de donar suport a totes aquestes activitats. Però és evident que qui té l'última paraula i la total responsabilitat és l'administració que té una obligació moral de valorar, protegir i subvencionar el patrimoni cultural propi. Aix  , en el camp estr  ctament cartogràfic, seria possible comptar amb la presència de cartoteques amb fons local, que amb el temps s'anirien ampliant tant pel propi creixement natural com per la confiança que inspirarien als col·leccionistes locals a dipositar, quan ho creguin convenient, els seus fons a mans de l'administració pública amb la garantia i la seguretat que aix   no significar   la seva destrucció, pèrdua o falta de control.

Malauradament aquesta no és la situació actual, que no cobreix ni els mínims més elementals. Des d'aquestes ratlles, i amb car  cter general per a una gran part de la nostra societat, es vol posar en evidència la gravetat de la situació i fins a quin punt pot perjudicar al patrimoni cultural aquesta actitud poc comprensiva de l'administració. Amb motiu d'aquest congrés s'han intentat fer unes propostes concretes, en un camp específic concret, i per a

una societat determinada. Però essent molt conscient que propostes sense ajuda no serveixen absolutament de res, ni van enlloc. El patrimoni cartogràfic mallorquí i balear en general, per les seves especials característiques, requereixen el recolzament de tots.

Fotografía: Recuperación y Conservación

JOSÉ MERITA DE LUJAN*

INTRODUCCIÓN

El territorio de la defensa del patrimonio documental en imágenes es un espacio controvertido. Cada uno de los diferentes países le ha dado su importancia, existiendo diferentes ritmos y niveles de conservación. En el nuestro, la concienciación se ha producido recientemente donde convergen diversos sectores. Se han producido encuentros favorables, recelos mutuos, protagonismos vanos y otros acontecimientos. No existe una acción coordinada, y quienes deberían ejercerla se inhiben como mirones de un espectáculo.

En este fin de siglo, la fotografía parte iniciática de todo el proceso generador de imágenes se encuentra envuelta en un torbellino, por la aparición de otros procesos. Esta situación no es muy favorable para desarrollar actividades de recuperación y conservación. Por contra, si queremos tener aunque sea una huella de nuestro patrimonio documental en fotografía, debemos desarrollar esas actividades. Esto sería mirando hacia el pasado, pero no hay que olvidar el futuro. Si se adoptan medidas de conservación, indirectamente aumentamos el patrimonio, frente a todos los procesos de destrucción inherentes.

DESDE EL MUNDO DE LA FOTOGRAFÍA

En julio de 1991, uno de los cursos de verano de la Universidad complutense de Madrid celebrados en El Escorial, se titulaba "Fotografía: la mirada del siglo XX". Unos 200 asistentes firmaron un manifiesto solicitando al Ministerio de Cultura la constitución de una Colección Nacional de Fotografía¹. Los firmantes, en su mayoría eran fotógrafos defensores de la fotografía como obra artística. La idea es tan vieja que ya huele a utopía, en la década anterior se intentó hacer una colección de fotografías, en el desaparecido Museo Español de Arte Contemporáneo. También, en 1964, desde otra

* Profesor del C.E.U. San Pablo. Valencia.

¹El diario EL PAÍS, 27 de julio 1991, pág. 21.

opción como el mundo de la concursística se pedía la creación de un Museo de la Fotografía². Desde un punto de vista ignorante, cabe preguntarse ¿Qué piden los fotógrafos? El intento de respuesta nos llevaría a tener que desarrollar la Historia de la Fotografía española, y por otro lado entrar en un círculo vicioso. Dado que no existe una Historia de la Fotografía española suficientemente amplia porque dificultades de todo tipo impiden acceder al estudio de la obra fotográfica. Merece la pena citar a Miguel Angel Yáñez Polo cuando afirma, "la mayoría de los fothistoriadores actuales participan del criterio de la absoluta imposibilidad de que un solo autor pueda abordar con rigor y seriedad esta parcela del conocimiento en España... Y es imposible, por varias razones: Ante todo porque siendo, como lo es, una nueva disciplina, se carece de elementos básicos adecuadamente estructurados, encontrándose la mayor parte de los fondos, archivos y colecciones en el más precario de los estados y, de otra parte por el hecho indiscutible de la gran dificultad existente, toda vez que no existe ni inventario ni fototeca nacionales ni, desde luego, el menor atisbo de banco de datos, circunstancia que obliga a tejer la materia histórica con una artesanía increíble y con una apoyatura de elementos en cadena, siempre huyendo del dato corrompido ya publicado y acercándose a una metodología mínima que hasta ahora, no nos engañemos, no solo inexistente, sino, con frecuencia, encubierta por una pátina de publicaciones lujosas, siempre prematuras y que no han logrado sustraerse a la fiebre de ciertos editores y a la fascinación del papel couché". Más adelante volveremos a esta cita que recoge varios de los problemas que afectan a la investigación histórica de la fotografía.

Más fácil de explicar en el origen de la demanda de un Museo de la Fotografía, por los sectores más concienciados de la fotografía nacional. Ya en 1982, un crítico influyente como Calvo Serraller afirmaba. "Tras aproximadamente siglo y medio de discusiones sobre su valor artístico, la fotografía es considerada hoy en día como un objeto museable"⁴. Luego se planteaba las siguientes preguntas "¿Por qué habiendo entrado ya en todos los grandes museos del mundo, encuentra en ellos solo a medias su lugar? ¿le corresponderá quizá uno propio? Y si es así, ¿dónde y como habrá que situarlo?

Podemos afirmar que a principios de los 90 coexisten dos líneas reivindicativas que van por libre. o así lo parece, en el ámbito fotográfico. Por un lado un sector de fotógrafos vivos que piden un Museo, previa creación de una colección para sus obras creativas. Por otro lado, una línea recuperadora de la historia de la fotografía española, cuya iniciación podemos fijar en 1981

²Revista ARTE FOTOGRÁFICO nº151. Julio 1964, pág. 743.

³Actas del I Congreso de Historia de la Fotografía. Ed. Sociedad Historia de la Fotografía Española. 1986. Sevilla, pág. 9.

⁴Catálogo "La fotografía en España hasta 1900". Ed. Ministerio Cultura. 1982. Madrid, pág. 71. Francisco Calvo Serraller es crítico de arte del diario El País.

con la labor de sensibilización de sendas publicaciones⁵, que destapan el baúl empolvado de la historia. Mientras ya habían empezado a desarrollar su tarea determinados "foto-arqueólogos". Estos, tras esta fase previa se dieron cuenta que había que ir a una concienciación más amplia, no solo de fotógrafos sino también historiadores, bibliotecarios, conservadores y hasta la propia Administración Pública. Todo converge en las "I Jornadas para la conservación y recuperación de la fotografía Española" (Sevilla), que sirve de punto de encuentro de diferentes estudiosos contemplando la realidad autonómica del país. Algunas de las anteriores afirmaciones de Yáñez Polo realizadas en el propio Congreso han cobrado con el tiempo sentido profético. Así al socaire del 150 aniversario de la fotografía (1989-90) han surgido diversas acciones, unas esperanzadoras y otras puntuales. Un caso del primer tipo, fue el catálogo y exposición "150 años de fotografía en la Biblioteca Nacional". Debido a la sección de fotografía del Servicio de Bellas Artes de la Biblioteca Nacional, creada en 1986 pese a que la creación de este Servicio data de 1867. Lo cual confirma dos cosas, la indiferencia ante el fondo fotográfico en el mayor depósito de documentos del país y por otro que las iniciativas anteriormente comentadas ha conseguido ciertos logros. Entre las acciones puntuales, toda una serie de actividades que las más de las veces han cristalizado en exposiciones y catálogos muchos de ellos en "papel Couché"⁶. A veces debajo de este tipo de iniciativas se esconde un cierto oportunismo ya personal o coyuntural, podríamos tildarlo hasta de bien intencionado. ¿Pero qué pasa después? que no existe una infraestructura de conservación de esos fondos y las imágenes fotográficas vuelven al baúl de los recuerdos. Se puede hablar de una epidemia de "recuperacionitis per se", cuyas aportaciones a la defensa del patrimonio de fondos fotográficos puede calificarse de dudosa, por varias razones. Muchas veces los estudiosos ni se enteran del evento, si logran conseguir un catálogo, cosa a veces difícil observan que la información es escasa y poco rigurosa. Otras veces, esas imágenes ocultas pueden caer en diversas manos que quizás no sean las más idóneas⁷.

Llegado a este punto, sería interesante conocer el perfil de los estudiosos de la historia de la fotografía. De momento no existe un estudio riguroso sobre el tema, por otra parte difícil debido al escaso tiempo que llevan realizando sus investigaciones. Nos centraremos en esta aproximación, en los estudiosos surgidos a principio de la década de los 80. Si existe una carencia común a todos, salvo posible omisión, no poseen una formación académica universitaria a nivel fotográfico, dado que estos estudios en nuestro país no alcanzan ese rango. En el cuadro adjunto se observan los posibles niveles de formación.

⁵Marie Loup Sougez. "Historia de la Fotografía". Ed. Catedra. 1981. Madrid. Lee Fontanella. "Historia de la fotografía en España, desde sus orígenes hasta 1900". Ed. El Viso. 1981. Madrid.

⁶Catálogo "150 años de fotografía en la Biblioteca Nacional". Ed. El Viso 1989. Madrid. Catálogo "La fuente de la Memoria". Público López Mondejar. Ed. Lunewerg 1989. Madrid.

⁷The J. Paul Getty Museum ha estado por Europa comprando fotografías para su departamento de Fotografía.

Niveles de formación:

Tipo 1 Universitaria y Fotográfica propia

Tipo 2 Universitaria

Tipo 3 Fotográfica propia

Tipo 4 Universitaria Fotográfica propia

A estos niveles de formación habría que añadir las actitudes personales ante la fotografía como patrimonio documental. Antes de llegar a este análisis, podemos agrupar a los diferentes tipos de formación en dos grupos con formación fotográfica y sin ella. En el primer grupo, la diferencia estriba en el nivel de formación académica y dedicación, que derivará a actuar como fotógrafo profesional o aficionado. Luego habría de distinguirse las actitudes hacia la obra, ya producida ya antigua, de procedencia adquirida o heredada. En el segundo grupo se observa una tendencia "colonizadora" de la fotografía que puede adoptar diversos matices. En el caso de los universitarios, por ejemplo, un historiador con formación tradicional puede tener dificultades de acceder a la comprensión de la fotografía a varios niveles. Como, distinguir la fotografía de otras técnicas de representación visual, los distintos procesos fotográficos o aplicar procesos de lectura de la imagen. En el caso, de las personas que carecen de formación universitaria u otras situaciones parecidas, su acercamiento se produce como coleccionistas. Muchas veces desde el campo de las estampas de uso masivo como carteles, sellos o postales. Sobre todo de estas últimas, es frecuente el paso al coleccionismo de fotografías. En la sociedad de consumo actual donde el consumo es una forma de coleccionismo, no es extraño que se produzcan actitudes indiscriminadas en función de la potencia económica del coleccionista.

Sobre las actitudes personales de los cuatro tipos mencionados, se contemplan basicamente dos posturas. Una, considerar la fotografía como una fuente documental para la Historia, Estética o Bellas Artes por citar algunas disciplinas. Y otra, la fotografía como objeto patrimonial a estudiar y conservar por sí mismo. Dentro del grupo con formación fotográfica, las actitudes son diversas y se podrían ordenar según su forma de considerar la fotografía como objeto patrimonial. Ante esta idea, surge un debate que diferencia en la fotografía dos cualidades: la artística y la documental. En nuestro país, este debate se alarga en el tiempo sin razones objetivas que lo mantengan, tano promovido por el mundo fotográfico como el institucional. Para animarlo, en los últimos años se añade el ingrediente de ubicación, si en centros puramente fotográficos integrada en Museos de Arte Contemporáneo o Moderno.

OTRAS MIRADAS

Hasta aquí hemos visto las iniciativas más destacadas producidas para la recuperación del patrimonio fotográfico desde el mundo de las bibliotecas, archivos y museos.

Si hemos afirmado, que una de las mayores dificultades con que se enfrentan los estudiosos de la historia de la fotografía es el acceso al material fotográfico objeto de sus investigaciones. Podemos suponer que este material estará depositado en instituciones dedicadas a estos menesteres. Para efectuar nuestro análisis realizaremos una breve descripción de la situación, en un país de nuestro entorno próximo como Francia. La fotografía descubierta en esta nación (1839), entrará en las colecciones públicas en 1851, concretamente en la Biblioteca Nacional. En un principio las pruebas fotográficas se consideraron como prolongaciones de las técnicas de reproducción e integradas en colecciones más antiguas como los dibujos o grabados. En los llamados "gabinetes de estampas", a partir de entonces "gabinetes de estampas y fotografías". La Biblioteca Nacional de París se benefició del Depósito Legal para recoger fotografías, cosa que no fue obligatoria hasta 1943, pero los fotógrafos tenían por costumbre depositar sus copias como garantía para asegurar la propiedad intelectual. En España podemos aportar los siguientes datos, el inicio de lo que será la actual Biblioteca Nacional se produce con Felipe V en 1712, la adquisición de material se dispone por una vieja orden de 15 octubre de 1716⁸ que obligaba a los impresores a entregar un ejemplar de lo que imprimieran. Otros hitos son la promulgación de la Ley de Propiedad Intelectual en 1879 y su posterior Reglamento en 3 de septiembre de 1880, donde se cita a la fotografía. El Depósito Legal se instaura por un decreto de 13 de octubre 1938 (Ministerio Educación Nacional), pero su Reglamento se promulgó en diciembre de 1957. La fotografía aparece por el Depósito del impresor o productor este último hace referencia al autor fotógrafo. Si para el impresor era obligatorio para realizar su actividad, para el fotógrafo lo era si quería acogerse a los beneficios de la propiedad intelectual. Trámite burocrático que era poco ejercido por los fotógrafos. Por lo tanto los fondos existentes de fotografía en los museos, archivos y bibliotecas provienen mayoritariamente por la vía de donaciones, compras u otras formas.

En nuestro país, el lugar donde más desarrolladas se encuentran estas instituciones es en Catalunya. Desde la época de la Mancomunidad con Eugenio D'Ors, que crea una red de bibliotecas y la Escuela de Bibliotecarias, cuyo proyecto data de 1915. Tras el eclipse de la Guerra Civil, una ruptura con las corrientes del pasado, de modo subterráneo y posteriormente público con la llegada de la Democracia y la Autonomía, se inicia una corriente de recuperación que enlaza el pasado con el presente. Para demostrar lo dicho valgan estos ejemplos, la celebración del seminario "La formación del personal técnico de Museos"⁹, las ediciones de las descripciones Bibliográficas Normalizadas

⁸Hipólito Escolar. Historia de las Bibliotecas. Fundación G. Sánchez Ruipérez-Ed. Piramide. 1987. Madrid.

⁹Realizado en Barcelona, del 20 al 24 de octubre 1975. Organizado por la Diputación Provincial de Barcelona y el International Council of Museum (ICOM) en colaboración con la Junta de Museos de Barcelona.

Internacionales (ESBD) para el mundo bibliotecario¹⁰. En el caso del patrimonio fotográfico destacan las acciones iniciadas desde Girona con la publicación del "Arxiu d'Imatges"¹¹ y la celebración de las Jorandas sobre "La imatge y la recerca històrica"¹².

El mundo de las bibliotecas, archivos y museos ha tenido problemas para clasificar las fotografías y no encontraba criterios satisfactorios tanto para el profesional como para el usuario. La propuesta de "Arxiu d'Imatges" realizada por el grupo de Girona es interesante. Por un lado coincide con el movimiento de "recuperación de la memoria histórica", iniciado en la década de los ochenta donde la imagen juega un papel importante. Por otro, la propuesta parte de un criterio globalizador no sólo a nivel de gestión de la actividad, de recuperación y conservación sino del objeto, sea fotografía, postal, película, vídeo o cualquier otra forma de documento en imagen. Esta mirada del grupo de Girona abre esperanzas en el mundo de la defensa del patrimonio en imágenes. Porque los estudiosos en general, tras una primera fase realizando inventarios, cuya impotencia estriba en querer atrapar al aire con una mano. Unos han abandonado esta tarea, realizada "gratia et amore" y otros se han decantado por el coleccionismo o la publicación, quizás prematura, de sus investigaciones. La esperanza de la propuesta "Arxiu d'Imatges" es introducir criterios de racionalidad. En la clasificación y elaboración de fichas temáticas y de autores, que permitan una comunicación entre las diversas iniciativas, cuyos frutos podran ser una coordinación y homogenización de las actividades. Sin tampoco olvidar, que estos criterios de racionalidad permiten una mejora del rendimiento de las inversiones necesarias para realizar la tarea.

La mirada que no se ha producido, si acaso de soslayo, ha sido la de la administración estatal. Es un tema complejo y en esta etapa finisecular ya no son válidas las actitudes lacrimógeno mendicantes tan frecuentes por estos lares. No se trataría de afirmar que hemos llegado tarde, sino de reparar los fallos cometidos para el presente y el futuro. Por ejemplo, un tema descuidado la formación de personal especializado en estas tareas. ¿Es válida la formación enviando al personal a París o Nueva York?. No sería más oportuno normalizar la situación en nuestro país, empezando por la formación de fotógrafos. Necesaria no sólo, como asignatura pendiente, sino que serían profesionales que adaptarían criterios de conservación para sus producciones y a su vez podrían entrar a formar parte de equipos interdisciplinares para realizar tareas de recuperación y conservación.

¹¹L'archiu d'Imatges. Propostes de classificació i conservació. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Servei de Museus. 1988.

¹²"L'imatge i la recerca històrica". Jornadas de debate en torno al valor artístico y documental del patrimonio en imagen. 14-16 noviembre 1990. Ayuntamiento de Girona en colaboración de la Asociación de Archiveros de Catalunya.

CONSERVACIÓN

Una vez realizado un proceso de recuperación, entendido como "volver a poseer lo que antes se tenía"¹³ hay que proceder a su conservación, si queremos seguir teniéndolo. Lo consecuente es que las acciones de recuperación y conservación vayan juntas, pero como hemos afirmado antes en nuestro ámbito predomina la recuperación sobre la conservación. ¿Porqué? las tareas de conservación exigen una infraestructura que no se puede improvisar. Sin embargo si es fácil realizar la presentación de la obra recuperada, por medio de una exposición y catálogo por una institución. Así la entidad justifica su utilidad ante el visitante que indirectamente a través de sus impuestos la mantiene. Hacer productiva la obra expuesta es incompatible con estrictos criterios de conservación. Esta contradicción entre apertura (exhibición) y cerrazón (conservación), se puede resolver con una doble operación. La exhibición de obra actual que haya sido tratada con criterios de conservación y la publicación de catálogos de obra antigua en fase de conservación.

La toma de conciencia de la fragilidad de los documentos es reciente, apenas veinte años los científicos norteamericanos y canadienses empezaron a estudiar el problema. Pronto países con un rico patrimonio como Francia se unieron a las investigaciones. Es posible que el origen de este interés conservador estuviera motivado por el deterioro de imágenes de uso masivo como las películas cinematográficas. En el caso de la fotografía las acciones conservadoras son ambivalentes, el fotógrafo guarda con criterio productivos sus negativos y emite al mercado las copias (positivos). Esto ha hecho que haya predominado la conservación de positivos sobre los negativos. Entre otras razones han influido la mayor labilidad de los negativos con un mayor grado de deterioro y pérdida por destrucción, rotura u otras causas. Aquí es interesante resaltar el interés de la conservación de negativos de cara al futuro patrimonio fotográfico. Pues siendo la fotografía un proceso donde el negativo es la matriz que genera las múltiples copias, al conservar el negativo las posibilidades de intervención se multiplican. Puestos a proponer una escala de materiales a conservar sugerimos, primero negativo y positivo, luego negativo y finalmente positivo.

Las tareas de conservación son complejas y costosas, se requieren instalaciones y personal especializado. Existen dos posibilidades: la centralización o la descentralización de la conservación. Esta última posibilidad ofrece la ventaja que el patrimonio documental se conserva en el entorno en que fue producido y facilita el estudio por los investigadores de la zona con mayor grado de motivación. España, con una tradición centralista es posible se resista a una descentralización. Como un sistema descentralizado puede plantear problemas a los conservadores locales o autonómicos, una solución y en

¹³Sentido en el cual coinciden tanto el Diccionario Ideológico de la Lengua Española de Julio Casares, como el Diccionario de la Real Academia. 20 edición.

el caso de sistemas centralizados una medida de transición, sería mantener a nivel central una institución que realice tareas muy especializadas y la formación permanente de los conservadores locales. Con esto se consigue repartir costes por compartición de material, instalaciones y equipos humanos de alto nivel.

Por tanto más que proponer unas normas sistemáticas de conservación en las siguientes líneas vamos a trazar las acciones necesarias para que cualquier institución pequeña pueda mantener adecuadamente su material. Es decir, un programa de Estabilización de los fondos. Reservando las tareas complejas de la conservación y restauración para los especialistas. Las tareas de estabilización serían una conservación preventiva, fácilmente realizables por pequeños centros, para por lo menos detener el deterioro de los materiales depositados. Este programa de estabilización se puede dividir en tres fases: identificación, evaluación y almacenamiento.

Fase identificación

Desde el descubrimiento de la fotografía (1839) hasta principios del siglo XX, el ritmo de innovaciones fue vertiginoso. Aparecieron multitud de materiales, de características muy parecidas que hacen muy difícil su identificación. Esta fase se puede acompañar de la datación de la fotografía, pero ambas tareas son difíciles. Se requiere personal especializado conocedor de los procesos fotográficos, con formación científica sobre todo de tipo químico. Para demostrar lo dicho adjuntamos un cuadro de materiales fotográficos donde las fechas primeras corresponden a la fecha de invención siendo la siguiente la fecha de uso. Esta última fecha es aproximada, dada la imposibilidad de su determinación por los variados factores que la condicionan. Se podría saber la fecha de cese de fabricación, pero difícilmente la de uso y menos cuando el proceso ha sido de elaboración artesanal.

PROCESO NEGATIVO	POSITIVO DIRECTO	PROCESO POSITIVO
1839 Calotipo (→ 1860)	Daguerrotipo (→ 1860)	Papel Salado (→ 1841, 1855, 1860)
1847 Albúmina (→ 1885)		Papel Albuminado (→ 1850)
1851 Colodión Húmedo (→ 1885)	Ambrotipo (→ 1880)	
1852 Gelatino Bromuro		
1871		Papel revelado al gelatino bromuro (→)
1874		Papel Ennegrecimiento directo al colodion (Celoidina) (→ 1920)
1885 Película flexible		
1889		Papel ennegrecimiento directo a la

1895		Autocromos (→ 1945)	gelatina (Citrato) (→ 1905)
1903	Película color revelado	Kodachrome (→)	Papel color revelado cromógeno
1935	cromógeno (→)		
1939			
1947		Polaroid (→)	

Fase evaluación

Debemos intentar conocer el estado del material a nivel de tratamiento y de alteración. A nivel de tratamiento es difícil evaluar en que medida un documento fotográfico archivado o por archivar ha sido convenientemente tratado. Por otro lado a priori todo documento fotográfico es alterable en un espacio de tiempo. Entonces se nos presentan tres posibilidades:

- Un documento bien tratado, mal conservado puede deteriorarse a la larga.
- Un documento bien tratado, bien conservado puede no degradarse o más lento.
- Un documento bien tratado, bien conservado puede no degradarse.

Ahora bien por medio de análisis químicos podemos saber la cantidad de sales residuales existentes en nuestro material. Los patrones internacionales, norma ISO 2803¹⁴, establecen los límites a no superar:

- imagen argéntica sobre soporte impermeable (acetato, poliéster, papel pastificado). 7 mg/m²

- imagen argéntica sobre soporte permeable (papel baritado). 10 mg/m²

Las alteraciones de la imagen tanto en negativo como positivo, pueden producirse por procesos físico-químicos o biológicos. A su vez cada tipo de material responderá según su naturaleza a estos procesos.

Entre los procesos físico-químicos están las condiciones climáticas de Temperatura, Humedad Relativa y Contaminación del aire, más la Iluminación. La luz tanto natural como artificial activa los procesos fotoquímicos. La Humedad Relativa y la Temperatura están estrechamente relacionadas. Una Humedad Relativa, superior al 60% va a provocar una serie de efectos en todos los procesos. Ablandamiento e hinchamiento de la gelatina (Físicos); hidrólisis de la gelatina, celulosa o colorantes (químicos); facilitar la proliferación de esporas de los hongos (biológicos). Una Humedad Relativa menor 15% hace que la gelatina se endurezca y pueda separarse del soporte o que ciertos papeles se enrollen.

La ciencia de la conservación es reciente y en perpetua evolución, por eso según los autores aparecen pequeñas variaciones en los datos de Temperatura y Humedad Relativa.

¹⁴International Standard Organisation. Es una federación mundial de organismos nacionales de normalización.

Proceso	Soporte	Humedad Relativa %	Temperatura
Albumina			
Colodion	vidrio	20-50%	$\pm 20^{\circ}\text{C}$
Gelatina			
Gelatino-argentico	papel	30-50%	18-21°C $\pm 30^{\circ}\text{C}$
Gelatino-argentico	acetatocelulosa	15-40%	$\pm 20^{\circ}\text{C}$
Gelatino-argentico	poliester	30-40%	$\pm 20^{\circ}\text{C}$
Color	acetatocelulosa	10-30%	$\pm 2^{\circ}\text{C}$
Color	Poliester	25-30%	$\pm 2^{\circ}\text{C}$

En la contaminación del aire no sólo hay que contemplar la de origen atmosférica sino también la proveniente de materiales como, plásticos, madera rica en lignina, cartones ácidos, colas, pinturas, barnices... Todas estas sustancias en suspensión se pueden depositar sobre el material fotográfico interaccionado con él, con las dificultades que plantea su eliminación posterior. Frente a ello, purificación del aire de almacenamiento y evitar los materiales que puedan desprender sustancias contaminantes.

Los procesos biológicos, los desarrollan distintos organismos vivos como insectos hongos, roedores o bacterias. Para evitarlo se recomienda la desinfección de los documentos.

Fase de almacenamiento

Esta fase consistirá en una serie de medidas que tiendan a preservar las condiciones de partida del material archivado. Medidas que afectaran a los procesos físico-químicos, biológicos, alteraciones mecánicas como rayaduras o roturas y las manipulaciones innecesarias de los originales.

Así el entorno deberá tener depuración del aire, estabilidad de temperatura y humedad relativa. La instalación del material fotográfico se deberá realizar con productos químicamente inertes. Existen listas de productos desaconsejables, pero siempre se van descubriendo nuevos. Citamos algunos como materiales conteniendo plastificantes en cantidad superior al 5%, acidez elevada, oxidables, maderas resinosas... Lo idóneo es la existencia de un laboratorio centralizado de análisis de materiales de acondicionamiento. La distribución de los materiales fotográficos se realizará atendiendo a su naturaleza y por separado. Se deberán realizar revisiones periódicas que sirven para airear los documentos y controlar el estado de conservación. Si un documento ha iniciado un proceso de deteriorización, se sacará para evitar el contagio con otros.

Llegado a este punto, es necesario explicar porqué la conservación esta reñida con la exhibición del material original. Por principio todas las manipulaciones se realizarán con guantes de algodón, para evitar que la acidez de la piel y las huellas dactilares puedan atacar la imagen. La exposición será

con luz de tungsteno, evitando la exposición a la luz natural o rayos ultravioleta, que producen alteraciones en los colores y ennegrecimiento. Los mismos efectos se producen con el visionado con distintos aparatos. Si a esto añadimos el efecto multiplicador de las consultas realizadas más los cambios de ambiente que cada vez se producen. Iremos tomando conciencia de la necesidad de unas manipulaciones mínimas e imprescindibles para su conservación. La solución nos la facilita el mismo proceso de generación de las imágenes. Se deben realizar duplicados, que son la reproducción de una imagen en distintos soportes para su difusión, consulta, conservación y restauración.

Una vez tenemos nuestros documentos estabilizados, algunos por su grado deteriorización deberían sufrir un proceso de restauración. Un proceso difícil, y del cual existen pocos profesionales experimentados. Realizable dentro de nuestra propuesta descentralizadora por esa institución central. Para finalizar afirmar que no sólo hay que contemplar el pasado sino pensar en la gran producción actual de imágenes y que respuesta se puede dar a ello.

CONCLUSIONES

Para situarnos a un nivel europeo se debería realizar una programación global que actuara a los siguientes niveles:

- Normalización de la enseñanza de la fotografía a nivel universitario con la generación de los siguientes efectos:

- Formación
- Investigación
- Concienciación

- Para evitar las pérdidas de patrimonio documental en el campo de la imagen se debería llegar a un acuerdo sobre cuales son los centros receptores idóneos. Para ellos, partir de la realidad, es decir utilizar el personal e instalaciones existentes. No importar fórmulas foráneas descontextualizadas generadoras de tensiones.

- Ir a un proceso descentralizador, con centros autonómicos o comarcales. Existiendo un centro central que pudiera asumir tareas especializadas.

- Dado que nuestro patrimonio en el campo de la imagen no es de gran magnitud. Sería interesante mantener los fondos agrupados en "Arxiu d'Imatges". No olvidando que medidas en la conservación, indirectamente enriquecen el patrimonio.

Per a una Protecció del Patrimoni Bibliogràfic a les Balears

JAUME BOVER*

*"Toutes choses sont dites déjà;
mais comme personne n'écoute,
il faut toujours recommencer"*

André Gide
Le Traité du Narcisse

La dita d'André Guide pot servir de resum o abstract de tot el que segueix que consistirà en un recordatori del que s'ha dit sobre la qüestió del patrimoni bibliogràfic, però com que no sempre es compleix, cal repetir-ho tantes vegades com calgui.

El que es preten és *offrir un avenir à notre passé culturel* (acertat lema de Brepols Publishers), una tasca dura i desigual, car cal lluitar contra els goliats de l'abandó i la deixadesa, que són mals consanguinis, endèmics i hereditaris de l'administració, i el consumisme, l'idiotisme i l'americanització de la societat balear. Esperem, per què no?, que una vegada més David venci a Goliat.

La protecció del patrimoni bibliogràfic s'ha de contemplar abans de tot des del marc legal.

Com és sabut, és un manament constitucional, segons l'article 46 que diu:

"Los poderes públicos garantizarán la conservación y promoverán el enriquecimiento del patrimonio histórico, cultural y artístico de los pueblos de España y de los bienes que lo integran, cualquiera que sea su régimen jurídico y su titularidad. La ley penal sancionará los atentados contra este patrimonio".

La Constitució diu clarament: "*los poderes públicos*" i no diu "*el Estado*", per tant és una competència no exclusiva de l'estat si no que pot ser asumida per altres poders, per exemple les comunitats autònomes. Es refereix també al patrimoni "*de los pueblos de España*", els quals són representats pels governs autònoms. En conseqüència la conservació del patrimoni és competència de la comunitat autònoma i per tant aquesta haurà de crear el seu marc jurídic propi.

* Director de la "Biblioteca Española". Tànger.

L'article 46 serà per tant un punt de referència ineludible i és a partir d'aquest bessó que neix i ha de néixer tota la legislació central i autonòmica. Amb la desaparició del Centro Nacional de Lectura (1980) les comunitats autònomes d'acord amb llur propi estatut d'autonomia tenen competència exclusiva en matèria de patrimoni bibliogràfic, amb certes matissos.

Malgrat tot, un repàs a la legislació en matèria de patrimoni pot resultar desolador.

LEGISLACIÓ AUTONÒMICA SOBRE PATRIMONI

Andalucia

Ley 8/1983, de 3 de noviembre, de Bibliotecas, "Boletín Oficial de la Junta de Andalucía" 8-11-1983.

Aragó

Ley 8/1986, de Bibliotecas de Aragón, "Boletín Oficial de Aragón" 26-12-1986.

Astúries

Decreto 65/86, de 15 de mayo, por el que se establecen las normas generales de actuación del Principado de Asturias para la promoción y coordinación de Servicios Bibliotecarios, "Boletín Oficial del Principado de Asturias y de la Provincia" 10-6-1986.

Balears

Llei 3/1987, de 18 de març, de mesures de foment del Patrimoni Històric de les Illes Balears, "Butlletí oficial de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears" 2-4-1987.

Canàries

Ley 3/1990, de Patrimonio Documental y Archivos de Canarias, "Boletín Oficial de Canarias" 1-3-1990.

Cantàbria

Nihil

Castella - La Mancha

Ley 1/1989, de 4 de mayo, de Bibliotecas de Castilla-La Mancha, "Diario oficial de Castilla La Mancha" 16-5-1989.

Ley 4/1990, de 30 de mayo, de Patrimonio Histórico de Castilla La Mancha, "Diario Oficial de Castilla La Mancha" 16-5-1989.

Castella i Lleó

Ley 9/1989, de 30 de noviembre, de Bibliotecas de Castilla y León, "Boletín Oficial de Castilla y León" 22-12-1989.

Catalunya

Llei 3/1981, de Biblioteques, "Diari Oficial de la Generalitat" 28-4-1981.
Sentència del Tribunal Constitucional de 22-12-1981.

Extremadura

Nihil

Galícia

Decreto 313/1986, de 16 de octubre, sobre organización y coordinación bibliotecaria de Galicia, "Diario Oficial de Galicia" 6-11-1986.

Madrid

Ley 10/1989, de 5 de octubre, de Bibliotecas, "Boletín oficial de la Comunidad de Madrid" 25-10-1989.

Murcia

Ley 7/1990, de 11 de abril, de Bibliotecas y Patrimonio Bibliográfico de la Región de Murcia, "Boletín Oficial de la Región de Murcia" 22-5-1990.

Navarra

Nihil

País Basc

Decreto 90/1982, de 11 de enero, de creación de la Organización Bibliotecaria de Euskadi, "Boletín Oficial del País Vasco" 20-5-1982.

7/1990 Legea, uztailaren 3koa, Euskal Kultur Ondareari Buruzkoa = Ley 7/1990, de 3 de julio, de Patrimonio Cultural Vasco, "Euskal Herriko A.A. = Boletín Oficial del País Vasco" 6-8-1990.

La Rioja

Ley 4/1990, de 20 de junio, de Bibliotecas de La Rioja, "Boletín Oficial de La Rioja" 11-8-1990.

València

Ley 10/1986, de 30 de diciembre, de Organización Bibliotecaria de la Comunidad Valenciana, "Diario Oficial de la Comunidad Valenciana" 7-1-1987

En conseqüència no disposen de legislació bibliotecària específica Balears, Canàries, Cantabria, Extremadura, Navarra, Ceuta i Melilla.

De tot aquest corpus legislatiu podem extreure algunes poques referències a la protecció del patrimoni bibliogràfic.

Andalucia

"La Biblioteca de Andalucia tiene como misión específica la de recoger, conservar y difundir el patrimonio bibliográfico andaluz".¹

Aragó

"La Diputación General, a través del Departamento de Cultura y Educación, velará por la conservación, protección y mejora de los bienes que, reunidos o no en bibliotecas, formen parte del patrimonio bibliográfico"
Les funcions de la Biblioteca de Aragón són: *"recoger, conservar y difundir toda creación impresa, sonora y visual de Aragón".*

¹Textos extrets de la legislació citada ut supra.

Astúries

El Principado de Asturias señala como objetivos específicos de su política bibliotecaria: recoger, conservar y difundir el patrimonio bibliográfico asturiano".

Castella-La Mancha

"La Biblioteca Regional asumirá las siguientes funciones: recopilar, ordenar, conservar y difundir la producción impresa y audiovisual que se edite en la Comunidad Autónoma".

Castella i Lleó

"La Consejería de Cultura y Bienestar Social... ejercerá las funciones atribuidas a la Comunidad Autónoma en materia de bibliotecas y en particular las siguientes: la preparación y ejecución de los programas de conservación, restauración y difusión del Patrimonio Bibliográfico".

"El consejo de Bibliotecas de Castilla y León deberá ser oído necesariamente en todo lo referente a elaboración de programas de conservación y restauración del Patrimonio Bibliográfico del sistema".

"La Biblioteca de Castilla y León tendrá como funciones propias las siguientes: reunir, conservar y difundir una colección lo más amplia posible de todo tipo de materiales bibliográficos e informáticos producidos en Castilla y León... Reunir, conservar y dar a conocer los fondos bibliográficos, hemerográficos, sonoros y audiovisuales integrantes del Patrimonio Bibliográfico de Castilla y León... Mantener un servicio de preservación y restauración del Patrimonio Bibliográfico..."

"La prestación de los servicios bibliotecarios se realizará sin discriminación alguna... No obstante, por razones de seguridad y de conservación, se podrá restringir el acceso a manuscritos, incunables..."

Catalunya

"La Biblioteca de Catalunya, en tanto que biblioteca nacional, es el primer centro bibliográfico de Catalunya y tiene la misión específica de recoger y conservar toda la producción impresa, sonora y visual, que se haya producido y se produzca en ella... También acoge y conserva la producción impresa, sonora y visual, en catalán, o que haga referencia a los Países Catalanes producida fuera de Cataluña".

"La salvaguarda de los fondos bibliográficos, audiovisuales y fonográficos de especial valor estará garantizada por la Ley de Protección del Patrimonio Cultural".

Galicia

"Son funciones de las bibliotecas de Galicia: conservar y enriquecer el patrimonio bibliográfico".

"El Centro Superior Bibliográfico de Galicia tendrá como funciones propias: recoger, conservar y difundir el patrimonio bibliográfico de Galicia... También reunirá y conservará toda la producción impresa, sonora, audiovisual e informática en gallego y en otras lenguas, realizada fuera de Galicia pero referente a ésta o de especial interés para Galicia".

Madrid

"Se crea la Biblioteca Regional de Madrid... con la misión de reunir, conservar y difundir el Patrimonio Bibliográfico de Madrid".

Murcia

Les funcions de la Biblioteca Pública de Murcia són: *"Recoger, conservar y difundir el Patrimonio Bibliográfico".*

"Corresponde a la Consejería de Cultura, Educación y Turismo el ejercicio de las funciones que competen a la Comunidad Autónoma de protección, defensa e incremento del Patrimonio Bibliográfico de la Región de Murcia".

La Rioja

"El Gobierno de La Rioja velará, a través de la Consejería de Educación, Cultura y Deportes, por la conservación, protección y mejora de los bienes que, reunidos o no en bibliotecas, formen parte del patrimonio Bibliográfico de la Comunidad Autónoma".

"La Biblioteca Central de La Rioja es el órgano bibliotecario central de La Rioja, teniendo como funciones propias: recoger, conservar y difundir el Patrimonio Bibliográfico riojano..."

València

"A través de este sistema (bibliotecario), que estructura y coordina las bibliotecas a él adheridas... deberá proteger su patrimonio bibliográfico".
"Los locales e instalaciones de las bibliotecas del sistema bibliotecario valenciano deberán adecuarse a la normativa establecida per la Generalitat Valenciana".

"La Biblioteca Valenciana... tiene como misión reunir, conservar y difundir el Patrimonio Bibliográfico valenciano".

Com a síntesi es pot deduir aquest esquema:

1. La majoria de comunitats autònomes disposen d'una llei de biblioteques, i algunes, d'una llei de patrimoni cultural particularment útil en matèria de patrimoni bibliogràfic.

2. Les comunitats Autònomes, tan uniprovincials com multiprovincials, creen una biblioteca nacional amb la missió específica de reunir, conservar i difondre el seu patrimoni bibliogràfic.

3. Algunes comunitats mantenen una Conselleria, o equivalent, amb competències expresses en matèria de conservació.

Davant aquest panorama, la comparació amb la situació a les Balears servirà per a la constatació de l'enderriment tercermondista i de les aberracions administratives que s'han comès.

1. No es disposa de llei de biblioteques ni de llei de patrimoni cultural.

Davant la manifesta falta d'interès de legislar aquest camp un es pot demanar si una llei serviria d'alguna cosa, car quan no hi ha voluntat política de que la llei es compleixi, la llei serveix de ben poc. Malgrat tot, és millor una llei que un buit legislatiu. ¿Haurem d'esperar a que altres generacions

polítiques amb noves mentalitats es decideixin en el tercer mileni a omplir aquest buit?

El Govern Balear no pot argüir conflictivitat política, car ha estat monocolor desde la seva creació i temps no li ha mancat...

2. No existeix cap Consell de Biblioteques ni l'administració autònoma promou i executa cap programa de conservació del Patrimoni Bibliogràfic.

3. La Biblioteca Pública de Mallorca, que va gestionar el Depòsit Legal correctament desde la seva creació, fou víctima d'una decisió aberrant. El Depòsit Legal fou transferit a una biblioteca especialitzada que no estava preparada i que mai es distingí pel tractament tècnic del seu fons, ni per les mesures de conservació ni per la difusió. Es tracta de la biblioteca de Cultura Artesana de la Diputació Provincial. Possiblement sia un fet únic al món i una extravagància que ha costat una fortuna al contribuent. La Biblioteca Pública de Mallorca no és en conseqüència la biblioteca nacional que hauria d'ésser. La Biblioteca Pública de Maó i la Biblioteca Insular d'Eivissa tampoc estan preparades per ser biblioteques nacionals, els manquen medis, i primordialment un suport jurídic específic.^{1bis}

Les recomanacions de l'IFLA i de l'Unesco en matèria de control bibliogràfic estan molt lluny de ser aplicades a les Balears, al contrari, ha imperat l'infantilisme polític per sobre el sentit comú.

Des de 1984 la IFLA, el CIA i la Unesco mantenen el PAC o sia el Programa Bàsic de Preservació i Conservació. El 1986 J.M. Dereau i D.W.G. Clements per encàrreg de la Secció de Conservació de l'IFLA elaboren els *Principios para la preservación y conservación de los materiales bibliográficos*, editats el 1988 pel Ministerio de Cultura i repartits massivament per totes les biblioteques.

Per altra banda el Programa RAMP (Programa de Gestió de Documents i Arxius), que forma part del Programa General d'Informació i UNISIST de l'Unesco ha dedicat els seus esforços als estudis de conservació i preservació dels documents.

L'IFLA, el CIA i l'Unesco han realitzat diverses enquestes i elaborat informes dels quals es fa evident "*une très nette différence entre l'intérêt montré par les responsables de bibliothèques et l'indéférence et l'ignorance de la plupart des professionnels, des gouvernements, des usager de bibliothèque et du public en général*".²

Existeix una relació òbvia entre l'estat de conservació i l'accés als documents. A les Balears les biblioteques i arxius vivien en la calma pròpia

^{1bis} Per a les biblioteques nacionals a les comunitats autònomes, vg.: Pérez, Adoració. *El Papel de las bibliotecas nacionales en las comunidades autónomas: un caso concreto: la Biblioteca de Catalunya*, en: *Terceras jornadas españolas de documentación automatizada: Documat 90*, Palma de Mallorca, 1990, p. 349-367.

² Wilson, Alexander. *Fonds sous abri: préservation et conservation des documents de bibliothèques en Europe*. "Bulletin des bibliothèques de France", v.33, n.1-2 (Paris 1988) 54-63.

del tòpic turístic. La instauració dels estudis universitaris i el desenvolupament espectacular dels estudis superiors als anys 70 i 80 han provocat una allau massiva d'usuaris, una utilització intensiva dels documents amb la conseqüent deterioració, un volum de préstecs considerables i un abús de la fotocòpia. Les conseqüències són manifestes i que caldria avaluar ràpidament. Les biblioteques i arxius són conscients del problema però no existeix cap política coordinada que mantengui un equilibri entre difusió controlada i conservació asenyada, elements que no són exclusius.

No cal deixar-se dur del descoratjament pel resultat observat a altres països: *"Malgré les travaux de diverses commissions, ni les milieux gouvernementaux, ni les médias, ni le public, ni même les bibliothécaires ne semblent concernés par la menace qui pèse sur la préservation de ce patrimoine"*. I que *"l'état d'urgence de héritage documentaire dans toutes les bibliothèques (de França) est alarmant. Si une action n'es pas menée le plus rapidement possible, i ne s'agira plus de sauvegarder, mais de reconstituer les fonsd documentaires du pays, si tant est que les dommages no soient pas irréparables"*.³

Davant aquest problema, que afecta a tot el món, les Balears romanen perdudes dins l'espai sideral. Recordem que cada país és el responsable de la conservació del seu patrimoni. És hora, per tant, d'actuar.

Per detectar i analitzar l'estat de salut del patrimoni es podria començar per l'enquesta de l'IFLA-CIA-Unesco com ha fet a Catalunya Mònica Baró i Llambias i que l'Escola de Biblioteconomia i Documentació va publicar: *Preservació i conservació de materials de biblioteques i d'arxiu a Catalunya* (Barcelona 1990).

Encara que no disposem d'una anàlisi com aquesta, la simple intuïció i sobretot l'exàmen visual i olfatiu –la persistent olor d'humitat dels magatzems– de les biblioteques i arxius, ens fa pensar que la situació de desprotecció està bastant generalitzada. Tenim un medi ambient hostil amb el trinomi letal d'humitat, calor i llum, una utilització intensiva dels documents i un manteniment insuficient. Una enquesta serviria per a quantificar la magnitud del mal, i possiblement detectar-ne d'altres. Les idees preconcebudes a partir de l'experiència es convertirien en dades reals.

Emperò per passar l'enquesta caldrà abans disposar d'un inventari complet de les biblioteques i arxius de les Balears.

PAUTES PER A UNA POLÍTICA DE CONSERVACIÓ PREVENTIVA

• Conservació preventiva

La conservació preventiva és un camp en evolució constant. Els estudis tècnics sobre el paper, el microclima, els agents biològics, etc., cada vegada es

³Id.

perfeccionen més i més, per la qual cosa les normes i recomanacions estan en estat de permeanent revisió.

Joyce M. Banks proposa la següent definició: *"La conservation préventive, qui vise à retarder le plus possible la détérioration des documents de bibliothèque, est du ressort du conservateur. Elle comporte plusieurs mesures: manipuler les documents avec soin et les conserver dans un milieu réunissant les conditions ambiantes optimales, placer les documents fragiles sur les rayons et dans de contenants propres à les recevoir, créer des programmes de formation montrant aux employés à manipuler les documents de façon à réduire l'usure et les risques de déchirure, établir et faire observer des règlements pour empêcher que les documents ne soient endommagés lorsqu'ils sont consultés ou exposés, sensibiliser les collègues, les personnel et le public aux problèmes de conservation, mettre à pied des projets de microfilmage visant à préserver les originaux, encourager la recherche dans le domaine de la conservation et participer à l'élaboration d'une marche à suivre en cas de sinistre".*⁴

• Creació d'un Centre Regional de Tractament de Documents

Una de les antigues aspiracions dels bibliotecaris i arxivers de Mallorca és la creació d'un centre mancomanat per a la restauració i conservació del patrimoni bibliogràfic i documental.

L'atomització en petits tallers artesans no és la sol·lució. La concentració d'esforços tècnics en un sol centre comporta uns resultats més positius, com ho ha demostrat el Instituto de Conservación y Restauración de Bienes Culturales de Madrid.⁵

Amb tota seguretat aquest centre tendria feina per molts d'anys, realitzaria una tasca importantíssima i donaria treball a un bon grapat de persones.

• Redacció d'un pla d'autoprotecció en cas de sinistre de les biblioteques i arxius

Les biblioteques i arxius al ser llocs públics han de comptar amb un pla d'autoprotecció en cas de sinistre, amb medis de protecció adequats i plans d'emergència, com qualsevol altra establiment públic.

Aquest pla podria inspirar-se amb el que proposa la Federació Empresarial Hotelera de Mallorca en el seu manual *Cómo redactar un plan de autoprotección para un establecimiento de alojamiento turístico: medios de protección y planes de emergencia* (Palma de Mallorca 1991).

⁴Banks, Joyce M. *Directives régissant la conservation préventive*. Ottawa: Conseil des bibliothèques du gouvernement fédéral, 1987, p.9.

⁵Vg. *Instituto de Conservación y Restauración de Bienes Culturales*, Madrid: Ministerio de Cultura, 1990.

Per a les mesures contra incendis es pot recórrer a l'obra *Prevención de incendios: anteproyecto de ordenanza tipo*, editada per el Instituto de Estudios de Administración Local, que inclou unes recomanacions específiques per a arxius i Biblioteques.⁶

Cada centre ha de garantir la seguretat de les persones, tan de les que hi treballen com la dels visitants,⁷ amb un oportú pla d'evacuació.

• Dotació d'aparells de detecció

Probablement les biblioteques i arxius de les Balears no disposen dels aparells adequats per a la detecció d'humitats i controls de temperatura. L'enquesta aplicada a Catalunya⁸ demostrà que el patrimoni documental està en gran part afectat per diverses causes, una d'elles la "*manca d'aparells de detecció i de normalització de les condicions ambientals dels edificis i dels magatzems*". L'enquesta aplicada a les Balears podria quantificar la situació i així poder prendre les mesures pertinents⁹.

• Trasllet a altres suports del patrimoni bibliogràfic

És necessari un pla de microfilmació sistemàtic del patrimoni bibliogràfic que necessita una preservació màxima. Les publicacions periòdiques, degut a la seva fragilitat i a la dificultat de localitzar col·leccions completes, han estat les primeres en ser microfilmades. Cal continuar el trasllat de monografies en perill a suports en microformes o als discs òptics, com ja és habitual als arxius.

No existeixen repertoris de materials en microforma de les Balears. Una bibliografia de microformes seria especialment útil¹⁰. Així s'estalviaria el malgastament de la filmació d'un document que ja ho ha estat, a més del possible deteriorament. Cal per tant un registre central que controli la microfilmació preventiva.

⁶Madrid 1980. Inclou: *Archivos y bibliotecas*, p.84-85 Vg. també Tillotson, Robert G. *La Seguridad en los museos*, Madrid 1980, amb una bibliografia sobre la protecció contra incendis.

⁷Vg. Anderson, Hazel; MacIntyre, John E. *Planning manual for disaster control in Scottish libraries and record offices*, Edinburgh: National Library of Scotland, 1985; Barton, John P.; Xellheixer, Johanna G., *Anounce of prevention: a handbook on disaster contingency planning for archives, libraries and record centres*. Toronto: Toronto Area Archivists Group Education Foundation, 1985; *Library disaster preparedness = Préparation en cas de sinistre dans les bibliothèques*. Ottawa: Bibliothèque nationale du Canada, s.d.

⁸Mònica Baró i Llambias, o.c.

⁹Vg. Herráez, Juan A.; Lorite Rodríguez, Miguel A. *Manual para el uso de aparatos y toma de datos de las condiciones ambientales en museos*. Madrid: Ministerio de Cultura, 1989. Inclou també les biblioteques, arxius i sales d'exposició.

¹⁰Jaume Bover. *Bibliografia balear*, en: *Terceras jornadas españolas de documentación automatizada: Documat 90*, Palma de Mallorca, 1990, p. 31-48.

• Programes de formació

D'una manera especial el personal que manipula i transporta els documents, i també el personal tècnic de biblioteques i arxius, s'hauria de beneficiar dels programes de formació sobre la manipulació dels documents.

Per quina raó els llibres d'un magatzem d'impremta o d'una editorial no agafen garsesa o no es deterioren tan fàcilment com els que es conserven a una biblioteca? per que els llibres reben un tractament diferent a l'hora de ser emmagatzemats¹¹.

La formació professional ha d'anar encaminada a garantir que els documents es conservin en les millors condicions físiques possibles i que els trasllats no sien una causa de deterioració.

La mala manipulació, juntament amb l'abús de la fotocòpia és una de les principals causes de la degradació dels documents.

A Mallorca ja existeix un precedent amb el seminari impartit per José Enrique Moreno Peláez sobre *El Papel: su degradación y conservación*, organitzat el 1985 pel Museu de Mallorca i la Conselleria d'Educació i Cultura, a on es va tractar la qüestió del transport, montatge, exposició i emmagatzematge dels materials d'arxius, biblioteques i museus.

• Programes de sensibilització sobre els problemes de conservació

De la mateixa manera que els museus aconsegueixen que el públic conegui els seus objectius en matèria de conservació, els bibliotecaris haurien de procurar atreure l'atenció del públic sobre els problemes de conservació del patrimoni documental.

La cooperació dels medis de comunicació és essencial per a difondre els problemes de les biblioteques.

• Exposicions

Els materials documentals destinats a ser exposats tan a l'interior com a l'exterior del centre poden ser manipulats de forma incorrecta. Les exposicions incontrolades són un factor senyalat de deterioració, en conseqüència les biblioteques i arxius han d'establir un reglament.

Les directius de les biblioteques del Canadà al respecte són:

1. *"Le bibliothécaire est tenu de n'inclure dans les expositions ou de ne prêter pour des expositions que des documents en bon état".*
2. *"Les documents ne peuvent être exposés que dans un salle dont le milieu ambiant est constamment contrôlé; la température ne doit pas dépasser 20°C et l'humidité relative doit se situer entre 40 p. 100 et 45 p. 100, et*

¹¹Bermejo Barrera, Jacobo; Martín Velázquez, Carmen. *Limpieza, mantenimiento y cuidado de libros y documentos en bibliotecas y archivos*, a: Jornadas de archivos, bibliotecas, centros de documentación e museos de Galicia (1^a: 1987: A Coruña). *Actas das I Xornadas de arquivos, bibliotecas, centros de documentación e museos de Galicia: situación actual e perspectivas: A Coruña, 16-18 de outubro de 1987*, A Coruña: ANABAD-Galicia, 1987, p. 109-114.

- ne pas monter ni baisser de plus de 5 p. 100 au cours d'un mois. Les bibliothèques emprunteuses doivent s'engager à respecter ces critères".*
3. *"L'éclairage utilisé dans les expositions doit être filtré pour éliminer les rayons ultraviolets et ne doit pas dépasser 50 lux. Les bibliothèques emprunteuses doivent s'engager à respecter ces conditions".*
 4. *"Des précautions doivent être prises afin de prévenir l'endommagement des documents exposés (par exemple, structure, illustrations, papier). Les bibliothèques emprunteuses doivent s'engager à le faire".*
 5. *"Il faut exposer tous les documents dans des vitrines fermées à clef et assurer leur sécurité en tout temps. Les bibliothèques emprunteuses doivent s'engager à le faire".*
 6. *"Tous les documents empruntés pour être exposés doivent être envoyés, à l'aller comme au retour, par porteur ou par un service de messageries. Ils ne doivent jamais être expédiés par la poste".¹²*

Les biblioteques públiques de l'Estat Espanyol tenen aquest punt degudament reglamentat: *"Toda salida fuera de las Bibliotecas Públicas del Estado de los fondos de [manuscritos, los incunables y las obras de las que no conste la existencia de al menos tres ejemplares en Bibliotecas o servicios públicos, así como las que, por su relevancia, han sido declaradas Bienes de Interés Cultural, o están incluidas en el Inventario General de Bienes Muebles del Patrimonio Histórico Español], deberá ser previamente autorizada mediante Orden del Ministro de Cultura".¹³*

Per al seguiment i control del moviment de documents per a ser exposats poden servir les orientacions del Servei de Museus de la Generalitat de Catalunya: *Moviment: moviment d'objectes d'un museu: formes de seguiment i control* (Barcelona 1991).

• Relligat preventiu

L'ús freqüent dels documents comporta un deteriorament, el qual pot minvar-se amb el relligat preventiu de tapa dura.

Les biblioteques haurien d'adquirir els llibres relligats d'origen en tapa dura. La despesa inicial queda compensada amb una vida més llarga del llibre.

Una partida presupostària dedicada a relligar els llibres en rústica de més ús hauria de figurar als presupostos generals.

• Utilització de paper permanent

¹²Banks, Joyce M. O.c. p.28-29. La autora recomana aquestes obres: British Standards Institute. *Recommendations for the storage and exhibition of archival documents*, London, 1977 (BS 5454:1977. Hi ha edicions revisades); Gail Farr Casterline. *Archives & manuscripts: exhibits*. Chicago: Society of American Archivists, 1980 (SAA Basic Manuals).

¹³Reglamento de bibliotecas públicas del Estado y del Sistema Español de Bibliotecas, Real Decreto 582/1989 de 19 de Marzo, art. 4º, 4.

Per tal d'encoratjar al món editorial a l'ús del paper permanent, les biblioteques i arxius haurien de començar donant exemple i usar aquest tipus de paper. L'Associació de Bibliotecaris, Arxivers y Documentalistes de les Illes Balears, seguint l'exemple de l'IFLA, també hauria d'adoptar aquest tipus de paper.

• Dotació de sistemes contra robatoris

La instauració del lliure accés ha de comportar *simultàniament* la instal·lació d'una vigilància adequada. Per desgràcia, els sistemes contra robatoris s'instal·len a posteriori, després de la dolorosa constatació de que les prestatgeries es van buidant misteriosament.

Succeeix també que els organismes o entitats de qui depen la biblioteca imposen el lliure accés invocant una errònia democratització o socialització dels fons en contra dels criteris dels bibliotecaris. Els resultats solen ser funests.

La instal·lació d'un sistema contra robatoris de tipus electrònic resulta cara, però l'experiència demostra que són rentables.¹⁴

• Mesures contra el vandalisme

Els canvis socials recents han comportat la indesitjable presència del vandalisme a les biblioteques, amb la destrucció o desfiguració intencionada dels documents, equips i edificis.

Els *documents* poden rebre danys de forma intencionada, deliberada i planificada, com és el cas dels usuaris que arreassen fulls, retallen il·lustracions, etc. per unes finalitats concretes. També són objecte de vindicacions amb anotacions intencionades molt diverses. Altres vegades la malícia i la falta de formació dels usuaris deixa el seu repugnant rastre: xiclets aferrats, llibres marcats i subrallats, etc.

Caldrà per tant una revisió dels documents al ser retornats i una vigilància oportuna.

Els *edificis* són també objecte del vandalisme tant les parts externes, com la façana, com l'interior per medi dels grafiti, la destrucció dels serveis higiènics, etc.

El vandalisme pot arribar també a la destrucció, mutilació o desfiguració dels *equips*: catàlegs, instruments audiovisuals, equips informàtics, etc.

Les mesures que proposen els experts són:

- Informació al públic per medi dels mitjans de comunicació dels danys soferts amb una avaluació econòmica.
- Màxima visibilitat de les zones d'accés públic amb instal·lació de miralls reflectants.
- Netetja i restauració immediata de les parts danyades.

¹⁴Vg. Robert G. Tollitson.

- Facilitar l'accés a la fotocòpia amb aparells d'autoservei.
- Vigilància de les sales, zones d'accés públic i dels exteriors.
- Coordinació amb els centres escolars locals.¹⁵

Una forma especial del vandalisme és l'amenaça de bomba. Robert G. Tillotson proposa un formulari a complimentar per al persona que rep l'amenaça que pot ser d'utilitat.¹⁶

POLÍTICA BIBLIOTECÀRIA I CONSERVACIÓ

Com sia que no hi ha futur sense conservació, una política bibliotecària a les Balears haurà de contemplar unes mesures que indirectament afavoresquin la conservació del patrimoni documental.

• Realització d'un inventari de biblioteques i arxius

Com a passa prèvia a qualsevol acció cal comptar amb un inventari fiable i al dia dels establiments. Com sia que els existents són incomplets cal actualitzar-los. Aquesta tasca podria fer-se de forma coordinada entre l'administració i l'Associació de Bibliotecaris, Arxivers i Documentalistes.

BIBLIOTECQUES DE RESERVA

Les biblioteques públiques de l'Estat tenen les següents funcions, entre altres, segons el seu *Reglamento*:

1. *"Conservar y enriquecer el patrimonio bibliográfico cuya custodia les está encomendada".*

2. *"Ser depositarias de al menos un ejemplar de las obras procedentes del Depósito Legal de la respectiva provincia, en el caso de Bibliotecas Públicas del Estado que radican en capital de provincia".*¹⁷

Altres biblioteques, encara que no rebin el Depòsit Legal, poden tenir la funció de conservació. Totes han d'estar dotades de medis econòmics, tècnics i de personal, a més d'un estatut jurídic propi.

¹⁵Extret de Lincoln, Alan Jay; *Vandalism: causes, consequences and prevention*, "Library and Archival Security" v. 9, n.3/4 (1989) 37-61; id. *Crime in the Library: a study of patterns, impact and security*, New York: R.R. Bowker, 1984.

¹⁶Tillotson, Robert G. Inclou també una bibliografia comentada sobre el vandalisme. Vg. també: Dumont-Fillon, A. *Le vol et la dégradation de livres en bibliothèques: l'exemple parisien de la Bibliothèque d'Information du Centre Georges-Pompidou*, "Inforédiatique" (1987) 174-186, a on dona una estimació de l'importància dels fenòmens, el perfil dels autors, les matèries afectades. analitza també les diverses formes de degradació i les suposades motivacions d'aquests actes; Pedersen, T.L. *Theft and mutilation of library materials*, "Coll. Res. Libr." v. 51, n.2 (1990) 120-128.

¹⁷Vg. *Reglamento*, art. 2, c, d,

El fons de reserva ha de tenir un accés restringir a investigadors i a consultes justificades. Aquestes biblioteques han de saber adreçar els usuaris a altres centres.

BIBLIOTEQUES DE CIRCULACIÓ

Dedicades de ple a la difusió del seu fons i a les consultes massives.

En aquest punt la reconversió bibliotecària és difícil. Sovint els bibliotecaris són reticents a desprendre's dels materials obsolets. Tenen molt viva l'idea de que s'ha de guardar tot. I això és impossible. Una biblioteca no pot guardar-ho tot, i a més en bones condicions. S'ha d'establir una política efectiva de baixes del material obsolet. És un problema global de gestió del fons. Alguns materials mereixen ser conservats (col·lecció local, algunes obres de referència, etc.), altres no tant. Cal conservar el que realment sia útil.

Quan es crea una biblioteca no sempre se la dota de magatzem adequat. La realitat es que hi ha un ritme creixent d'adquisicions i que els fons es duplica cada 7 anys. I si no existeix una política coherent d'adquisicions i de baixes, els magatzems ràpidament queden colapsats.

Les biblioteques dinàmiques que no tenen la funció de conservar el seu fons ja han arribat a Mallorca. Són les biblioteques amb fons d'usar i tirar. Són les biblioteques consumistes fruit del model de societat imperant. El cas exemplar el tenim en la Biblioteca Can Torró d'Alcúdia a on el fons es renova constantment i no es conserva, amb algunes evidents excepcions.¹⁸

CENTRE DE RECOLLIDA DE MATERIALS OBSOLETS

Per a l'esporgament del fons de les biblioteques s'han d'utilitzar uns criteris físics, de contingut i quantitius. El material esporgat ha de formar el fons del Centre de Recollida d'àmbit regional a on seran tractats convenientment per a ser recuperats per a les biblioteques que els sol·licitin, creant així un Centre de Préstec Interbibliotecari.¹⁹

L'esporgament de les biblioteques públiques de l'Estat està regulat pel seu *Reglamento*.

¹⁸Sobre aquesta biblioteca vg.: *Biblioteca Can Torró, Alcúdia*, Gütersloh: Fundación Bertelsmann, 1990; Espinàs Eulàlia, *Fundación Biblioteca de Alcúdia Can Torró: objetivos y organización*, en: *La Biblioteca pública como centro de gestión cultural*, Alcúdia: Fundación Biblioteca d'Alcúdia, 1991, p. 65-75; Peiró, Agnès, *[Fundación Biblioteca de Alcúdia Can Torró]: aspectos técnicos bibliotecarios*, en: Id., p. 77-83.

¹⁹Carreras, Concepció; Permanyer, Elvira. *L'esporgada del fons a les biblioteques públiques: aproximació a la creació d'un centre de documents obsolets*, "Item" 8 (1991) 66-79.

CATÀLEG COL·LECTIU DE PUBLICACIONS PERIÒDIQUES

Una forma de difondre el fons de publicacions periòdiques és l'edició del propi catàleg (fons mort, fons actiu, d'una matèria determinada, etc.).²⁰ Però molt millor resultaria una acció conjunta i coordinada de totes les biblioteques de les Balears per a la compilació del catàleg col·lectiu. Un precedent recent el tenim amb el *Repertori de publicacions periòdiques actuals: guia per trobar revistes d'investigació a Palma de Mallorca* (Palma de Mallorca 1989), malgrat les seves limitacions.²¹

BIBLIOGRAFIA NACIONAL CORRENT²²

La publicació de butlletins que relacionin les obres ingressades al Dipòsit Legal és una obligació ineludible de la biblioteca receptora per a difondre aquest fons. Té també l'obligació de prendre mesures màximes de conservació. A les Balears el Consell Insular de Mallorca i el Consell Insular de Menorca ja han iniciat aquesta publicació. Urgeix per tant que el Consell Insular d'Eivissa es posi al dia.

BIBLIOGRAFIA RETROSPECTIVA²³

El Patrimoni Bibliogràfic hauria d'estar compilat en una bibliografia retrospectiva de les Balears promoguda per l'administració autonòmica, realitzada per experts i amb la col·laboració de totes les biblioteques.

Llorenç Pérez, de la Biblioteca March, i un equip de bibliògrafs ja han discutit aquesta qüestió, però sense la cobertura de l'administració i l'ajuda d'un potent equip informàtic, el projecte és inviable.

CONTROL D'INVENTARIS

Són obligatoris per a les biblioteques públiques de l'Estat, aquestes "*deberán realizar periódicamente un recuento de sus fondos, que será total, al menos una vez cada cinco años. En todo caso, el recuento será anual para los fondos*" de manuscrits, incunables i obres rares, segons queda ordenat en el *Reglamento*.²⁴

Seria desitjable que totes les biblioteques, independentment de la seva adscripció administrativa, realitzassin controls d'inventaris del seu fons.

²⁰ Un digne exemple el tenim amb: Biblioteca del Consell Insular de Mallorca. *Publicacions periòdiques*, Palma de Mallorca 1991.

²¹ Vg. Jaume Bover. *La Difusió del patrimoni escrit: tres exemples mallorquins*, "El Mirall" 40 (1990) 57-59.

²² Vg. Bover, Jaume. *Bibliografia balear*, o.c.

²³ Vg. un estat de la qüestió a Bover, Jaume, o.c.

²⁴ Vg. *Reglamento*, art. 7

CATALOGACIÓ I CATÀLEGS²⁵

Esperem que abans de finalitzar aquest segle tot el fons antic de les biblioteques de les Balears estigui degudament catalogat.

És desitjable l'edició dels catàlegs de les biblioteques, si no de la totalitat del fons (empresa sumament costosa) al menys de col·leccions especials, de donacions importants, de materials especials, etc. A les Balears es nota una manca de catàlegs publicats. Un botó de mostra: la prestigiosa Biblioteca March solament té publicat el catàleg de manuscrits àrabs i l'inventari del fons de Guillem Colom.²⁶

Massa sovint els catàlegs impresos són com els ossos d'un cadàver, són un trist record del que foren les biblioteques avui desaparegudes, i gràcies que deixaren un catàleg! Moltes altres no tengueren aquesta sort, com la Biblioteca Balear de Miquel Ferran Capdebou i Capó. De la biblioteca de Cartoixa o de l'Hermitatge d'Orient just en queda el catàleg com a trist testimoni.²⁷ En altres ocasions poden servir per comprovar com la manca de cura, vigilància i protecció han fet matx.

Resulta cert que l'edició en paper és cara, però avui ja comptam amb altres suports competitiu. Els catàlegs editats en qualsevol suport apropen a l'usuari a l'informació, i serveixen com a mesura preventiva contra desaparicions misterioses.

En aquest punt resulta lloable l'actuació de la publicació de diversos catàlegs de fons especials com també la publicació de documents d'ús intern de la mateixa categoria. Recenment ha publicat: *Relació dels manuscrits de la Biblioteca Municipal de Palma* (Palma de Mallorca 1990); *Els fons arxivístics particulars de la Biblioteca Llabrés de Palma* (Palma de Mallorca 1991); i *L'arxiu d'imatges de la Biblioteca Gabriel Llabrés de Palma: la col·lecció Pere Mascaró* (Palma de Mallorca 1991).

²⁵ Sobre els catàlegs de les biblioteques de les Balears, vg. Bover, Jaume, *Balearica: biblioteca de bibliografies de les Balears*, Mallorca: Miquel Font, 1989; i *Bibliografia balear*, o.c.

²⁶ V. Epalza, Mikel de. *Catálogo de 35 manuscritos árabes de la Biblioteca March de Palma de Mallorca*, "Fontes rerum Balearum" 1 (1977) 405-416; Pérez, Llorenç; Roldán, Fausto; Isern, Elionor, *Inventari del fons Guillem Colom Ferrà de la Biblioteca March de Palma*, "Estudis balearics" 35 (1989) 95-106.

²⁷ Vg. Bennàsar i Ramis, Vicens. *Catálogo de la biblioteca de la Cartuja de Valldemossa propiedad de D. Vicente Bennàsar Ramis*. Muro 1935. Segons la Dra. M^a del Carme Bosch sembla que el catàleg fou redactat per l'anterior propietari Joan Sureda i Vímnet. Es tracta del catàleg parcial del fons de la biblioteca de Cartoixa el qual passà per les següents mans: el bibliòfil Joan Sureda i Vímnet, Vicens Bennàsar i Ramis, l'antiquària Victòria Vindel i la Biblioteca de Catalunya. Sureda en conservà una part, avui propietat de Catarina Cañellas, viuda de Pere Sureda. Bennàsar, que no era bibliòfil, l'oferí a Dom Tobella, de Montserrat, però no consta que l'abadia adquirís res.

Gairebé tota l'edició del catàleg fou destruïda probablement per ser imprès per Es Mascle Ros, segons contava Tomàs Ripoll, llibreter antiquari.

Per a la biblioteca de l'Hermitatge d'Orient, vg. Cantarellas i Camps, Bartomeu. *Suscinta relación de las obras de genealogía y heráldica conservadas en la biblioteca del Hermitage de Orient, en la isla de Mallorca, propiedad del excelentísimo señor don Sebastián Feliu de Cabrera y Quadreny*, Palma de Mallorca 1973.

A MODO DE CONCLUSIÓN

Hi ha una manifesta:

- Necessitat de creació d'un marc jurídic legal en torn a biblioteques i arxius que contempli la preservació del fons documentals. Són necessàries una llei de biblioteques i arxius i una altra de patrimoni cultural que el defensi contra l'espoliació i l'exportació.
- Necessitat de creació, per la llei de biblioteques, d'una biblioteca nacional a Mallorca, Menorca i a Eivissa: amb el retorn immediat de la gestió del Depòsit Legal a la Biblioteca Pública de Mallorca.
- Necessitat d'una major coordinació i articulació entre les diferents administracions territorials i els seus governs respectius en matèria bibliotecària i arxivística, evitant la descoordinació administrativa.
- Necessitat de quantificar la situació de conservació del patrimoni documental per medi de l'aplicació de l'enquesta de l'IFLA.
- Necessitat d'establir una política i una planificació de la preservació.
- Necessitat d'establir unes directius per a regular la conservació preventiva.

La conservació és cara, però les Balears són un país ric i amb normalitat política. No hi ha excuses: ha arribat l'hora de començar a observar el fons documental per actuar i condicionar el futur. L'administració no ha d'esperar l'arribada d'un sinistre –Déus ens guard!– per començar a prendre consciència. Un país opulent no es pot permetre malmenar el passat, per tant una política de conservació resulta urgent i oportuna si volem *offrir un avenir à notre passé culturel*

Als bibliotecaris i conservadors ens acusen de que *"no suelen proclamar con suficiente fuerza las consecuencias del abandono"*.²⁸

Voldria per tant que aquest congrés servís per a reblanir el cor empedreït de l'administració. Entre tots hem de salvar i dotar d'un futur al patrimoni documental amb el compliment de mesures adients, i així, com si fossim una multitud de davids tombarem als goliats de l'abandó i la deixadesa.²⁹

²⁸Dereau, J.M.; Clements, D.W.G. o.c.

²⁹Es va repartir als congressistes el catàleg de publicacions del RAMP, que les biblioteques i arxius poden demanar gratuïtament a l'Unesco; l'enquesta de l'IFLA-CIA-Unesco en versió de Mònica Baró; els textos de Jaume Bover *Bibliografia balear*, i de Concepció Carreras i Elvira Permanyer, *L'Esporgada del fons de les biblioteques públiques* i un formulari per a registrar les amenaces de bomba.

El Patrimoni Bibliogràfic Lul·lià de Mallorca

ANTHONY BONNER

Per tal d'enquadrar els fons lul·lians de Mallorca dins d'un doble marc històric i internacional, voldria començar fent un repàs molt breu a la història de la difusió del lul·lisme en termes de la tradició manuscrita i impresa. Llavors faré una comparació esquemàtica amb els fons internacionals per tal de situar els nostres fons mallorquins. Finalment tractaré problemes i perills d'aquests fons mallorquins.

Al final de la seva vida, Ramon Llull disposa de tres depòsits de textos, que han de ser fonts de difusió de la seva obra. En la *Vida Coetània* diu que són "al monestir dels Cartoixans de París, a casa d'un noble de la ciutat de Gènova, i a casa d'un noble de la ciutat de Mallorca."¹ El primer era la Cartoixa de Vauvert, situada on ara són els jardins del Luxemburg, i pel seu testament sabem que els dos nobles eren el seu gendre, Pere de Sentmenat a Mallorca, i Percival Spinola a Gènova. L'únic d'aquests fons que sembla haver tingut continuïtat fou el de París, on la Cartoixa de Vauvert va seguir essent un centre important d'estudis lul·listics. El fons de Mallorca va tenir una fortuna fluctuant, i dels seus manuscrits una part va quedar aquí, una part va partir cap a Barcelona per entrar a l'Escola Lul·liana d'aquella ciutat, altres anaren cap a Castella per acabar a El Escorial,² i encara unes altres foren enviats a Roma als segles XVI i XVII com a peces d'evidència en els processos oberts sobre l'ortodòxia del beat i per a la seva canonització. Aquest darrer grup de manuscrits avui es troba al Vaticà, a Sant Patrici i Sant Isidor, i a l'Ambrosiana de Milà.³ Els fons de Gènova són els de què menys sabem, si és que realment s'arribaven a constituir.

¹ *Raimundi Lulli Opera Latina (ROL)* VIII, ed. Hermogenes Harada, "Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis" XXXIV (Turnhout, 1980), p. 304, desig que repeteix al *Testament*, *ROL* XVIII, CCCM LXXX (Turnhout, Bèlgica, 1991), pp. 261-3. Vegeu també l'estudi de Bofarull citat a la n. 9 més avall.

² Per a El Escorial, vegeu Lorenzo Pérez Martínez, "Fondos lulianos en bibliotecas españolas", *Estudios Lulianos* 16 (1972), pp. 78-86; 17 (1973), pp. 197-8.

³ Lorenzo Pérez Martínez, *Los fondos lulianos existentes en las bibliotecas de Roma*, "Publicaciones del Instituto de Estudios Eclesiásticos en Roma" Subsidia 3 (Roma, 1961). Per a Milà hi ha el catàleg que apareix a *L'Ars compendiosa de R. Lulle, avec une étude sur la bibliographie et le fond ambrosien de Lulle*, ed. Carmelo Ottaviano (París, 1930; 2^a ed. 1981).

A part d'això, tenim informació puntual de manuscrits individuals. Hi ha els dos que va regalar: un al dux de Venècia l'any 1289⁴, i un altre a la Cartoixa de París nou anys més tard⁵, tots dos amb dedicatòries de la seva mà. No podem deixar de citar el "còdex prínceps" de Llull "i potser de tota la literatura catalana medieval" del *Libre de contemplació*, copiat a Mallorca l'any 1280 i ara a la Biblioteca Ambrosiana de Milà⁶. També caldria citar els cinc manuscrits copiats abans de 1290 en el cercle del primer deixeble parisenc de Ramon Llull, Pere de Llemotges. Finalment, encara conservam les dues magnífiques antologies fetes després de la mort del mestre pel seu segon deixeble parisenc, Thomas le Myésier: el *Breviculum* amb les famoses miniaures, ara a Karsruhe, i l'Electorium de devers 500 folis, encara a París⁷.

Sabem que es varen consolidar col·leccions importants a París, com per exemple el fons ja assenyalat de la Cartoixa, el de la Sorbona amb el llegat de Pere de Llemotges, el de l'abadia de S. Victor, etc., totes les quals acabaren a la Biblioteca Nacional.⁸ Sabem que es va consolidar al S. XV un fons important a l'Escola Lul·liana de Barcelona,⁹ que, per raons que explicarem en un moment, va anar a parar a Alemanya. L'altre centre que sabem que existia en aquell temps era a Pàdova, el fons del qual segurament va anar a parar en la Biblioteca Marciana de Venècia.¹⁰ També sabem de dos individus

⁴ Venècia, Bibl. Marciana, Cl. VI, 200.

⁵ París, BN lat. 3348A, que conté llibres I-II del *Llibre de contemplació*.

⁶ A 268 inf. i D 549 inf. Vegeu-ne la descripció a Josep Perarnau i Espelt, "El manuscrit lul·lià «Princeps»: el del «Llibre de contemplació en Déu» de Milà", *Studia Lullistica et Philologica. Miscellanea in honorem Francisci B. Moll et Michaelis Colom* (Palma: Maioricensis Schola Lullistica, 1990), pp. 53-60.

⁷ Per als deixebles parisencs del beat i els manuscrits copiats allà, vegeu J.N. Hillgarth, *Ramon Llull and Lullism in Fourteenth-Century France* (Oxford, 1971). Sobre el primer d'aquests deixebles i els seus manuscrits Albert Soler té un important article de pròxima aparició a *Traditio*. El *Breviculum* ha estat publicat dues vegades recentment, una reproducció a *Raimundus Lullus - Thomas Le Myésier, Electorium parvum seu Breviculum. Handschrift St. Peter perg. 92 der Badischen LB*, ed. Gerhard Stamm, Walburga Büchel, Rolf Hasler, Felix Heinzer, Charles Lohr, Theodor Pindl-Büchel (Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1988), i en una transcripció i reconstrucció a Ramon Llull, *Breviculum seu Electorium parvum Thomae Migerii (le Myésier)*, ed. Charles Lohr, Theodor Pindl-Büchel, Walburga Büchel, "Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis. Raimundi Lulli Opera Latina. Supplementi Lulliani" I (Turnhout, Bèlgica: Brepols, 1990).

⁸ Malauradament no tenim cap catàleg dels manuscrits lul·lians de la Biblioteca Nacional de París. D'aquestes i altres col·leccions Llorenç Pérez Martínez molt amablement m'ha deixat consultar els seus catàlegs manuscrits, les informacions dels quals he pogut completar consultant els fitxers del Raimundus-Lullus-Institut de Friburg de Brisgòvia.

⁹ Documentada en Francisco de Bofarull y Sans, "El testamento de Ramón Llull y la escuela luliana de Barcelona", *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 5 (1896), 435-479, i en José M^a Madurell Marimón, "La escuela de Ramón Llull, de Barcelona; sus alumnos, lectores y protectores", *Estudios Lulianos* 6 (1962), pp. 187-209; 8 (1964), pp. 93-117, 229-235; 9 (1965), pp. 93-103.

¹⁰ Per a Venècia, consultar Mateo Obrador y Bennassar, "Ramón Llull en Venecia. Reseña de los códices e impresos lulianos existentes en la Biblioteca Veneciana de San Marcos", *BSAL* 8 (1900), 301-324.

que formaren col·leccions importants: el primer era el cardenal alemany Nicolau de Cusa, els manuscrits lul·lians del qual, molts copiats de la seva mà, encara es conserven al seu castell de Kues sobre el riu Mosella;¹¹ el segon era el venecià Nicolau Pol, que va arribar a fer de metge de cambra de l'emperador Maximilià i després de Carles V, els fons del qual avui es troben intactes al poble tirolès d'Innichen o San Candido.¹²

Entretant, concretament l'any 1480 a Venècia, s'inicià la llarga llista de llibres impresos del beat, amb una edició de l'*Ars generalis ultima*.¹³ La seguiren durant els pròxims quinze anys edicions de Roma, Sevilla i sobretot Barcelona. L'any 1499 comencen les edicions parisenques que, sota els auspicis del gran humanista Jacques Lefèvre d'Étaples, tant feren per difondre el lul·lisme per Europa.¹⁴

Aquesta història editorial del beat té dues fites de capital importància per a la història del lul·lisme. La primera fou l'aparició l'any 1598 d'una antologia d'obres autèntiques lul·lianes mesclades amb obres espúries i comentaris de Giordano Bruno i Agrippa von Nettesheim. Fou editada per un tal Llàtzer Zetzner a Estrasburg, i arribà a constituir una mena de *best seller*, que obligà la seva reedició els anys 1609, 1617 i 1651.¹⁵ És aquí on el món intel·lectual del S. XVII va prendre contacte amb Ramon Llull, com per exemple Isaac Newton i sobretot Leibniz, que es va interessar tant per l'art combinatòria del beat.

La segona fita fou la publicació a Magúncia entre 1721 i 1742 de vuit magnífics toms en foli de l'obra del beat, segurament un dels monuments més esplèndids que s'ha fet a la memòria de Ramon Llull en els prop de set cents anys des de la seva mort.¹⁶ Aquesta edició, però, va tenir un fort efecte en el moviment dels fons de manuscrits lullians. El primer mecenes de l'edició,

¹¹ Martin Honecker, "Lullus-Handschriften aus dem Besitz des Kardinals Nikolaus von Cues, nebst einer Beschreibung der Lullus- Texte in Trier und einem Anhang über den... Traktat «De arte electionis»", *Spanischer Forschungen der Görresgesellschaft* 6 (Münster, 1937), pp. 252-309. Vegeu també Eusebi Colomer, *Nikolaus von Cues und Raimund Llull, aus Handschriften der Kueser Bibliothek*, "Quellen und Studien zur Geschichte der Philosophie" II (Berlin: Walter de Gruyter, 1961).

¹² Jordi Rubió i Balaguer, "Los códices lulianos de la biblioteca de Innichen (Tirol)", *Revista de Filología Española* 4 (Madrid, 1917), pp. 303-340. Vegeu també T. & J. Carreras y Artau, *Historia de la filosofía española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, 2 vols. (Madrid, 1939-43), Vol. II, p. 27.

¹³ Elfes Rogent i Estantislau Duràn, *Bibliografía de les impressions lul·lianes*, pròl. Ramon d'Alòs-Moner, S "Estudios de bibliografía lul·liana" II (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1927; reimpr. Palma: Miquel Font, 1989-1991), núm. 1.

¹⁴ Rogent i Duràn, núm. 24.

¹⁵ Rogent i Duràn, núms. 144, 162, 180, 233. Vegeu el meu *Obres selectes de Ramon Llull (1232-1316)*, (Mallorca: Editorial Moll, 1989), Vol. I, p. 84, i "El lul·lisme alquímic i cabalístic i les edicions de Llàtzer Zetzner", *Del frau a l'erudició. Aportacions a la història del lul·lisme dels segles XIV al XVIII*. Randa 27 (1990)

¹⁶ Rogent i Duràn, núm. 302. Vegeu també Adam Gottron, *L'edició maguntina de Ramón Llull*, "Estudios de bibliografía luliana" I (Barcelona, 1915).

l'elector Joan Guillem del Palatinat, i el seu editor, Iu Salzinger, enviaren gent per França, Itàlia, Alemanya i Espanya per copiar i comprar manuscrits. A París en copiaren molts, en aquella i altres ciutats en pogueren comprar alguns, però fou a Barcelona on tingueren més èxit; pogueren fer-se amb gairebé tota la collecció de l'antiga Escola Lul·liana, que havia passat a mans de la comtesa de Manresana, de la noble família d'Erill i descendent del beat.¹⁷ Tots els manuscrits foren reunits a Düsseldorf; més tard foren traslladats a Mannheim, i finalment, l'any 1807, a Munic, a excepció d'un parell de còdexos que quedaren a Magúncia. Finalment, cal assenyalar que la publicació d'aquesta edició maguntina va estimular la publicació a Mallorca de tot un raig de llibres lul·lians durant el segle XVIII.

Amb aquesta petita història, potser podem apreciar millor la distribució de fons lul·lians reflectida en la llista impresa aquí en apèndix. En faré un parell de comentaris per fer-la més entenedora. Només conté col·leccions de cinc manuscrits o més. Hi ha innombrables pobles d'Itàlia i d'altres països (Alemanya, França, Anglaterra, Suècia, Polònia, Estats Units) que tenen dos, tres o quatre manuscrits. Observau com l'he distribuïda per regions o països, i l'he dividida en manuscrits antics i moderns,¹⁸ he donat totals parcials, i finalment percentatges d'un total de 1.042 manuscrits. Els nombres de manuscrits donats aquí són *molt* aproximats. Per començar, és difícil decidir què és un manuscrit lul·lià. A part dels que contenen obres autèntiques, ¿què feim amb obres espúries, comentaris sobre obres, o fins i tot escrits que expliquen o presenten el seu sistema o pensament? Cada catàleg segueix criteris propis. Això fa que les estadístiques presentades aquí són més bé orientatives i comparatives. També fa, plegat amb la no inclusió de col·leccions de menys de cinc manuscrits, que el total de 1.042 potser s'hauria d'augmentar fins a 1.200 o més.

També voldria fer uns breus comentaris sobre algunes col·leccions. La tan impressionant de la Biblioteca Pública de Palma prové en gran part de les biblioteques franciscanes i dominicanes arran de la desamortització de Mendizabal.¹⁹ La de Sant Francesc és una collecció moderna que prové majoritàriament de la que va formar Salvador Galmés durant tant d'anys de treballs lul·lístics.²⁰ La de la Biblioteca de Catalunya ha estat augmentada

¹⁷ Carreras y Artau, *Historia* (Vegeu n. 12 més amunt), II, 327-8).

¹⁸ Seguim la línia divisòria de l'any 1600 donada a J. García Pastor, J. N. Hillgarth i L. Pérez Martínez, *Manuscritos lulianos de la biblioteca pública de Palma* (Barcelona - Palma, 1965), tret del cas de Munic, on seguim la línia divisòria de 1500 donadas a Josep Perarnau i Espelt, *Els manuscrits lul·lians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic*, 2 vols., "Studia, Textus, Subsidia" III-IV (Barcelona: Facultat de Teologia, 1982-1986).

¹⁹ Vegeu-ne el catàleg de la nota anterior, al qual ara es pot afegir Jesús García Pastor i Marfa Marsá, *Inventario de manuscritos de la Biblioteca Pública del Estado en Mallorca* (Madrid: Centro de Coordinación Bibliotecaria, 1989).

²⁰ El catàleg de totes les col·leccions menors de Palma és el de Lorenzo Pérez Martínez, "Los fondos manuscritos lulianos de Mallorca", *Estudios Lulianos* 2 (1958), pp. 209-226, 325-334; 3 (1959), pp. 73-88, 195-214, 297-320; 4 (1960), pp. 83-102, 203-212, 329-346; 5 (1961), pp. 183-197, 325-348; 7 (1963), pp. 89-96, 217-222; 14 (1970), pp. 237-242.

darrerament per un llegat important de Frederic Marès.²¹ Ja hem comentat les de El Escorial, Roma, Venècia, Munic, Magúncia, Cusa i París. La de la Biblioteca Colombina de Sevilla fou formada, com tothom sap, per Fernando Colón, fill del descobridor.²² Els cinc manuscrits de Dún Mhuire provenen, curiosament, de S. Isidor de Roma, d'on vingueren l'any 1874, del fons, com ja hem assenyalat, que originàriament vingué de Mallorca.²³ Finalment sembla que els manuscrits de la Biblioteca Real de Copenhaguen vénen, tots o gran part, de la biblioteca mallorquina del comte d'Ayamans que es va vendre a principis d'aquest segle.²⁴

Abans d'entrar en consideracions específiques sobre els fons mallorquins, m'agradaria situar-los més en el context internacional. Primer, en la llista a l'Apèndix, podeu veure que, de les àrees en les quals l'he dividit, la que més manuscrits lul·lians poseeix és Mallorca (amb 313; és a dir un 30% dels manuscrits que hem censats aquí), seguida d'Itàlia (243), els països germànics (206) i França (118). La institució que en té més és la Biblioteca Pública de Palma (200, o gairebé 20% dels manuscrits censats), seguida de la Staatsbibliothek de Munic (163), la Biblioteca Nacional de París (94) i la Biblioteca Vaticana (91), un ordre que conserva la primera posició local. En canvi, la institució que té més manuscrits antics és la Staatsbibliothek de Munic (104), seguida de la Biblioteca Vaticana (77), la Nacional de París (59) i la Pública de Palma (54). Però encara aquí la situació local és més que respectable, i com es desprèn del conjunt d'aquestes petites estadístiques, la importància dels fons lul·lians de Palma és, tal com hom esperaria, primordial.

Pel que fa a llibres impresos, la situació mallorquina és encara més privilegiada. De la primera edició impresa a Venècia l'any 1480 en conec tres exemplars, dos a la Biblioteca Pública i una a la Biblioteca March. De les ja esmentades quatre edicions de Llätzer Zetzner conec almenys sis exemplars a Palma. D'exemplars complets dels vuit toms de la magnífica edició maguntina, cosa que no tenen ni la Biblioteca Nacional de París ni la British Library de Londres, aquí n'hi a tres a la Biblioteca Pública, i un a la Maioricensis Schola Lullistica, la Societat Arqueològica Lulliana, i la Biblioteca de la Real.²⁵ D'una de les publicacions mallorquines del S. XVIII, concretament les *Opera medica* de 1752, Frances Yates va dir en el seu estudi clàssic sobre *L'Art de Ramon Llull* que era "un volum tan rar" –no n'hi ha

²¹ Inventari que s'ha començat a Amadeu J. Soberanas i Lola Badia, "Manuscrits lul·lians de la Biblioteca de Catalunya. I", *Estudios Lulianos* 30 (1990), pp. 173-193.

²² Vegeu Friedrich Stegmüller, "Raimundiana Hispalensia. Über Raimundus-Lullus-Handschriften in der Biblioteca Colombina zu Sevilla", *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens* 19 (Münster, 1962), pp. 171-186.

²³ Vegeu J.N. Hillgarth, "Manuscritos lulianos de la biblioteca del Convento Franciscano de Dún Mhuire, Killiney, Co. Dublin, Irlanda", *Estudios Lulianos* 10 (1966), pp. 73-79.

²⁴ Ellen Joergensen, "Els manuscrits lul·lians de les biblioteques nòrdiques", *Mediterraneum* (Palma, 1936), pp. 105-113.

²⁵ Aquest darrer possiblement li manca un tom.

còpia ni al British Library [de Londres], ni a la Biblioteca Nacional [de París] ni a la Biblioteca Vaticana— “que resulta més fàcil consultar en manuscrits les obres altrament inèdites que conté.”²⁶

Ara cal situar aquesta extraordinària riquesa documental mallorquina dins el context dels estudis lul·lístics moderns. El nostre beat, en el darrer quart de segle, ha deixat de ser, dintre els països catalans, una mera bandera patriòtica, i defora, un simple il·luminat incapaç d'entendre la filosofia o lògica escolàstica. Com a símbol d'aquest canvi podria citar un manual de filosofia medieval que va sortir fa cinc anys a Alemanya, on “Raimundus Lullus” rep més (gairebé el doble) espai que Anselm, Albert Magne, Bonaventura i Roger Bacon.²⁷ Altres fets simbolitzen aquest canvi, com per exemple el seu paper inspirador de la metafísica renaixentista explicat al *Cambridge History of Renaissance Philosophy*, o la reorientació del seu paper en la història de la ciència duïta a terme per les investigacions de Frances Yates i Michela Pereira. Així que en les darreres dècades ha deixat de ser una curiositat local, això sí, genial i entranyable, per esdevenir una figura d'importància internacional. Això també fa que els nostres fons tan rics són cada dia més capaços d'atreure no tan sols l'admiració, sinó també la crítica internacional. O reciclant paraules del fullet anunciador d'aquest congrés, ara que coneixem “la importància d'aquest patrimoni”, parlem un poc “dels perills que corre”, perquè de perills i problemes n'hi ha.

El primer problema és el de les col·leccions particulars, com la del comte d'Ayamans que, com ja hem explicat, ha acabat a Dinamarca, ben enfora de la nostra estimada Mallorca. Més dramàtic ha estat el cas de la Biblioteca Prohens, quatre manuscrits de la qual foren venuts a principis de segle a un llibreter de Barcelona i llavors a un particular desconegut.²⁸ Un d'aquests manuscrits a reaparegut a la Biblioteca de Catalunya,²⁹ però tornar a trobar la pista dels altres tres “tots del segle XIV” seria un dels majors *desiderata* dels estudis lul·lístics catalans. La sort d'aquestes dues col·leccions potser no és tant culpa dels aristòcrates que es trobaven en una situació econòmica desesperada, com d'organismes públics que no saberen trobar a temps els fons necessaris per evitar una fugida tan important.

D'altra part, de vegades més frustrants per a l'investigador són els particulars que imaginem que, deixant consultar els seus fons, disminuiria el

²⁶ Frances Yates, “The Art of Ramon Llull. An approach to it through Lull's theory of the elements”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 17 (1954), p. 167 reproduït en Frances Yates, *Assaigs sobre Ramon Llull*, pròl. Lola Badia (Barcelona: Empúries, 1985), p. 110. Sempre he sospitat que aquest darrer problema era degut al fet que les edicions setcentistes mallorquines probablement circularen poc fora de les illes.

²⁷ Kurt Flasch, *Das philosophische Denken im Mittelalter. Von Augustin zu Machiavelli* (Stuttgart: Reclam, 1987).

²⁸ Vegeu-ne la història complicada i dramàtica que conta S. Galmés a *Obres de Ramon Llull XI* (Palma, 1917), pp. xvii-xviii.

²⁹ És el ms. 2017

seu valor econòmic (quan, de fet, la situació és la inversa; com més consultat, més conegut, i com més conegut, més valuós). Aquest és el cas d'un senyor de Barcelona, que té l'única còpia coneguda del testament de Ramon Llull, a més de, segons tenc entès, uns milers de documents sobre la família del beat; però no deixa entrar absolutament ningú, i conec gent que ho ha intentat per tots els mitjans diplomàtics imaginables.

Però això, com dic, són col·leccions particulars, de les quals els propietaris tenen dret de disposar com vulguin, per incívic que ens pugui parèixer, i en les quals la intervenció d'organismes públics és sempre problemàtica. Una altra qüestió és el problema de col·leccions institucionals, amb responsabilitats col·lectives i normalment consultables pels recercadors. En aquest camp exposaré els problemes i perills en forma d'anècdotes, que de vegades són més reveladores que estadístiques. Són coses que m'han passat a mi personalment, i les cont sense cap intenció de criticar *les persones* involucrades en elles, que normalment m'han tractat amb una amabilitat que no sé si hagués trobat en un país més nòrdic com el meu. No vull de cap manera que se sentin al·ludides. Els problemes, com veurem després, sempre són institucionals.

La primera anècdota em va passar quan començava els meus estudis lul·lístics. Vaig a una biblioteca per consultar uns manuscrits que s'hi troben. El vell bibliotecari se sorprèn de la meva demanda, i m'assegura que no tenen manuscrits. "Impresos sí," em diu, "però cap manuscrit." Quan li contest que s'ha publicat una descripció d'aquests manuscrits, el pobre home es comença a posar nerviós, perquè se'n recorda vagament d'aquest senyor que havia vingut per catalogar-los. Comença a treure toms antics dels prestatges, fulletjant-los, i dient cada vegada més retgirat, "Ho veu, són impresos." Després de mitja horeta d'una ansietat creixent, a la fi trobam els manuscrits en qüestió. Aquesta anècdota, però, té una segona part. Uns mesos després havia de tornar a consultar els mateixos manuscrits, i em va tornar a passar exactament la mateixa història. Es veu que l'homenet desmemoriat no es recordava gens de l'episodi anterior. Vull recalcar que el bibliotecari en qüestió era un home d'una cultura, simpatia i humor realment excepcionals, i que sempre em va tractar més que bé. El problema era el d'haver de custodiar manuscrits, en aquest cas del segle XIV i XV, simplement en condicions de seguretat inadequades.

En una altra biblioteca deman si, per a una transcripció que estic fent, em podria dur a casa meva les fotos d'un manuscrit i un llibre. El bibliotecari em contesta que el manuscrit no, però el llibre sí. Jo li intent explicar que no és un manuscrit que deman, sinó unes fotos, i que el llibre em fa més por perquè és la famosa edició Zetzner de 1598, però no hi manera de fer-lo canviar d'idea.

Estic un dia a encara una altra biblioteca estudiant un manuscrit quan trob un full imprès que qualcú hi havia deixat com a punt. La mida relativament petita i la tipografia em recorden un llibre que conec. Torn al prestatge on hi ha els impresos i trob un exemplar de l'edició Zetzner que es

desfà, i del qual el full en qüestió era una de les darreres pàgines. Trob altres pàgines pel prestatge i torn a compondre el tom el millor que puc amb un elàstic.

En dues biblioteques he trobat llibres tan corcats que, oberts i alçats, desprenien una polseguera que pareixerien avionetes fumigadores. Són edicions del segle XVI, una la de Zetzner, i l'altra una veneciana d'Aristòtil.

Una investigadora italiana em demana un microfilm o fotocòpia d'una obra en un manuscrit a Palma. El bibliotecari no el pot trobar. La investigadora diu que no té (per a ella) gran importància, perquè en pot aconseguir un microfilm del Raimundus-Lullus-Institut de Friburg de Brisgòvia, on tenen un arxiu de microfilms de pràcticament tots els manuscrits lul·lians del món. Gràcies a Déu al cap d'un temps el manuscrit en qüestió torna a aparèixer; havia estat mal col·locat.

Més dramàtic ha estat el cas d'un jove investigador que vol editar el *Libre dels articles de la fe* (o *Apostrophe*) per a la *Nova Edició de les Obres de Ramon Llull*. Vol consultar el manuscrit del segle XV que hi ha a Palma. A la biblioteca en qüestió no l'hi saben trobar. Més tard hi vaig jo, en companyia de Llorenç Pérez, que havia catalogat la col·lecció, i plegats amb el bibliotecari comprovam que efectivament ha desaparegut. La pèrdua és encara més dramàtica pel fet que és una obra de gran importància històrica. De la versió llatina tenim 41 manuscrits i 11 edicions, nombres superats per només tres o quatre altres obres del beat; però de la versió catalana, de la qual deriven tots els textos llatins i que és encara inèdita, ja hem perdut un dels només quatre testimonis medievals. Encara més trist era el fet de comprovar que aquesta no era l'única pèrdua: també mancava un manuscrit del tombant dels segles XIV a XV amb el text català de *l'Arbre de filosofia d'amor* i dos poemes, i un del XVII amb l'espúria *Liber de benedicta tu in mulieribus*.

En aquest cas, com veis, el més dramàtic de tots, no continuaré amb l'anonimitat amb la qual he contat les altres anècdotes, en part perquè m'han autoritzat a fer-ho, i en part perquè a vegades un crit públic d'angoixa pot ajudar a endreçar una situació organitzativa inadequada, de cridar l'atenció a altres organismes que corren els mateixos perills, o fins i tot fer que un culpable se senti bastant avergonyit i/o arraconat per donar qualche pista per a la recuperació del material.³⁰ També deix de seguir l'anonimitat perquè aquest cas toca a l'organisme que ha tingut el valor de promoure un congrés que posàs el necessari crit d'alarma sobre els perills que corre el nostre patrimoni cultural. Com ja heu pogut entendre, això va passar a la nostra Societat Arqueològica Lul·liana. Com i quan va passar, no se sap. Els manuscrits han estat traslladats dues vegades en els darrers temps, una vegada des de l'antic edifici cap al present, i una altra vegada d'un pis a l'altre

³⁰ Cosa que va passar amb una biblioteca que va perdre un exemplar complet de l'edició maguntina, i que amb maniobres diplomàtiques fructíferes, la va poder recuperar.

del mateix edifici. ¿Ha estat durant un d'aquells trasllats? ¿O ha estat qüestió d'un accés massa incontrolat als manuscrits?³¹ L'única nota positiva en aquesta història depriment és que possiblement a Friburg tenen microfilms d'aquests tres manuscrits. Dic "possiblement" perquè si tenen una arxiu gairebé complet de microfilms dels manuscrits lul·lians en llatí (no hem d'oblidar que la tasca principal de l'Institut és l'edició de l'obra llatina del beat) només tenen els microfilms d'obres catalanes o espúries que han pensat que serien necessaris per a la seva feina.

Quines són les lliçons que hauríem de prendre d'aquest anecdotari negre. Primer crec que hem d'evitar la passivitat de dir que els problemes són estructurals i esperar que el govern "central, autonòmic, local" hi posarà mà. No és tan difícil d'ordenar una biblioteca segons una mínima escala de valor, i llavors situar-ne una certa porció sota un règim d'accés estrictament controlat. Una mida així, aplicada amb una mica de rigor nòrdic, per molt antipàtics que ens faria parèixer, potser evitaria la desaparició de més joies del nostre patrimoni. Tampoc no és tan horriblement costós fumigar per evitar que més llibres dels segles XVI a XVIII tornin pols. Restaurar sí que és car, però seleccionar les obres que més la necessiten i fer-ne una o dues cada any estaria ben dintre les possibilitats de qualsevol organització. Així s'evitaria que pàgines dels nostres llibres més valuosos s'emprin per fer punts.

Com veis estic fent proposicions pràctiques, coses que podríem posar en funcionament demà. Sé que també altres coses que s'han discutit en aquest congrés serien molt desitjables, com ara la catalogació de tots aquests fons, un ús major de bibliotecaris entrenats, i la renovació de certs locals o el canvi a uns més adequats. Però aquestes coses, per molt desitjables que siguin, i realment crec que ho són, són de termini llarg i, diguem-ne, de butxaca ampla. Aquí vull només proposar mesures immediates i accessibles per tal d'evitar que anem perdent més manuscrits, que el corc ens vagi guanyant terreny i que la dona de la neteja ens vagi tirant més paperets que ha trobat pel trispol.

Jo fins i tot diria que si un organisme no té la capacitat d'actuar de cara a aquests tres problemes bàsics, llavors hauria d'afrontat la possibilitat que no es troba realment capacitat per guardar tresors de tal importància. En aquest cas jo em permetria suggerir un altre camí, un ja traçat per dos organismes balears. El primer ha estat el convent franciscà de Palma, que, davant el problema de guardar degudament manuscrits medievals i de fer disponibles als investigadors les fotografies i transcripcions d'altres manuscrits fetes per Salvador Galmés, prengué la decisió valuosa de deixar-ho tot en dipòsit a la Biblioteca March. El mateix ha fet la Schola Lullistica amb els

³¹ Un altre problema ja conegut un poc de tothom és el investigador vell i molt respectat que mor, i els hereus no saben (o no volen) distingir entre toms seus i prestats, i així volums d'una institució són tranquil·lament heretats, dispersats o venuts.

seus amplis fons moderns sobre el beat. No han perdut gens de la seva propietat sobre el material, però ara està ben guardat, catalogat i accessible. Crec que és la decisió més racional per a una biblioteca petita que no es pot permetre els mitjans necessaris per conservar-la i obrir-la al públic.

És clar que hi ha altres mesures alternatives o complementàries que es podrien prendre, però crec que hem de ser conscients dels perills immediats i intentar aturar-los de la manera més ràpida i pràctica. El patrimoni lul·lístic que tenim a Mallorca és massa valuós per deixar-lo tranquilament desaparèixer.

APÈNDIX

Col·leccions de cinc o més manuscrits¹

Ciutat	Biblioteca	Manuscrits		total	percent. ²
		antics	moderns		
<i>Mallorca</i>					
Palma	Bibl. Publ.	54	146	200	(19,19%)
	Sapiència	9	19	36	
	Causa Pia ³		36	36	
	St. Francesc	6	11	17	
	Soc. Arq. Lul.	6	5	11	
	Bibl. Mun.		8	8	
	March	3	2	5	
	Total	77	236	313	
<i>Catalunya</i>					
Barcelona Montserrat	Bibl. de Cat.	41	10	52	5,66%
		3	4	7	
	Total	44	14	59	
<i>Altres llocs d'Espanya</i>					
Madrid	Bibl. Nac.	9	11	20	3,84%
Escorial	Monast.	7		7	
Sevilla	Colombina	7		7	
Toledo	Bibl. Capitular	5	1	6	
Total		28	12	40	
<i>Itàlia</i>					
Roma	Bibl. Vaticana	77	14	91	(8,73%)
	St. Isidor	15	8	23	
	Casanatense	6	2	8	
Milà	Ambrosiana ⁴	53	6	59	
Venècia	Marciana	21	1	22	
Innichen		15		15	

¹ Amb xifres molt provisionals, i dividits en antics i moderns segons els criteris de la n. 18, al text més amunt.

² Percentatge del total de 1.042 mss. censats aquí.

³ Tots són del s.XVIII.

⁴ La majoria del s.XVI.

Torí	Bibl. Nazionale	8		8	
Bolonya	Bibl. Universitària	6		6	
Mòdena	Bibl. Estense ⁵	4	2	6	
Cortona	Bibl. Comunale	4	1	5	
Total		209	34	243	23,32%
<i>Països germànics</i>					
Munic	Staatsbibl.	104	59	163	(15,64%)
Viena	Ost. Nat. Bibl.	15	2	17	
Cusa		13		13	
Magúncia	Seminari	2	5	7	
Berlín	Staatsbibl.	6		6	
Total		140	66	206	19,77%
<i>França</i>					
París	Bibl. Nat.	59	35	94	(9,02%)
	Mazarin	1	12	13	
	Arsenal	2	9	11	
Total		62	56	118	11,32%
<i>Illes britàniques</i>					
Londres	British Libr.	12	1	13	
	Wellcome Medical	12		12	
Oxford		18		18	
Cambridge		6		6	
Dún Mhuire		4	1	5	
Total		52	2	54	5,18%
<i>Països escandinaus</i>					
Copenhaguen	Kongelige Bibl.	9		9	0,86%

⁵ Les xifres aquí no reflecteixen els nombrosos mss. alquímics pseudo-lul·lians.

COMUNICACIONES

Arxius de la Administració Local a Mallorca: deu anys d'actuació

ISABEL GARAU LLOMPART
FRANCESC RIERA VAYREDA

INTRODUCCIÓ

La preocupació per la salvaguarda del Patrimoni documental va venir marcada a principis de la dècada dels vuitanta, pel creixent interès dels investigadors per la Història Local i l'augment de la consciència col·lectiva referent a la conservació d'aquest, motivant a les autoritats i institucions a promoure plans d'actuació després d'anys d'abandonament.

Aquest esmentat interès va tenir especial incidència als arxius de l'Administració Local, secularment oblidats.

Així, des de fa quasi deu anys —pràcticament des del desenvolupament de les institucions democràtiques—, sorgeix una consciència de revalorització, de recerca dels arxius d'Administració Local. També és un fenomen constatable arreu de tot l'Estat espanyol. Cal citar les iniciatives més importants a la Comunitat de Madrid amb la celebració de les *Primeres Jornades d'Arxius Municipals* realitzades a Alcobendas l'any 1982¹; la publicació del "*Manual de Archivos municipales*", de Vicenta Cortés Alonso²; a Sevilla el "*Manual de Organización de Fondos de Corporaciones Locales*" de Antonia Heredia Herrera³ i la col·lecció d'*Inventaris d'Arxius Municipals* dirigits per la mateixa autora⁴.

Dins l'àmbit català també comencen a prendre força les iniciatives per dur endavant una política de reactivació dels fons documentals dels arxius

¹ I Jornadas de Archivos municipales: Alcobendas (Madrid) 15 y 16 de octubre de 1982. 39 p. Exemplant en ciclostil

² Manual de Archivos municipales por Vicenta Cortés Alonso. Madrid: Anabad, 1982. 134 p.

³ Manual de organización de fondos de corporaciones locales. El Archivo de la Diputación de Sevilla. Madrid: Ministerio de Cultura. Dirección General de Patrimonio Artístico, Archivos y Museos. Subdirección General de Archivos y Museos. Subdirección General de Archivos, 1980.

⁴ Archivos municipales sevillanos bajo la dirección de Antonia Heredia Herrera. Sevilla: Diputación Provincial de Sevilla, 1983.

municipals. Hem de esmentar la publicació l'any 1982 de les *Normes bàsiques de classificació* elaborades per Ramon Fugueras, F. Barriach i Molas i Vinyent Panyella⁵.

Dins aquest moviment, s'inicia a Mallorca el procés de recuperació i tractament del Patrimoni documental dels arxius d'Administració Local. Entre els anys 1982 i 1983 comencen a organitzar-se les primeres campanyes d'arxius municipals, i a partir de 1983 es posa en marxa l'organització de l'Arxiu del Consell Insular de Mallorca.

ELS ARXIS MUNICIPALS

L'any 1982 es varen formar els primers grups de treball, per a l'organització dels arxius municipals sota la direcció d'Antoni Mut Calafell, ànima de la generació d'arxivers que neixen a finals dels setanta, principis dels vuitanta, i culminen l'any 1983 amb la publicació *"Aportaciones para una guía de los Archivos de Baleares"*⁶, compendi que marca l'estat i situació dels nostres arxius fins l'any esmentat.

A partir d'aquesta fita -1982- comença la elaboració d'una metodologia i organització dels arxius als voltants d'aquesta data cronològica, i no recordàssim uns lloables precedents dins aquest camp.

Així doncs, existeixen uns antecedents, que es dugueren a terme a Mallorca un poc abans dels anys vint, convé recordar-ho⁷.

L'any 1919 per ordre de la Direcció del cos facultatiu de Bibliotecaris, Arxivers i Arqueòlegs, s'ordenà que dos arxivers de la Província fessin una visita a distints arxius de la capital i dels principals pobles. L'any 1924 es publicà al Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana la *"Memoria sobre los archivos de Baleares no incorporados"* per Pedro A. Sancho i Antonio M. Peña Gelabert⁸, es visitaren els arxius de Binissalem, Artà, Sa Pobla, Manacor, Sóller, Lluçmajor, i Sencelles.

També l'any 1924, després de promulgar-se l'Estatut Municipal⁹, es publicà el Reglament de Secretaris d'Ajuntaments, a l'article 228, paràgraf 5, es preceptuava que en el termini d'un any s'havia de fer la classificació i

⁵ Els Arxius Històrics municipals: normes bàsiques de classificació per Ramon Alberch i Fugueras, Francesc Barriach i Molas, Vinyent Panyella. Barcelona: Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació Generalitat de Catalunya, 1982. 68 p.

⁶ Aportaciones para una Guía de los Archivos de Baleares: comunicaciones presentadas a la VII Conferencia Internacional de Estudios Mediterráneos: Sóller, 1983. Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Balearics, 1983. 234 p.

⁷ L'any 1907 Benito Pons Fàbregues publicà un primer volum de l'Arxiu municipal de Palma de Mallorca. També l'any 1917 Francisco Hernández Sanz, publicà l'Inventari de l'Arxiu municipal d'Alaior. Isidor Macabich i Llobet l'any 1939 va publicà a les pàgines del "Diario Ibiza", l'Inventari de l'Arxiu Històric d'Eivissa, etc.

⁸ Memoria sobre los archivos de Baleares no incorporados. Pedro Antonio Sancho y Vicens y Antonio María Peña y Gelabert. A: B.S.A.L., 1931.

⁹ Estatut municipal de 8 de març de 1924.

catalogació dels llibres i documents d'aquests arxius, i s'havien de remetre a les diputacions provincials els inventaris que es redactassin; però aquest precepte no es va complir.

L'any 1939 es creà a Balears el Patronat per al Foment de les Biblioteques, Arxius i Museus Arqueològics¹⁰ el qual envià a cada ajuntament una circular i una enquesta per a conèixer l'estat de cada arxiu. Tampoc va servir de gaire, i tan sols uns pocs ajuntaments contestaren.

L'any 1945, la Direcció General d'Administració Local, ordenà la formació immediata dels inventaris, enviant circulars de data 11 de febrer i 7 de juny del mateix any. En aquestes circulars es prengué com a fonament l'incompliment del paràgraf 5 de l'article 228 de l'esmentat Reglament. Els pobles contestaren aquest pic.

L'any 1940 començà una feina ingent i sense precedents –com l'ha qualificada Antoni Mut Calafell¹¹– Jaume Lladó Ferragut, que no finalitzà fins l'any 1978.

L'esmentat autor publicà entre aquests anys 23 treballs dedicats als arxius dels pobles de Mallorca i Menorca.

Altres iniciatives particulars també es digueren a terme a principis de 1980. Així es publicaren els inventaris del arxiu d'Escorca, Bunyola i Montuïri, Sóller i Felanitx¹².

Però no serà fins l'any 1981 quan aquest treballs tendran un caràcter més institucionalitzat, és a dir, una participació més decidida de les instàncies públiques,

A finals de 1981 es signà un acord entre el Ministeri de Cultura i el Consell General Interinsular per a col·laborar tècnicament en l'organització dels arxius següents: Alaró, Andratx, Búger, Costitx, Esporles, Sant Llorenç i Son Servera.

Els treballs començaren l'any 1982, sota la direcció d'Antoni Mut, aleshores director de l'Arxiu del Regne de Mallorca.

A partir de 1984, el Consell Insular de Mallorca decidí continuar els programes d'organització d'arxius municipals.

¹⁰ Patronat pel Foment de les Biblioteques, Arxius i Museus Arqueològics de l'any 1938.

¹¹ Antoni Mut Calafell. Los Archivos municipales: notas metodológicas acerca de una experiencia realizada en Mallorca. A Aportaciones para una Guía de los Archivos de Baleares, op. cit., p. 135-136.

¹² L'Arxiu municipal d'Escorca. Joan Ensenyat i Quintana, Lleonard Muntaner i Mariano, Gaspar Valero i Martí. [S.l.: s.n.] (Imatge 70: Palma de Mallorca, 1980). 23 p.

L'Arxiu municipal de Bunyola: inventari. Lleonard Muntaner i Mariano, Joan Ensenyat i Quintana, Elvira González Gonzalo, ... [et. al.]. Bunyola: Ajuntament de Bunyola, 1981. 64 p.

L'Arxiu municipal de Montuïri. [Equip d'ordenació Joan Miralles i Monserrat, Gabriel Gomila Jaume, Guillem Mas, ... [et. al.]]. Montuïri: Ajuntament de Montuïri, 1982. 14 p.

L'Arxiu municipal de Sóller. Equip d'ordenació Joan Castenyer, Antoni Nigorra, Margalida Oliver, ... [et. al.]. Sóller: Ajuntament de Sóller, 1984. 54 p.

Catàleg de la Secció Històrica de l'Arxiu municipal de Felanitx. Pere Xamena Fiol. Felanitx: Ajuntament de Felanitx, 1986. 41 p.

Aquesta etapa s'inicià, per tant, l'any 1984 i finalitzà l'any 1987. Els arxius que s'organitzaren varen esser:

– Algaida, Artà, Consell, Muro, Pollença i Porreres.

A més d'aquesta iniciativa, els propis ajuntaments han començat a conscienciar-se de la necessitat d'organitzar el seus propis fons.

Per tant, sembla que en aquests moments –passats quasi deu anys–, la situació d'abandó en què es trobaven la immensa majoria dels nostres arxius municipals comença a remetre, i poc a poc millora.

L'any 1989 el Consell Insular de Mallorca acordà dur endavant una nova campanya d'organització que encara no ha conclòs.

Aleshores els arxius organitzats han estat:

1. 1989-1990: Maria de la Salut
Llubí
Selva
Santanyí
2. 1990-1991: Mancor de la Vall
Estallencs
Sencelles
Lloseta
3. 1991-1992: Sant Joan
Santa Maria des Camí
Sencelles

Per tant, els arxius municipals organitzats des de l'any 1982 fins al dia d'avui són 23, i els directament organitzats pel Consell Insular de Mallorca han estat 17.

Una altre de les qüestions importants ha estat l'elaboració d'un quadre d'organització de fons que ha permès seguir una mateixa línia de classificació.

En general, podem classificar la documentació municipal de la forma següent:

1. *Organs de Govern*. Aquest conjunt documental inclou les decisions, acords, resolucions, etc., de la institució municipal al llarg del temps.

2. *Administració general*. És el conjunt de documents més nombrós i inclou els produïts pels departaments tècnics i administratius, llevat els econòmics que figuren a part.

3. *Administració econòmica*. Va quedar estructurada en quatre seccions: Comptes de la Universitat; Intervenció; Tributació i Dipositaria o Tresoraria.

4. *Eleccions*. Documentació pròpia de les convocatòries electorals, referèndums, cens electoral, etc.

5. Documentació judicial. Abraça documentació de les antigues cúries fins l'actual sistema judicial.

Per tant, el treball iniciat ara fa deu anys va fructificant poc a poc, creant una consciència protectora del Patrimoni i un coneixement més profund dels fons documentals.

L'ARXIU DEL CONSELL INSULAR DE MALLORCA

Els fons d'aquest Arxiu és format d'una part per la documentació procedent de l'extingida Diputació Provincial de Balears i la dels centres benèfics que en passaren a dependre a mitjan segle XIX, i els d'altres institucions que, per diversos motius, es trobaven junt a la documentació de la Institució Provincial; i per altra, els fons generats i rebuts pel Consell i els d'arxius privats. Tot això constitueix un conjunt de gran transcendència, no tan sols per al coneixement del passat històric recent --especialment dels segles XVIII i XIX-- sinó també d'èpoques més llunyanes.

Dissortadament, aquest fons no s'ha conservat complet, cosa que és lògica després d'anys de descontrol, trasllats desordenats, i manca de tractament. Aquest fet ha provocat que la documentació es trobàs dispersa pels diferents edificis i centres de la Institució per no haver-hi un lloc destinat a arxiu, ni arxiver, i per tant la documentació era inaccessible i inútil tant per l'Administració com per a la investigació.

L'organització d'aquest Arxiu ha estat llarga i complicada, per l'estat de desordre general del fons. El pla de treball es va centrar, en un primer terme, en reunir els papers dispersos a un lloc que tengués suficients condicions de seguretat i llavors iniciar el tractament arxivístic.

Pel que fa a la ubicació, es varen concentrar a un local de la Casa de Misericòrdia, edifici que posteriorment es convertiria en seu de l'Arxiu, entre d'altres dependències culturals.

Després, s'inicià l'organització i la descripció del fons.

Tot aquest procés va ésser molt difícil, i es va realitzar malgrat la manca d'una mínima infraestructura d'edifici, instal·lacions i equipaments i la inexistència de vestigis de l'ordre original i de l'origen de procedència dels documents, així com d'instruments de descripció antics que ens orientassin.

Posteriorment, i una vegada encaminats els esmentats treballs, es va planificar l'organització de la documentació des de l'etapa de gestió fins a la transferència a l'Arxiu general.

Per altre part, s'han elaborat normes de funcionament intern on es descriuen les funcions de l'Arxiu, l'accés a la documentació, transferències normalitzades, consultes de la pròpia Administració, i dels investigadors, reprografia, etc.

A més, recentment s'ha establert el Sistema d'Arxius del Consell on es descriuen els òrgans que l'integren, la direcció del Sistema, personal, creació de la Comissió de Tria i Eliminació, etc.

FONS DOCUMENTALS

Ocupen més de 1.500 ml. de prestatgeries, els quals s'han d'afegir altres que es troben als arxius centrals o de gestió d'oficines i centres.

A l'Arxiu es poden distingir les seccions següents:

Secció històrica

És format pels documents generats i rebuts per la Diputació Provincial al llarg de més de cent cinquanta anys d'existència (1812-1979).

Es tracta d'un fons incomplet, degut a que part de la documentació és troba ubicada a l'Arxiu Històric del Regne de Mallorca.

Per la impossibilitat de fer una descripció detallada assenyalarem únicament algunes sèries representatives de les principals funcions i activitats de l'Administració a què ens referim.

Govern

Són d'especial interès le sèries de llibres d'Actes de la Diputació, Actes de Comissions o les d'expedients del Consell Provincial; expedients de nomenaments i cesaments de batles, regidors, prestació personal, sol·licituds d'ajudes econòmiques i d'assistència tècnica per part dels ajuntaments, personal, eleccions, expedients contencioso-administratius, recursos d'alçada, etc, especialment des de 1836.

Beneficència

Pel que fa referència aquest apartat, la Diputació va realitzar una gran labor de gestió i administració de centres assistencials des de mitjan segle XIX. Hi podem trobar sèries completes d'expedients de la Casa General d'Expòsits, Hospital General, Casa de Misericòrdia i Hospital Psiquiàtric, així com dels Banys de Sant Joan de Campos amb documentació de l'any 1843 fins a començament del segle XIX.

D'èpoques més recents hi ha altres centres assistencials com per exemple, Verge de la Salut, per atenció de deficients psíquics.

Sanitat

Les funcions i activitats de Sanitat, íntimament lligades a les de Beneficència i depenents durant moltes èpoques d'una mateixa Comissió, -Sanitat i Beneficència- al marge de les activitats referents als centres citats, s'hi poden trobar expedients de nomenaments de personal sanitari de pobles, cordó sanitari, epidèmies, Institut d'Higiene, llatzarets, Hospital Psiquiàtric, etc. dels segles XIX i XX.

Foment

Pel que fa referència a notícies sobre activitats econòmiques a l'anomenada secció de Foment hi podem trobar informacions referents a comerç, indústria i agricultura, sobre millores de les comunicacions marítimes entre Mallorca, Menorca i Eivissa i entre aquestes i el Continent; habilitació del port de Sóller per al comerç i importacions de l'estranger; construcció del moll d'Andratx; restabliment de relacions comercials entre Mallorca i Bèlgica; contraban; informes per a millorar la qualitat del vi; destrucció del pugó de la vinya; foment de l'estudi d'aclimatació del te, cafè i cotó; abandonament del cultiu del tabac; mesures per evitar l'emigració dels menorquins a Argèlia, Reials Ordres sobre fortificació de pobles, estadístiques de cavalls, etc.

Hisenda

La documentació procedent de la Hisenda Provincial, tant la pròpia, és a dir, la generada per la pròpia Institució com la delegada, és considerable. Conté sèries d'expedients, llibres de comptabilitat, pressuposts, repartiments de contribucions, arbitris des de 1825.

Obres i Urbanisme

Aquest fons conté nombrosos projectes i expedients referents a construcció i/o reparació de camins provincials, projectes d'edificis públics de municipis, projectes de construcció de camins, carrers, plaques, clavegueram, etc., construïts o reparats mitjançant cooperació de la Diputació i municipis, així com expedients i projectes d'obres d'edificis provincials.

D'urbanisme, cal citar un important fons, on es poden trobar sèries de plans generals, parcials, projectes d'urbanització, modificacions d'ordenances, construcció de vivendes a sòl rústic, etc. de diferents municipis des de 1936 fins a 1986.

Eleccions

D'aquest fons destacarem les actes, censos i expedients de la Junta Provincial del Cens Electoral; expedients d'eleccions municipals, expedients de referèndums, normativa, etc. de 1836 fins a 1975.

Instrucció Pública

Assenyalarem expedients de la Comissió d'Instrucció Primària, de l'Escola de Magisteri femenina, Acadèmia de Belles Arts, expedients de colònies escolars de vacances, exàmens i normes per als mestres de primeres lletres, etc. Les dates extremes van del començament del segle XIX fins a principis del XX, però la documentació és escassa.

Centres de Beneficència

Aquests fons són els procedents de la gestió i administració pròpia dels centres, entre els que destacarem els següents:

Casa General d'Expòsits

Forma un ric conjunt procedent de l'abans anomenada Reial Casa d'Expòsits, Inclusa Provincial i darrerament Llar de la Infància.

La documentació més abundant és del segle XVIII, si bé n'hi ha d'èpoques anteriors, i arriba fins al segle XX, amb sèries contínues.

S'hi poden trobar expedients d'exposició, d'educanda i recollida, d'adopció, registres d'acollits, i de matrimoni; actes de la Junta de Caritat, i documentació d'Administració, com són els llibres de comptabilitat, pagaments ha dides, inventaris de roba, rifes, comptes de l'administració de l'Hospici de Petra, certificacions sanitàries de dides, vacunacions a nins, etc.

Casa de Misericòrdia

La documentació d'aquest Centre està bàsicament formada per Actes de donacions, Memòries, Ordenances i reglaments, Estats de comptes de rifes, Llibres de comptes d'Administració com per exemple el "Diari de cotó filat i venut" (1836-1841), Llibres de comptabilitat de la Impremta Provincial, Llibres de comptes d'obres, Estalvis dels assilats, Inventaris dels tallers-escola, Relacions d'eines de fusteria, o expedients de personal de la Casa.

Per altra part, hi podem trobar també documentació de la confraria de Nostra Senyora dels Dolors, Llibres d'Actes de l'Associació de filles de Maria, registres de socis i partitures musicals.

Hospital General

Aquest conjunt de documentació és molt escàs, gairebé la totalitat del fons es troba dipositada a l'Arxiu Històric del regne de Mallorca. Això fa que no hi hagi una continuïtat cronològica. La documentació comença al segle XIII, encara que no sigui molt abundant.

Entre la més significativa cal esmentar el llibre de les Ordinacions de Ramon de Salelles per la fundació de l'Hospital de Santa Catalina i Privilegi de l'amortització i unió dels Hospitals de Mallorca; el litigi sobre l'herència de censos de Ramon de Salelles; relacions d'alous, censos, etc.; obres pies; actes de la Junta de Beneficència i de la Junta de Govern de l'Hospital; nomenaments de vicaris, priors de l'Hospital i de l'Església de la Sang; bul·les, privilegis, normes, etc.

A més hi ha documentació de la Prohomonia de la Sang com per exemple llibres d'actes, registres de confreres, nomenaments de càrrecs i censures de comptes, inventaris, ordinacions, registres de la Taula, relacions de càrrecs, etc. dels segles XVII al XX.

Secció Administrativa

La documentació que s'inclou sota aquest epígraf és la produïda per la dinàmica administrativa de la Institució que va substituir a la Diputació provincial, és a dir, el Consell Insular de Mallorca.

ARXIS PRIVATS

Arxiu Gabriel Alomar i Esteve

Aquest fons va esser cedit a l'Arxiu l'any 1991 pel senyor Gabriel Alomar i Esteve.

És format bàsicament per correspondència, escrits publicats o inèdits, sobre Història de les Balears, Urbanisme, política lingüística, etc.; Consell d'Europa i altres institucions com l'Unesco, Europa Nostra, Centre de Rome pour la Restauration et Conservation des Biens Culturels, International Council of monuments and sites, etc.; Informes i estudis, escrits sobre ordenació del territori, ecologia, monuments, etc.

CONCLUSIONS

Els treballs iniciats fa deu anys s'han concretat amb l'organització de bona part dels arxius municipals i de l'Arxiu del Consell Insular de Mallorca.

A nivell normatiu s'ha aprovat una sèrie de reglaments que contemplen el funcionament intern de l'Arxiu del C.I.M., l'accés a la documentació, les transferències de documents, i el Sistema Arxivístic de la Institució.

No obstant això, encara que la situació ha millorat substancialment aquests darrers anys, resta molt per fer. Així, per exemple, cal perfeccionar les instal·lacions i equipaments; defensar el Patrimoni documental a nivell legislatiu; estudiar més amb recursos humans, etc.

Per tant, el camí a recórrer és llarg i precisa de l'esforç i de l'atenció Institucional a tots els nivells.

Organización e inventariado de archivos familiares: El ejemplo de can Conrado

MARIA J. MASSOT RAMIS DE AYREFLOR
MAGDALENA QUIROGA CONRADO

1. INTRODUCCION

Esta Comunicación sobre la organización e inventario de un archivo familiar, tiene como función primordial la de dejar constancia de la importancia que tiene este tipo de archivos dentro del conjunto de nuestro Patrimonio Documental, ya que los fondos que contienen son básicos para el conocimiento de la sociedad, de la historia y de la antropología social. Hace dos años, en el primer Congreso sobre el Patrimonio celebrado en esta misma Societat Arqueològica Lul·liana, se presentó un texto con referencia a Mallorca que ya subrayaba esta idea y que además ponía de manifiesto, por primera vez, todo un campo bastante ignorado pero muy rico y pendiente de exploración: el de los archivos de familias de la *Part Forana*.

Aunque radicando por motivos histórico-genealógicos en Santa Maria, el archivo que presentamos en esta ocasión no pertenece, en principio, a ese grupo foráneo. Formado sobre la familia Conrado, es cierto que ésta no es una de aquellas a las que aludía Manuel Oliver Moragues¹ al referirse a las de la mano mayor, pero se da la circunstancia de que a sus fondos documentales se incorporaron otros procedentes de este medio social, al arraigar en Santa Maria en el siglo XVII y entroncar varias veces con familias de la *Part Forana*.

Se pretende, en cierta manera, hacer una primera aportación al "censo foráneo" iniciado por el referido autor; pero sobre todo, tratar de ofrecer un ensayo de Cuadro de Clasificación para un Inventario de un archivo familiar, sobre la base del de los Conrado, dada su estructura compleja y su amplio desarrollo cronológico. Cabe recordar que en la segunda mitad del siglo XIX, algunos de estos archivos tuvieron la suerte de pasar por una primera organización, conforme a la metodología y los criterios de la época, pero que eso fue realmente excepcional mientras que los que la nobleza conservaba en Palma –al menos los más importantes– se beneficiaron de ello casi en su

¹ Manuel Oliver Moragues, "Archivos familiares de la Part Forana. Bases para su censo y protección". *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 46 (1990), pp. 253-265.

Palma –al menos los más importantes– se beneficiaron de ello casi en su totalidad. Este hecho lo demuestra la existencia de índices (*rúbriques*), *legajos*, *fardos*, *plecs*, y *signaturas* en los propios documentos de acuerdo a una ordenación que solía ser temática y, en su seno, cronológica. De hecho, esta nueva organización ha de entenderse teniendo en cuenta que siempre existió una cierta clase de orden que permitía a la familia el manejo y localización de los documentos que se pudieran necesitar para el desarrollo normal de la propia institución. Como otros autores han puesto de manifiesto,² los archivos familiares eran imprescindibles para poder hacer frente a los pleitos de herencias, con sus *llibres d'actes*, genealogías básicas para las pretensiones a fideicomisos, secciones de litigios (*aggravis*), administración general y contabilidad diaria.

Ahora bien, la organización decimonónica se aplicó mayormente a los archivos de la nobleza en Palma. Por dos razones, entendemos: primero, por el resurgimiento en la capital de una consciencia erudita que daba valor histórico -no ya meramente práctico- a los documentos, y que muy probablemente haya que relacionar con la influencia que las obras de Mabillon ejercieron a mediados del siglo XVIII y principios del XIX sobre los bibliotecarios capuchinos Caietà de Mallorca (+1767) y Lluís de Vilafranca (+1847); la visita del Padre Jaime de Villanueva a la isla con el consiguiente, nos parece obvio, uso de corresponsales; las inquietudes de Quadrado (+1895)³; y sobre todo, el paso por Mallorca del célebre investigador francés *Monsieur Tastu* (1787-1819), que dejó como colaborador en la isla al entonces joven prometedor Don Joaquín M. Bover.⁴ Bover mismo, aunque con innumerables “desviaciones eruditas” (para Montaner son meras fantasías y falsificaciones que se deberían a su problemática personalidad),⁵ trabajó en lo que consideraba “disponer un orden cronológico e histórico” en varios archivos particulares, como consta

² Aina Le-Senne, CANAMUNT I CANAVALL: els conflictes socials a Mallorca en el segle XVII, Palma, 1981. P. de Montaner, “Esser noble a Mallorca”, Revista de Catalunya, 22, Barcelona, setembre 1988. Antonia Morey Tous, De la noblesa mallorquina: el patrimoni Vivot, segles XVI-XVII, Memoria de Doctorado, Universitat de les Illes Balears, 1989.

³ Francisco Sevillano Colom, “José M. Quadrado, Archivero de Mallorca”, Mayurqa III-IV, Palma 1970.

⁴ Para los capuchinos vid. P. de Montaner, “El desaparecido gabinete de antigüedades de los capuchinos de Mallorca, y el origen de la Colección Vivot, BSAL 33 (1976). Para Tastu en Mallorca vid. P. de Montaner, “Lo que el Siglo se llevó”, en Mallorca Artística, Arqueológica, Monumental. Palma, 1991, p. 5. La obra de Villanueva es Viaje literario a las iglesias de España, 1803-1821, Madrid, 1851-1852.

⁵ P. de Montaner parece sentir una especial predilección en desmentirle, y se ha ocupado varias veces de ello: vgr. en “El nobiliario, o la nostalgia del no ser”, introducción al Nobiliario Mallorquín dedicado a la reina Nuestra Señora, Palma, 1850, facsímil de 1983; y en “Lo que el siglo se llevó”, ya cit. Antoni-Lluc Ferrer se ha aproximado también a la cuestión en “Ennoblecera's a tu padre y a tu madre o las fantasías genealógicas del erudito Joaquín M. Bover de Rosselló (1811-1865), en Etudes Hispaniques, 14: Ecrire sur soi en Espagne: modèles et écarts. Actes du III Colloque International d'Aix-en-Provence, 1988, pp. 89 sq.

con seguridad en los de Can Brondo, Can Formiguera y Cal Reguer. Y como él, otros intelectuales fueron requeridos para el mismo cometido en otras casas de Palma.⁶

Estas organizaciones, sin embargo, resultan poco prácticas en la actualidad, al margen de que además se encuentran ya muy maltratadas. Lo que privaba entonces -incluso hasta entrado nuestro siglo- era la documentación que se calificaba de "histórica", y fondos administrativos, epistolares o incluso de litigios, pasaban a un segundo plano, cuando no a una ambigua sección de variedades. No sólo en esta isla, porque todavía durante la Guerra Civil, la parte del Archivo del Duque de Alba que mereció la mayor -o única- atención a la hora de ser salvaguardada fue ésa.⁷

En el Archivo que nos ocupa, la labor corrió a cargo de las iniciativas de D. Jaume Conrado i de Berard, I Marqués de la Fuensanta /1799-1866), y de su hijo D. Mariano Conrado i d'Asprer (1820-1881). Su interés se debía al que sentían como miembros del grupo de aquellos intelectuales de la segunda mitad del siglo XIX, época en la que -por cuestiones personales- se preocuparon de la "resurrección" de la vieja fundación familiar en Santa Maria: el convento de Mínimos. Pero aquella labor archivística, de la que han quedado diferentes *rúbricas* y catálogos, ha quedado obsoleta y se imponía una revisión y actualización.

En general, cabe advertir que la mayor parte de los archivos familiares, tanto de la *Part Forana* como de la nobleza o de otras familias mallorquinas, salvo algunas excepciones,⁸ se encuentran en gran estado de abandono, cuando no completamente olvidados en desvanes y expuestos a las inclemencias del tiempo, o bien, se han deshecho o desaparecido por causa de la ventas realizadas dentro y fuera de Mallorca o por haberlos simplemente tirado. Ello no sólo se debe a la falta de reconocimiento de su valor histórico, sino también al escaso interés sentido por las instituciones, las cuales no les han prestado suficiente atención.

⁶ Un proyecto interesante es el que, en torno a 1850, afectó al Arxiu de Can Vivot (reg. gral 602).

⁷ Cf. el comentario de Fernando Chueca Goitia en "El Palau de Liria", en *L'art en les col·leccions de la Casa de Alba*, Barcelona, 1987, pp. 39 sq.

⁸ Hoy existen archivos familiares perfectamente conservados, uno en las casas de sus propietarios como los de Can Pueyo, Can Vivot, Ca La Torre o Can Berga; y otros gracias a la donación o depósito en un organismo cualificado: así en el Arxiu del Regne de Mallorca se conservan -entre otros- el de Can Torrella, entregado en calidad de depósito en 1957 y ratificado al mismo y con carácter indefinido en 1979 por D. Mariano Gual i de Torrella i de Villalonga; una parte del ya citado de Ca La Torre, constituido por dos conjuntos documentales, uno relativo al Regimiento Provincial de Mallorca y otro referente al Condado de Perelada, fondo depositado en 1972 por D. Jordi Truyols i Dezcallar, Marqués de la Torre; los archivos de los Comerciants i Naviliers Fuster de Can Polla, donado en 1969 por los hermanos Fuster Miró-Granada por mediación de D. Josep Palau i Camps y de D. Miquel Alenyar Fuster; el archivo familiar de Joan Alcover, recientemente depositado por la Obra Cultural; y el de D. Gabriel Alomar Esteve, también recientemente donado por sus propietario.

Manuel Oliver Moraques analizó la base jurídica existente en estos momentos para la protección de los archivos y citó ampliamente el marco legal que los ampara para su mantenimiento y consulta,⁹ aludió a la existencia de un proyecto de la CAIB de un censo de archivos de Mallorca, pero reitera la necesidad de incluir los de carácter privado. En este sentido se hace necesario seguir la línea emprendida por otras comunidades autónomas, que ya han elaborado su propia legislación al respecto¹⁰, la ley de Archivos de Andalucía de 3/1984, 9 de enero (BOJA 10 enero 1984); la de Cataluña de 26 abril de 1985; la de Aragón de 28 noviembre de 1986; y la del País Vasco de 3 julio de 1990.

Es esencial que los organismos correspondientes asuman de una vez por todas, esta parte de nuestro patrimonio en la que ya existen lagunas irrecuperables. Siempre manteniendo y respetando el hecho de su propia "privacidad" y procurando ejercer un control no sólo de su estado y contenido - concediendo ayudas para su mantenimiento, posibilidades de compra rápidas y efectivas, o algún tipo de compensación si fuese necesario sino también de la idoneidad y preparación de los archiveros, que en su caso, se encargan de organizarlos e inventariarlos; o bien con la creación de algún tipo de institución con este mismo cometido, como existe ya en algunos países, como la Soprintendenza Archivistica per il Veneto de Italia, órgano para la vigilancia de los archivos no estatales, y cuya función primordial consiste en que éstos sean ordenados e inventariados de forma científicamente correcta, para su posterior utilización por parte de investigadores¹¹. Dicha institución trabaja en continua relación con el "Archivio di Stato".

Pretendemos con esta Comunicación concienciar a las instituciones y estimular la iniciativa de los propietarios de archivos familiares, para que utilicen todos los medios a su alcance para preservar sus fondos documentales, y finalmente remarcar el interés y la actitud de la familia Conrado en este sentido.

⁹ Op. cit., pp. 258-260. Y más recientemente Joan M. Fiol Amengual, "El patrimonio documental y el acceso a la documentación", *Estudis Baleàrics* 40, julio 1991.

¹⁰ "A pesar de la variedad de legislaciones sobre archivos existentes, Michel Douchain estima una serie de puntos indispensables a considerar en cualquier ley de archivos de cualquier país: a) Definición de archivo tanto público como privado y de la responsabilidad del Estado por su salvaguarda con fines de servicio a la administración, a los ciudadanos y a la ciencia. b) Descripción del sistema de archivos. c) Responsabilidad plena de los servicios de archivos para determinar los expurgos. d) Fijación de normas para las transferencias, clasificación y descripción. e) Normas de acceso. f) Fijación de los deberes y obligaciones de los archiveros y de su formación profesional. g) disposiciones sobre la protección de los archivos privados con interés histórico..." (Antonia Heredia Herrera, *Archivistica general teoría y práctica*, Sevilla, 1991, pp. 211-212).

¹¹ Domenica Viola Carini Venturini, *Archivo privato della Familia Querini Stampaglia*, Venezia, 1989, p. 9.

2. EL ARCHIVO CONRADO

Los fondos documentales existentes en Can Conrado están formados, como ocurre siempre en un archivo de carácter eminentemente familiar por la documentación generada por un tronco común, en este caso el de los Conrado, que a medida que se desarrolla, siguiendo siempre la línea masculina y de primogenitura, se va ensanchando con la entrada de documentos, y en algún momento archivos completos que pertenecen a las familias con que enlaza.

En este sentido, se puede comprobar por medio del análisis de los árboles que se adjuntan en el Inventario, y de él mismo, que las aportaciones más completas y voluminosas, serán las de los matrimonios realizados con herederas de las familias cuyos apellidos se van a extinguir por falta de sucesor varón.

Esta realidad es una consecuencia lógica del sistema hereditario que pervivió hasta el siglo XIX, basado en la primogenitura y la substitución fideicomisaria y el mantenimiento de los vínculos y fideicomisos. Implicaba no sólo, que el mayor poseyera el patrimonio familiar, sino que acumulara todos los documentos relativos al mismo –incluso los del patrimonio segregado– para conocerlo y administrarlo, tanto en cuanto a sus derechos como a sus obligaciones.

El archivo de Can Conrado, se encuentra ubicado en el antiguo convento de los Mínimos de Santa María, del que fueron sus patronos desde su traslado desde el de la Porta de Sant Antoni a la villa de Sta. María en 1682, merced al mecenazgo de Esteve Conrado i Dalabau. El edificio revirtió en la familia después de la Desamortización de 1835. Se sitúa en una sala destinada a tal fin en unos armarios construidos para guardar los documentos desde hace varias generaciones. Esta sea tal vez la causa de que se hallen todos en muy buen estado de conservación.

Los fondos adolecen de cantidad de lagunas. Hay muy pocos libros cabreos, básicos para el control del patrimonio; aunque aparecen libros, cuadernos y listas de censos, realizados entre 1870 y 1910, cuyo fin fue el de intentar recabar rentas una vez que éste hubo quedado fuertemente mermado a causa de las ventas realizadas. Es escaso y discontinuo el número de documentos sobre las cuentas de las diferentes “possessions” familiares, y es aún más extraño no encontrar ni uno solo de la administración de los negocios, sobre todo si se tiene en cuenta que eran los inicios mercaderes de los Conrado al instalarse en la Isla, hasta el punto de ser unos de los protagonistas en el comercio del aceite en Mallorca en el siglo XVII.

No ha aparecido ninguna referencia sobre posible reparto de documentos del Archivo en las liquidaciones de herencia, pero a principios del siglo XX la rama principal, la de D. Antoni Conrado i Contestí, pasó a residir en Madrid; sabemos que se llegó a un acuerdo respecto a la Casa-convento de Santa Maria, que quizá afectara a la integridad del Archivo.

La documentación abarca un período comprendido entre los años 1365 y 1988 y ocupa 15 metros lineales. La parte más importante en cuanto a volu-

men corresponde a los siglos XVIII y XIX y a las generaciones de D. Mariano Conrado i d'Asprer. En cuanto a la filiación, evidentemente el apellido Conrado absorbe más de la mitad del conjunto documental, y destacan las aportaciones de los archivos Contestí, Flor y Amer de la Punta, y Sampol con Vallés d'Amadrà y Morro. De todas formas no se puede considerar completo ninguno de ellos.

CRITERIOS DE CLASIFICACION Y ORDENACION

Si bien en estos momentos existe una corriente muy activa y positiva con respecto a la ordenación y catalogación de archivos, de una manera uniforme en el conjunto del Estado y Autonomías españolas, ésta se ha dedicado más al estudio de las instituciones. Quedando muy atrás en este sentido el estudio de los archivos familiares.¹²

Siempre pensando que es básico considerar que cada archivo es diferente, y que es la propia documentación la que en definitiva va a llevar a tomar las últimas decisiones en cuanto el Cuadro de Clasificación y a la realización del Inventario. Al tratarse de un archivo familiar, si bien sigue siendo lo esencial el estudio de la serie, exige en algunos casos descender a la particularización, como ocurre en las series de Misceláneas, para que no quede excesivamente diluida la documentación; así la entrada descriptiva¹³ se realiza de una forma

¹² Josep Fernández i Trabal, Francesc Balada i Bosch, Casimir Martí i Martí, *Inventari dels fons Marquesos de Castellldosrius, Castanyer i "La España Industrial" de l'arxiu Nacional de Catalunya*, Barcelona 1990. Una interesante tesis Doctoral que se publicará en Roma a cargo del Ministerio de Cultura y que abrirá muchos caminos sobre archivística nobiliaria es la de Antonio Sánchez González, *Linajes y estados de la Casa Ducal de Medinaceli; estructura de su memoria archivística*. En cuanto a Mallorca, los archivos nobiliarios de Can Vivot en proceso de reorganización, y el de Can Torrella en el Archivo del Reino de Mallorca, del que existe un inventario antiguo que se ha mantenido y otro nuevo realizado por M. Isabel Estarellas Rodríguez-Solano en 1987 que abarca toda la documentación no comprendida en aquél. Hay otros inventarios de archivos familiares, aunque su documentación no es de contenido primordialmente familiar sino más bien de carácter económico, como el efectuado por Carles Manera Erbina, *"L'arxiu de la família Capó. Ca l'Abat. Deià"* inédito. El archivo de la familia Fuster, del que aparte de un inventario en el del Regne de Mallorca realizado por Isabel Garau Llompart, *"Fondos privados de carácter económico del Archivo del Reino de Mallorca y de otros archivos mallorquines"*, en *Actas del Congreso sobre Archivos Económicos de entidades privadas: fuentes para la historia de la banca y del Comercio en España*, 1988, p. 114; Antònia Albertí Vaquer y Antònia Morey i Tous, *"Inventari de l'arxiu d'una família de grans arrendataris: els Calafat de Santa Maria"*, en *Estudis Baleàrics*, 4 març 1987; *"Inventari de l'arxiu personal i familiar de Joan Alcover Maspons"*, realizado por M. Isabel Estarellas Rodríguez-Solano en 1991. Los fondos archivísticos y biblioteca de D. Gabriel Llabrés.

¹³ "... los elementos indispensables para la descripción de un inventario son: Signatura... Entrada descriptiva, en la que se indique por este orden: tipologías de la serie y tradición documental, autor, destinatario, y materias, si es posible... fechas extremas y dígitos del cuadro de clasificación..." (Antonia Heredia Herrera, op. cit. p. 337. En Can Conrado, como en otros muchos conocidos, se ha situado en el inventario la signatura en el último lugar, pues parece más práctico a nivel de usuario porque se evita que una vez localizado el documento sea necesario volver atrás a comprobarla.

suficientemente completa como para que pueda identificarse con facilidad el documento dentro de cada serie.

A nivel general debemos señalar una serie de puntos:

1. El Archivo fue convenientemente organizado en el siglo XVIII y de esta época quedan una serie de *rúbricas* y catálogos, pero el paso del tiempo y las consultas realizadas lo habían desordenado por completo, así muchos documentos carecían de signatura, o faltaban las fichas o libros de registro para localizarlos. Se debió de emprender, pues, una nueva organización.

2. Existen tres tipos formales de unidades documentales:

– documentos en papel: llevan numeración correlativa y están situados en los armarios del archivo. Su número es de 1254 ejemplares.

– libros. Están señalados en el inventario con la abreviatura lib. y llevan numeración continuada con los documentos sueltos. Únicamente los que su encuadernación lo permite, están marcados además con la letra L. seguida de una numeración aparte y se sitúan en un armario de la Biblioteca. Contiene 103 ejemplares.

– documentos en pergamino. Dadas sus características, aunque en el inventario aparecen en el lugar que les corresponde de acuerdo con su contenido, tienen numeración aparte, señalada con la letra P. y se encuentran todos juntos en el último de los armarios. su número –de 536– con respecto a todo el conjunto documental es muy elevado.

El Inventario incluye:

- Organigrama general del archivo
- Organigrama de clasificación para la documentación de familias¹⁴
- Inventario
- Esquemas de enlaces familiares¹⁵
- Árboles genealógicos¹⁶
- Índice onomástico y de materias¹⁷
- Índice general

¹⁴ Incluye todos los conceptos existentes en el archivo, pero evidentemente no todos los apellidos lo pueden completar.

¹⁵ No anotamos el esquema general sino el de apellidos que aportan documentación. Aquel se desarrolla en la sección III (“Documentación de familias emparentadas”).

¹⁶ Tenemos que señalar que no son absolutamente exhaustivos. Su fin es contribuir a la comprensión del inventario para poder conocer el momento en que entran a formar parte de la familia. Únicamente se incluyen los que aportan mayor amplitud documental.

¹⁷ En muchos inventarios aparecen separados. Nos ha parecido más práctico presentarlo de esta forma (remiten siempre a número de página).

ORGANIGRAMA GENERAL DEL ARCHIVO

I. Archivo Conrado

I.1. Archivo. Toda la documentación alusiva al archivo en general. Rúbricas, inventarios, catálogos, etc. realizados en su mayoría por D. Jaume Conrado i de Berard. Su estudio permite conocer su contenido en el siglo XVIII y realizar un análisis comparativo con los fondos existentes en la actualidad.

I.2. Documentación genalógica. Por orden alfabético, las noticias de genealogía y armas de Can Conrado y de los apellidos con los que enlaza.

I.3. Historia de la familia y de las propiedades. Escritos por D. Jaume Conrado i de Berard y D. Mariano Conrado i d'Aspre. Importantes en cuanto a los conocimientos que nos aportan sobre Can Conrado de Santa Maria y los fideicomisos de la familia.

II y III. Documentación de la familia Conrado y Documentaciones de las familias emparentadas.

Bajo estos apartados y siguiendo un organigrama general, que analizaremos más adelante, se ha agrupado toda la documentación de carácter familiar. El apellido troncal, Conrado, encabeza esta parte, y a continuación van entrando el resto de familias, en orden inverso al cronológico; con ello se logra una visión más clara, conociendo lo más próximo para ir remontándose hacia el pasado. Así cada sección o familia, se subdivide en subsecciones que corresponden a las diversas familias emparentadas, de esta manera se respecta en el sistema de clasificación la norma archivística o principio de procedencia de la documentación.

IV. Documentación de extraños o sin identificar el parentesco.

Documentación familiar o de instituciones que ha sido imposible, o en algunos casos ha provocado dudas, asegurar su relación con los apellidos incluidos en el Inventario. Es corriente constatar esta circunstancia en archivos familiares: vgr.: hay genealogías incompletas; muchas veces en la venta de una propiedad se incluían los documentos anteriores referentes a ella; algunos miembros de la familia aconsejaban o administraban bienes de otro apellido; o en el caso de instituciones, se conservaba por razón de los cargos ocupados, documentación perteneciente a éstas.

Se sitúan en primer lugar y por orden alfabético los referentes a diversas familias, y a continuación los de instituciones o entidades siguiendo un orden cronológico.

V. Addenda

Consta únicamente de tres números: pergaminos ilegibles, pergaminos en blanco y fragmentos de documentos.

VI. Impresos.

VII. Fotografías

ORGANIGRAMA PARA LA DOCUMENTACION DE FAMILIAS

Debido a la fuerte endogamia que existía en Mallorca, y en este caso es también muy evidente, hay documentación que puede haber accedido al Archivo por medio de varios enlaces; cuando se da esta circunstancia, se ha mantenido todo lo de un apellido sin separar y en el lugar al que corresponde el mayor número de documentación.¹⁸

La norma archivística, en general, es la de datar el documento de acuerdo con la fecha en que se expidió; pero si ésta es copia o certificado, se ha situado en el lugar cronológico que le correspondería si se tratara de un original, de lo contrario podría inducir a error o impedir la comprensión del desarrollo de cada familia¹⁹. Si nos proporciona noticias de otro tiempo, se ha puesto dentro del enunciado la fecha en que se redactó, y la cronología que abarca en el lugar de las fechas.

Otra de las normas que se ha seguido, es la de situar la documentación de la esposa a partir del momento de la boda, dentro del apellido del marido, pues ya está incluida en el conjunto familiar del que pasa a formar parte.²⁰

En cuanto a los nombres propios, hemos normalizado los catalanes y mantenido en su lengua, los castellanos e italianos. En un principio se pensó ponerlos tal cual aparecían en los documentos, pero no existía siempre una forma común, así, y para mejor utilización del índice onomástico, era necesaria una homogeneización. Los apellidos se han escrito como se encuentran; en el caso de usar varias formas, se ha adoptado la que aparecía mayor número de veces.²¹

El esquema de clasificación que resulta es el siguiente:

1. Documentación Familiar

Incluye todos los documentos referidos a asuntos de índole personal. Para los Conrado y porque es mucho más abundante y completa, se ha separado individualmente o por generación siguiendo un orden cronológico. Para el resto, dentro de cada dígito, se sitúan de acuerdo con este mismo orden, pero sin hacer una división tan exhaustiva.

¹⁸ Es el caso por ejemplo de la familia Rotger, que podía entrar por Conrado o por Martorell de l'Hort; o de los mismos Martorell de l'Hort que enlazan con los Contestí pero que antes lo habían hecho con los Sampol de la Teulera.

¹⁹ Nos referimos a copias o certificados de nacimiento, matrimonios, etc. Lo que interesa es localizar la persona a quien pertenece, y no es más que una circunstancia accidental el que se hiciera la copia en un año u otro.

²⁰ Así, de D. Catalina Contestí i de Torres se puede hallar documentación en Contestí y, a partir de su matrimonio, también en Conrado. O D. Aina Flor i Alemany, que a pesar de existir una sección específica para los Flor, ella ya entra en Conrado por su matrimonio.

²¹ Entre los Sampol, si no hay completa seguridad de que se trata de los Sampol de la Teulera o de los Sampol de l'Alcadena, únicamente hacemos constar el apellido Sampol.

1.1. Bautizos y confirmaciones. Unidos porque en muchos certificados se presentan estos dos conceptos juntos.

1.2. Matrimonios. "Espolits" o capítulos matrimoniales, concessos, certificados de matrimonio y amonestaciones. Para tener un conocimiento más completo sobre ellos, conviene acudir también al 2.4.5. Definiciones, concordias y transacciones, 2.4.6. Dotes y 2.4.7. Donaciones y renunciaciones.

1.3. Testamentos. Testamentos y cláusulas hereditarias.

1.4. Defunciones y entierros. Enterramientos, certificados de defunción y esquelas.

1.5. Inventarios de bienes. Inventarios de los bienes realizados por un notario, a partir de la muerte de un familiar y a instancia de su viudo/a o usufructuario o herederos.

1.6. Expedientes profesionales y personales.

1.6.1. Expedientes profesionales. Reunida toda la documentación individualmente: nombramientos, ascensos, títulos y honores, siguiendo un orden cronológico.

1.6.2. Documentación aportada por razón de los cargos ocupados. Se sitúa cerca del miembro de la familia formando sección aparte.

1.6.3. Escritos personales. Se han agrupado todos los escritos realizados por cada familiar separados por temas. Destacan por su extensión, los de D. Jaime Conrado i de Bestard y los de D. Mariano Conrado i d'Asper.

1.7. Correspondencia.

1.7.1. Registros.

1.7.2. Correspondencia.

1.7.3. Participaciones e invitaciones. En su mayor parte imposible de preciar exactamente a quién van dirigidas, suelen carecer de fecha. Únicamente hay en la familia Conrado y muy escasas en la de Contestí.

1.8. Devociones. Breves o permisos para celebrar Misa en las diferentes propiedades, ordenadas dentro de cada legajo por persona y cronológicamente en carpetillas. Devociones, pertenencias a asociaciones religiosas, concesiones de indulgencias. Xilografías y oraciones. Estampas.

2. Documentación patrimonial

Abarca toda la documentación referida al patrimonio de la familia, organizada por conceptos y siguiendo después el orden cronológico.

2.1. Libros cabreos y cabrevaciones. Libros cabreos en primer lugar, corresponden en la casi totalidad a censos.

2.2. Certificados y títulos de propiedad. Certificaciones de bienes y gravámenes.

2.3. Propiedades. Se han establecido tres grupos:

2.3.1. Bienes inmuebles. Separando la documentación de acuerdo a su pertenencia a la casa de Palma o "possessió/ns" familiar de importancia. Incluyen dentro de cada una de ellas los protocolos notariales (actos de compraventa, arrendamientos...), obras y mejoras, contabilidad, planos.

2.3.2. *Censos*. Se ha considerado necesario crear este apartado, dada la importancia que tenían dentro del sistema económico familiar. Contiene: Manual de censos o libros de control de sus cobros; listas y notas sobre censos; compraventas y quitaciones.

2.3.3. *Fideicomisos y liquidaciones de herencia*. De acuerdo con el legatorio o fallecido.

2.4. **Actos**. Protocolos notariales agrupados según el tipo de acto.

2.4.1. *Libros de actos*.

2.4.2., 2.4.3. y 2.4.4. Establecimientos, Arrendamientos y Compraventas, respectivamente. Refridas a diferentes casas y tierras.²²

2.4.5. *Definiciones, concordias y transacciones*. Son diferentes conceptualmente cada una, pero en muchos casos el documento incluye dos o tres de ellas, por esta razón se han situado juntas. La mayor parte se refieren a acuerdos por herencias entre familiares. Se incluyen también los concambios.

2.4.6. *Dotes*. Reconocimiento, acuerdos y pagos de dotes.

2.4.7. *Donaciones y renunciaciones*. Donaciones por matrimonio y donaciones y renunciaciones por toma de hábitos.

2.4.8. *Préstamos y deudas*. Reconocimiento de deudas y escrituras de préstamo.

2.4.9. *Procuras*. Nombramientos de procurador, generalmente para llevar los asuntos económicos de la familia.

3. Fundaciones, capellanías y beneficios

3.1. **Capellanías y beneficios**. Documentación referida a estos temas. Pleitos para establecer los derechos a ellos²³, contabilidad, etc.

3.2. **Nuestra Señora de la Soledad**. Separada del resto de las fundaciones, por la importancia que tiene para la familia Conrado.

4. Documentación de la Administración Económica

4.1. **Libros**. Libros de cuentas y de albaranes de pago, en primer lugar porque se refieren generalmente a varios miembros de la familia.

4.2. **Cuentas, albaranes y recibos**. Ordenados según el familiar al que pertenecen.

4.3. **Obra Pía**. La documentación comprende, de acuerdo con el personaje: la cláusula por Obra Pía, si existe, y los pagos realizados por ésta, además de los de entierro y sepulcro.

²² Recordemos que los referidos a las casas en Palma y possessions familiares y censos están incluidos en 2.3.1. Bienes inmuebles, y en 2.3.2. Censos.

²³ Aportan multitud de datos para realizar genealogías.

5. Documentación judicial

5.1. "Lletres de ban". Ordenes de la autoridad competente (generalmente el batle) de que no se moleste en una propiedad determinada.

5.2. Actos conciliatorios.

5.3. Secuestros y embargos. "Empares" o cartas-órdenes o provisions de una autoridad (Curia) a instancia de alguien, a fin de que se condene a una o varias personas a pagar la deuda contraída, en su mayor parte por censos. Secuestros de bienes y embargos.

5.4. Pleitos.

5.5. Sentencias. Aparecen en esta serie cuando no se encuentra el pleito correspondiente en el Archivo.

3. APENDICE

Organigrama general

Archivo Conrado

I. *Archivo Conrado*

I.1. Archivo

I.2. Documentación genealógica

I.3. Historia de la familia y de las propiedades

II. *Documentación familia Conrado*

III. *Documentación de familias emparentadas.*

III.1. Documentación Familia Contestí

III.1.1. Documentación familia Martorell de l'Hort

Documentación familia March.

Documentación familia Riera

Documentación familia Moscaroles

III.1.2. Documentación familia Torres

Documentación familia Prat.

III.1.3. Documentación familia Bennàssar

III.1.4. Documentación familia Montaner de s'Olivaret

Documentación familia Pizà

III.1.5. Documentación familia Mora

III.1.6. Documentación familia Ponç-Negre

Documentación familia Pieras

Documentación familia Ferrà

Documentación familia Amengual

Documentación familia Carbonell

Documentación familia Nebot

Documentación familia Cardell

III.2. Documentació familia Ansoategui

III.2.1. Documentación familia Ureta

III.2.2. Documentación familia Vizarrón

III.3. Documentación familia Cifuentes

- III.4. Documentación familia Berard
 - III.4.1. Documentación familia Cavalleria
- III.5. Documentación familia Flor
 - III.5.1. Documentación familia Alemany
 - III.5.2. Documentación familia Amer de la Punta
 - III.5.3. Documentación familia Garriga
- III.6. Documentación familia Sampol
 - III.6.1. Documentación familia Oliver de Sant Jordi
 - III.6.1. Documentación familia Mut
 - III.6.2. Documentación familia Vallés d'Almadrà
 - Documentación familia Ordines d'Almadrà
 - Documentación familia Serra del Torrent
 - Documentación familia Morro
 - Documentación familia Rayó
 - Documentación familia Alorda
 - Documentación familia Cànaves
 - Documentación familia Rebol
 - Documentación familia Reynés-Penyaflor
 - Documentación familia Sabater de la Verdera
 - III.6.3. Documentación familia Palou
 - III.6.4. Documentación familia Borrás
 - III.6.5. Documentación familia March-Bestard de la Torre
 - III.6.6. Documentación familia Gordiola
 - III.6.7. Documentación Pont i Vich
- III.7. Documentación familia Vich de Superna
- III.8. Documentación familia Rotger
- III.9. Documentación familia Belloto
- IV. Documentación de extraños o sin identificar el parentesco
 - IV.1. Documentación familiar
 - IV.2. Documentación no familiar
- V. Addenda
- VI. Impresos
- VII. Fotografías
- VII. Sellos de correos

ORGANIGRAMA DE CLASIFICACION PARA LA DOCUMENTACION DE FAMILIAS

- 1. Documentación familiar
 - 1.1. Bautizos y confirmaciones
 - 1.2. Matrimonios
 - 1.3. Testamentos
 - 1.4. Defunciones y entierros

- 1.5. Inventarios de bienes
- 1.6. Expedientes profesionales y personales
 - 1.6.1. Expedientes profesionales
 - 1.6.2. Documentación aportada por razón de los cargos ocupados.
Convocatorias a Juntas y Sesiones.
 - 1.6.3. Escritos personales
- 1.7. Correspondencia
 - 1.7.1. Registros
 - 1.7.2. Correspondencia
 - 1.7.3. Participaciones e invitaciones
- 1.8. Devociones
- 2. Documentación patrimonial
 - 2.1. Libros cabreos y cabrevaciones
 - 2.2. Certificaciones y títulos de propiedad
 - 2.3. Propiedades
 - 2.3.1. Bienes inmuebles
 - 2.3.2. Censos
 - 2.3.3. Fideicomisos y liquidaciones de herencia
 - 2.4. Actos
 - 2.4.1. Libros de actos
 - 2.4.2. Establecimientos
 - 2.4.3. Arrendamientos
 - 2.4.4. Compraventas
 - 2.4.5. Definiciones, concordias y transacciones
 - 2.4.6. Dotes
 - 2.4.7. Donaciones y renunciaciones
 - 2.4.8. Prestamos y deudas
 - 2.4.9. Procuras
- 3. Fundaciones capellanías y beneficios
 - 3.1. Capellanías y beneficios
 - 3.2. Ntra. Sra. de la Soledad
- 4. Documentación de la administración económica
 - 4.1. Libros
 - 4.2. Cuentas, albaranes y recibos
 - 4.3. Obra Pía
- 5. Documentación judicial
 - 5.1. "Lletres de ban"
 - 5.2. Actos conciliatorios
 - 5.3. Secuestros y embargos
 - 5.4. Pleitos
 - 5.5. Sentencias

Tipologia documental de la part forana. El cas de Sóller

PLÀCID PÉREZ I PASTOR

Tot i ser concients que el seu contingut no serà exhaustiu, a través del present article hom pretén realitzar, a partir del cas de Sóller, una aproximació a la rica documentació històrica escrita que amaguen els pobles de la Part Forana i que val la pena de ser conservada, partint de la teoria que cada un d'ells reproduceix, a petita escala, el mateix entremaliat de relacions socials, d'activitats econòmiques i de manifestacions culturals que els d'una gran ciutat.

S'ha de tenir en compte, no obstant, que el pès demogràfic i el bategar econòmic, polític, social i cultural d'un i altres pobles tenen un "tempo" propi i distint i, en conseqüència, la varietat i el volum de la documentació històrica conservada a cada un d'ells estarà en funció d'aquests paràmetres.

En qualsevol cas, i amb vistes a la seva futura conservació, caldria definir correctament el concepte de "document històric"; és a dir, delimitar a partir de quin moment una carta, un llistat de socis o una relació de despeses familiars deixen de pertànyer a l'àmbit de la immediatesa per passar a formar part de la història.

Per tal de classificar la documentació, hom ha establert la següent tipologia en funció del seu origen social:

I. Institucions públiques

Inclou, bàsicament, les sèries documentals generades per l'Ajuntament, que es guarden a l'arxiu de les Cases de la Vila. Pot amagar també efectes familiars, empresarials o d'altre tipus que han anat a parar a l'arxiu municipal per les vies més insòlites i impensables.

També tenen cabuda en aquest apartat les escriptures, atestats, declaracions, certificats i processos del Jutjat de Pau o del Comarcal i, en el seu cas, els de la Notaria.

II.- Institucions religioses

Constitueix aquest apartat la variada documentació de cada una de les parròquies, convents, ermites i institucions religioses dedicades al culte, a la contemplació, a la docència o a la caritat.

III. Societats, associacions i cooperatives

S'hi recullen els llibres d'actes, llistats de socis, registres de quotes, comptabilitat, administració dels respectius locals socials i demés papers de les societats culturals i esportives, de les associacions de veïns, organitzacions sindicals, cooperatives pageses, antigues societats de socors mutus, i els generats per qualsevol tipus d'organització comunitària, ja sigui de caràcter esporàdic o perdurable.

IV. Empreses privades

Sol haver-hi als pobles arxius relatius a empreses amb ànim de lucre de caràcter privat, ja siguin particulars, comanditàries o anònimes, que abracen els àmbits econòmics més diversos (aigua, electricitat, transport, finances, etc.), la conservació dels quals és primordial per a conèixer l'evolució històrica de cada poble. Llibres d'actes, rebuts i factures, correspondència, altes i baixes de treballadors, salaris, relació amb els proveïdors, comptabilitat, balanços, catàleg i stock de materials solen constituir el gruix d'aquests arxius.

V. Documentació familiar

Inclouria els pergamins, llibres de memòries, correspondència, instruments notariais o testamentaris i demés documents privats de les famílies més rellevants de cada poble, que ja varen ser objecte d'anàlisi a la comunicació presentada per M. Oliver Moragues al I Congrés.

VI. Documents diversos

A despit de conferir-li un altre nom, aquest apartat contendria els instruments que estan en poder de persones concretes, generalment erudits o col·leccionistes locals que tenen la precaució d'arreglar tot quant document cau en les seves mans per qualsevol via, fins i tot per adquisició. Es sol tractar de papers a voltes molt interessants, que no solen guardar cap tipus de relació amb el seu propietari fora la purament afectiva. Per aquest mateix motiu, la seva conservació està assegurada en el present però és molt incerta de cara al futur, una vegada desaparegut el seu posseïdor.

EL CAS DE SÓLLER

Abans de passar a analitzar el cas de Sóller, és precís advertir que la documentació que es ressenya en molt casos consisteix en un sol llibre o en un parell de documents, especialment en el cas de famílies o d'empreses privades. Fet aquest advertiment, hom procedeix a relacionar substancialment el resultat provisional de molts contactes personals amb institucions, empreses, associacions i particulars de Sóller; ben entès que aquesta relació podria ésser segurament ampliada sense gaire dificultats:

I. Institucions públiques

– L'Ajuntament disposa d'un extens arxiu que arranca a mitjan segle XIV i que va ser ordenat i inventariat els anys 1984-85. Adicionalment inclou

documentació no diferenciada: pergamins pertanyents a la família Canals, llibres comercials de varis vaixells de companyies solleriques i papers relatius a l'hospital de pobres, avui Residència Nra. Sra. de la Victòria. L'inventari municipal està pendent de publicar.

- El Jutjat de Pau, que va ser Jutjat Comarcal fins el 1990, disposa de les sèries de Registre Civil des dels anys 1870, a més d'altres documents que li són propis.

- La Notaria recull tots els volums instruments notariais dels darrers 25 anys. El seu fons es troba ben conservat encara que la seva consulta està regulada per la llei.

II. Institucions religioses

- A l'arxiu de la parròquia de Sant Bartomeu, pendent d'ordenar, s'hi troben els llibres d'Actes del Comú des de mitjan segle XVI, els llibres d'almoines i obres pies, els de naixements, matrimonis i defuncions a partir de la dècada de 1870, etc. La resta de parròquies (L'Horta i el Port) custodien igualment els seus propis llibres sacramentals.

- Els missioners dels Sagrats Cors també guarden els llibres d'administració del convent i alguns procedents de l'antic convent franciscà de Jesús, avui desaparegut. El prior actual està procedint a la seva ordenació i catalogació.

III. Societats, associacions i cooperatives

- Les societats recreatives i culturals solleriques, tant el "Círculo Sollerense" com "La unión", disposen dels llibres d'actes des de la seva fundació, i d'alguns documents addicionals.

- La societat de socors mutus "Defensa Sollerense" conserva també els llibres d'actes des que fou fundada el 1877: els registres de socis, els de comptabilitat, expedients de compra i reforma del local social, reglaments interns, llibres de visita de metges, etc. Als voltants de 1950 la societat va deixar de prestar assistència mèdica i es transformà en societat deportivo-recreativa. Hom va ordenar i inventariar l'arxiu el 1990, per encàrrec del seu president. Està pendent de publicació.

- La Cooperativa Agrícola "San Bartolomé" és una de les organitzacions pageses més antigues de Mallorca que encara està en funcionament, resultat de la fusió de varies associacions la primera de les quals es constituí l'any 1899. El seu arxiu acull els llibres d'actes, la comptabilitat i els registres de socis.

- L'arxiu del Sindicat de Regants recull la documentació pertanyent als propietaris-regants de l'aigua de les fonts de s'ullet i de s'olla, des de principis del segle XIX, amb alguns buits notables. L'any 1983 hom va realitzar un primer inventari, que cal sotmetre a revisió.

IV. Empreses privades

- El "Ferrocaril de Sóller, S.A.", empresa fundada l'any 1904 com a societat anònima, fou la financadora de la línia ferroviària Palma-Sóller,

inaugurada l'any 1912 i electrificada el 1929. A les seves dependències es guarda tota la documentació de la societat, incloses fotografies i pel·lícules. No obstant, l'accés a aquest arxiu i al que es relaciona a continuació es força difícil.

– “El Gas, S.A.” es constituí el 1892 per tal de fabricar i explotar gas canalitzat a la ciutat de Sóller. El 1914 absorbí, per compra, l'empresa “Electrica Sollerense”, que desde 1907 monopolitzava el subministrament d'energia elèctrica a través de la central de Sa Costera. avui es dedica a gestionar el subministrament d'energia que li proporciona GESA. Els seus arxius recullen gran part de la documentació d'ambdues empreses.

– Pel que fa a fàbriques de teixits, desaparegudes totes avui en dia, només s'ha pogut localitzar l'arxiu de Can Bach que abraça el període 1892-1940: llibres de setmanals, preparadors, majors i de caixa, copiadors de cartes, comandes, llibretes de càlculs de preus i notes sobre tintatges, colornts i altres aspectes. Hom va catalogar i ordenar aquest arxiu l'any 1983, però mai s'ha arribat a publicar. També està localitzat un llibre de setmanals de Can Moana.

V. Documentació familiar

– Es poden individualitzar també a Sóller els descendents de famílies i llinatges, els titulars dels quals desenvoluparen un important paper econòmic i social en temps passats. La importància dels documents que guarden dels seus avantpassats és molt desigual, tant per la quantitat com per la seva significació en el conjunt de la societat sollerica. Tot plegat, tenim localitzats pergamins, escriptures i llibres de comptes i memorials de les famílies Balles-ter del Port, Canals de ca s'Hereu, Estades de Montcaire, Estades “Prohom”, Frontera, Mayol de Bàltx, Mayol “Cap-a-puig”, Palou de Tuent i Serra.

VI. Documents diversos

– En el capítol de documents diversos, cal ressenyar els que posseeixen alguns particulars, la identitat dels quals no estam autoritzats a divulgar. El contingut d'aquests arxius és molt divers i no sempre té relació amb la ciutat de Sóller. Hom ha pogut consultar en aquests fons documents tan diversos com un llibre de l'administració del “Rafal den Parera”, situat aprop de Ciutat, dels anys 1540-1621, un pergami de concessió en enfiteusi d'un hort l'any 1266, cartes reials dels segle XVI dirigides al Procurador reial, actes de compra-venda o donació de terres, cases i possessions al llarg de l'Edat Mitjana i la Moderna o bé el llibre de les festivitats del Gremi de Teixidors en honor de Ntra. Sra. de l'Esperança (1858-1953).

L'arxiu del monestir de Santa Clara: Notes per a la seva catalogació, conservació i difusió

JOAN CARLES SASTRE I BARCELÓ

L'ARXIU DEL MONESTIR DE SANTA CLARA: INTRODUCCIÓ

Si convenim que Mallorca, en la seva qualitat d'illa, de Regne enmig de la mar, va gaudir d'un allunyament del poder central prou beneficiós per a la conservació d'un gran patrimoni documental, es fa necessari reconèixer que aquest aïllament ha estat doble en el cas del monestir de Santa Clara, afavorint la defensa d'un cos arxivístic completíssim, on no hi manca una documentació molt interessant per a desvetllar aspectes foscs de la història de Palma, i en general, de Mallorca.

El conjunt de l'illa, gràcies a la seva peculiaritat geogràfica i d'evolució històrica, enganxaria el període de pau interior posterior a la guerra de Successió del segle XVIII amb la inexistència (o existència atenuada, si ho volem) de conflictivitat "importada" de la resta de l'Estat durant l'Edat Contemporània. Aquest fet evitaria la desaparició violenta de molts d'arxius o l'inici del seu èxode cap a mans de vegades malcuroses, coses tan freqüents a altres indrets. Tanmateix, l'arxiu de Santa Clara representaria un cas encara més especial. La clausura va actuar com aïllament propi des del moment de la fundació, a mitjans del segle XIII (1256), amb la qual cosa el seu arxiu va quedar a recer dels esclats de violència que s'acabaren la ciutat durant els segles XV, XVI i XVII. Això va fer possible la formació d'un gran cos documental, que reuniria documentació pròpia del convent, però també seria lloc d'arribada de documents particulars; allà hi aniria a parar, per exemple, l'interessantíssim arxiu privat dels Bassers, patrons de nau i mercaders de finals del segle XIV i principis del XV.

Tot això ha permès configurar al llarg de més de 7 segles un conjunt documental de fort sabor propi, conservat molt curosament per les monges, però només parcialment classificat i sense una metodologia eficaç. Certament, el seu caràcter heterogeni no ha facilitat aquesta tasca, quan s'ha duit a terme, però la realitat és que la mateixa realització d'un inventari o d'una catalogació s'ha vist sempre condicionada pel caràcter especial de l'arxiu, amés de dependre de la bona voluntat de les abadesses. Aquest fet explica prou bé que del segle XVII ençà no s'hagi procedit a cap classificació, o, millor

dit, que la que se troba en curs en aquests moments sigui la primera de l'època contemporània, i probablement la primera d'abast general a tot el cos documental contingut a l'arxiu, i no referida solament als pergamins.

En qualsevol cas, tot allò que es faci, per poc que sigui, resultarà molt important, no només de cara a sistematitzar el contingut de l'arxiu, sinó també, i això és molt necessari, de cara a la seva conservació i possible difusió. Basta pensar que les principals "pèrdues" de documents, produïdes totes en aquest segle, han comptat amb "l'ajut inestimable" de la manca de catalogació i control del fons. De la importància de la conservació de l'arxiu, maldament, en pot parlar molt millor el fet que s'hi conservi un conjunt de pergamins els primers dels quals se remunten a 1230, que ja per ell totsol permet fer la llum sobre molts d'aspectes inèdits del poblament, l'urbanisme, l'evolució de la propietat, l'estructura social i la mentalitat a la Mallorca dels segles XIII a XVII. I aquesta és la punta de l'iceberg, que es fa enorme quan pensam en les possibilitats que planteja l'estudi dels papers dels 3 segles darrers i dels llibres d'actes i comptes allà estojats.

Tampoc convé perdre de vista el fet que en el cas d'aquest arxiu nos trobam davant un fons documental "viu", on cada dia se generen documents nous que demanen un lloc a la classificació i un espai físic on reposar, augmentant la complexitat d'aquella, que sempre ha d'esser flexible i oberta a les necessitats plantejades per aquest grau de "vitalitat" de la documentació conventual.

LES SECCIONS

La biografia de l'arxiu del monestir d Santa Clara és tan extensa com l'existència del monestir mateix. Des de la mateixa data de fundació, 1256, se genera un aport documental important, començant per tots els documents relatius a la fundació: privilegis reials i pontificis, adquisició de les terres per a construir-hi el convent, etc. Les successives passes duren aparellat un creixement continu d'aquesta documentació. Basta recordar que totes les transaccions, a més del document corresponent, s'acompanyaven dels documents referents a transaccions anteriors a les que hagués estat sotmès el bé o dret que s'adquiria. D'aquí procedeixen la majoria de trasllats i documents originals anteriors a la fundació del convent. La sistematització de certs capítols, com el relatiu a l'administració del convent, no obstant, no arribaria aparentment fins ben entrat el segle XV, generat per ell mateix un dels cassos documentals més important del convent, i el registre acurat de professions o defuncions de monges és encara més modern.

Afortunadament, el cicle vital de l'arxiu de Santa Clara no s'ha vist interromput fins a l'actualitat; és, avui en dia, un cicle obert que gaudeix de bona salut, cada dia més conscient de la importància de la conservació del seu passat i del valor del seu llegat a les futures generacions d'historiadors i

erudits. Fins i tot, és destacable el fet que no hagi estat torturat per les mutilacions a què fets com la desamortització sotmeteren molts d'arxius eclesiàstics, causant-los, en molts de casos, un mal irreversible (pèrdua de documents, disgregació de fons documentals, "privatització" d'arxius que ha conduït a fer-los inconsultables, etc.); ans al contrari, en el cas d'aquest arxiu la desamortització va servir per a enriquir-lo amb un nou aport documental important, el procedent del convent de la Puríssima Concepció de l'Olivar, fundat el 1662. Si fins ara l'arxiu conventual s'ha vist lliure d'accions agressives externes, puc dir també amb una certa emoció que també s'ha alliberat de perniciosos reorganitzacions internes com aquelles de les que n'eren tan afectats els nostres avantpassats dels segles XVIII i XIX, o fins i tot de principis del XX, normalment poc respectuosos a l'hora d'afegir signatures als documents, quan no de classificar-los amb criteris cada vegada més diferents i poc entenedors.

El problema, en canvi, se deriva més aviat d'una manca absoluta de catalogació, que ha provocat, en el cas de certes seccions com la denominada provisionalment de papers, un acaramullament amorf completament desconegudes. En aquesta secció, sap greu reconèixer-ho, l'arxiu no ha passat d'esser un depòsit de documents a l'espera d'una reivindicació del seu paper com a font historiogràfica.

L'únic intent conegut fins ara de classificació d'una part de l'arxiu va tenir lloc en el segle XVII. La secció objecte d'aquesta tasca va esser la de pergamins, però la feina només se va poder completar a mitges i l'inventari resultant, amb errors considerables, tampoc recolliria més que una part dels documents catalogats. Amb tot, aquest inventari ha resultat de molta utilitat per a comprovar la desaparició de alguns documents en els segles posteriors, i per a tenir una primera eina que permetés moure's amb una certa facilitat per la part dels pergamins inclosos en ell. El criteri de classificació, en canvi, resulta totalment aleatori i inadequat a la investigació.

Quan me vaig plantejar la possibilitat de la reorganització de l'arxiu, la primera qüestió va esser precisament fer una classificació adaptada al màxim a la investigació, tota vegada que en la meua qualitat d'historidor del convent ja m'havia hagut d'enfrontar als problemes de la manca de sistematització. La primera passa era, idò, definir les seccions en què podria dividir-se l'arxiu conventual. El resultat va esser la divisió en quatre grans blocs o seccions:

- * Secció de pergamins.
- * Secció de papers.
- * Secció de llibres d'actes.
- * Secció de llibres de registre.

Mentres entre les dues primeres existeix una clara relació de continuïtat cronològica, puix els pergamins abarquen documents dels segles XIII a XVII i els papers dels segles XVIII a XX, aquest fet no es dona en el cas de les altres dues seccions, resultat de la cada vegada més gran complexitat de l'administració del convent, que obligava a dur comptes i registres clars.

SECCIÓ DE PERGAMINS

La secció de pergamins és la de constitució més antiga, puix va lligada a la mateixa fundació del convent. Consta de devers un milenar de documents datables entre 1230 i finals del segle XVII, uns quants d'ells pertanyents a l'antiga secció "Actes antichs" (sic), sense comptar el fons procedent del monestir de l'Olivar.

Com ja he dit abans, aquesta secció va esser l'única objecte d'un intent de catalogació, els criteris de la qual s'escapen totalment a la nostra comprensió. A una part de la secció li va esser assignada una classificació per lletres, de les quals les signatures A i B abarcaven un total de 150 documents cadascuna, mentre la C en reunia 110 i la D un número molt inferior. L'altra part de la secció, la que no seria inventariada, va esser agrupada per notaris, classificats per orde alfabètic, i en una petita part atenent el caràcter dels documents: Alou de Santa Clara, Alou del Temple, etc.

La catalogació actual d'aquesta secció segueix, en canvi uns criteris més adaptats a les necessitats de la investigació, i per tant als continguts dels documents i a la seva relació interna. Una presa de contactes a fons amb aquest conjunt documental (del qual ja n'han sortit 3 estudis extensos, desgraciadament encara inèdits, i alguns articles) ha permès la construcció de 7 fons documentals i l'elaboració d'un pla de classificació de la secció de pergamins. Els fons documentals previts, atenent la temàtica o procedència dels documents, serien els següents:

- * Arxiu Bartomeu de Bassers
- * Correspondència reial.
- * Documents conventuals.
- * Lletres pontificies.
- * Ordes militars.
- * Religió
- * Vida quotidiana.

De moment, l'únic fons documental completament catalogat és l'anomenat Arxiu Bartomeu de Bassers, encara que la seva consulta no sigui momentàniament operativa per un problema d'ubicació. El fons documental catalogat davall la signatura Arxiu Bartomeu de Bassers (A.B.B.) és una col·lecció de documents procedents d l'arxiu familiar del patró de nau Bartomeu de Bassers i del seu fill, el mercader del mateix nom, que abarquen un període comprès entre el segon quart del segle XIV i el primer quart del XV (1345-1417).

Consta de 69 pergamins, que recullen de d'aspectes purament professionals, relacionats amb l'activitat mercantil dels Bassers, fins a qüestions de tipus familiar, com a contractes matrimonials i testaments, passant per tota casta de transaccions dins l'àmbit privat. El contingut d'aquest fons documental se pot desglossar en el següents temes:

Acords econòmics.....	11 pergamins
Assumptes privats o familiars	25 pergamins
Rebutts.....	13 pergamins
Testaments i clàusules	7 pergamins
Total	69 pergamins

També formava part d'aquest fons documental 1 pergami desaparegut de l'arxiu conventual, una transcripció del qual, no obstant això s'hi conserva.

La resta de fons documentals d'aquesta secció estan ja catalogats parcialment, concretament en tota la documentació datada en els segles XIII i XIV. En qualsevol cas, el pla de catalogació dels mateixos ja està complet.

El fons Correspondència reial reunirà tota la documentació de la secció relacionada amb la monarquia, que abarca pergamins de l'època de la monarquia privativa (especialment d'En Jaume II de Mallorca), de la monarquia aragonesa (des d'En Pere el cerimoniós) i de la monarquia hispànica dels segles XVI i XVII. Aspirant en tot moment a la major operativitat del catàleg, he previst dividir aquest fons documental en tres signatures, facilitant així la labor investigadora de certs aspectes temàtics. Les tres signatures previstes són les que segueixen:

- Privilegis reials (C.R.P.)
- Resolucions del rei (C.R.R.)
- Donacions reials a particulars (C.R.D.).

El fons de Documents conventuals és el més extens, tota vegada que reuneix tots els pergamins relacionats amb el funcionament del convent, des de la seva fundació el 1256 fins a les acaballes del segle XVII. La seva divisió en 7 signatures també respon a criteris d'operativitat investigadora, atenent a diferents aspectes de la vida i del funcionament intern del convent:

- Administració del convent (D.C.A.)
- Compres de béns (D.C.C.)
- Donacions al convent (D.C.D.)
- Assumptes judicials (D.C.J.)
- Béns particulars de les monges (D.C.M.)
- Obres del monestir (D.C.O.)
- Professions de monges (D.C.P.)

La documentació pontificia, per la seva abundància i característiques, també mereixia dispondre d'un fons documental exclusiu. El conjunt abunda sobretot en pergamins de l'època del papa Urbà IV, un dels quals conserva fins i tot el segell de plom del pontífex. La qualitat dels documents permet establir-hi dues signatures:

- Privilegis pontificis (L.P.P.)
- Cartes del convent als papes (L.P.C.)

El fons més curt quant a extensió és el corresponent a pergamins relacionats amb els ordes militars, que tot i així reuneix autèntiques perles, com el document de donació de béns d'En Nunyo Sanç a l'Orde de Calatrava, el de liquidació dels béns d'aquest mateix orde a Mallorca o el de les ordes donades poc abans de la liquidació de l'Orde del Temple, quan la seva situació ja era desesperada. Naturalment, la divisió d'aquest fons en dues signatures respon a la diferenciació entre documents corresponents a un i a l'altre orde esmentats:

- Documents de l'Orde de Calatrava (O.M.C.)
- Documents de l'Orde del Temple (O.M.T.)

Tampoc resulta massa externs el fons destinat a pergamins relacionats amb temes de religió. Tanmateix, se feia necessari crear un fons separat que recollís aquest tema, no ben inclòs dins allò que és el funcionament material del convent, tot i que la inclusió del capítol de sepultures en aquest o aquell fons pugui parèixer discutible. En atenció al caràcter dels diferents pergamins catalogats davall aquest epígrafe Religió hi he establert dues signatures:

- Documents relacionats amb temes d'espiritualitat (R.E.)
- Sepultures (R.S.)

Per a acabar allò referent a la secció Pergamins, queda un altre fons documental molt important i dels més extensos de la secció, el referent a Vida quotidiana. Ve constituït per un gran grup de documents no relacionats d'una manera directa amb cap altre del fons esmentats anteriorment (tret el cas de la signatura "Testaments i clàusules testamentàries"), que recullen distints aspectes de la vida quotidiana a la Mallorca dels segles XIII a XVII, trobant-s'hi fins i tot documents immediats al fet de la Conquesta (els més antics són de 1230). La seva divisió en 3 signatures respon a les 3 castes de documents que poden trobar-hi:

- Contractes matrimonials (Q.C.M.)
- Testaments i clàusules testamentàries (Q.T.C.)
- Transaccions privades (Q.T.P.)

SECCIÓ PAPERS

La situació de la secció Papers suposa l'altra cara de la moneda de la secció vista anteriorment. Mancada d'un espai físic adient per a la seva organització, s'ha vist acaramullada sense cap orde per caixes i armaris. La seva cronologia, posterior al segle XVII, tampoc li va permetre passar per cap intent de catalogació que la dotàs d'un mínim inventari. això vol dir que la majoria dels seus continguts és totalment desconeguda, encara que les prospeccions realitzades fins ara han permès determinar que inclou bàsicament correspondència, interessant en molts de casos per a conèixer aspectes

humans i de mentalitat dels segles als quals corresponen. per tot això, no existeix en aquest moment un pla més o manco concret de catalogació d'aquesta secció, que haurà també d'esser dotada d'un espai adequat per a la seva organització i per a la seva futura consulta.

LES SECCIONS DE LLIBRES

Les seccions de llibres, a diferència de les dues anteriorment citades, no presenten greus dificultats de catalogació, degut al mateix caràcter del seu suport material, que ja inclou una referència puntual del seu contingut. Més que res, en el seu cas, se tracta de dur a terme una classificació dels llibres per continguts, organitzant-los correctament dins l'arxiu i dotant-los d'un sistema de signatura modern que faciliti la seva identificació ràpida i la seva consulta. De moment, allò que està més clar és que poden distingir-se dues seccions formades per llibres, com ja apuntava més amunt: la secció de Llibres d'actes i la de Llibres de registre.

La primera secció es compon de l'anomenat per antonomàsia Llibre d'Actes del monestir, que en realitat és un gros volum probablement començat a l'època del primer inventari, on hi apareixen transcrits molts de documents importants per al convent, des de la cessió de les cases, banys i hort on més tard se fundaria el convent per part del rei En Jaume I a Bernat de Santa Eugènia, el 1242. Per la seva organització pareix que la intenció de qui el va començar era incloure-hi, seguint un orde cronològic, tots aquells documents relacionats amb la fundació del convent i els privilegis anteriors i posteriors per ell rebuts, fossin dels reis o dels papes. Tanmateix, aquest orde se romp ben aviat, i amb ell la intenció primera, perquè a mesura que avançam a la lectura del llibre veim que hi manquen alguns d'aquests documents importants, i que poc a poc se va transformant en un llibre de transcripcions dels documents recollits a l'inventari de pergamins, sense coordinació entre ells. Tampoc aquesta idea acaba respectant-se totalment, i la correlació inventari-Llibre d'Actes no arriba a esser, ni d'un bon tros, perfecta. Fins i tot, se dona el cas que l'inventari remet a un fol determinat del llibre per a la transcripció d'un document, mentres el document que hi apareix és completament distint, i he de dir que aquest és un error que se repeteix molt freqüentment, fins al punt que entre els documents de signatures més altes a l'inventari i les referències a la ubicació de la seva transcripció en el Llibre d'Actes ja hi ha una total desconexió. Maldament, aquest llibre és una peça fonamental dins l'arxiu, perquè permet reconstruir el contingut de certs originals perduts.

La resta de llibres d'actes, molt més moderns, constitueixen en realitat vertaderes cròniques dels fets més destacats ocorreguts en el monestir a cada moment de la seva redacció. Els més rics en aquest aspecte són precisament els corresponents al nostre segle, quan l'interès per la deixa de fites que permetin reconstruir tot un sistema de vida als historiadors del futur pareix haver arrelat més fort entre les monges.

Quant als Llibres de registre, hi podríem agrupar tota una sèrie de llibres que recullen aspectes concrets del funcionament del convent, i que apareixen en distintes èpoques. així, davall aquest títol hi tendrem llibres de comptes (aparescuts a finals del segle xv), capbreus (des del segle XVI), i llibres de professions i de defuncions de monges (des del segle XVII).

NOTES PER A LA CONSERVACIÓ DE L'ARXIU

La conservació de l'Arxiu de Santa Clara, afortunadament, no ofereix grans dificultats, més que les derivades d'un mínim reacondicionament d'una part de la documentació. Tanmateix, cal tenir present que les mesures de conservació no poden ésser exactament les mateixes per a tots els documents, i que s'ha de comptar amb la "personalitat" de cada secció a l'hora de prendre decisions sobre què fer amb ella. Les necessitats de la secció Pergamins, per exemple, difereixen de les de la secció Papers, i són radicalment distintes a les de les seccions de llibres. Per tant, el programa de conservació ha d'ésser "personalitzat" per seccions, i dins aquestes per documents concrets. Aleshores, hi distingirem 3 vessants:

1.-Programa de conservació de la secció Pergamins, amb els següents objectius:

a) Mantenir la ubicació actual de la secció, un armari-arxiu anterior al segle XVII, per haver demostrat la seva idoneïtat cara a la conservació dels documents, en oferir-los la protecció adient contra els canvis de temps i els atacs d'insectes.

b) Conservar l'actual, enrotllada, de tots els pergamins, atès que és la seva posició natural des de fa segles i en la que millor poden conservar-se (està demostrat que sotmetre'ls a un procés de planxat seria contraproduent).

c) Retirar de la consulta tots aquells documents que presenten afeccions del seu suport material (mal del pergami, procés de desintegració del paper, etc.) i protegir-los amb elements com fundes, etc., sempre que sigui possible.

d) Realitzar transcripcions de seguretat de documents especialment valuosos o que han entrat en un procés de deteriorament que amenaça greument la seva conservació en el futur o la seva lectura.

e) Mantenir l'actual sistema de protecció contra animals que puguin atacar el paper o el pergami.

2.-Programa de conservació de la secció Papers, que contempla els objectius que segueixen:

a) Comprovar l'estat de conservació de tots els documents de la secció.

b) Reubicar els documents a llocs on s'eviti el seu acaramullament indiscriminat, classificant-los dins capses-arxivadors.

c) Retirar de la consulta tots aquells documents que presenten afeccions del seu suport material (procés de desintegració del paper, esborrat de la

tinta, etc.) i protegir-los amb elements com fundes, etc., sempre que sigui possible.

d) Realitzar transcripcions de seguretat de documents especialment valuosos o que han entrat en un procés de deteriorament que amenaça greument la seva conservació en el futur o la seva lectura.

En el cas de les seccions de llibres no hi ha encara un programa de conservació dissenyat, tota vegada que el seu estat de conservació és en general bo i que el seu tractament i ubicació actuals no han donat símptomes d'ineficàcia o d'ésser contraproductius. En tot cas, la situació d'un petit grup d'aquests llibres no me pareix la més adequada (estanteria desprotegida) i s'hauria d'estudiar la seva col·locació dins l'armari on hi ha els altres components de les seccions.

La realitat és que l'estat de conservació de la gran majoria de documents del convent és francament bo, degut a la cura que n'han tengut les monges des de fa temps. Parlant dels pergamins, que constitueixen la part més antiga, he de dir que només un mínim percentatge presenta defectes de conservació, en uns casos per problemes interns del pergamí (fongs, mala qualitat de la tinta, etc.) i en altres, desgraciadament, per l'acció d'agents externs en el passat (mulilació de documents amb talls o forats). També és molt reduït el percentatge de papers en procés de desintegració, tot i la dificultat de conservació de certes qualitats de paper.

NOTES PER A LA CONSULTA DE L'ARXIU

El caràcter privat de l'arxiu ha marcat l'absoluta restricció de la seva consulta, fet que també ha contribuït poderosament a la seva bona conservació i encara, malauradament, no ha impedit l'expoli d'un grup important de documents, en dates no tan allunyades com perquè qualche monja no recordi qui i quan els se'n dugué. De moment, aquesta restricció se fa imprescindible mantenir-la, almanco fins que el procés de catalogació hagi acabat completament, i existeixi una total seguretat quant al control sobre els documents i el seu ús. Crec que en el futur, no obstant, els originals haurien d'ésser tractats com un banc de comprovació de fites, i que la major part de consultes podran ésser fetes a través de transcripcions (tret de determinats casos o dels documents de les seccions de llibres).

De moment, al mateix temps que se fa la catalogació és oberta la confecció d'un nou inventari-guia de l'arxiu, que en el futur se completarà amb un fitxer de documents i amb un llibre de transcripcions de documents deteriorats i d'aquells relacionats amb el monestir de Santa Clara que s'han localitzat a altres arxius. Les possibilitats de l'arxiu i la tasca són enormes, però encisadores.

II Congreso: Nuestro Patrimonio Cultural. La Defensa de los Fondos Bibliográficos Documentales y Gráficos

RAFAEL ALCOVER GONZALEZ

Me dirijo al Congreso desde la modestia de mi calidad de aficionado y mi respeto a los mayores conocimientos de los profesionales en los temas de que se trata. Y como aficionado, al mismo tiempo propietario de libros, documentos y grabados adquiridos a lo largo de más de treinta años, en los más diversos lugares, desde librerías de plena solvencia, hasta las ferias del sábado en las Enramadas, pasando por obsequios de personas que, conociendo mi afición y el amor y cuidado con que iba a tratar lo que poseían y no valoraban, me lo han entregado.

Se ha creado una Asociación de las personas que son amantes de los libros, con especial dedicación a los referentes a nuestras Islas, estando asociadas en ella bibliotecas importantísimas, algunas de gran antigüedad, así como otras mucho más modestas y modernas, como la mía. Entre los asociados hay personas de gran cultura y amplios conocimientos en estos campos, que son poseedores de verdaderos tesoros en el campo de este Congreso. No sería difícil llegar a acuerdos con la mencionada Asociación, con el fin de obtener su colaboración en los fines de este Congreso.

Pero precisamente la posibilidad de que, durante estos más de treinta años, haya podido reunir libros, documentos y grabados, demuestra que mucha parte de este patrimonio cultural, que el Congreso trata de defender, resta desconocido e inalcanzable, salvo que la casualidad haga aflorar una u otra cosa, ya sea por salir al mercado, ya sea al conocerse por amistades, hallazgos, etc.

Por esto creo de interés intentar hallar medios de hacer aflorar los libros, documentos y grabados que sean de interés, evitando su pérdida, su emigración o, incluso, su destrucción.

Y, al mismo tiempo, procurar tener pleno conocimiento y catalogación de lo que se sabe existe y donde está.

A este fin se dirigió la exposición "Grabados antiguos, nuevas estampaciones" que la Consejería de Educación y Cultura de la C.A.I.B. organizó en 1984. "La Consejería se honra en dar a conocer, tanto los trabajos de recopi-

lación de originales, como estas nuevas estampaciones que descubren un mundo poco conocido, de nuestro pasado". Son palabras del entonces Consejero, en la Salutación del catálogo de la exposición.

Explica Guillermo Roselló Bordoy, en la Introducción del mismo Catálogo, al tratar de la eficaz labor de Federico Soberats, que éste consiguió "que el número de piezas aumentara poco a poco", y cita las colecciones del Monasterio de la Real, la Biblioteca del Palacio Vivot, la Sociedad Arqueológica Luliana, y algunas planchas sueltas en colecciones particulares.

Ignoramos el seguimiento que se ha realizado después de esta exposición, para conseguir que el número de piezas conocidas, incluso en las colecciones particulares, vaya en aumento. El fin de la exposición debió seguirse en forma organizada, una vez concluidos sus itinerarios y cerrada la misma.

Muy otra es la situación de los documentos, muchos de ellos conteniendo datos de gran valor para la historia de nuestras Islas, porque tienen mucho mayor peligro de destrucción, por la ignorancia de la gente en cuanto a su verdadero valor e incluso por la debilidad de su materia, la poca duración de la tinta en determinados ambientes, y la fuerza destructiva de la misma, agujereando el papel, en otras ocasiones.

He podido ver, en archivos privados, documentos con las firmas autógrafas, entre otras importantes, del P. Garau, autor de la *Fe Triunfante*, del marqués de la Romana, del Conde de Ayamans, e incluso de la Reina Mariana de Austria, Regente en 1669 durante la minoría de su hijo Carlos II. Todo ello aparte de multitud de firmas de funcionarios desconocidos, pues también se encuentran expedientes completos sobre las más variadas cuestiones administrativas, económicas, legales, etc. y todo ello no en copias ni borradores, sino los documentos auténticos, que incomprensiblemente, han salido al mercado.

Si más difícil es la pérdida de algún libro, (aunque no imposible, pues incluso falla en esto la Biblioteca Nacional de Madrid) pueden, en cambio, tener mayor importancia. Los libros tienen una historia definida, que no es difícil de seguir por parte de los profesionales. Y cuando, por ser ediciones antiguas, de las que solamente quedan uno o pocos ejemplares, existe ya gran dificultad, especialmente por el valor crematístico que puedan alcanzar, hay en la actualidad multitud de medios que permiten el estudio de los mismos, sin necesidad de que sufran el menor peligro, pues no han de ser directamente manejados.

En esta última parte, sería conveniente que cualesquiera libros, cuya existencia se sepa por su misma historia, se localizase y, si no se puede obtener el original, cosa muchas veces difícil, si no imposible, se obtuviese alguna reproducción, de manera que, sin perder el valor de rareza el original, estuviese su contenido a disposición de los estudiosos.

Se debe tener en cuenta que la cultura es un bien general, que no puede ser encerrado en los límites de un derecho de propiedad absoluto. La propiedad sobre la materialidad de un grabado, de un documento o de un libro, no debe permitir que el propietario niegue a estudiosos, incluso a personas que están desarrollando una tesis doctoral, el conocimiento del contenido de los mismos, como en alguna ocasión ha sucedido en nuestra ciudad.

Por mi parte, creo firmemente en que la modesta biblioteca y el escaso conjunto de documentos que poseo, han de estar a disposición, no de cualquiera, indudablemente, sino de quien por sus estudios puedan necesitarlos, y así ha sido ya en diversas ocasiones.

Por ello creo que ha de ser la U.I.B., juntamente con la Consejería de Cultura, Educación y Deportes, quien procure tener conocimiento, e incluso fichero incluido en sus ordenadores, para que, con carta de presentación de la propia U.I.B., puedan tener acceso los alumnos a las bibliotecas y a los archivos particulares.

Finalmente, quiero llamar la atención sobre la importancia de los archivos de las empresas mercantiles, para el conocimiento de la vida económica de cualquier ciudad o país. Conocida es la existencia y el gran valor del archivo "Datini", en la villa de Prato, próxima a Florencia, ya catalogado y estudiado. Corresponde a fines del siglo XIV y principios del XV, y ha aportado datos inestimables para la historia comercial y económica de aquel tiempo, con sus casi ciento cincuenta mil documentos, de los cuales casi diez mil son letras de cambio y más de 125000, cartas comerciales.

Y conocido es el archivo "Ruiz", depositado en el Archivo Histórico de Valladolid, correspondiente a principios del siglo XVII, y con un más modesto número de documentos, pues no pasan de unos 50.000.

Hubo en Mallorca empresas navieras que, durante el siglo pasado, cubrieron la carrera de las Américas, cuyos archivos, de poderse consultar, nos darían muchas noticias, no solamente del Comercio con América, sino con el resto de España, y también datos importantes sobre la emigración de los baleares a las tierras de Nuevo Mundo. Hablo con conocimiento de causa, pues por una modestísima colección de unas trescientas cartas de la Naviera de los hermanos Forteza, he podido tener conocimiento de multitud de datos de verdadero interés en estos asuntos, especialmente por las cartas de los Patrones y Capitanes de los veleros, en el cumplimiento de sus múltiples funciones, tanto náuticas, como mercantiles, de aquellos tiempos.

Y no es necesario hacer constar aquí aquellas empresas, incluso actualmente vivas, con más de cien años a sus espaldas, cuyos archivos podrían ya, desde ahora, guardarse en el Archivo Histórico, salvo los últimos años que la prudencia comercial aconseje, para conocimiento de los estudiosos.

En cuanto a las planchas de cobre de grabados, sobre las que en otras ocasiones he escrito y, en especial, sobre la única que se conoce del gran pintor Guillermo Mesquida, son tesoros de diferente aspecto, pues solamente pueden utilizarse mediante máquinas que no puedan perjudicarlos y contadas veces. A estos efectos, y conociendo la pericia y cuidado de los organizadores, aporté las que tengo para la exposición de 1984.

El fons antic de la Biblioteca Pública de Palma: estat de la seva catalogació i perspectives de futur

M. DE LLUCH ALEMANY MIR¹
ANA GIMENO I PASCUAL
ANTONIA MOREY I TOUS
MERCEDES MOZO I GONZÁLEZ

I

La finalitat d'aquesta comunicació és bàsicament donar a conèixer l'estat de catalogació del fons antic de la Biblioteca Pública de Palma (BPP). D'altra banda interessa posar de relleu la necessitat de difondre les notícies bibliogràfiques i, més concretament, la conveniència de trametre-les al Centro del Patrimonio Bibliográfico (CPB) de la Biblioteca Nacional, perquè siguin incloses en el Catálogo Colectivo del Patrimonio Bibliográfico Español. Fins ara, aquesta tramesa s'ha fet sense cap tipus d'acord formal entre les administracions autonòmica i central. No obstant això, la utilitat d'elaborar el Catàleg Col·lectiu de les Illes Balears, d'acord amb les directrius del CPB és inqüestionable. D'aquí que aquesta comunicació suggereixi la conveniència de signar un conveni entre ambdues administracions, per dur a terme el projecte.

II

El fons antic de la Biblioteca Pública de Palma -reunit principalment a partir de la desamortització del ministre Mendizábal-, és un dels més importants de tot l'estat espanyol tant pel nombre com pel tipus de documents que conté. Actualment, és constituït per 1315 manuscrits, 718 incunables, i aproximadament, podem distingir tres etapes:

La primera, la més llarga, va des dels anys 50 fins a 1986; fou quan es procedí a la catalogació de la major part del fons. En conjunt, 1187 manuscrits, 686 incunables i 16376 impresos dels segles XVI al XVIII. Les notícies bibliogràfiques redactades durant aquest període es caracteritzen, per una banda, per la seva brevetat en les descripcions i, per l'altra, per la llatinització de la major part dels encapçalaments. ambdues característiques són, evidentment, fruit de les normatives imperants en l'època, i no es deuen, de cap manera, al simple caprici del bibliotecari d'aleshores. Fou també du-

¹ Directora de la Biblioteca Pública de Palma.

rant aquest període quan la BPP elaborà més instruments per difondre'n el seu fons.¹ D'altra banda, les notícies bibliogràfiques que s'anaven redactant ja s'enviaven a Madrid, al Tesoro Bibliográfico de la Biblioteca Nacional, com ho demostra el fet que el Catálogo provisional de impresos del S.XVI² figurassin els llibres d'aquell segle que es troben a la BPP.

La segona fase de catalogació es dugué a terme entre els anys 1986-1989, en la qual es tractaren els registres següents:

- Impresos dels segles XVI-XVIII; un total de 627 volums.
- Incunables; 32, que complementarien el Catálogo de Incunables, redactat l'any 1951.
- Manuscrits; 128.

Les normatives emprades per al seu tractament han estat:

- Les ISBD (A)³, per a les descripcions bibliogràfiques.
- La C.D.U.⁴ per la classificació sistemàtica.
- La Lista de encabezamientos de materias⁵ per la classificació alfabètica.

Quant a les ISBD (A) cal dir, primerament, que es respecta la puntuació original, encara que amb irregularitats. La transcripció de majúscules i minúscules es fa segons l'ús actual de la llengua en què està escrit el document.

Pel que fa a les transcripcions de les lletres I, J, U i V no es segueixen les recomanacions de les ISBD (A). Interessa assenyalar que el nivell d'informació que donen les fitxes és el mínim exigít per la normativa. Així, per exemple, en el primer grup de notes (les de caràcter general), només se sol especificar la font on surt referenciada l'obra que es cataloga i si la data de publicació s'obté d'un altre lloc que no sigui la portada del document. A l'apartat de notes pròpies de l'exemplar que es descriu s'especifica l'estat de conservació tan sols si aquest és molt dolent, el nom dels possessors anteriors i si l'obra es troba relligada dins un volum factici. Quant a la informació de la resta de zones, no es tingueren en compte les recomanacions de les ISBD (A) en una sèrie de punts:

¹ Vegeu a l'apèndix la bibliografia més significativa sobre els fons de la Biblioteca Pública.

² Catálogo colectivo de obras impresas en los siglos XVI al XVII existentes en las bibliotecas españolas. Edición provisional. Sección I, siglo XVI. Madrid, 1972-1984, 15v.

³ IFLA. ISBD(A): descripció bibliogràfica normalitzada internacional per a publicacions monogràfiques antigues (Antiquària)... Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Institut Català de Bibliografia, 1984.

⁴ Reglas de catalogación. Madrid: Dirección General del Libro y Bibliotecas, 1986.

⁵ CDU: clasificación decimal universal. Ed. abreviada española, 5a. ed. revisada y actualizada. Madrid: AENOR, 1987.

⁶ Lista de encabezamientos de materia para las bibliotecas públicas. Madrid: Ministerio de Cultura. Dirección General del Libro y Bibliotecas, 1986.

– La data es consigna normalment en xifres romanes, i a continuació, se'n dóna el seu equivalent en xifres aràbigues (de fet bastaria posar-la en aràbigues).

– A l'apartat destinat al nombre d'unitats materials només es fan constar les pàgines impreses i les que estan en blanc tampoc no es donen en nota.

– Les mides es consignen sempre com si es tractàs de publicacions de dimensions inusuals, és a dir, es fa constar l'alçada i l'amplada, quan el que caldria fer constar seria el format i, a continuació, l'alçada del document en centímetres.

Aquestes són, en síntesi, les matisacions més substancials a l'aplicació de les ISBD (A), les quals passen a tenir transcendència si les notícies s'envien al CPB perquè siguin inserides en el Catálogo Colectivo del Patrimonio Bibliográfico Español.

La tercera etapa de tractament correspon als anys 1990-1991. Es cataloguen 311 impresos dels segles XVI-XVIII i 3 manuscrits que es trobaven religats dins llibres impresos. Per la catalogació del material imprès s'utilitzen les mateixes normes que durant el segon període, només cal afegir pels encapçalaments d'Església Catòlica la llista de títols uniformes de la IFLA ⁷.

Quant a la utilització de les ISBD(A), hem d'assenyalar que no es respecta la puntuació original i que la transcripció de majúscules i minúscules es fa segons l'ús actual de la llengua en què està escrit el document. Se segueixen també les recomanacions de les ISBD(A) pel que fa a la transcripció de les lletres I, J, U i V. En relació als canvis introduïts respecte a l'etapa anterior, cal destacar:

– A l'apartat destinat al nombre d'unitats materials es fan constar les pàgines impreses i les que estan en blanc, i s'especifica en nota quines són les que no estan impreses.

– La data de publicació sempre es consigna en xifres aràbigues.

– En relació a les mides, es dóna l'alçada a continuació del format, el qual, com hem vist en l'anterior etapa de catalogació, no es tenia en compte.

– Quant a les notes, es distingeixen clarament els dos grups recomanats per les ISBD(A): les comunes a tots els llibres d'una mateixa edició i les pròpies de l'exemplar que es descriu. Dins el primer apartat s'inclou sempre la signatura tipogràfica, informació que s'ometia a l'anterior etapa i que és fonamental per a distingir una edició d'una altra.

En síntesi, aquestes són les variacions més significatives que resulten de l'anàlisi de les fitxes fetes aquests darrers anys.

⁷ IFLA. List of uniform titles for liturgical works of the latin rites of the Catholic Church. 2nd. ed. rev. London: IFLA. International Office for UBC, 1981.

III

El resultat de catalogar aquest fons durant un espai cronològic tant llarg (1950-1991), amb diferents sistemes ha originat evidentment una manca d'unitat visible al catàleg alfabètic d'aquest fons. En ell s'inclouen, alfabèticament, els autors de les obres impreses i manuscrites d'abans del segle XIX i les fitxes de matèries que es començaren a fer a partir de la segona etapa de catalogació, és a dir, des del 1986. Les entrades d'autors es caracteritzen per la manca d'unitat en els encapçalaments, mancança que darrerament s'ha intentat esmenar mitjançant la intercalació de fitxes de referència, tot i que encara resta molt per fer. Així, per exemple, ens trobam a J. Duns Scoto encapçalat de quatre maneres diferents i sense les referències pertinents:

DUNS, Johannes Scotus
 DUNS ESCOTUS, Johannes
 DUNS SCOTUS, JOHANNES
 SCOTO, J. Duns

S'observa també una falta de normalització dels noms de fons. No sempre s'ha considerat la nacionalitat de l'autor, la qual cosa ha fet que la majoria de noms, quan no es llatinitzaven, es posassin en la llengua del catàleg. També s'adverteixen algunes incongruències amb els encapçalaments de persones de vida religiosa, els quals es troben a vegades pel nom de fons i d'altres per la segona part del nom.

Però aquests casos, així com altres que es podrien continuar enumerant, no tenen gaire importància, sempre que quedin suficientment indicats en fitxes de referència i els usuaris no perdin informació, per exemple, pel simple fet que la meitat de la producció de Scoto està sota l'epígraf de SCOTO, J. Duns, i l'altra per DUNS, Joanes Scotus. Malgrat això, cal insistir en el fet que incongruències com les que acabam de comentar són freqüents als catàlegs de la majoria de biblioteques que contenen referències bibliogràfiques redactades durant un espai cronològic llarg.

Del que fins ara s'ha dit sobre l'estat de catalogació del fons antic de la BPP, se'n dedueix:

- Tendència a la normalització i l'adopció de normatives internacionals per a la descripció dels impresos d'abans del 1801.

- Al llarg de les successives etapes de catalogació, els registres bibliogràfics i les localitzacions d'aquestes als catàlegs publicats s'han tramès al Centro del Patrimonio Bibliográfico de la Biblioteca Nacional, perquè siguin inserits en el Catálogo Colectivo del Patrimonio Bibliográfico Español.

Resulta evident que, si bé es manté un ritme constant de treball des de l'any 1986, encara passaran molts d'anys fins que el fons antic estigui processat, i això per una gran mancança de recursos econòmics i humans.

IV

D'altra banda, i contemplant el problema des d'una perspectiva més general, la Llei 16/1985 de 25 de juny i els articles 35-39 del RD 111/1986, de 10 de gener de desenvolupament parcial de la Llei ⁸ obliguen a les administracions competents a elaborar el catàleg col·lectiu dels béns integrants del patrimoni bibliogràfic de la pròpia comunitat, en cooperació amb l'administració estatal. La col·laboració de les diferents administracions, central i autonòmica, es formalitza mitjançant la signatura de convenis entre elles. Aquests acords suposen, en principi, una contribució econòmica a parts iguals entre l'administració central i l'administració autonòmica competent. L'aportació s'arbitra entre ambdues administracions i es revisa anualment. A partir de la signatura del conveni comencen els treballs d'elaboració del catàleg col·lectiu per part de l'organisme autonòmic. Com és natural, cada comunitat autònoma s'ha d'ajustar a les directrius generals establertes pel Ministerio de Cultura ⁹.

Els registres es processen automàticament i són consultables a través de terminal per qualsevol dels conceptes continguts en la descripció dels exemplars.

S'adopten les normes ISBD en les diverses versions. Naturalment, per als impresos anteriors al 1801, la utilització de les ISBD(A) és obligatòria. I el format escollit per a la codificació informàtica de la notícia bibliogràfica és el MARC.

Per evitar la reiteració de tasques en la descripció dels exemplars, s'ha organitzat un sistema de recollida de dades que permet als equips catalogadors d'accedir a les descripcions ja efectuades. És suficient, per tant, descriure les edicions no incloses en el catàleg i afegir les dades específiques dels exemplars ja referenciats.

⁸ Ley de patrimonio histórico español y reales decretos de desarrollo parcial de la ley. Madrid: Ministerio de Cultura. Secretaría General Técnica, 1987.

⁹ Les directrius principals i els objectius generals del catàleg col·lectiu són explicats per Mercedes DEXEUS MALLOL als següents articles:

-El catálogo colectivo del patrimonio bibliográfico: función y planteamiento. In Homenaje a Justo García Morales: miscelánea de estudios con motivo de su jubilación. Madrid: ANABAD, 1987, P. 123-140.

-Catálogo colectivo de impresos existentes en las bibliotecas españolas: situación y perspectivas. In Livres et libraires en Espagne et au Portugal (XVI-XX siècles). Paris: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1989, p. 7-14.

Pel que fa a la publicació del catàleg col·lectiu, cal indicar que de moment han sorgit dos volums relatius al segle XVII (A-Cañ) i quatre del segle XIX (la lletra A i un volum d'índexs):

-BIBLIOTECA NACIONAL. Catálogo colectivo del patrimonio bibliográfico español: siglo XVII. Madrid: Arco. Dirección general del Libro y Bibliotecas, 1988-

-BIBLIOTECA NACIONAL. Catálogo colectivo del patrimonio bibliográfico español: siglo XIX. Madrid: Arco. Dirección General del Libro y Bibliotecas, 1989-

En el cas de les Illes Balears, pensam que resultaria adequat establir un centre catalogador base dependent de la Direcció General de Cultura del Govern Balear i integrat dins la BPP. Aquest centre hauria de respectar les directrius generals esmentades, i, pel que fa al personal, s'haurien de considerar tres aspectes:

- Nomenament per part del Govern de la Comunitat autònoma d'un coordinador del treball d'elaboració del catàleg col·lectiu.
- Adscripció a cada centre d'un nombre determinat de catalogadors.
- Formació del personal.

La recollida de dades es faria mitjançant la formació d'un catàleg base realitzat en col·laboració amb els diversos centres catalogadors. Un cop finalitzat, es complementaria amb les notícies d'aquelles biblioteques que inicialment no s'haguessin seleccionat.

El sistema adoptat per a la recollida de dades del Catálogo Colectivo del Patrimonio Bibliográfico Español és rotatiu, és a dir, la catalogació dels impresos de les biblioteques integrants del catàleg-base es distribueix segons la lletra inicial dels autors dels encapçalaments i posteriorment es procedeix a intercanviar i completar les notícies dels exemplars que es conserven a cada biblioteca. D'aquesta manera, s'evita la descripció dels duplicats. L'adopció d'aquest mètode de treball implica, però, que els centres escollits per formar part del catàleg tenguin la major part dels fons catalogats o, almenys, inventariats, ja que sinó, no es pot fer a priori una distribució per lletres i per segles. És més, tampoc no es pot saber amb un mínim de rigor si una biblioteca és rica en impresos d'un o d'altre segle.

Abans d'iniciar les tasques pròpiament descriptives del catàleg col·lectiu de qualsevol comunitat autònoma, convé estudiar quines són les biblioteques que posseeixen major riquesa bibliogràfica i veure si disposen d'instruments de descripció adients per a la ràpida localització dels exemplars. En el nostre cas, es pot afirmar per endavant que la BPP és la que posseeix un fons més nombrós d'impresos dels segles XVII-XIX. Ara bé, com deiem al començament, encara resten molts d'exemplars per descriure, la qual cosa és motiu suficient per considerar que resultaria més convenient iniciar el Catàleg Col·lectiu de les Illes Balears a la BPP, acabant, en primer lloc, d'inventariar els llibres del fons antic i fent després una distribució per segles i per lletres. Així, a la llarga, es treballaria segons el sistema rotatiu descrit anteriorment. Tot i amb això, tampoc no es podran descurar altres biblioteques riques en fons antic ¹⁰, encara que caldrà destriar amb un estudi previ quines s'haurien de considerar per alabar el catàleg-base.

¹⁰ Una primera aproximació a aquesta qüestió es pot trobar a ROLDAN, Faustino. Estudi sobre dotació bibliotecària a les Illes Balears, 1989. Informe presentat a la Conselleria de Cultura, Educació i Esports el 1991. Segons aquest estudi, a Mallorca caldria considerar les següents biblioteques: Pública de Palma, Municipal de Palma, Monestir de La Real, Santuari de Lluch, Biblioteca Capitular, Seminari Diocesà, Convent de Sant Francesc, Monti-Sión, La Sapiència Bartomeu March, Llufs Alemany Vich i Biblioteca Vivot. A Menorca, la Biblioteca Pública de

A part de decidir les biblioteques particulars, caldrà també organitzar grups de treball, tenir cura de la seva formació i establir criteris de treball homogènis entre els diversos equips. A mesura que s'elaborin els registres, s'enviaran al CPB perquè sigui incorporats al Catálogo Colectivo del Patrimonio Bibliográfico Español. Sobre aquest punt, hem indicat abans que, de fet, la BPP ja col·labora en el projecte, puix així com es va catalogant el fons antic, es fa la tramesa de les dades bibliogràfiques i, si s'escau, de les localitzacions, al CPB.

Del que acabam d'exposar es dedueix que la signatura del conveni per a l'elaboració del Catàleg Col·lectiu de les Illes Balears no suposaria únicament un benefici per a la BPP pel fet de contenir la major part d'ambdues administracions. Tanmateix, la finalitat és gran i comuna: la identificació, el control i en conseqüència, la difusió del nostre patrimoni bibliogràfic. Esperam que d'aquí a la signatura de l'acord, no sorgeix cap entrebanc que faci retrocedir les parts interessades.

Maó i la col·lecció Hernández Mora. A Eivissa, la Biblioteca Pública Insular i la Municipal d'Eivissa.

Bibliografia sobre els fons de la biblioteca pública de Palma

García Pastor, Jesús. Catálogo de incunables de la Biblioteca Pública de Palma de Mallorca. Madrid: Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, 1951. 348 p.

García Pastor, Jesús, Hillgarth, J.N. Manuscritos lulianos antiguos de la Biblioteca Pública de Palma. *Analecta Sacra Tarraconensia*. 1962, núm. 35, p. 99-182.

García Pastor, Jesús, Hillgarth, J.N., Pérez Martínez, Lorenzo. Manuscritos lulianos de la Biblioteca Pública de Palma. Barcelona: Biblioteca Balmes; Palma de Mallorca: Biblioteca Pública de Palma, 1965. 171 p.

García Pastor, Jesús, Marsa, María. Inventario de manuscritos de la Biblioteca Pública del Estado en Mallorca. Madrid: Ministerio de Cultura. Dirección General del Libro y Bibliotecas. Centro de Coordinación Bibliotecaria, 1989. 198 p. ISBN 84-7483-583-6.

García Pastor, Jesús, Pérez Martínez, Lorenzo. Manuscritos lulianos modernos de la Biblioteca de Palma. *Analecta Sacra Tarraconensia*. 1963, núm. 36, p. 299-369

García Pastor, Jesús, Lorenzo Pérez, R. [i.e. Pérez, Lorenzo]. Manuscritos lulianos modernos de la Biblioteca Pública de Palma. Barcelona: Balmesiana, 1964. 71 p.

Muntaner, Bartolomé. Incunables y raros de la Biblioteca Provincial de Palma. *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*. 1895-1896, núm. 6, p. 164-165, 190-191, 205-206, 219-221.

Patrimoni Documental i Educació. Dos móns en conflicte?

MARGALIDA BERNAT I ROCA
JAUME SERRA I BARCELÓ

Un dels gran problemes que té el Sistema Universitari Espanyol, en aquests moments, és que no s'ha adonat de què bona part dels seus titulats acaben en el món de la docència. El problema és tant i més greu quan la majoria d'ells no han rebut cap tipus de formació didàctica inicial. Es a dir, la Universitat sols crea historiadors, geògrafs, historiadors de l'Art, ... en tant que investigadors.

Aquesta formació podria fer pensar que aquests universitaris, al convertir-se en docents, haurien d'estar ben concienciats respecte de la conservació del Patrimoni. Però, contràriament, es detecta com el món de la documentació històrica, en concret, és manipulats, espoliat i mal usat per un sector de docents i polítics que, per moltes diverses raons, l'han posat en un estat de perill com no s'havia vist en temps passats.

Aquesta comunicació es divideix en dos apartats que, a simple vista, no tenen relació. Emperò, amb una anàlisi acurada, es deriva una de l'altra. La primera part, tracta de l'espoli de la documentació de la Història de l'Educació a les Balears, sense entrar en detalls i plantejant sols el problema. La segona, es refereix a la utilització dels fons arxivístics per part d'uns docents que, en ares de la renovació didàctica, protagonitzen unes experiències sumament discutibles i preocupants.

Els elements comuns dels dos apartats rau en què els protagonistes dels dos fets són docents amb una preparació científica universitària i que, per això mateix, haurien d'esser conscients del concepte de Patrimoni, preocupant-se per la seva conservació. D'altra banda, és que, tan les espoliacions com les experiències didàctiques, han estat potenciades, aplaudides i subvencionades per unes autoritats administratives que tenen, entre altres funcions, la de conservar dit Patrimoni.

1. L'ESPOLI DE LA DOCUMENTACIÓ DE LA HISTÒRIA DE LA EDUCACIÓ A MALLORCA

Amb la reempresa dels estudis universitaris a Mallorca, va sorgir un fort corrent investigador que intentava recobrar el passat de la educació illenca. Si bé existeix alguns precursors notables,¹ fou a partir de la dècada dels anys 70 que aquestes investigacions arrelaren. Els resultats varen esser sorprenents: la Mallorca del finals del S. XIX i principis del S. XX, en educació, lluny d'esser un centre aïllat,² es mostrà incorporada en la línia d'innovacions educatives com el Sistema Montessori³ i altres experiències d'innovació. Es a dir, que contràriament al que es pugui suposar no sempre anaven a remolc de Catalunya.⁴ D'aquí que els estudis institucionals o biogràfics cobrassin força.

Però també la sorpresa dels investigadors fou considerable quan descobriren l'espoliació sistemàtica de la documentació de la Delegació Provincial del M.E.C. o dels propis centres educatius. La manca d'aquests fons va obligar a una recerca exhaustiva⁵ semblant a la que podria realitzar un medievalista.

En aquest aspecte, s'ha de fer una doble consideració. D'una part, hi hagué expurgacions de caire polític, intencionades i selectives, que buidaren tant la Delegació com determinats Centres. Emperò, d'altra banda, n'hi va haver d'indiscriminades en els Centres educatius provocades per la desídia, la manca d'espai o el desconeixement del seu valor intrínsec.

Pel que fa a la documentació de Delegació Provincial del M.E.C. i les institucions a ella vinculades, sofrí dues expurgacions importants: la primera, arran de la Guerra Civil, en la que es feren desaparèixer fins i tot institucions de gran transcendència com el Museu Pedagògic⁶; la segona, arran de la

¹ Pomar i Fuster; J. Ensayo histórico sobre el desarrollo de la Instrucción Pública en Mallorca. Estampa Tipográfica de F. Soler Prats - Palma, 1904.

² Sureda; B./Colom; A.J./Díaz; F.J./Oliver; J./Janer Manila; G. L'Educació a Mallorca (Aproximació històrica). Ed. Moll - Palma 1977.

Oliver; J. Escola i societat. Ed. Moll - Palma, 1978.

³ Colom; A.J. "Els inicis de l'Escola Nova" a Mallorca (1910-1920)" in II Jornades d'Història de l'Educació en els Països Catalans. Ciutat de Mallorca, Novembre de 1978, pp. 36-41.

⁴ Porcel y Riera; M. Los trabajos manuales en la Escuela Primaria. Escuela Tipográfica Provincial - Palma, 1915.

⁵ Colom; A.J./Sureda Garcia; B. "Bibliografia per a una Història de l'Educació a Mallorca" in Fontes Rerum Balearium/1 (1977), pp. 449-480.

⁶ El Museu Pedagògic fou una obra personal de l'inspector en cap Joan Capó i Vallsdepadrines que, malgrat vestir la camia blava a 1936, fou depurat. De tota la ingent documentació d'aquesta institució no es salvà pràcticament res. Els restes de la Biblioteca (incompleta i saquejada) es troben en el Centre de Professors de Palma de Mallorca. Per aquella es pot sebre que el professorat illenc tenia al seu abast les obres més importants per a la seva tasca molt poc temps després de la seva publicació.

transició democràtica amb la que s'esvairen importants documents del període franquista com els expedients de depuració que acabaren en massa en el fons ⁷.

L'expurgació en els Centres, tot i ésser menys selectiva, no fou menys destructiva. Conjunts documentals antics, com el de les Escoles Annexes es salvaren quasi per accident ⁸. Es dona la paradoxa de què alguns centres conservaren la documentació antiga com a una relíquia, però se'n desferen de la més recent, de tal manera que hi ha grans llacunes en la història de molts de centres entre 1960 i 1980. Caldria, per tant, fer una campanya envers els educadors que recordàs l'obligació de conservar i salvaguardar la documentació oficial, i habilitar els sistemes per a que aquesta es conservi quan ve a crear problemes d'espai en el arxius dels Centres ⁹.

2. L'APROFITAMENT DE LA DOCUMENTACIÓ HISTÒRICA EN LA EDUCACIÓ NO UNIVERSITÀRIA

L'actual Reforma Educativa que s'està vivint a l'Estat Espanyol té unes arrels fondes que s'han de cercar tant a les pròpies experiències innovadores protagonitzades per conjunts de professorat, com en el replantejament fets a diversos països europeus com Anglaterra i França.

Pel que fa a l'ensenyament de la Història, des de el maig de 1968 s'ha viscut una experiència força desencisadora. De la Història centralitzadora, monolítica i no exenta de càrregues maniquees es volgué passar a una nova Història, arrelada en els Annales francesos i que, en paraules de J. Fontana, ha contribuït a agreuar la situació, ja que l'alumnat, a més d'haver de memoritzar dates i llistes dinàstiques, havien d'aprendre llargues llistes de causes i efectes molt més allunyats dels seus interessos". ¹⁰

⁷ Serra i Busquets; S. "Els expedients de la "Comisión Depuradora de Mallorca": Un expedient de 1939 i un altre de 1941 de Menorca" in II Jornades d'Història de l'Educació dels Països Catalans - Ciutat de Mallorca, Novembre de 1978, pp. 140-149.

⁸ El fons documental de les Escoles Annexes, malgrat les expurgacions, és dels més rics d'aquest tipus. La documentació més antiga es remunta a la dècada de 1870, conservant-se gairebé tots els llibres d'actes. Amb motiu de la reunificació de l'Anexa Masculina i Femenina hi va haver el perill de què bona part d'aquesta documentació es perdés irremissiblement. benauradament, s'aconseguí rescatar, classificar i catalogar, i des de les hores s'han emprat per diversos investigadors. Pel que sembla, una vegada catalogada, fou absorbida per la Universitat de les Illes Balears. Un exemplar del catàleg es troba dipositat a l'Arxiu del regne de Mallorca.

⁹ Ley 13/1985, de 25 de junio: Título VII - Del Patrimonio Documental y Bibliográfico y de los Archivos, Bibliotecas y Museos.

Veure especialment l'Article 49 i Article 52.

¹⁰ Fontana, J. Història. Análisis del pasado y proyecto social. E/ Crítica, Grupo Editorial Grijalbo. Barcelona 1982, pp. 247-249.

El resultat fou que, a partir de la Llei general d'Educació, promulgada a 1972, la Història passà a ésser una de les assignatures més rebutjades i de més alt indret de fracàs escolar de tot el currículum. Al cap i a la fi, el que indicava aquesta situació no era més que un problema detectat arreu d'Europa. El cas d'Anglaterra, on la sra. Thatcher arribà a propagar una Història patriòtica i imperial, no desdiuma gens ni mica del cas francès, en el que el problema fou encomanat a una comissió presidida per un historiador de la talla de Jacques Le Goff ¹¹.

La resposta d'alguns sectors del professorat conscienciats va ésser la d'adoptar unes postures que es podrien dir "guerrilleres" ¹². En bona part, aquestes no és que fossin novadores, ja que partien d'experiències tals com la d'Història 13/16 ¹³ o les activitats de L'Eveil franceses ¹⁴.

La problemàtica, especialment greu pel que fa el professorat d'EE.MM. ¹⁵, consisteix en que a l'hora d'intentar aplicar una metodologia activa en els Centres, acudeixen al seu passat escolar més proper: la Universitat. D'aquesta manera, intenten transformar les seves aules en seminaris d'especialització universitària, amb l'excusa d'apropar l'alumnat a la metodologia del treball històric. Per aquest motiu, s'han realitzat, potenciat, subvencionat i publicat diverses "experiències educatives" que, a més a més d'ésser molt qüestionables des del punt de vista pedagògic i didàctic, són veritables atemptats contra el patrimoni ¹⁶.

¹¹ Le Goff, J. "Vielles querelles, vieilles histoires?. Du bon usage du passé" in Cahiers Pédagogiques, no 238 (Novembre 1985), pp. 9-11.

¹² Ordoñas Artigas, E: "Experiencias de investigación histórica (La evolución de la población en Tafalla, Puente la Reina, Larraga y Mendigorria, entre los años 1790 y 1850)". In Trabajos de Campo 4 Publicaciones de la Nueva Revista de Enseñanzas Medias, M.E.C. 1984, pp. 113-125: "Una de las preocupaciones más ampliamente sentidas por los profesionales de la enseñanza viene siendo la búsqueda de métodos que permitan una enseñanza más activa, en la que los ejercicios prácticos tengan un mayor protagonismo en el aula. (p. 113)."

¹³ Seminario de didáctica de la historia: Hacer Historia. Primera Fase de Investigación. I.C.E. de la Universitat Autònoma de Barcelona. Barcelona 1981.

Prats, J. "Las experiencias didácticas como alternativas al cuestionario oficial: reflexiones críticas sobre las experiencias "Germania-75" e "Historia 13-16". In

Carretero, M/ Pozo, J.I. Asensio, M: La Enseñanza de las Ciencias Sociales. E/Aprendizaje-Visor Madrid 1989, pp. 201-210.

¹⁴ Lluc, J.N. La enseñanza de la Historia a través del medio. Ed. Cincel/Kapelusz. Col. Diálogos en Educación, no 10 - Madrid, 1981, pp. 33-43 i 83-90.

¹⁵ Malgrat tot, determinats ensenyats preconeixen que els arxius han d'ésser un centre de vista més dins de les sortides culturals pròpies de la E.G.B. Confer:

Lopez Sanchez, A./Pequeño Noriega, J. "Visitas o salidas culturales" in Apuntes de Educación. Ciencias Sociales, no 6 (Julio-Septiembre 1982) pp. 11-13.

Tampoc es troben absents les postures que propugnen que la documentació d'arxius eclesiàstics, municipals, provincials i nacionals s'ha de contemplar entre els recursos habituals. Confer:

Rivero Gonzalez, I. "Anotaciones en la enseñanza de la Historia" in Apuntes de Educación. Ciencias Sociales, no 2 (Abril/Junio, 1981) pp. 10-11.

¹⁶ Resta clar que aquests expòsits en ares de la didàctica i de la pedagogia no es limiten al Patrimoni Documental. L'Arqueologia i l'Etnografia, per citar sols dos exemples, en resulten també perjudicades. Consta que alguns docents han rebut subvencions i suports per "buidar" un talaïot amb els seus alumnes. D'altra banda, exposicions escolars i treballs de curs han servit per fer desaparèixer vestits, eines, ...

Per exemple, es pot trobar, a revistes d'educació especialitzades, innovacions en les quals l'alumnat han d'acudir a un arxiu consultant i treballant sobre temes més recents ¹⁷, com un investigador qualificat. D'aquesta manera, alguns docents afirmen que "enfrentándose al documento original, los alumnos pueden comprender las dificultades del historiador y utilizar también su sistema de trabajo" ¹⁸.

Les "aportacions" en aquest camp arriben al punt en què s'indiquen els sistemes pels quals l'alumnat pot accedir a determinats arxius. I, lògicament, els preferits són aquells que tenen menys control: els municipals i els parroquials ¹⁹. No només es donen consells de com utilitzar la documentació, sinó que també, i com a demostració de l'efectivitat de l'experiència i el suport de certes institucions, s'arriba a apuntar com a un èxit personal el fet de què a alguns arxius es deixàs que l'alumnat es portàs la documentació a casa seva per fer la feina ²⁰.

Quan es refereix a la utilització del document històric per part de l'alumnat, generalment de BUP, no hi ha dubte que tothom estarà d'acord en què se l'ha d'aprovar a la metodologia del treball històric, però l'objectiu no pot ésser formar historiadors precoços. Entregar a un adolescent, que no té el marc històric general, que no sap paleografia ni diplomàtica, ni té coneixements de lingüística històrica ²¹, un document original pot ésser el millor sistema que va en contra de la Llei de Protecció del patrimoni i que pot ésser punida d'acord amb aquesta. Així Julio Valdeón afirma que:

"los documentos escritos que hemos conservado del pasado no son la historia, sino solo instrumentos válidos para, después de numerosas y complejas mediaciones, construir aquella. Pero esta tarea, propia del oficio de historiador, no está sin más al alcance de los jóvenes escolares" ²².

En bona mesura, el que preconitzen els impulsors i desenvolupadors d'aquests tipus d'experiències és que els arxius adoptin bona part de les

¹⁷ Garcia-Baquero Lopez, G: Op. Cit. p. 13. Aquest autor, per exemple, circumscriu les possibles experiències als segles XIX i XX (ampliable al S. XVIII), per les dificultats paleogràfiques.

¹⁸ Canela; M./Cuñe; B./Salat; T. "El trabajo en el archivo. Técnicas de investigación histórica" in Apuntes de Educación. Ciencias Sociales, no 29 (Abril/Junio 1988) pp. 11.

¹⁹ Garcia-Baquero Lopez, G: "Archivos municipales y parroquiales. Su interés en las Enseñanzas Medias". In Apuntes de Educación. Cuaderno de Ciencias Sociales, no 27, Octubre-Diciembre de 1987, pp. 13-15.

Ortobas Artigas, E: Op. Cit. p. 113.

²⁰ Reborado Pazos; J. "Experiencias con libros parroquiales" in Cuadernos de Pedagogía, no 189 (Febrero, 1991) pp. 46-47. Diu l'autor: "Con el clero hemos topado: algunos curas se han mostrado reacios a facilitar los libros, hablando de la intimidad de los parroquianos, confundiendo, naturalmente, la investigación con el chismorreio tragicómico de aldea. Otros, por el contrario, han dejado a los alumnos la documentación para que pudiesen hacer su labor en casa".

²¹ Canela/Cuñe/Salat Op. Cit. p. 11. Per aquestes autors, aquestes dificultats són avantatges a utilitzar.

²² Valdeón Barduque, J: "Comentario de Texto en Historia". In Apuntes de Educación. Ciencias Sociales no 15, (Octubre-Diciembre, 1984) pp. 8-10.

funcions didàctiques que l'I.C.O.M. dóna als museus. Dita funció didàctica és defensada amb l'argument de què, d'aquesta manera, "el archivo dejará de ser un lugar hermético de uso exclusivo de los eruditos para transformarse en un centro de trabajo e investigación plenamente accesible" ²³.

Al cap d'avall de tots aquests plantejaments, hi ha una crítica velada i inconscient (?) referida al treball dels investigadors. Caldria fer-se la pregunta si aquest professorat, amb aquestes experiències no intenta demostrar que qualsevol persona pot investigar en història (en el present cas, alumnes de 3er. de BUP) i que, per tant, sobren els historiadors. També cal demanar-se si aquestes "metodologies actives" serveixen per amagar investigacions personals dels professors o tesis doctorals sota l'excusa de projectes que es presenten planificats a llarg termini ²⁴.

Aquest tipus de treballs es desenvolupen habitualment a BUP. Això respon a què, per una banda, l'alumnat d'EGB és poc madur i no té prou preparació teòricament d'un context de fracàs escolar o d'interessos molt definits entre els quals no hi sol haver la Història.

El fet, per tant de fer-se a BUP i, especialment, a tercer pot dir-se que respon bàsicament a:

- L'alumnat és prou madur i no té l'empenta de les proves de selectivitat de COU.

- Els Centres s'han desfet a primer i a segon dels alumnes menys avantatjats.

- Hi ha, en aquest curs, l'assignatura adient.

- El professorat es pot lluir, sense necessitat de vetlar continuament per la tasca dels seus alumnes.

2.1. A tall d'exemple

El propi M.E.C. en una publicació de 1984 ressenya una experiència realitzada a l'Institut de Tafalla (Navarra) que pot servir de mostra clara de l'exposat fins ara ²⁵.

A la introducció es fa menció de que la finalitat de la dita experiència és la de què "los ejercicios prácticos tengan un mayor protagonismo en el aula" i que/ "la historia puede ser un buen medio de aproximar la investigación a la realidad escolar, permitiendo evitar una imagen que, por desgracia, tienen muchos de nuestros alumnos cuando manejan un libro de texto, ven en él a esta asignatura como algo acabado, definitivo y hasta inopinable".

²³ Canela/Cuñe/Salat Op. Cit. p. 11.

²⁴ Rebolledo Pazos Op. Cit. p. 46.

²⁵ Ordobas Artigas; E. "Experiencia de investigación histórica (La evolución de la población en Tafalla, Puente la Reina, Larraga y Mendigorría, entre los años 1790 y 1850)" in Publicaciones del Nueva Revista de Enseñanzas Medias, no 4: Trabajos de Campo (1984), pp. 113-125.

El período plantejat en aquest treball, tot i ésser bastant concret, i amb una lletra teòricament fàcil i amable, estava ple d'incidències històriques: la Guerra del Francés, epidèmies, guerres carlines, ... Es a dir, es requeria que els alumnes tenguessin uns coneixements previs de la Història de Navarra a nivell d'especialistes.

Per desenvolupar l'activitat, els alumnes es dividiren en petits grups que anaven als arxius on buidaven els llibres sacramentals a partir d'una fitxa que, es suposa, va ésser elaborada per la professora.

Els resultats es tabularen (no es sap amb quins criteris) i es representaren en gràfiques. Les fortes oscil·lacions detectades obligaren a haver d'acudir a altres fonts, publicades o inèdites, per tal de poder extreure resultats fiables.

És cert que alguns alumnes veren reflectits alguns problemes que ells vivien en la seva investigació, apropant a la seva realitat una metodologia de treball històric, emperò tot el conjunt cal considerar-lo descontextualitzat per:

a/ No consta en cap moment en quin context educatiu es desenvolupà, ni els temes del currículum amb que tenia relació.

b/ No es va tenir en compte la possibilitat d'una planificació interdisciplinària (amb matemàtiques, per exemple) de tal manera que les gràfiques sols permeten una interpretació lineal.

c/ Es nota molt la intervenció de la professora en la elaboració de conclusions, degut a la manca d'una preparació històrica específica prèvia.

3. ALTERNATIVES VIABLES

Com ja s'ha dit, resulta clar que s'ha de transmetre a l'alumnat el concepte de la Història com a ciència en construcció. Per tal motiu, cal potenciar activitats que permetin la investigació i la discussió de temes o aspectes de la Història. També s'ha de considerar que l'alumnat ha de tenir una bona preparació històrica de l'entorn en què viu i no rebre-la sols com un element passiu.

D'aquesta manera, es poden realitzar activitats tendents a apropar l'alumnat a la metodologia del treball històric, però tenint en compta la seva edat, motivacions i interessos. És a dir, no s'ha de voler transformar l'alumne en un petit historiador, sinó apropar-lo a la Història.

Per desgràcia, la Història és una ciència que usa i abusa de la documentació però és del tot absurd que es doni a l'alumnat documents en el seu estat original sense seleccionar-los, contextualitzar-los i protegir-los.

Intentar, per tant, voler forçar el paper dels arxius en nivells educatius que no li són propis pot esdevenir en una degradació de les funcions que sí són pròpies. Certament, aquestes institucions tenen una funció educativa, però clarament restringida per motius obvis. Resulta curiós que la major part de les activitats ressenyades es fessin en arxius que no estaven dirigits per un especialista, ja que aquests, clarament, s'oposarien a tal utilització.

Tot i això, no es pot negar la validesa del document en el context de l'aprenentatge de la Història. Ara bé, aquesta utilització ha de reunir una sèrie de condicions:

a/ El document ha d'estar seleccionat, es dir, ha d'ésser el més representatiu i fàcilment comprensible de tot un conjunt. El document trobat a l'atzar per un alumne no pot ésser valorat correctament per aquest.

b/ El document ha d'estar integrat, es dir, ha de formar part d'una planificació educativa més general. L'alumne no té per què posseir les xarxes de coneixement per poder integrar-lo per ell mateix.

c/ El document ha d'ésser comprensible, es dir, tan a nivell d'escriptura com d'idioma ha d'estar a l'abast de l'alumnat. això no implica que no es donin fotocòpies d'alguns originals, ni que, per exemple, es donin escrits antics per a que l'alumne se n'adoni de les dificultats intrínseques de la transcripció.

El Fons de Reserva de la Biblioteca Municipal de Palma

MARIA BONET BARCELÓ
ANNA M. GIMENO PASCUAL
ANTÒNIA MOREY TOUS

1. Introducció

L'objectiu d'aquesta comunicació és doble. Primerament, informar de l'estat en què es troba el fons de reserva ¹ de la Biblioteca Municipal de Palma i, en segon terme, –sempre agafant com a punt de referència el que feim a l'Ajuntament o el que en teoria s'hauria de fer– presentar a discussió una sèrie de punts entorn de la problemàtica de la conservació i la difusió del patrimoni bibliogràfic. Abans de continuar val la pena –però– recordar el concepte de patrimoni bibliogràfic. D'acord amb l'article 50 de la llei del *patrimonio histórico español* ² formen part del patrimoni bibliogràfic les biblioteques i col·leccions bibliogràfiques de titularitat pública. I les obres literàries, històriques, científiques o artístiques –de caracter unitari o seriat, impreses o manuscrites– de les quals no consta l'existència d'almenys tres exemplars a les biblioteques o serveis públics. Se suposa que existeix aquest nombre d'exemplars quan es tracta d'obres editades a partir de 1958, és a dir, després de l'establiment del Dipòsit Legal. D'altra banda, també integren el patrimoni bibliogràfic els exemplars producte d'edicions de pel·lícules, disc, fotografies, materials àudio-visuals, etc. de les quals no n'hi ha al menys tres exemplars en els serveis públics i un en el cas de pel·lícules.

Tot i que la definició sigui clara, el que no resulta fàcil per a les biblioteques espanyoles és esbrinar el nombre d'exemplars coneguts de cada obra, entre altres coses pel retard en l'elaboració del *Catálogo Colectivo del*

¹ Entenem per reserva -seguint Richter- el conjunt de tots els documents antics i moderns que necessiten una vigilància superior i bones condicions per a la seva conservació, ja sigui pel seu valor, la seva raresa o el seu contingut. La reserva pot estar a una part especialment aïllada del dipòsit o a un local separat. Vegeu Richter, Brigitte. *Précis de Bibliothéconomie*. 4e ed. Munchen: K.G. Saur, 1987, p. 293.

² Ley de patrimonio histórico español y reales decretos de desarrollo parcial de la ley. Madrid: Ministerio de Cultura. Secretaría General Técnica, 1987.

*patrimonio Bibliográfico Español*³. D'altra banda, el fet que només es pugui suposar l'existència de més de tres exemplars per obres posteriors a 1958 i que per ara el *Catálogo Colectivo* només arribi fins al segle XIX fa encara més difícil la tasca d'escorcoll per als anys 1900-1958.

Davant la impossibilitat de saber ràpidament si algunes de les obres que hom té a la biblioteca pertanyen o no al patrimoni bibliogràfic, el que sovint es sol fer és conservar tot el que es considera material antic. Però, on s'ha d'establir el límit entre fons antic i fons modern? La data de 1958 pot considerar-se vàlida tant per al fons general com per al fons local? No resulta excessiu que totes les biblioteques guardin tot el publicat abans del 1958 pel simple fet que no se sàpiga amb certesa si es conserva o no a altres institucions? Aquests interrogants fan -com diem- que molts de bibliotecaris no s'atreveixin a expurgar i conservin sistemàticament tot el publicat abans del 1958. Això ocasiona, evidentment, múltiples problemes d'espai i, a la vegada, fa que una obra es conservi al mateix temps a moltes biblioteques i, en ocasions, a diverses institucions d'una mateixa ciutat.

Altres professionals, en canvi, davant els problemes que genera la conservació i la correcta descripció del fons antic, opten gairebé per oblidar-se que la biblioteca posseeix llibres que pertanyen al patrimoni bibliogràfic. No es preocupen d'investigar si les obres estan descrites als catàlegs col·lectius o de si es conserven a altres institucions públiques. Amb tot i això, aquesta manera d'actuar resulta comprensible si consideram la manca d'espai per con-

³ A Espanya, l'elaboració del catàleg col·lectiu s'inicia el 1952. Fruit d'aquesta primera etapa són les edicions provisionals del catàleg d'incunables i el d'impresos del segle XVI, ambdues fetes pels anys 70. Però no serà fins al 1984 quan el Centre del Patrimonio Bibliográfico es plantegi la necessitat de formular un nou projecte de continuïtat d'acord amb les noves exigències. La necessitat de dur a terme aquest pla es féu més evident a partir de la Ley del Patrimonio Histórico (25 de juny de 1985). Però, a la pràctica, els resultats d'un projecte d'aquesta envergadura són lents. De moment, només s'han publicat dos volums del catàleg del segle XVII (A-Cañ) i quatre del segle XIX (la lletra A i un volum d'índex). Vegeu:

Biblioteca Nacional: Catálogo colectivo del patrimonio bibliográfico español: siglo XVII. Madrid: Arco: Dirección General del Libro y Bibliotecas, 1988-

Biblioteca Nacional. Catálogo colectivo del patrimonio bibliográfico español: siglo XIX. Madrid: Arco: Dirección General del Libro y Bibliotecas, 1989-

D'altra banda, interessa assenyalar que a Catalunya és el Departament de Cultura, a través de la Secció de Patrimoni Bibliogràfic, qui té encomanada la confecció del catàleg col·lectiu. Per ara, l'equip de catalogadors de la secció de Patrimoni Bibliogràfic ha publicat tres catàlegs a la col·lecció Catàlegs de Biblioteques de Catalunya, Serie: Impresos segles XV-XVIII, que són una part del Catàleg Col·lectiu Informatitzat del Patrimoni Bibliogràfic. Aquests catàlegs son:

Biblioteca de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona. Catàleg de la Biblioteca de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1986.

Biblioteca Lambert Mata. Catàleg de la Biblioteca "Lambert Mata" de Ripoll. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1989

Biblioteca Maria Vayreda. Catàleg de la Biblioteca "Marià Vayreda" d'Olot. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura 1991.

servar tot el material antic, la fretura de personal especialitzat i, sobretot, les escasses consultes dirigides a aquest tipus de fons, la qual cosa dificulta la justificació de les nombroses despeses de conservació i tractament que sovint requereix.

Podriem dir que la Biblioteca Municipal de Palma es troba a mig camí entre les dues postures comentades: conserva únicament de forma exhaustiva el fons balear i les obres de caràcter general anteriors al segle XX. De moment, encara no s'han marcat unes prescripcions clares respecte del que seria necessari conservar, i fins i tot adquirir, per formar una secció de reserva pròpiament dita.

Actualment, el material que constitueix el fons de reserva de la Biblioteca Municipal –per problemes d'espai– es troba instal·lat a dos llocs diferents. Una part a la Biblioteca de Cort, un local d'uns 120 m² que combina al mateix temps la funció de dipòsit i sala de lectura, i l'altra, al Convent de Sant Jeroni, un edifici antic –d'uns 230 m²– rehabilitat el 1986 i que du associats –lògicament– múltiples problemes de conservació. Entre els inconvenients, mereix una atenció especial el de la humitat, i això, malgrat que les parets s'impregnin periòdicament amb tractaments antihumitat i disposem d'aparells deshumificadors.

Quan al tractament tècnic del fons de reserva, cal dir que la seva divisió ha possibilitat –si més no– posar altre tipus d'esment en el material del llegat Llabrés, que el 1987 s'instal·là al Convent de Sant Jeroni. D'aquí que a efectes d'anàlisi ens hagi paregut més convenient dividir la nostra exposició en dos apartats: el primer dedicat als fons que es conserven a la Biblioteca de Cort i el segon al tractament tècnic del llegat Gabriel Llabrés.

2. BIBLIOTECA MUNICIPAL

2.1. Història

És una biblioteca pública que depèn de l'Ajuntament de Palma. Està ubicada, desde la seva fundació, a la planta baixa de la casa consistorial de la ciutat. S'inaugurà l'any 1935, amb un fons inicial d'uns 7.000 volums, i des de llavors únicament s'ha tancat durant la Guerra Civil. Actualment acull uns 27.000 volums i el seu creixement està, des de fa anys, condicionat per la manca d'espai.

2.2. Composició del fons

Uns quinze anys abans de la creació de la Biblioteca, l'Ajuntament ja posseïa les col·leccions que amb el temps constituïrien el fons de reserva: les adquisicions de part de les biblioteques d'Antoni Villalonga i Pérez i de Jaume Garau i Montaner i el llegat de Gabriel Llabrés i Quintana, que no s'arribà a incorporar a la Biblioteca i és motiu d'estudi especial en aquest article. Com

a nota anecdòtica, també s'hi troben 134 volums que foren donats a la Biblioteca per Antoni Maria Alcover. Aquest fons ha tingut un increment poc considerable al llarg dels anys d'existència de la Biblioteca. Les reduïdes dimensions del local, que no disposa ni de dipòsits, no han contribuït a fomentar el creixement en aquesta direcció, ja que tenia greus dificultats per assimilar el creixement d'obres actuals, que primordialment havia d'assumir com a biblioteca pública.

La reserva està formada exclusivament per la col·lecció bibliogràfica. El material d'arxiu del fons Garau —els documents d'Antoni Barceló i Pont de la Terra i de Jeroni Boix de Berard— es depositaren a l'Arxiu Municipal. No conté fons gràfic, malgrat els rumors que hi havia depositada una important col·lecció de postals.

Exceptuant la Biblioteca Villalonga, que es manté unificada, l'altre material està integrat en el fons general de la Biblioteca.

Composen aquesta secció:

- Manuscrits: 84 manuscrits, preferentment dels segles XVIII i XIX. Destaquen pel seu nombre els de Josep Desbrull i Boil d'Arenós.

- Llibres: El fons Villalonga està format per uns 3.500 llibres que conformen una secció, on s'hi manté l'Infern, amb 300 volums que per la ideologia política o religiosa hom considerava que no podien posar-se a l'abast del públic i que, en general, no es corresponen amb els que Fernando Brunet Prieto ⁴ inclou en el catàleg *El infierno* de la Biblioteca Villalonga, de tema eròtic. Els altres llibres, uns 1.200, procedents majoritàriament de la Biblioteca Garau, estan incorporats a la secció local. Hi abunden les obres de religió, literatura i història.

- Fullets: Uns 1.900 fullets, 1.300 de fons balear, majoritàriament del segle XIX. Les matèries més representades són religió, ciències socials i història.

- Publicacions periòdiques: Uns 170 títols de premsa retrospectiva, 150 locals, molt desiguals quant al nombre d'exemplars de cada publicació. A aquest apartat, hi podriem afegir el grup d'almanacs del segle XVIII, que relligats per anys van del 1750 al 1769.

2.3. Tractament tècnic

La major part d'aquest material fou tractat durant els primers anys de funcionament de la Biblioteca. Es va catalogar i classificar fent ús dels sistemes vigents llavors, en una tasca que es pot considerar modèlica. La catalogació va generar la creació del catàleg alfabètic d'autors, en forma de cedulari, on es troba tot el fons de la Biblioteca: manuscrits, llibres, alguns

⁴ Brunet Prieto, Fernando. *Infierno de la Biblioteca Villalonga*. Palma de Mallorca: Francisco Soler y Prats, 1923.

fullets i publicacions periòdique. La classificació donà lloc al catàleg sistemàtic de matèries general i al particular del fons local.

El cos important de fullets de reserva quedaren sense tractar. Per tal de poder-los posar a l'abast del públic, l'any 1989 es va confeccionar una relació⁵ on consten, de cada document, algunes de les principals dades que conformen la cita bibliogràfica (autor, títol, ciutat i any), distribuïdes en dos grans apartats: fons general i fons local. Dins cada apartat, s'agrupen per segles i, cada segle, per les matèries que conformen la classificació decimal. L'ordenació dels fullets dins capses respon a l'ordre de la llista.

Si bé els manuscrits estaven tractats i, com s'ha dit, incorporats al fons general per facilitar la seva consulta, l'any 1990 es va elaborar una relació⁶ de tots els manuscrits, ordenats alfabèticament. Les notícies de cada document són breus i consten d'autor, títol, any i algunes notes. L'encapçalament es va fer segons les normes AACR/2⁷. A més s'hi indica la classificació decimal. S'acompanya d'índex d'autors, títols i relació de registres que remeten el número identificador.

Hom espera que, vista l'acceptació i la utilitat que ha tingut aquest recull, es podrà fer el mateix amb les publicacions periòdiques retrospectives.

2.4. Catàlegs i altres instruments

Per accedir als documents que conformen la reserva s'han de consultar els catàlegs generals de la Biblioteca, ja que, com es prescriptiu, hi estan incorporats:

- Catàleg alfabètic d'autors i obres anònimes, fins al 1986
- Catàleg sistemàtic de matèries, fins al 1986
- Catàleg sistemàtic de matèries: Fons balear, fins al 1986

A més dels catàlegs, es troben a disposició dels usuaris:

- Relació els manuscrits de la Biblioteca
- Relació dels fullets
- Registre del Fons Villalonga, segons la signatura.

3. BIBLIOTECA GABRIEL LLABRÉS

⁵ Memoria del tratamiento de un fondo de folletos antiguos y modernos de la Biblioteca Municipal de Palma. 1989. Llista mecanografiada de la Biblioteca Municipal de Palma a cura de Carmen Alomar.

⁶ Relació dels manuscrits de la Biblioteca Municipal de Palma. 1990. Llista mecanografiada feta per la Biblioteca Municipal de Palma.

⁷ Reglas de catalogación angloamericanas. 2a. ed. Washington, D.C.: Organización de los Estados Americanos; San José, C.R.: Biblioteca, Documentación e información, Universidad de Costa Rica, 1983

3.1. Història

La Biblioteca Gabriel Llabrés està formada per documents que durant la seva vida va reunir el catedràtic gabriel Llabrés i Quintana (Binissalem 1858-Palma 1928). Està constituïda per uns 10.000 volums que guarden relació amb les diverses activitats que va exercir i els pobles que va habitar. A la seva mort, l'any 1928 llegà la Biblioteca a l'Ajuntament de Palma, que el mateix any acordà acceptar la donació i el 1935 el proclamà fill il·lustre de la ciutat. L'acceptació fou teòrica ja que l'Ajuntament, com que no disposava de local per acollir la Biblioteca, no se'n féu càrrec, i els llibres quedaren fins al 1955 a la mateixa casa de Binissalem on els tenia instal·lats el propi Llabrés. A partir d'aquesta data romangueren en un local de la Casa de Cultura fins que el 1987 es va fer el trasllat al local actual, adaptat a aquest fi. L'any següent començaren les tasques d'organització del fons que conduïren a la inauguració el 1991.

3.2. Composició

– Col·lecció bibliogràfica

Consta d'impresos –aproximadament uns 10.000 volums entre llibres i fullets que van del 1499 al 1928, a més d'obres de referència que la Biblioteca ha adquirit posteriorment–; publicacions periòdiques –en conjunt 255 títols, dels quals 65 són de fons balear, amb predomini de les matèries d'educació, història i ciències socials en general–; manuscrits –aproximadament 1.000 documents, entre els quals destaquen sermons, al·legacions jurídiques, còpies de textos medievals i moderns i manuscrits autògrafs de fons balear–.

– Fons arxivístics

L'arxiu propi de Gabriel Llabrés i Quintana (1858-1928); una col·lecció factícia de pergamins dels segles XIV al XVIII; un conjunt de documents de procedència diversa reunits per Gabriel Llabrés i diversos arxius particulars recopilats també pel mateix Llabrés: Miquel Bibiloni (1661-1749), Capó (1722-1819), Martínez de Hervás (finals del segle XVIII i primera meitat del XIX), part de l'arxiu de la família Ribas de Pina i l'arxiu del notari Agustí Marcó i Guardiola (1773-1851).

– Arxiu d'imatges

Comprèn la col·lecció fotogràfica, postals i altres documents on la imatge és protagonista. De tot aquest material, el conjunt de les fotografies és el més nombrós. Està integrat aproximadament per unes 1.300 fotografies entre els negatius originals –incloent-hi tant les plaques de vidre com els realitzats amb placa flexible–, els positius originals en paper d'aquest clixés i altres de temes diversos. A més, s'hi han incorporat imatges relacionades amb les activitats de Llabrés. temàticament, es poden agrupar d'acord amb la seva biografia i el treball intel·lectual que desenvolupà: investigació, docència i col·leccionisme. Hi predominen els grups temàtics, d'arquitectura dels indrets

pels quals va passar com a catedràtic, d'iconografia –integrat per retrats de personatges i grups familiars– i el conjunt de reproduccions de documents i objectes d'art. Finalment, hom compta amb la col·lecció Pere Mascaró, formada per negatius i postals, on predominen els paisatges i els fotomuntatges d'iconografia religiosa, retrats i fotografies d'actualitat de la Mallorca de la primera meitat del segle XX.

3.3 Tractament tècnic

A mesura que s'anava organitzant el llegat de G. Llabrés, es féu evident que més que d'un fons bibliogràfic es tractava d'una col·lecció de material divers. No hi havia dubte que la disparitat del fons requeria aplicar procediments tècnics diferents i, al mateix temps, elaborar instruments de descripció adients a cada tipus de material.

– Col·lecció bibliogràfica

D'una banda, la major complexitat que comporta la catalogació del llibre antic –requereix personal especialitzat i més temps de catalogació, és a dir, un tractament més costós que el llibre modern– i, de l'altra, la necessitat de disposar al més aviat possible d'un instrument que permetés la ràpida identificació dels impresos del llegat Llabrés, ens feren optar per un sistema de descripció més àgil que les ISBD⁸. Tanmateix, éren conscients que si qualche dia havíem d'incloure les notícies de la Biblioteca en el Catálogo Colectivo del Patrimonio Bibliográfico Español o a qualsevol altra font d'informació normalitzada s'haurien de donar segons el sistema ISBD, puix que és el reconegut internacionalment per facilitar la comunicació de la informació bibliogràfica. però com que en un principi el que ens interessava era posar a disposició del públic –com més aviat millor– un material que des de feia més de 50 anys romania en un dipòsit sense haver estat sotmès a cap tipus de descripció, triaren un sistema alternatiu ja experimentat a altres biblioteques: a la Biblioteca Episcopal del Seminari de Barcelona i a la secció de reserva de la Universitat de Barcelona, entre d'altres.

El sistema consisteix en portar gairebé simultàniament el registre i la descripció de l'obra. Un cop segellat el llibre i després d'haver-li atorgat una signatura topogràfica, s'agafa una etiqueta es col·loca sobre la portada i se'n fa una fotografia. Interessa recordar que en el llibre antic la portada és la font d'informació que conté la majoria de dades i, d'altra banda, és referida per les ISBD(A). En el cas que no hi hagi portada s'utilitza la primera pàgina que dóna informació. D'aquesta manera, la fotografia plasma de forma fidel totes les dades de la portada i, a més, l'etiqueta evita el problema de la descripció

⁸ IFLA. ISBD(A): descripció bibliogràfica normalitzada internacional per a publicacions monogràfiques antigues (Antiquària)... Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Institut Català de Bibliografia, 1984

física del document. De cada fotografia se'n fan dues còpies i dues fitxes ⁹: una per al catàleg d'autors –ordenada alfabèticament– i l'altra per al catàleg topogràfic, ordenada correlativament per signatures. Les fotografies s'enganxen a la part esquerra de les fitxes i a la part dreta s'hi consignen les següent dades: signatura, encapçalament segons AACR/2 ¹⁰, el peu d'impremta si no ve en portada, les fonts on surt referenciada l'obra i les observacions que creu pertinents el catalogador.

Inicialment es va pensar en tractar de la mateixa manera tot el material imprès de la Biblioteca, és a dir, els llibres i els fullets. Però, amb el temps, ens adonàrem d'una sèrie d'inconvenients. Primerament, que no és el mateix descriure material dels segles XVI-XVIII que impresos dels segles XIX-XX, entre altres coses perquè a partir del segle XIX els impresos ja no porten sistemàticament totes les dades en portada i, per tant, la fotografia ja no plasma sempre –com passava amb el material antic– tota la informació necessària per a la descripció bibliogràfica. Però, en vistes a una major rapidesa, optàrem per aplicar el mateix sistema a tots els llibres de la Biblioteca Llabrés. Tanmateix, és evident que durant bona part del segle XIX ¹¹ moltes portades segueixen les mateixes pautes que al llarg del segle XVIII. Ara bé, com que la fotografia també implica uns costos considerables, i a més no acaba de ser adequada per als impresos del segle XIX, hem decidit –finalment– fer l'esforç de tractar els fullets –en conjunt uns 2.500– segons les ISBD(M) ¹². Amb tot i això, la Biblioteca encara no ha començat a tractar-los, ja que pensa que si en un futur no massa llunyà s'informatitzava la Biblioteca Municipal, aquest material, que de fet s'ha de catalogar de la mateixa manera que la resta del fons modern de la Biblioteca, es podria beneficiar dels avantatges que ofereix la catalogació automatitzada.

⁹ Vegeu a l'apèndix un exemple de fitxa bibliogràfica.

¹⁰ Op. cit., nota 7. Aquestes regles estableixen que s'ha d'encapçalar sempre amb el nom pel qual és més coneguda una persona o institució. Per tal d'esbrinar-lo recomanen la utilització d'obres de referència. Nosaltres ens hem servit, generalment, de les següents: la Gran Enciclopèdia Catalana –sobretot pel que fa als clàssics grecs i llatins–, l'Enciclopèdia Espasa –principalment pels autors espanyols que no surten a la Gran Enciclopèdia Catalana, tot i que per mor que l'Espasa dona sempre els nom de pila en castellà hem hagut de traduir-los a la llengua original dels autors –i el National Union Catalog (NUC)– aquesta fons ens ha estat de gran utilitat per localitzar aquells autors que generalment no surten a les enciclopèdies, malgrat que per consultar-lo ens hem hagut de traslladar a Madrid o Barcelona, ja que a Mallorca no disposem de cap exemplar del NUC.

¹¹ L'Institut Català de Bibliografia, ateses les peculiaritats dels impresos del segle XIX, ha fet una sèrie de conreccions a la normativa ISBD(M) que poden resultar molt útils a l'hora de tractar aquest material. Vegeu Catalogació del llibre del segle XIX. 1990. Exemplar mecanografiat a càrrec de la Unitat del Patrimoni Bibliogràfic de Catalunya.

¹² IFLA. ISBD(M): descripció bibliogràfica normalitzada internacional per a publicacions monogràfiques... Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Institut Català de Bibliografia, 1984

Quant a les publicacions periòdiques, cal dir que la descripció bibliogràfica s'ha fet segons les ISBD(S)¹³ i s'han indicat –segons els CAPS¹⁴– els números de cada publicació que posseeix la Biblioteca. De cada revista s'ha fet també una fitxa per al catàleg alfabètic de matèries i una altra per al sistemàtic.

Els manuscrits, l'altre tipus de material que hem esmentat com a integrant de la col·lecció bibliogràfica, encara no han estat tractats. N'és el motiu la manca de personal qualificat.

– Fons arxivístic

En el moment d'iniciar les tasques d'organització dels fons arxivístics, els documents es trobaven als prestatges de la Biblioteca barrejats amb altre tipus de material. Malgrat que la majoria estassin dins unes carpetes modernes, a les quals Joan Llabrés i Bernal els havia atorgat com a títol factici "Balears Mss.", dins aquestes carpetes hi havia des de documents de procedència diversa a manuscrits i, fins i tot, qualche imprès que no tenia res a veure amb els fons arxivístics. D'aquí que la primera tasca hagué de consistir a destriar el material d'arxiu. Tot seguit, com que el dret característic del fons era el seu des l'absència d'intervencions arxivístiques anteriors, procedírem a la descripció de les diverses unitats arxivístiques. A mesura que anàvem inventariat, ens adonàvem que es tractava bàsicament de fons arxivístics familiars –probablement incomplets– recopilats per G. Llabrés. Un cop acabada la tasca descriptiva ens trobàrem amb tres tipus de documents: els generats per G. Llabrés al llarg de la seva vida, que constitueixen el seu arxiu familiar i professional; els recopilats per ell en funció del seu contingut, que tenen sentit com a suport a les seves recerques i, finalment, aquells que arrellegà com a col·leccionista. Dins aquest darrer grup, l'únic que de moment està organitzat, s'hi troben els denominats fons arxivístics particulars. Es caracteritzen pel seu caràcter familiar i perquè probablement són incomplets.

Dins de cada fons particular hem delimitat l'àmbit familiar del professional. Així, s'ha fet –per exemple– en el Fons Martínez de Hervás i en el de la família Rosselló. En el cas del fons del notari Agustí Marcó –el més important pel seu volum i contingut– hem subdividit la documentació professional en funció dels distints càrrecs que ocupà. Cal dir, no obstant això, que sempre que ens ha estat possible hem intentat seguir els principis de respecte a l'origen dels documents i al seu ordre natural. Per les característiques de la documentació que integra els fons arxivístics particulars (l'origen dels

¹³ IFLA. ISBD(S): descripció bibliogràfica internacional normalitzada per a publicacions en sèrie... Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Institut Català de Bibliografia, 1982.

¹⁴ Biblioteca de la Universitat de Barcelona. Caps: Catàleg automatitzat de publicacions en sèrie. Barcelona: la Universitat, 1988-. Edició en microfita.

Signatura	1.8.	Núm. de registre	732/1990
Matèria/Tema	Vistes generals	Data del document	1927-1950
Descripció sumària Mallorca. Puerto Cristo. Playa.			
Autor Foto Mascaró			
Tipus de document	Fotografia	Format	8,6 x 13,1 cm aprox.
		Original	X Còpia
Blanc i negre	X Color	Estat de conservació	Regular
		Possibilitats de reproducció	Si

AIUNTAMENT  DE PALMA
BIBLIOTECA GABRIEL LLABRÉS

Núm. de negatiu	709	Placa de vidre	Pel·lícula	X
-----------------	-----	----------------	------------	---

Bibliografia

Exposicions

Observacions Núm. de negatiu antic 14.

documents, la seva feble estructura interna, la inexistència de sèries pròpiament dites, etc.) pensam que l'inventari és l'instrument idoni per facilitar el control de la documentació i orientar l'investigador. Els inventaris que hem elaborat forneixen dades sobre les característiques internes i externes del documents. Les dades són: signatura, entrada descriptiva, any de producció del document, unitat arxivística i estat de conservació.

-Arxiu d'imatges

A hores d'ara, el valor de la imatge -fixa o mòbil- dins el camp de la investigació i com a document per a la recuperació de la memòria històrica és inqüestionable. Ara bé, com a material a tractar dis biblioteques, arxius i museus encara constitueix una novetat. Fins pràcticament els anys 80 no es va plantejar la necessitat de trobar més mitjans per a la conservació i unes pautes d'ordenació i sistematització. La UNESCO, conscient d'aquesta problemàtica, publicà l'any 1984- dins el Programa General d'Informació (P.G.I.) i Unisist- un dossier per a la preservació dels materials fotogràfics a arxius i biblioteques ¹⁵. Al mateix temps, donava unes directrius per resoldre els problemes que plantejaven aquests tipus de material, als quals fins llavors no se'ls havia reconegut la seva importància com a testimonis per a la reconstrucció de la història. A més, tampoc no s'havien suscitat els problemes tècnic derivats del procés de realització de la fotografia.

La Biblioteca Gabriel Llabrés, per tal de complir el seu objectiu de contribuir a la conservació d'una col·lecció que forma part del patrimoni documental i històric del nostre país i posar-lo a l'abast dels estudiosos i investigadors, s'ha servit de sistemes ja experimentats que s'adapten a les normes avui vigents. Per a la conservació i instal·lació del fons i les fines de neteja i condicionament s'han seguit les indicacions emprades d'altres centres: l'Arxiu de Girona, el Museu de Mallorca i la Biblioteca Nacional de Madrid. S'han utilitzat procediments reversibles i senzills, ja que som conscients que una feina de restauració a gran escala l'han de dur a terme especialistes. Els principals problemes que plantejaven els clixés fotogràfics eren els derivats de la humitat, la fragilitat del material i els anys de permanència a un lloc no convenient. Entre d'altres: focs, oxidació, clixés aferrats uns amb els altres, qualque vidre trencat i pèrdua de la imatge. Per tal d'aconseguir una adequada conservació, els negatius es netejaren un per un i es guarden dins sobres de paper "cristal" de Ph neutre. Tot seguit, es depositaren dins caixes de metall inoxidable i els negatius, fent nous clixés i positius que s'utilitzen a les consultes i demanda de còpies. L'ordenació i la classificació dels documents s'ha realitzat d'acord amb les pautes proposades per R. Alberch, P. Freixes i E. Massanas ¹⁶, tot i que s'han respectat, sempre

¹⁵ Hendriks, Claus B. Preservación y restauración de materiales fotogràfics en archivos y bibliotecas: un estudio del RAMP con directrices. PGI-84/NS/1. 1984

¹⁶ Alberch, Ramon, Freixes, Pere i Massanas, Emili. l'arxiu d'imatges: propostes de classificació i conservació. Barcelona. Generalitat de Catalunya. Direcció General del Patrimoni Artístic, 1988.

LIBRO PRIMERO,

De las transformaciones de

Ovidio, en Romance Ca-

stellano.

LL-602

22 cm

118 p.

143 p.



Delico dize de la vida y mudada En nuevos cuerpos, Dios sus ayudados. Pues fueron por vosotros transformados.

Para qual el verso prolongado Del principio el estado al fin se otto Y con alientos sacros animales. Antes el mar, la tierra y firmamento, Que todo lo contiene, se crió. E la vida la natura su ornamento.

Cosa nomia que en la diferenciada De otra, que en semblante se notada, O o quiza que la vida se empleada. Chao aquel Abismo se llamau, Por ser la confusión de tal grandeza, Que se indició y fin orden le hallau. Miera mas que peso de rudeza. Do estauo discordantes las fincra, Que con ordo despois naturaleza. No amasayos del sol arplando: sentes, Ni la vezante luna reparau. Creació do sus dos cuernos diferetu.

A Los

Ovidi Nasó, Publi

[Las transformaciones de Ovidio : traduccidas del verso latino, en tercetos y octavas rimas, por el lince[n]ciado Vianna...]

Ref.: Brunet IV-297, Palau 207.496

CCPBE 164

[Valladolid : por Diego Fernández de Cordova.... [1589]

.. -- Titul i dades impressió extremes de Palau

AJUNTAMENT DE PALMA

BIBLIOTECA GABRIEL LLABRÉS

VIDA
DE LA VENERABLE MADRE
SOR CATHALINA
DE SANTO THOMAS
DE VILLANUEVA.

RELIGIOSA DEL CONVENTO DE LA PURISIMA Concepcion del Orden de San Agustin de la Ciudad de Palma del Reyno

DE MALLORCA.

SACALA A LUZ

Un Devoto de la Venerable.



LL-782

19 cm

[5], 264 p.

CON LICENCIA DE LOS SUPERIORES.

Mallorca, año de MDCCLXXXVIII.
En la Imprenta Real de D. Ignacio Maria Serri.

Mestre, Gabriel

LL-782

Ref.: Bover 718-I, Palau 166.513

[1a ed.]. -- Autoria extreta de Bover i de Palau. -- Mención edició obtinguda de Palau

AJUNTAMENT DE PALMA

BIBLIOTECA GABRIEL LLABRÉS

que ha estat possible, els sistemes originals d'ordenació establerts per G. Llabrés i reflectits a un llibre-inventari de fotografia existent a la Biblioteca.

3.4. Catàlegs i altres instruments de descripció

– Col·lecció bibliogràfica

– *Catàleg d'autors i obres anònimes*: inclou per ordre alfabètic totes les obres que posseeix la Biblioteca. Atesa l'exhaustivitat de mencions de responsabilitat que es fan en el llibre antic, pràcticament hem limitat les secundàries a coautors i a directors en el cas d'obres entrades per títol. En el que no hem escatimat esforços ha estat en la confecció de referències, puix que la manca d'acord en la normalització caracteritza els autors d'aquest catàleg.

– *Catàleg alfabètic de matèries*: s'ha iniciat d'acord amb la Llista d'encapçalaments de matèria en català en la seva edició preliminar¹⁷ i ara es continua amb l'edició revisada¹⁸. Inclou les publicacions periòdiques i les obres del fons modern, l'únic material que de moment ha estat classificat.

– *Catàleg sistemàtic de matèries*: s'ha fet segons la CDU¹⁹. Ara bé, com que la seva aplicació està pensada per a un fons general no sempre ens ha estat possible concretar i, d'aquí, que haguem optat per classificacions més àmplies. Generalment no hem sobrepassat els tres dígit. De moment només inclou les publicacions periòdiques i les obres del fons modern.

– *Catàleg del fons balear*: conté, per ordre alfabètic, totes les obres publicades o impreses a les Balears, les escrites, prologades, etc. per un autor local i les que són de temàtica balear.

– *Catàleg de les publicacions de Gabriel Llabrés*: reuneix, per ordre alfabètic de títols, totes les publicacions en les que G. Llabrés intervingué intel·lectualment, ja fos com a autor, prologuista, editor literari, etc. Aquest catàleg conté les obres i articles que inicialment ja es trobaven a la Biblioteca i altres que s'han anat adquirint recentment, encara que sigui mitjançant fotocòpia. La finalitat és facilitar als estudiosos tota la producció intel·lectual del legatari de la Biblioteca.

– *Inventari d'al·legacions jurídiques*: es tracta d'unes fitxes topogràfiques corresponents al buidatge de diversos volums d'al·legacions jurídiques fet per G. Llabrés. L'inventari no inclou totes les al·legacions que es troben a la

¹⁷ Llista d'encapçalaments de matèria en català. Ed. preliminar. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Institut Català de Bibliografia, 1991.

¹⁸ Llista d'encapçalaments de matèria en català. Ed. preliminar actualitzada. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, Institut Català de Bibliografia, 1991.

¹⁹ CDU: Clasificación decimal universal. Ed. abreviada española, 5a ed. revisada y actualizada. Madrid: AENOR, 1987.

²⁰ Biblioteca Gabriel Llabrés. Els fons arxivístics particulars de la Biblioteca Gabriel Llabrés de Palma. Servei d'Arxius i Biblioteques, 1991.

Biblioteca, però a l'espera que es faci la catalogació definitiva d'aquest tipus de material pensam que pot resultar útil posar aquest instrument al servei del públic.

- Fons arxivístics

Per a l'accés al document s'ha elaborat un llibre-registre (inclou correlativament tots els documents i ofereix el major nombre possible de dades) i un catàleg temàtic format per fitxes descriptives ²¹. Com a mínim, s'ha fet una fitxa per cada una de les fotografies del fons. Per a l'ordenació del catàleg s'ha seguit un mètode sistemàtic, és a dir, cada fotografia està representada per un descriptor numèric que es va subdividint en camps més preciosos i particulars, formant la signatura. Aquest sistema permet realitzar tantes fitxes com temes suggereix una imatge i agrupar-les dins el catàleg en blocs temàtics o de matèries.

Per al conjunt que forma el fons balear, bàsicament la col·lecció Mascaró, s'ha realitzat un catàleg topogràfic i, a més, la Biblioteca publicà un llibre ²² amb un estudi general del fons gràfic, l'explicació del tractament tècnic per a la conservació i el catàleg complet de fotografies i postals del fotògraf Mascaró existents en aquell moment, juntament amb notes relatives a la seva biografia i producció.

4. RECAPITULACIONS

Del que fins ara anam dient hom pot deduir la conveniència d'unificar tot el fons de reserva de l'Ajuntament de Palma. La seva unificació i, al mateix temps, la separació d'algun material del fons modern de la Biblioteca Municipal, és justificable des de distints punts de vista:

* Un local adient que assegurï la conservació i la protecció del fons (bones condicions de temperatura, humitat, lluminositat, etc.) ²³.

* El tractament especial que requereix el material: normatives de catalogació específiques, procés tècnic més laboriós, personal especialitzat, etc.

* Diferents usuaris, sovint investigadors, que exigeixen atenció especial i que són poc compatibles amb els lectors d'una biblioteca pública de fons modern.

* La difusió, en aquest cas, està supeditada a la conservació, la qual cosa implica prendre unes mesures especials per difondre el fons: microfilmació

²¹ Vegeu a l'apèndix un exemple de fitxa fotogràfica.

²² Biblioteca Gabriel Llabrés. L'arxiu d'imatges de la Biblioteca Gabriel Llabrés de Palma: la col·lecció Pere Mascaró. Palma de Mallorca: Ajuntament de Palma, Servei d'Arxius i Biblioteques, 1991

²³ Una bona síntesis de les condicions que han de reunir els llocs destinats a contenir col·leccions especials es pot trobar el capítol "The housing of special collections" del llibre de Roderick Cave. Vegeu Cave, Roderick. Rare book librarianship. Second revised edition. London: Clive Bingley, 1892. P. 89-99.

dels materials més delicats (exemplars únics, manuscrits), positivatge dels originals fotogràfics, etc.

* El sistema de creixement de la secció de reserva difereixen dels d'una biblioteca de fons modern. És necessari definir clarament una línia d'actuació de cara a futures adquisicions i donacions. Sobretot, s'ha de tenir present que els termes "reserva" i "dipòsit" no són sinònims.

A l'Ajuntament de Palma, pareix ser que en un termini no massa llarg se'ns donarà la possibilitat d'unificar la reserva i instal·lar-la independent del fons modern. Ara bé, com que no hi ha normes clares a seguir, ens interessaria presentar a discussió algunes de les pautes que pensam tenir en compte:

* No hi ha dubte que forma part de la secció de reserva el material més rar i preciós, com són ara els manuscrits, les fotografies i postals antigues, els llibres amb enquadernacions artístiques les primeres edicions, etc.

* Quant al fons balear, tots els documents publicats abans del 1958, és a dir abans de l'establiment del D.L., formarien part també de la secció de reserva. La resta romandria entre el fons modern i s'estudiaria la conveniència de duplicar determinats documents. Ens interessaria que la Biblioteca de l'Ajuntament els temes relatius a la ciutat, però per això caldria veure si la resta de temes del fons balear queden suficientement coberts a altres institucions.

* Respecte del fons general, és clar que ha de comprendre tots els documents ressenyats al llarg d'aquest estudi: els diferents legats fets a l'Ajuntament de Palma, els manuscrits, les publicacions periòdiques retrospectives, etc. La dificultat rau a definir els criteris que s'han de seguir per al material del segle XX anterior a l'establiment del D.L. Encara resta per esbrinar si s'agafarà com a límit el 1936 (Guerra Civil) o el 1958 (Dipòsit Legal).

* La secció d'hemeroteca no presenta cap problema en relació amb el material retrospectiu. Les dificultats les plantegen en aquelles publicacions en curs que comencen a publicar-se el segle passat i que per, les seves condicions, poden formar part tant del fons de reserva com del fons modern. En aquests casos s'hauria de veure si convé més separar els darrers anys de publicació (per quinquenis, etc.) o mantenir en un mateix lloc tota la publicació.

Ara bé, seria convenient analitzar aquestes determinacions en el si d'una política bibliotecària general que implicàs totes les institucions relacionades amb el patrimoni bibliogràfic. En el cas de les Balears, és urgent dotar la Comunitat Autònoma d'una legislació adient i començar a treballar de forma planificada. Només així es podrà discutir a qui correspon assumir el paper de Biblioteca Nacional (intimament lligat arreu del món amb la recepció del Dipòsit legal, assegurant la completa conservació i tractament de les publicacions del fons balear, i la seva difusió per mitjà de l'elaboració d'una Bibliografia nacional), quina ha de ser la biblioteca dipositària del Dipòsit Legal, la conveniència de confeccionar catàlegs col·lectius, la distribució d'especialitzacions segons els tipus de biblioteca, etc. Esperam que aquest congrés serveixi perquè les autoritats i els responsables pertinents prenguin consciència d'aquesta problemàtica.

Manuscritos Lulianos de la Biblioteca colombina de Sevilla

FEDERICO GARCÍA DE LA CONCHA DELGADO

Resulta del todo innecesario presentar a Hernando Colón, hijo menor y bastardo del descubridor de América. A su muerte, en 1539, logró reunir en su casa sevillana de la Puerta de Goles la que, ya al decir de sus contemporáneos, era la mejor biblioteca de Europa¹; componía ésta más de 15381 libros y grabados, encuadernados en 12119 volúmenes². Después de sostenerse durante largos años un enconado y polémico pleito, el Cabildo Catedral hispalense en 1552 asumiría la custodia y conservación de tan notorio fondo bibliográfico³. Aunque sabedor del enorme tesoro de que se hacía cargo, periodos más prolongados de decadencia que de esplendor, mermaron de modo alarmante el legado colombino. Así, hoy podemos determinar el mismo en torno a los 3500 volúmenes, lo que puede corresponder a algo más de 10000 títulos⁴.

Pese a que debemos lamentar la pérdida de manuscritos e impresos, algunos de gran rareza, los antiguos repertorios que elaboró Hernando evidencian su pasión bibliófila y su vasta erudición, a la vez que ofrecen posibilidades hasta ahora insuficientemente explotadas.

¹ Entre otros cabe señalar el de Juan Vaseo, que se recoge en "Chronica rerum memorabilium Hispaniae". Salmanticae, 1552. Tomus Prior, Fol. 2vo, o el de García de Matamoros "De asserenda hispaniorum eruditione". Matriti, 1769 Pág. 75.

² Marin Martínez, Tomás. "Memoria de las obras y de los libros de Hernando Colón" del bachiller Juan Pérez. Madrid, 1970. Pág. 606 y en Eustaquio Fernandez de Navarrete, Noticias para la vida de don Hernando Colón, en la "Colección de documentos inéditos para la Historia de España", tomo XVI, págs. 445-448.

³ Hernandez Diaz, José y Antonio Muro Orejon: El testamento de Hernando Colón. Sevilla, 1941. Págs. 290-292.

⁴ Así es posible determinarlo una vez que se ha concluido la catalogación del fondo colombino llevada a cabo, tras el convenio Junta de Andalucía-Cabildo Catedral de Sevilla de 1986, que se encuadra como programa de Quinto centenario y en el que el autor de esta comunicación ha participado ocupándose de los manuscritos colombinos, bajo el asesoramiento de Manuel Sánchez Mariana, jefe de la sección de manuscritos de la Biblioteca Nacional.

El hijo del Almirante tuvo, asimismo, la costumbre de apuntar, por lo general al verso de la última hoja del libro o código, la ciudad, el año, el mes y el día en que lo adquirió y el precio con su equivalencia monetaria correspondiente. Estas breves anotaciones, que podemos ampliar comparando las concordancias con el itinerario de Colón y con los antiguos números de registro, son de singular interés, pues permiten reconstruir el vasto panorama de la imprenta y del mercado del libro en nuestro continente en el primer tercio del siglo XVI ⁵.

La consulta de repertorios, como el examen detenido de las obras que aún se conservan en el fondo colombino, denotan la pasión bibliófila, su vocación enciclopédica y universal, sus conocimientos y dominio cosmográfico y geográfico, su gusto por los viajes, y su predilección hacia la península italiana y hacia el libro impreso. Estos constituyen gran parte de los 10000 títulos que se han reseñado, pues los manuscritos no superan los 600 o 700 ejemplares. Pero, pese a ser reducido este apartado, existen algunos, más por su texto que por sus caracteres externos, dignos de interés. Un fondo voluminoso lo constituye los manuscritos filosóficos y los de carácter científico. Y, dentro de éstos, no podían faltar escritos de Ramon Llull.

En el "Abecedarium", ha quedado reseña de un total de treinta y siete obras del sabio mallorquín que Hernando poseía; de éstas, en once se especifica que son manuscritos ⁶. Y aunque es lógico deducir que hoy debía conservarse mayor número de impresos sólo quedan ocho, mientras que hemos podido localizar nueve de los once códigos que de las obras lulianas adquirió Colón.

Los códigos colombinos recogen un total de diecisiete obras completas o fragmentarias de Llull. La mayoría, transmitidas en latín, salvo dos textos en catalán del ms. 7-6-41. De los nueve códigos, cinco son de clara procedencia italiana, y tres, según reza su anotación manuscrita, fueron confeccionados en Roma en 1425. El otro código de procedencia italiana, si bien carece de anotación manuscrita colombina, sí revela su procedencia de la librería del humanista Marín Sanudo que Colón debió adquirir posiblemente en 1531, tras enterarse en Padua de la venta de tan importante colección y regresar a Venecia ⁷. De los códigos paduanos, el 7-7-8, ostenta una curiosa anotación manuscrita de la compra del código en 1465 por Franciscus Polentus, que lo adquirió en presencia de unos testigos de un judío.

⁵ Sobre el itinerario, compras por Europa consúltase Fernandez de Navarrete, E. *Ibidem*, Págs. 309-314; Harrise, Henry: *Fernand Colomb...* Págs. 17-19 y apéndice V, Págs. 137-177; Wagner, Klaus: El itinerario de Hernando Colón según sus anotaciones, en "Archivo Hispalense", 203, Sevilla, 1984, Págs. 81-99 y Un Hijo de Colón en Alemania, en "Anales de la Universidad Hispalense", XXVI, Sevilla, 1966, págs. 104 y ss.

⁶ "Abecedarium B" Ferdinandi Colón. Sin signatura topográfica. Col. 1522, h. 373 vo

⁷ Véase Wagner, Klaus: Sulla sorte di alcuni codici manoscritti appartenuti a Marín Sanudo. En "La Bibliofilia", LXXIII (1971), disp. III, págs. 247-262, y del mismo autor Altre notizie sulla sorte dei libri di Marín Sanudo. En "La Bibliofilia", LXXIV (1972), disp. II, págs. 185-190.

De los restantes, dos manuscritos evidencian haber sido elaborados en nuestra península, uno de ellos comprado en Valladolid (1531), y con anotaciones de antiguos poseedores como Agustín de Urbina (1490) o el físico Esteban.

A continuación pasamos a ofrecer una detallada descripción de los mismos.

Novus tractatus de astronomía (Manuscrito 5-1-28)

En tamaño cuarto, consta de 64 hojas en papel (de 36 a 37 líneas por hoja), de distintas marcas, y sus dimensiones son de 240 x 170 mm. Modernamente se numeraron en lápiz, si bien conserva asimismo foliación antigua arábica a tinta, en el margen inferior, desde la hoja 5 a la 66 (1-60). Su encuadernación es la típica de la Biblioteca Colombina, esto es, de fines del s. XVII o primer tercio del siglo XVIII, en pergamino grueso, amarillento, con correíllas, título y tejuelo en el lomo.

La materia escriptoria se distribuye en un cuaternión inicial y seis cuadernos de diez hojas. Tanto el primer cuaternión, como desde el verso de la hoja 62 a la 64 se hallan en blanco. Se observa restos de signaturas A-F10. El rayado es a punta de plomo y la caja de escritura tiene por dimensiones 160 x 92 mm. Posee añadidos marginales e interlineales.

En líneas generales, el códice está hecho con esmero. Exhibe siempre epígrafes a tinta de tono anaranjado y las iniciales son a tinta roja o azul cobalto alternando y ambas con adornos de rasgüeo en lila; los calderones se muestran a tinta roja o sepia alternando. En la h. 52, de modo marginal, se representa los signos del Zodíaco, a tinta sepia.

El códice contiene:

- 1ª parte: De astronomie (h. 2-14 vo);
- 2ª parte: Principiorum astronomie (h.14vo-40);
- 3ª parte: De signe (h. 40-52vo);
- 4ª parte:
 - De reprehensionibus... contra antiquos astronomos;
 - De probatione que est scientia (h. 53-62).

Respecto a la escritura, es una humanística, aún con claras perviviencias de la gótica. Por la escritura como por otros caracteres externos, el manuscrito podría situarse en el siglo XV.

Al pie del folio 63 verso lleva la conocida anotación manuscrita de Hernando Colón: "Este libro costó 50 beços en Padua a 1 de abril de 1531 y el ducado de oro vale 280 beços". Posee también los números de registro 10459 en verso de h. 1 y 3372 al recto de h. 2. Al verso de la h. 64 se aprecia la anotación manuscrita, a tinta anaranjada: Letere 190. La signatura antigua es E Z Tab 135 no 48.

Liber de lumine (Manuscrito 5-1-46)

En papel y tamaño en cuarto, tiene por medida 210 x 150 mm. Lo compone 35 hojas, que forman un octonión, un cuaderno de quince hojas –posiblemente un octonión que ha perdido la última hoja–, y en papel diferente, añadido en el momento en que se ha procedido a la encuadernación, un bifolio y un folio como hojas de guarda. Como el anterior, conserva la numeración antigua a tinta, corregida por una moderna, a lápiz, ambas arábicas. También se observan letras, a tinta roja, en los márgenes verticales interiores o exteriores, que orientan sobre la correspondencia del texto con sus capítulos. Las hojas 1 y 2, y desde el verso de la hoja 31 al recto de la 35, en blanco.

De correcta y cuidada factura, el códice presenta iniciales simples, epígrafes y calderones a tinta roja. Las mayúsculas, igualmente quedan realzadas con toques de rojo.

En el ángulo superior izquierdo al verso de la hoja 1 aparece la signatura de la Biblioteca de Don Hernando Colón 10773 y, al recto de la hoja 2, el número 3753. Luego, en otra anotación tachada, al recto de la hoja 1, encontramos la siguiente referencia: “n. 66 Est Marini Sanuti Leonardi F. (ilii)”. Por tanto, el códice fue de los adquiridos por el hijo del Almirante en Italia en uno de sus viajes por esta Península y antes perteneció a la librería del humanista Marín Sanudo. Como signatura topográfica antigua figura E Z Tab 135 No 57.

La escritura es una humanística bastarda italiana, del siglo XV. Pautada a punta de plomo, ofrece 30 piques en el extremo derecho de cada hoja, más otro cuatro que corresponden a las pautas verticales que delimitan un cuerpo de escritura de 138 x 91 mm.

La encuadernación es en piel estezada, de tono ocre, sobre madera, con cinco clavos en cubierta y contracubierta y restos de broches; en el lomo tejuelo con anotación manuscrita a tinta de autor, título y antigua signatura topográfica.

La obra se haya dividida en las siguientes partes:

- De arbore et principiis et regulis et deffinitionibus luminis principiorum artis generalis (h. 3-4);
- Deffinitionibus luminis et decem regulis (h. 4 vo-7vo);
- Questionibus de novem modis essendi: Deus, angelis celi, anima imaginatio, sensus, vegetatio, elementatio, artificium (h. 7vo-31).

De Consilio [et. AL.] (Manuscrito 5-1-42)

Es un manuscrito facticio, en papel y tamaño en cuarto, con 93 hojas de 220 x 150 mm. numerados a lápiz modernamente. Su encuadernación es en pergamino amarillento con correilla y anotación manuscrita de título (borrado) y tejuelo en el lomo.

La materia escritoria se distribuye en seis seniones, un octonión y cuaderno de trece hojas –posiblemente un septenión que ha perdido la última

hoja—. La escritura, gótica cursiva, a cuarenta líneas por hoja, y el rayado a punta de plomo. A lo largo del manuscrito hay numerosas anotaciones marginales en las partes inferior y exterior. Reclamos encuadrados, a la derecha, al final de cada cuaderno. Las hojas 86-87 y 92-93 vo en blanco.

Como los anteriores ofrece testimonios de su pertenencia a la librería "Fernandina"; al verso de la hoja 93, aparece la anotación manuscrita del hijo del Almirante: "Este libro costó 10 mrs. en Valladolid a 5 de diziembre de 1531". También en la h. 1 figura el número de registro colombino 2172 y la signatura antigua E Z Tab 135 No 50. Asimismo en otras partes del códice encontramos anotaciones de antiguos poseedores; al verso de la hoja 92: "viernes entre las ocho y nueve de Navidad a XXV de diciembre de mil e quatroçientos e noventa annos Agustín Urbina". Al verso de la hoja 93: "Este libro es de licenciado Estevan físico vecino de Valladolid..."

Su contenido es como sigue:

1º Folios 1 r-43 r: RAYMUNDUS LULLIUS, De Consilio.

2º Folio 44 r: In ista fugam questionem universitas...

3º Folios 44 v-58 v: RAYMUNDUS LULLIUS Tractatus novus de astronomia

4º Folios 59 r-61 r: Questio reuerendi magistrum ALFONSI MATRICALI episcopi abulensi de presencia et presdestinatione.

5º Folios 62 r-71 r y 74 v-85 v: RAYMUNDUS LULLIUS, Questiones.

6º Folio 74 r: [Fragmento] Practica JOHANNI FERRARIIS

7º Folios 88 r-89 r: Iste sunt pertinencie principiorum generalium artium.

8º Folios 89 v-91 r: Ad Probandi principia cathalauni nostri RAYMUNDI LULLI

Ars iuris [et. al.] (Manuscrito 5-6-35)

Es, como el anterior, un manuscrito facticio, en tamaño en cuarto, con 214 hojas de 190 x 140 mm. Si lo analizamos se descubren dos partes bien diferenciadas por su aspecto y contenido. La primera —hasta el folio 97 v—, está constituida por dos tratados de Raimundo Lulio, pertenecientes al siglo XV. La materia escriptoria es pergamino y la escritura, una textual caligráfica, de ductus redondeado, clara, con buena separación de palabras, astiles altos destacados y los bajos muy reducidos. Pautada a tinta, la caja de escritura tiene de dimensiones 134 x 89 mm. El texto se distribuye en once octoniones y un septenión. Al final de los cuadernos, reclamos centrados y, algunos, enmarcados a tinta roja. En la parte inferior, al comienzo de cada cuaderno, restos de signaturas (cortadas). En esta parte algunas iniciales, a varios colores, sobre fondo aúreo, con festón de hojas de acanto que se prolongan en los márgenes exterior y superior; las iniciales secundarias, a tinta roja o azul alternando. Epígrafes y calderones a tinta roja y mayúsculas realizadas a igual color. Al verso de la hoja 1 y al recto de la 2, diagramas explicativos del tratado, a varios colores. Su contenido es como sigue:

1º Folios 2 vo - 24 vo: RAYMUNDUS LULLIUS, Ars iuris.

2º Folios 25 r - 97 v: RAYMUNDUS LULLIUS, *Ars brevis qui est de Inventione iuris*.

3º Folios 98 r - 204 v: FLORES SANCTORUM. Constituye la segunda parte de las dos que diferenciábamos en este códice. Como el anterior la materia escriptoria es el pergamino, pero más grueso y de menor calidad. Sobre éste se distribuye una escritura carolina del siglo XII, aunque a partir del folio 177 ro es continuado en época posterior en escritura gótica. El texto se divide en nueve cuadernos octoniones, dos seniones, un novenión y dos de doce folios. La caja de escritura es de 133 x 82 mm y el rayado, a veces, es a tinta y, otras, a punta de plomo. La capital de la hoja 98 r, a varios colores, sobre fondo miniado en oro, con combinación de grifos y zoomorfos, combinados con ornamentación vegetal; en el interior un angel (?) aparece ante el Señor. El resto de las iniciales, a tinta roja y azul con adornos de rasgueo. Epígrafes a tinta roja.

La foliación es moderna a lápiz, si bien el tercer texto conserva la antigua numeración a tinta, en romanos (I-CIV). La encuadernación es en piel sobre tabla, con cuatro nervios, título, restos de broches y No 4 en el tejuelo. En la parte inferior de la cubierta hay tres orificios, testimonios de haber estado encadenado para su conservación y seguridad en la biblioteca.

Contiene además de los anteriores tratados: *Propietates dictionarium per alphabetum ordinem* (h. 207-214).

Procede de la biblioteca de Hernando Colón, si bien carece de anotación manuscrita o número de registro. La signatura antigua en E Y Tab 127 No 34.

Testamentum: Theorica et practica (Manuscrito 5-3-26)

Es un códice en papel, de tamaño en cuarto, cuya medida es de 220 x 160 mm. Lo compone dieciséis cuadernos octoniones. El texto se dispone a línea tirada, ocupando 23 líneas por hoja. Presenta reclamos, a la derecha, al final de cada cuaderno. La foliación es moderna a lápiz. Desde el folio 81 v hasta el 88 v en blanco. Abunda los huecos para iniciales, con indicación en minúscula de la inicial a trazar.

La escritura es una humanística cursiva, de trazo cuidado, sobre todo hasta la hoja 81 r, inclinada a la derecha; se aprecia buena separación de palabras; h con rabillo vuelto a la izquierda; f y s larga, inclinadas a la derecha; pocos nexos y cierta confusión de grafismos a base de astiles cortos. A partir de la hoja 89 r hasta el final, la escritura es menos cuidada, con numerosas correcciones y mayor número de abreviaturas y nexos. El contenido de este códice es como sigue:

– Folios 1 r-81 r: RAYMUNDUS LULLIUS, *Testamentum Theorica*, dividido en sesenta y cinco capítulos.

– Folios 89 v-127: RAYMUNDUS LULLIUS, *Practica de furnis*

Contiene además, folios 127 r-128 r, una *Cantinel*a.

Como hoja de guarda se ha empleado una Real Cédula impresa de S.M. Felipe II de 1583 (título I, cap. X). La encuadernación es la típica de la Biblioteca Colombia, de pergamino con correíllas, con anotación manuscrita de autor, título y tejuelos No 123 y 36.

Se distingue su pertenencia al fondo hernandino por la anotación manuscrita colombina en la hoja 1 r 3569. La signatura antigua es E AA tab 139 no 7

De ascensu et descensu intel-lectus (Manuscrito 7-7-8)

Este interesante códice en folio, consta de treinta y ocho hojas, de pergamino, cuyas medidas son 310 x 240 mm. Lo compone un cuaderno de 4 hojas (el 1), tres de 10 hojas (del 2 al 4), uno de 7 hojas (el 5). Las hojas 37 y 38 r/v en blanco. En el margen inferior, muestra reclamos, centrados, algunos encuadrados, con adornos de tinta roja, al final del cuaderno. La foliación es moderna a lápiz. La caja de escritura mide 214 x 150 mm y el rayado es a tinta. De elaborada factura destaca la capital de la hoja 2 r y verso de la hoja 29, a tinta roja con adornos de ragüeo. Las iniciales secundarias a tinta roja-azul o roja-ocre, con adornos caligráficos. Los epígrafes, a tinta roja y los calderones a tinta roja o azul alternando.

En la h. 37 r figura la anotación manuscrita del hijo del Almirante: Este libro costó 50 beços en Padua a 15 abril de 1531 y el ducado de oro vale 280 beços. En las hojas 1 v y 2 r, los registros colombinos 10450 y 4009. Destaca asimismo la curiosa anotación manuscrita al recto de la hoja 1: "1435 die iovis marcii Padue intra(?) palatio iuris ad officium sigilli ego Franciscus Polentus cumpratum librum ab Isach hebreo Stradarzelo abraam benedicti de Padua dominica sancte Iohanne ibi et vendetur pro praetio ducati unius auri quem tibi et solui sibi in praesentia testius infrascriptum d. Baptiste ante infrascriptum ego baptista de sancto blasio legem doctorem ut supra presens fui Ego Antonius de Caste presens fui ut supra". La signatura antigua es E Z tab 137 n° 9.

La encuadernación es en piel estezada, coloreada en rojo, sobre tabla, con restos de clavos, broches y anotación manuscrita de título y No 9 en el tejuelo.

Respecto a la escritura es una textual caligráfica, de rasgos redondeados, muy cuidada, con nítida separación de palabras, con d uncial, f de lengua en línea superior de caja de escritura, s alta generalizada y s de doble trazo como mayúsculas; copulativa tironiana. Indicación marginal, en letra de menor módulo, del título a decorar en rojo.

El libro se halla dividido en diez *Distictiones*:

- De scala (h. 3 r);
- De lapide (h. 3 r - 5 v);
- De flama (h. 5 v - 8 v);
- De planta (h. 8 v - 10 r);
- De bruto (h. 10 r - 12 v);

- De hominis (h. 12 v - 15 r)
- De celo (h. 15 r - 18 r);
- De angeli (h. 18 r - 20 r);
- De questionibus (h. 22 v - 29 r)
- De regula (h. 29 r - 38 v)

Ars quedam [et. al.] (Manuscrito 5-1-25)

Se trata de un códice misceláneo, en papel, y en tamaño en cuarto, con 108 hojas, de 240 x 170 mm. Se observa en su composición dos partes: una primera, desde el recto de la hoja 1 al recto de la 33, que contiene el "Speculum astrologiae" de Vervillinus anglicus, y el resto, que recoge una copiosa y heterogénea colección de textos diversos. La primera parte se caracteriza por el desarrollo del texto en una escritura tipo humanística formada del siglo XV. El pautado es a punta seca y la caja de escritura de 150 x 80 mm. El texto, a línea tirada, se distribuye en tres cuadernos de 10 hojas, insertándose tres hojas con ilustraciones, de círculos planetarios entre el primer y segundo cuaderno; otros dibujos, de la misma temática y parecida configuración, a tinta sepia o en combinación con roja, se suceden, casi siempre intercalados con el texto, a lo largo de estos primeros cuadernos. Los reclamos, aparecen en vertical, a la derecha, al final del cuaderno. En la segunda parte, la materia escriptoria sigue siendo el papel, y sobre él, se desarrolla una escritura humanística cursiva, de trazos gruesos, del siglo XV, que no se adapta a la caja de escritura y es propia de un ambiente universitario. El texto se dispone en un cuaderno de 30 hojas, otro de 22 hojas, uno de 24 hojas y tres de 20 hojas. Hay numerosas correcciones y anotaciones marginales. Como en la parte ya reseñada, numerosos dibujos se intercalan en el texto o figuran a página entera, a tinta sepia o en combinación con tinta roja, aunque ha desaparecido el esmero evidenciado en algunos de forma fragmentaria, siguientes:

- Folios 34 r-39 r: CAMPANUS DE NOVARA, Equitarum planetarium
- Folios 40 r-42 v: MATHEOLUS DE PERUGIA, De Memoria
- Folios 43 r-47 r: FRANCISCUS MAYRONIS, Tractatus transactum
- Folios 47 v-48 r: Teorica planetarum lune et sole
- Folios 49 v-58 v: ALBUMASAR, De signis et stellis Zodiaci
- Folios 59 r-62 v: PETRUS DE SOLE(?), Canones theoricæ et tabularum
- Folios 63 r-69 r: RAYMUNDUS LULLIUS, Ars quedam
- Folios 69 v-71v: De ymaginibus et figuris planetarium celestium rubricis
- Folios 72 r-74 v: Eclipsis lune propter constringit in premonitione suis inventio...
- Folios 75 r-85 v: IOHANNES SACROBOSCO, De sphaera

- Folios 87 r-96 v: ANDALUS DE NIGRO, Tractatus Astrolabio: Tomus tertio
- Folios 96 v-109 v: Practica sive operatio astrolabio
- Folios 110 v-112 v: GUILLELMUS MARSEILLES VEL BRITANNUS, Speculum astrologiae
- Folios 113 r-121 r: Theorica solis
- Folios 121 r-128 r: De palubi planetarum
- Folios 129 r-135 v: Capitulum eclipsis de Lune
- Folios 135 v-140 v: FRANCISCUS [SUSENA ?], Astrologia Sophismate
- Folios 140 r-148 v: GERARDUS DE CREMONA, Theorica planetarum
- Folios 154 r-180 r: Tractati ALCHABICII

En la hoja 33 hay la anotación de copista: Me Ioanni Maria de Albanis de Argarta anno domini 1472 die mensis febrarii. La signatura antigua es E AA Tab 141 No 28. Al verso de la hoja 180, la conocida anotación manuscrita de Hernando Colón: Este libro costo 20 beços en Padua a 15 de abril de 1531 y el ducado de oro vale 280 beços. El número de registro colombino corresponde al 3373 y al 10464.

Levitate et ponderositate elementorum (Manuscrito 5-4-48)

Es un manuscrito facticio, en tamaño folio, compuesto de ochenta hojas, de dimensiones 300 x 220 mm. Como en el anterior, se distingue dos partes: la primera -hasta el folio 64 v-, está compuesta por cinco tratados. La materia escriptoria es el papel, y la escriptura es una gótica cursiva de la decimoquinta centuria. Pautada a punta de plomo, muestra las dimensiones 145 x 97 mm. El texto, a línea tirada, se distribuye en cinco cuadernos de 12 hojas, uno de 16 hojas, y uno inicial, posiblemente de 12 hojas, con diez hojas arrancadas. restos de signaturas, en el margen inferior, en letras y números romanos, desde la hoja 1 r a la 26 r (K-L) y desde la hoja 27 a la 80 r (F-I). Pautado en el margen vertical exterior, dobles, mayor que la caja de escriptura. En esta parte, iniciales a tinta roja-azul o roja-lila con adornos caligráficos; en ocasiones, huecos para iniciales; hasta el vo de la h. 3 títulos a tinta roja. Reclamos, centrados y enmarcados al final del cuaderno. Las hojas 19 vo-20 vo en blanco. Contiene:

- Folios 1 r-19 r: RAYMUNDUS LULLIUS, Levitate et ponderositate elementorum
- Folios 21 r-26 v: AVERROES, Commentum Aristoteles Longitudine et brevitae vitae
- Folios 27 r-43 r: IOHANNES SACROBOSCO, Algorismus
- Folios 43 r-55 r: ROBERTUS GROSSETESTE, De Sphera
- Folios 55 r-64 v: IOHANNES SACROBOSCO, Algorismus
- Folios ro-ro: RASSIS, Almansoris, Antidotarium. Es la segunda parte de este códice. Como lo anterior, la materia escriptoria es el papel, sobre el

que se distribuye una gótica bastarda de la misma época, si bien de peor factura y a dos columnas. El texto ocupa un cuaderno de 10 hojas y uno de cinco, este último en blanco. El rayado a tinta. Las iniciales, como en la parte que le precede, es a tinta roja-azul o roja-lila con adornos de rasgüeo. La foliación moderna a lápiz, y la encuadernación en pergamino con correíllas con anotación manuscrita de título y no 26 y 48 en el tejuelo.

El códice procede de la biblioteca de Hernando Colón, si bien carece de anotación manuscrita o de número de registro. La signatura antigua es E Z Tab 136 no 26. Al verso de la hoja 64 figura un copista: *Tractatus algorismi edictus a magistro Iohanne de Sacrobosco: Iohannes de Castro po et me scripsit.*

Opera varia (Manuscrito 7-6-41)

Manuscrito facticio, en tamaño folio, se compone de 425 hojas de 300 x 220 mm. Se distingue hasta seis partes diferentes. La primera parte, desde la h. 4 a la 211, la integra 5 cuadernos de 16 h. (el 2-3, 5-6, y 13), 2 de 12 (el 4 y el 11), 4 de 14 (el 7-9 y 12), 1 de 6 (el 10) y 1 de 18 (el 14); la segunda parte, de la h. 212-301, con 3 cuadernos de 14 h. (el 1,5-6) y 3 de 16 h. (el 2-4); la tercera parte, de la h. 302-311, con 1 cuaderno de 10 h.; la cuarta parte de la h. 312 a la 343, con 2 cuadernos de 12 h. (el 1-2) y 1 de 8 (el 3); la quinta parte, de la h. 344 a la 382 con 1 cuaderno de 14 h. (el 3), 1 de 13 (el 1) y 1 de 12 (el 2); y la sexta parte, de la h. 383 a la 425, con 1 cuaderno de 12 h. (el 3) y 2 de 16 h. (el 1-2). La foliación es moderna a lápiz y, asimismo, posee antigua, a tinta y en números romanos. Restos de signaturas en letras y números romanos, en el margen inferior, en la mitad inicial de cada cuaderno. Como motivos ilustrativos, desde la hoja 2 hasta el verso de la hoja 53, iniciales a tinta roja-azul con adornos caligráficos; los epígrafes a tinta roja, y los calderones, a tinta roja o azul alternando. A partir de la hoja 54, epígrafes a tinta roja. Contiene, entre otros textos del sabio mallorquín los siguientes:

- Folios 6 r-14 r: *Logica d'Algatzell* (en catalán)
- Folios 14 r-211 r: *Liber de consequentia principii silogismorum*
- Folios 212 r-301 r: *Ars compendiosa*
- Folios 302 r-307 r: *Llibre que Deu hom creure Deu* (en catalán)
- Folios 312 r-342 r: *Ars nova et compendiosa geometria*
- Folios 344 r-382 r: *Martilogio*
- Folios 383 r-419 r: *De questionibus angelorum*

Contiene además, en las hojas 2-3, como hojas de guarda, un texto, a dos columnas, de carácter religioso.

Respecto a la escritura, de la hoja 4 r a la 211 r, se aprecia que ha sido trazada por una mano humanística que conoce la cursiva gótica, de lo que resulta un tipo redondeado, de letras más altas que anchas; es esencialmente gótico el trazado, de gruesos perfiles, las abreviaturas numerosas, tendencia a repliegues angulosos. Denota el aire humanístico la redondez de las formas.

Según se puede deducir de una anotación manuscrita, en la h. 211 r, su procedencia es italiana y fue "transcriptum Rome et completum die VI novembris 1425". La escritura del rsto del códice es tipo bastarda, de característicos grosores de los ástiles de f, s larga, aunque no muy acusado y de trazado general algo redondeado y eludiendo ángulos. Al verso de la hoja 425 leemos la anotación hernandina: Este libro assi encadernado (sic) costó en Sevilla 304 mrs. a 22 de junio de 1534. Al r de la hoja 5, aparece el número de registro 7828 y la signatura antigua EZ tab 136 No 16. La encuadernación es en pergamino con correíllas con anotación manuscrita de autor, título y tejuelo no 16.

L'organització bibliotecària a la Comunitat Autònoma de les Illes Balears: bases i notes preliminars per a la redacció d'una Llei de Biblioteques

MARGALIDA ROSSELLÓ PONS*

LUCIA GARAU ALEMANY**

MARIA DE LLUCH ALEMANY MIR***

PARAULES CLAU

Illes Balears - Biblioteques - Legislació, Illes Balears - Biblioteques Públiques.

RESUM

L'article 148.15 de la Constitució Espanyola de 1978 reconeix a les Comunitats Autònomes el dret d'assumir competències en matèria de biblioteques d'interès per a la pròpia Comunitat.

L'Estatut d'Autonomia de les Illes Balears (de 25 de febrer de 1983), en l'article 10.19 (del Títol II, Competències de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears), especifica que la Comunitat té competències en matèria de biblioteques que no siguin de titularitat estatal.

El decret de transferències 3040/1983 i el Conveni entre l'Administració de l'Estat i la Comunitat Autònoma de les Illes Balears fan referència a la gestió de les biblioteques de titularitat estatal existents en el territori de la Comunitat autònoma: Biblioteca Pública de Palma i Biblioteca Pública de Maó. La Llei de Patrimoni de 1985, en l'article 59.2, estableix el concepte de biblioteca de la manera següent: "Son bibliotecas las instituciones culturales donde se conservan, reunen, seleccionan, inventarían, catalogan, clasifican y difunden conjuntos o colecciones de libros, manuscritos y otros materiales al servicio de la educación, la investigación, la cultura y la información".

* Biblioteca Hospital Son Dureta,

** Servei de Coordinació de Biblioteques, Ajuntament de Palma,

*** Biblioteca Pública de l'Estat, Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear.

Qualsevol projecte de redacció d'una llei de biblioteques per a la Comunitat Autònoma de les Illes Balears ha de tenir ben present la legislació esmentada anteriorment.

En base a tot això, a l'estructura peculiar de la Comunitat, al fet insular, a les competències que corresponen a la Conselleria de Cultura i a les dels diferents Consells Insulars i, sobretot, tenint en compte les xarxes de biblioteques ja existents es proposa un model d'organització bibliotecària. Partint de l'anàlisi de les Lleis de biblioteques d'altres comunitats autònomes de l'Estat Espanyol, hom considera que, almenys, s'hauran de contemplar els aspectes següents:

- quines són les biblioteques que s'inclouran dins el sistema
- accés als centres, fons i recursos, normes i prestacions bàsiques
- organització, planificació i finançament
- creació del Consell de Biblioteques i establiment de la Biblioteca Nacional
- Dipòsit Legal
- personal i formació professional
- cooperació i convenis entre biblioteques del sistema i d'altres (particulars, d'entitats...)

1. INTRODUCCIÓ

1.1. Situació a l'Estat Espanyol

La situació bibliotecària a l'Estat Espanyol ha estat i és actualment una conseqüència de l'organització política i administrativa. Configurat el règim democràtic, amb la Constitució Espanyola de 1978, es passa d'un estat centralitzat a un estat autonòmic. Això suposa una descentralització a tots els nivells i afecta per tant el panorama bibliotecari; paral·lelament a l'organització i planificació estatal, se'n configura una altra d'autonòmica que evidentment es desenvolupa dins el marc general de tot l'Estat Espanyol, si bé s'adapta a les característiques i necessitats de cada Comunitat Autònoma.

Així doncs, tot i partint des d'un principi constitucional, hem de fer referència en primer lloc a la distribució de competències que la Constitució Espanyola efectua en els seus articles 148 i 149; donant, d'una banda, la possibilitat que les C.C.A.A. assumeixin competències en matèria de Museus, Arxius, Biblioteques i Conservatoris de Música d'interès per a la C.A. i, de l'altra, atribueix competència exclusiva a l'Estat per a la defensa del patrimoni cultural, artístic i monumental espanyol contra l'exportació i l'expoliació; i sobre Museus, Biblioteques i Arxius de titularitat estatal, sense perjudici que les Comunitats Autònomes n'exerceixin la gestió.

Aquestes competències vénen determinades pels Estatuts d'Autonomia i han estat transferides en moments diferents, contemplant, doncs, un procés plural segons cada Comunitat Autònoma.

En el cas de la C.A.I.B., l'Estatut d'Autonomia, aprovat per Llei Orgànica 2/1983 de dia 25 de febrer (B.O.E. núm. 51, d'1-III-83) estableix en el Títol Segon ("De les competències de la C.A.I.B.") el següent:

– La potestat legislativa, potestat reglamentària i funció executiva sobre:

a) Arxius Museus, Biblioteques, Conservatoris de música i institucions semblants que no siguin de titularitat estatal (art. 10.19)

b) Patrimoni monumental, cultural, històric... d'interès per a la C.A. (art. 10.20)

c) Foment de la cultura, de la investigació i de l'ensenyament de la llengua de la C.A. (art. 10.21)

– La funció executiva en:

a) Gestió de Museus, Biblioteques i Arxius de titularitat estatal d'interès per a la C.A., situats dins el seu àmbit territorial (art. 12.4)

– La competència exclusiva respecte de:

a) la protecció i el foment de la cultura autòctona, llegat històric de les Illes Balears (art. 13.1).

Aquestes competències han estat transferides a la C.A.I.B. a través dels decrets i resolucions següents:

a) R.D. 2567/1980, de 7 de novembre (B.O.E. núm. 287, de 29-XI-80), sobre transferència de competències al Consell General Iptersular de les Illes Balears en matèria de sanitat i cultura.

b) R.D. 3040/1983, de 5 d'octubre (B.O.E. núm. 295, de 10-XII-83), sobre transferència a la C.A.I.B. de funcions i serveis en matèria de cultura.

c) R.D. 3151/1983, de 26 d'octubre (B.O.E. núm. 309, de 27-XII-83), sobre valoració definitiva, ampliació de mitjans adscrits als serveis transferits i adaptació dels que es transferiren en fase preautonòmica, en matèria de cultura, a la C.A.I.B.

d) Resolució de 14 de desembre de 1984 (B.O.E. núm. 16, de 18-I-85) per la qual es dóna publicitat al conveni entre l'Administració de l'Estat i determinades Comunitats Autònomes (C.A.I.B. entre d'altres) sobre gestió de Museus, Arxius i Biblioteques de titularitat estatal.

1.2. Legislació bàsica existent

A nivell estatal, la legislació existent és la següent:

1.2.1. Llei 16/1985, de 25 de juny del Patrimoni Històric Espanyol (B.O.E. núm. 155 de 29-VI-85); estableix els paràmetres pels quals es regiran, posteriorment, les normes legislatives autonòmiques i defineix, en l'article 59.2, les biblioteques com a "instituciones culturales donde se conservan, reunen, seleccionan, inventarían y difunden conjuntos o colecciones de libros, manuscritos y otros materiales al servicio de la educación, la investigación, la cultura y la información".

1.2.2. R.D. 582/1989, de 19 de maig (B.O.E. núm. 129, de 31-V-89), pel qual s'aprova el Reglament de "Bibliotecas Públicas del Estado" i del "Sistema Español de Bibliotecas":

1.2.2.1. "Bibliotecas Públicas del Estado"

1.2.2.2.1. Definició

1.2.2.2.2. Funcions

1.2.2.2.3. Règim jurídic dels fons bibliogràfics

1.2.2.2.4. Tractament administratiu i tècnic dels fons bibliogràfics

1.2.2.2.5. Direcció i àrees bàsiques

1.2.2.2.6. Accés i serveis

1.2.2.2. "Sistema español de bibliotecas"

1.2.2.2.1. Biblioteques integrants del sistema

1.2.2.2.2. Cooperació interbibliotecària

1.2.2.2.3. Consell coordinador de biblioteques

1.2.2.2.3.1. Membres

1.2.2.2.3.2. Funcions: informar sobre les normes tècniques i els programes de cooperació interbibliotecària, promoure la formació de catàlegs col·lectius i la interconnexió dels serveis automatitzats de les biblioteques del sistema...

1.2.3. Dins aquest marc legislatiu, es troba l'organització bibliotecària següent:

1.2.3.1. "Sistema Español de Bibliotecas"

1.2.3.2. Biblioteca Nacional = Capçalera del sistema

1.2.3.3. Biblioteques Públiques de l'Estat

1.2.3.4. Biblioteques de ministeris i organismes de l'Administració de l'Estat

1.2.3.5. Biblioteques d'Universitats públiques

1.2.3.6. Biblioteques de les Reials Acadèmies

1.2.3.7. Xarxes o sistemes de biblioteques d'institucions públiques, privades o d'excepcional interès que estableixin convenis amb el Ministeri de Cultura.

1.2.4. El Dipòsit Legal regulat i contemplat a:

1.2.4.1. Decret 642/1970, de 26 de febrer (B.O.E. núm. 64, de 16-III-70) pel qual es crea l'Institut Bibliogràfic Hispànic

1.2.4.2. Ordre de 30 d'octubre de 1971 (B.O.E. núm. 276 de 18-XI-71), per la qual s'aprova el reglament de règim intern de l'Institut Bibliogràfic Hispànic

1.2.4.3. Decret 2984/1972, de 2 de novembre (B.O.E. núm. 265 de 4-XI-72), pel qual s'estableix l'obligatorietat de consignar a tota classe de llibres i fullets el núm. ISBN

1.2.4.4. R.D. 2567/1980, de 7 de novembre (B.O.E. núm. 287, de 29-XI-80), pel qual es transfereixen competències al Consell General Interinsular de les Illes Balears en matèria de cultura

1.2.4.5. Decret de 18 de juny (B.O.E. núm. 247, de 15-X-82) de delegació de competències del Consell General Interinsular als Consells Insulars. D'acord amb aquest decret la gestió del Dipòsit Legal a Palma i a Maó va ésser transferida als Consells Insulars de Mallorca i Menorca respectivament; així doncs, són els encarregats de complir la normativa vigent a la qual fa

referència l'article 2.4. de la Resolució de 14 de desembre de 1984 per la qual s'han de comprometre a entregar a les biblioteques públiques de l'Estat de Palma i de Maó l'exemplar preceptiu de les obres procedents del Dipòsit Legal.

1.2.4.6. Ordre de 10 de juny de 1986 (B.O.E. núm. 148, de 21-VI-86), de desenvolupament de l'estructura de la Biblioteca Nacional

1.2.4.7. La Llei 22/1987 de Propietat Intel·lectual, d'11 de novembre (B.O.E. núm. 275, de 17-XI-87), estableix que el Dipòsit Legal es regirà per les normes vigents o futures dictades pel Govern Central i dóna marge a les C.C.A.A. perquè aquesta reglamentació s'adeqüi a les seves necessitats; actualment el Dipòsit Legal és controlat pel departament de "Proceso Bibliográfico de la Biblioteca Nacional". Aquesta llei ha estat modificada per la llei 20/1992, de 7 de juliol (B.O.E. núm. 168, de 14-VII-92), i pel R.D. 1434/1992, de 27 de novembre (B.O.E. núm. 301, de 16-XII-92).

2. ESTRUCTURA DE LES LLEIS DE BIBLIOTEQUES EXISTENTS A LES COMUNITATS AUTÒNOMES DE L'ESTAT ESPANYOL

A partir de la distribució de competències a les Comunitats Autònomes esmentada abans s'inicia jurídicament a Espanya l'organització bibliotecària autonòmica.

La capacitat per assumir competències canvia d'una comunitat a l'altra; no obstant això, i com a tret comú, es pot observar que totes les Comunitats assumeixen les competències exclusives en matèria de biblioteques que no siguin de titularitat estatal.

Actualment 12 Comunitats Autònomes tenen legislació bibliotecària pròpia, (10 amb rang de llei i 2 regulades per decret)¹, dins el marc de la legislació d'àmbit nacional:

– Llei de Biblioteques de Catalunya, de 22-IV-81 (B.O.E. núm. 275, de 17-XI-81)²

– Decret 90/82 de creació de l'organització bibliotecària del País Basc, d'11-I-82 (B.O. del País Vasco núm. 62, de 20-V-82)

– Llei de Biblioteques d'Andalusia, de 3-XI-83 (B.O.E. núm. 10, de 12-I-84)

– Decret 65/86 per a la promoció i coordinació de serveis bibliotecaris d'Astúries, de 15-V-86 (B.O.P.A. núm. 142, de 19-VI-86)

– Llei de Biblioteques d'Aragó, de 19-XII-86 (B.O.E. núm. 38, de 16-I-87)

¹ Gonzalo, Miguel Angel, Maciá, Mateo. La legislación española en bibliotecas, en: Boletín ANABAD vol. XI, núm 2-3, Madrid, 1990, p. 65-93

² En aquesta Comunitat ja s'ha proposat una modificació: en data de 5 de desembre de 1991 va entrar al registre del Parlament de Catalunya, un cop aprovat pel Consell Executiu de la Generalitat, l'esborrany de Llei sobre el Sistema Bibliotecari de Catalunya. La notícia ha aparegut a: Document, Barcelona: Col·legi Oficial de Bibliotecaris-Documentalistes de Catalunya, 1992, núm. 57, p. 6.

- Llei de Biblioteques del País Valencià, de 30-XII-86 (B.O.E. núm. 38, de 13-II-87)
- Llei de Biblioteques de Castella-La Manxa, de 4-V-89 (B.O.E. núm. 142, de 15-VI-89)
- Llei de Biblioteques de la Comunitat de Madrid, de 5-X-89 (B.O.E. núm. 283, de 25-XI-89)
- Llei de Biblioteques de Galícia, de 11-X-89 (B.O.E. núm. 35, de 9-II-90)
- Llei de Biblioteques de Castella i Lleó, de 30-XI-89 (B.O.E. núm. 20, de 23-I-90)
- Llei de Biblioteques i Patrimoni Bibliogràfic de Múrcia, d'11-IV-90 (B.O.E. núm. 171, de 18-VII-90)
- Llei de Biblioteques de La Rioja, de 29-VI-90 (B.O.E. núm. 209, de 31-VIII-90)

Les Comunitats de Cantàbria, Extremadura, Navarra, Canàries i Balears no posseeixen legislació bibliotecària pròpia.

Les lleis de biblioteques esmentades abans tenen una estructura comuna i responen a l'esquema bàsic següent:

2.1. Disposicions generals

2.1.1. Exposició de motius:

2.1.1.1. assumir les competències de la Comunitat en matèria de biblioteques que no siguin de titularitat estatal

2.1.1.2. promoure i tutelar l'accés a la cultura, a través de la lectura, en condicions d'igualtat

2.1.1.3. establir les bases per a la planificació i creació dels serveis bibliotecaris

2.1.1.4. protegir el patrimoni bibliogràfic

2.1.2. Definició de biblioteca.

Generalment s'accepta la definició de la UNESCO: "la biblioteca pública com a una institució democràtica per a l'ensenyament, la cultura i la informació"; o bé la definició de la Llei de Patrimoni: "son bibliotecas las instituciones culturales donde se conservan, reunen, seleccionan, inventarían, catalogan, clasifican y difunden conjuntos o colecciones de libros, manuscritos u otros materiales bibliográficos o reproducidos por cualquier medio para su lectura en sala pública o mediante préstamo temporal, al servicio de la educación, la investigación, la cultura y la información".

2.1.3. Tipus de Biblioteques:

2.1.3.1. públiques (són les creades i mantingudes per organismes públics)

2.1.3.2. privades (són les de titularitat privada destinades a l'ús del seu propietari)

2.1.3.3. d'interès públic (són les creades per persones o entitats privades i que presten un servei públic)

2.1.4. Àmbit d'aplicació de la llei:

2.1.4.1. totes les biblioteques públiques que no siguin de titularitat estatal

2.1.4.2. biblioteques d'interès públic

2.1.4.3. biblioteques de titularitat estatal i gestió autonòmica

2.1.4.4. biblioteques privades que estableixin convenis

2.1.5. Principi rector: les biblioteques hauran de facilitar al públic informació sobre els seus fons, la consulta i utilització dels quals serà gratuïta, és a dir, es pot resumir en el principi de lliure accés de tots a la cultura.

2.2. El sistema bibliotecari de la Comunitat

2.2.1. Funcions de la Conselleria de Cultura a través del Servei de Biblioteques:

2.2.1.1. estudiar, planificar i programar les necessitats bibliotecàries de la Comunitat

2.2.1.2. crear biblioteques de la seva titularitat i aprovar la integració de noves biblioteques

2.2.1.3. dirigir, coordinar i inspeccionar el sistema de biblioteques de la Comunitat

2.2.1.4. elaborar i mantenir actualitzat un inventari de totes les biblioteques del sistema.

2.2.2. Òrgans del sistema de biblioteques:

2.2.2.1. Servei de Biblioteques de la Conselleria de Cultura

2.2.2.2. Consell de Biblioteques

2.2.2.2.1. Definició: òrgan consultor i assessor de la Conselleria en matèria relacionada amb el sistema de biblioteques

2.2.2.2.2. Membres

2.2.2.2.2. Funcions

2.2.3. Centres bibliotecaris:

2.2.3.1. Biblioteques de titularitat pública de la Comunitat

2.2.3.2. Biblioteques de titularitat estatal gestionades per la Comunitat

2.2.3.3. Biblioteques d'interès públic que, malgrat siguin privades, reben subvencions de la Comunitat

2.2.3.4. altres biblioteques que es vulguin integrar dins el sistema mitjançant convenis (municipals, escolars, especialitzades...)

2.2.4. Biblioteca Regional = Biblioteca Central = Biblioteca Nacional:

2.2.4.1. Definició: primer centre bibliogràfic de la Comunitat, capçalera funcional i tècnica del sistema de biblioteques, amb la missió específica de recollir i conservar tota la producció impresa, sonora i visual que es produeixi a la Comunitat així com la que es produeix a fora però hi faci referència.

2.2.4.2. Funcions

2.2.4.2.1. Dipòsit Legal (dipositària d'un dels exemplars)

2.2.4.2.1. Institut bibliogràfic nacional (anomenat superior a la legislació)

2.2.4.2.3. difusió de la informació bibliogràfica sobre la producció editorial del país

2.2.4.2.4. coordinar l'elaboració de catàlegs col·lectius

2.2.4.2.5. dipositària de les donacions, dipòsit i llegats de materials bibliogràfics, hemerogràfics, sonors, àudio-visuals, etc. que es facin a la Comunitat

2.2.5. Convenis i condicions per a la creació de noves biblioteques

2.2.6. Cooperació interbibliotecària:

2.2.6.1. entre les biblioteques públiques de la Comunitat

2.2.6.2. amb la xarxa nacional de biblioteques i centres de documentació estatals

2.2.6.3. entre les biblioteques públiques de la Comunitat i biblioteques privades

2.3. Mitjans personals i materials

2.3.1. Personal: formació, nivell i qualificació professionals

2.3.2. Condicions tècniques d'instal·lació, horaris d'obertura al públic, edificis, seccions i serveis prestats, fons bibliogràfics, atenció a grups específics d'usuaris, etc.

2.3.3. Finançament

2.4. Disposicions transitòries i disposició final

2.4.1. Terminis d'aplicació de la llei

2.4.2. Sobre les transferències de biblioteques de titularitat estatal

2.4.3. Normes internes de funcionament

3. SITUACIÓ ACTUAL DE LES BIBLIOTEQUES A LES ILLES BALEARS

La identificació de les biblioteques s'ha fet a partir del Directori de Centres de Documentació i biblioteques especialitzades ³, del Directori de biblioteques espanyoles ⁴, i de l'estudi sobre dotació bibliotecària a les Illes Balears 1990⁵. D'alguns centres i fons bibliogràfics no es coneix la situació actual però s'han inclòs perquè consten als directoris esmentats.

Les biblioteques, serveis de documentació i serveis de lectura de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears depenen de diferents administracions i organismes:

3.1.-Administració de l'Estat

3.1.1. Ministeri de Sanitat

³ Directorio de Centros de Documentación y Bibliotecas especializadas. Madrid: Dirección General de Investigación Científica y Técnica, 1987

⁴ Directorio de Bibliotecas Españolas. Madrid: Dirección General del Libro y Bibliotecas, 1988.

⁵ Roldán Sierra, Faustino. Estudi sobre dotació bibliotecària a les Illes Balears 1990. Palma 1991.

3.1.1.1. Biblioteca i servei de documentació de l'Hospital Son Dureta (Palma)

3.1.1.2. Biblioteca de l'Hospital de Monte Toro (Maó)

3.1.1.3. Biblioteca de l'Hospital de Ca'n Misses (Eivissa)

3.1.1.4. Servei de Documentació de la Gerència d'Atenció Primària

3.1.2. Ministeri d'Agricultura i Pesca

3.1.2.1. Biblioteca de l'Escola de Nàutica

3.1.2.2. Biblioteca de l'Institut Oceanogràfic

3.1.3. Ministeri de Defensa

3.1.3.1. Biblioteca Militar, traslladada de Capitania General a Sant Carles

3.1.3.2. Servei de lectura de la base aèria de Son Sant Joan

3.1.3.3. Servei de lectura del destacament militar del Puig Major

3.1.3.4. Servei de lectura del destacament militar de Pollença

3.1.3.5. Servei de lectura de l'Estació de Porto Pi (la base militar s'ha traslladat a Cartagena però el fons bibliogràfic existeix).

3.1.4. Ministeri d'Educació i Ciència

3.1.4.1. Biblioteques dels centres públics i concertats d'E.G.B., B.U.P., F.P. i C.O.U.

3.1.4.2. Biblioteques universitàries

3.1.4.2.1. Edifici Ramon Llull

3.1.4.2.2. Edifici Sa Riera

3.1.4.2.2. Edifici Mateu Orfila

3.1.4.2.4. Edifici Guillem Cifre

3.1.4.2.5. Escola d'Infermeria

3.1.4.2.6. Escola de Treball Social

3.1.4.2.7. Fons bibliogràfic dels departaments

3.1.4.2.8. Edifici Anselm Turmeda

Les biblioteques d'aquest ministeri, juntament amb les del Ministeri de Sanitat, s'hauran de tenir molt en compte ja que sembla probable un traspàs de competències al Govern de la C.A.I.B.

3.1.5. Ministeri de Justícia

3.1.5.1. Centres Penitenciaris

3.1.5.2. Audiència territorial

3.1.6. Ministeri de Cultura

Aquest ministeri conserva la titularitat dels serveis que s'esmenten però el Govern balear en té la gestió

3.1.6.1. Biblioteca Pública de Palma

3.1.6.2. Biblioteca Pública de Maó

3.1.6.3. Biblioteca auxiliar del Museu de Mallorca

3.1.6.4. Biblioteca auxiliar del Museu de Menorca

3.1.6.5. Biblioteca auxiliar del Museu d'Eivissa

3.1.6.6. Biblioteca auxiliar de l'Arxiu del Regne de Mallorca

3.1.6.7. Biblioteca auxiliar de l'Arxiu Històric Provincial de Maó

3.1.7. Ministeri d'Obres Públiques i Transports

3.1.7.1. Biblioteca del centre meteorològic zonal

3.2. Administració Autònoma

3.2.1. Parlament de les Illes Balears

3.2.1.1. Biblioteca

3.2.2. Govern Balear

3.2.2.1.1. Conselleria d'Educació i Cultura

3.2.2.1.1. Depenen d'aquesta conselleria totes les biblioteques esmentades en el punt 3.1.6. de les quals el Govern Balear en té la gestió.

3.2.2.1.2. Servei de lectura de l'Escola de Calanova

3.2.2.1.3. Centre d'Informació per a la Joventut

3.2.2.2. Conselleria de Sanitat

3.2.2.2.1. Biblioteca de l'Hospital Joan March

3.2.2.3. Conselleria d'Obres Públiques

3.2.2.3.1. Fons bibliogràfic d'ús intern

3.2.3. Consells Insulars

3.2.3.1. Consell Insular de Mallorca

3.2.3.1.1. Centre Coordinador de biblioteques. Es pot dir que constitueix una xarxa de biblioteques juntament amb gairebé totes les biblioteques municipals de mallorca.

3.2.3.1.2. Biblioteca de Cultura Artesana

3.2.3.1.3. Biblioteca de l'Hospital General

3.2.3.1.4. Biblioteca de l'Hospital Psiquiàtric

3.2.3.1.5. Biblioteca del Conservatori de Música

3.2.3.2. Consell Insular de Menorca

3.2.3.2.1. Servei de Coordinació de biblioteques. Aquest servei subministra llibres catalogats a les biblioteques de l'Illa i en certa manera actua com a capçalera d'una xarxa.

3.2.3.3. Consell Insular d'Eivissa-Formentera

3.2.3.3.1. Biblioteca Pública Insular. Aquesta biblioteca manté contactes amb les biblioteques municipals de l'Illa però no es pot dir que n'exerceixi una veritable coordinació.

3.3. Administració Local

3.3.1. Mallorca

3.3.1.1. Ajuntament de Palma. No té cap conveni amb el centre Coordinador de biblioteques del C.I.M. i disposa de la seva pròpia xarxa de biblioteques

3.3.1.1.1. Servei de Coordinació de biblioteques municipals. D'ell depenen 15 biblioteques municipals situades a diferents barris de Ciutat.

3.3.1.1.2. Biblioteca de Cort

3.3.1.1.2.1. Biblioteca Gabriel Llabrés

3.3.1.1.3. Biblioteca del Palau Sollerich

3.3.1.1.4. Biblioteca i servei de documentació de Dinàmica Educativa

3.3.1.2. Altres ajuntaments. Com ja s'ha dit al punt 3.2.3.1.1 gairebé totes les biblioteques municipals de l'Illa tenen conveni amb el C.I.M.

Un cas singular és el de l'Ajuntament d'Alcúdia que ha signat un conveni amb la Fundació Berthelsmann per a la creació de la Biblioteca Pública. En els quadres que adjuntam s'ha inclòs aquesta biblioteca dins l'apartat d'entitats.

3.3.2. Menorca

3.3.2.1. Ajuntament de Maó

3.3.2.1.1. Col·lecció Hernández Mora

3.3.2.2. Ajuntament de Ciutadella

3.3.2.2.1. Biblioteca auxiliar de l'Arxiu municipal

3.3.2.2.2. Biblioteca pública municipal

3.3.2.3. Altres ajuntaments. Tal i com hem fet referència en el punt

3.2.3.2.1. aquestes biblioteques tenen una coordinació per part del Consell Insular de Menorca.

3.3.3. Eivissa-Formentera

No existeix una coordinació real entre les biblioteques municipals d'aquestes Illes. Esporàdicament i depenent de la dotació pressupostària reben llibres del Consell Insular d'Eivissa-Formentera.

3.4. Entitats

3.4.1. Col·legis professionals:

3.4.1.1. Arquitectes

3.4.1.2. Llicenciats

3.4.1.3. Metges

3.4.1.4. Apotecaris

3.4.1.5. Enginyers industrials

3.4.1.6. Advocats

3.4.1.7. Notaris...

3.4.2. Centres d'E.G.B., B.U.P. i C.O.U. no concertats

3.4.3. Empreses:

3.4.3.1. Gesa

3.4.3.2. Institut Tecnològic de la Bijuteria (Maó)

3.4.4. Caixes d'estalvis:

3.4.4.1. Sa Nostra

3.4.4.2. La Caixa

3.4.5. Institucions religioses:

3.4.5.1. Monestir de la Real

3.4.5.2. Biblioteca capitular de la Seu

3.4.5.3. Biblioteca Episcopal

3.4.5.4. Seminari Diocesà

3.4.5.5. Monestir de Lluc

3.4.5.6. La Sapiència

3.4.6. Societats i Fundacions:

- 3.4.6.1. Societat Arqueològica Lul·liana
- 3.4.6.2. Fundació Berthelmann/Biblioteca d'Alcúdia
- 3.4.6.3. Societat d'Història Natural
- 3.4.6.4. Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia
- 3.4.6.5. Maioricensis Schola Lullistica
- 3.4.6.6. G.O.B.
- 3.4.6.7. G.E.M.
- 3.4.6.8. O.C.B. (Biblioteca Joan Miró)
- 3.4.6.9. "Circulo Mallorqui"
- 3.4.6.10. "Circulo de Belles Arts"
- 3.4.6.11. Ateneu de Maó
- 3.4.6.12. Fundació Miró
- 3.4.6.13. Acadèmia de Ciències Mèdiques
- 3.4.6.14. Cambra Oficial de Comerç
- 3.4.6.15. Alliance Française
- 3.4.6.16. British Institute
- 3.4.6.17. Fundació Kovacs
- 3.4.6.18. Fundació Dragan
- 3.4.6.19. Estudi General Lul·lià

3.5. Biblioteques privades:

- 3.5.1. Biblioteca Bartomeu March Servera
- 3.5.2. Biblioteca Vivot
- 3.5.3. Biblioteca Lluís Alemany
- 3.5.4. Biblioteca Camilo José Cela (els fons bibliogràfics que no s'han traslladat a la Fundació d'Iria Flavia).

4. ESTRUCTURA DEL DOCUMENT PRELIMINAR PER A LA REDACCIÓ D'UNA LLEI DE BIBLIOTEQUES DE LA C.A.I.B.

Així com hem vist al punt 2, la legislació autonòmica vigent a d'altres comunitats es configura, dins el marc legal bàsic, d'una manera molt semblant a totes elles. Pel que fa referència a les Illes Balears s'ha d'assumir que els condicionaments geogràfics i la configuració político-administrativa (es tracta d'una comunitat uniprovincial) fan que la planificació i organització d'un sistema bibliotecari siguin molt complexes.

En principi consideram que la futura llei hauria de contemplar, almenys, els aspectes ja vists a les lleis d'altres comunitats:

- 4.1. organització i planificació del sistema a través del Servei de Biblioteques
- 4.2. definir quines biblioteques s'han d'incloure dins el sistema
- 4.3. creació del Consell de Biblioteques
- 4.4. establiment i creació de la biblioteca anomenada nacional, regional o central segons les comunitats
- 4.5. organització del Dipòsit Legal per tal de complir la normativa vigent
- 4.6. cooperació interbibliotecària i convenis entre biblioteques del sistema i entre biblioteques del sistema i d'altres

4.7. finançament

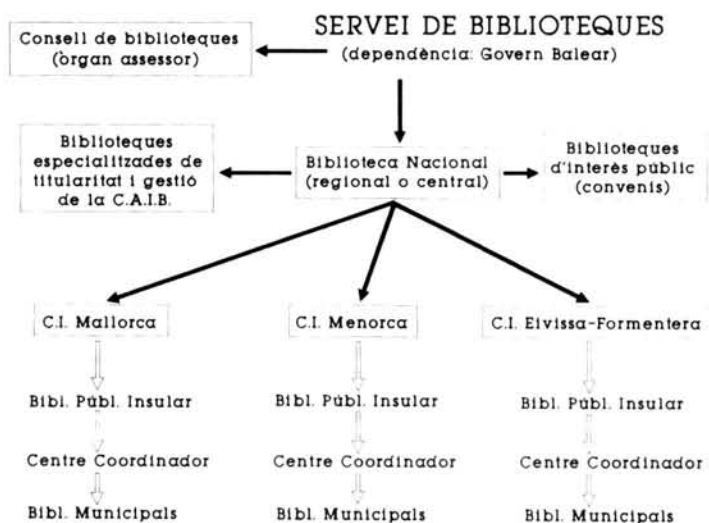
4.8. personal: reconeixement de la qualificació professional, titulació, categoria del lloc de treball en funció de les responsabilitats, foment de la formació professional i carrera administrativa, etc.

4.9. accés als centres, condicions tècniques d'instal·lació, fons i recursos, normes, prestacions bàsiques, conservació...

4.10. preveure possibles transferències en matèria de sanitat i d'educació ja que així s'ampliaria el nombre de biblioteques del sistema.

Només hem fet una breu referència a tots aquests aspectes perquè consideram que la redacció dels títols, l'articulat de la llei i l'estructura definitiva han d'esser tasca dels legisladors.

L'estructura del sistema podria esser la següent:



Aquest esquema teòric s'haurà d'adaptar a la realitat bibliotecària de les Illes i és aquí quan sorgeixen les dificultats:

a) no tenim Biblioteca Nacional ni una biblioteca que de fet assumeix les seves funcions. La solució donada en aquest punt per altres comunitats autònomes, com per exemple la d'Aragó, ha estat la següent: s'ha creat la Biblioteca Nacional de la comunitat i la seva seu ha estat establerta al mateix edifici de la Biblioteca Pública de l'Estat a Saragossa; hi ha hagut una unificació dels fons bibliogràfics i a la façana de l'edifici hi figuren els dos noms. Es proposa que la Biblioteca Pública de l'Estat a Palma es defineixi com a Biblioteca Nacional de la C.A.I.B. ja que pel seu contingut (dipositària del Dipòsit Legal i posseïdora de la més completa Col·lecció Local de les Illes) i per les seves funcions és la que s'adapta a les característiques que s'han esmentat al punt 2.2.4.

b) el Consell Insular de Mallorca no té una biblioteca pública en el sentit estricte del terme sinó que la Biblioteca de Cultura Artesana és una biblioteca especialitzada. Aquí es poden plantejar dues solucions: bé crear una biblioteca

que realment funcioni com a "Biblioteca Pública Insular" o bé ampliar i diversificar el fons bibliogràfic de la Biblioteca Artesana, i dotar-la d'aquesta dimensió pública.

c) el Consell Insular de Menorca no té la gestió de la Biblioteca Pública de Maó; si legalment es pogués transferir aquesta gestió al C.I.M., la Biblioteca es podria convertir en "Biblioteca Pública Insular".

Pel que fa en aquests punts conflictius deixam el debat obert i suggerim que les autoritats competents i els mateixos bibliotecaris bé a títol personal, bé a través de les respectives institucions o fins i tot a través de l'Associació de Bibliotecaris, Arxivers i Documentalistes de les Illes Balears (ABADIB) formulin les seves idees i propostes.

5. CONCLUSIONS

Sembla urgent que la C.A.I.B. comenci la seva tasca legisladora en matèria de biblioteques: d'una banda, perquè això anirà indubtablement en benefici de la difusió i conservació del nostre patrimoni bibliogràfic (precisament n'és l'objecte d'aquest Congrés); i, de l'altra, perquè cal regular la situació existent, definir criteris uniformes, iniciar l'automatització de les nostres biblioteques i, en definitiva, perquè cal estructurar dins un bon organigrama totes les biblioteques de les Illes.

Tot això ens condueix a fer una mena de reflexió, a totes les Institucions de les Illes que tenen competència en biblioteques, envers dos vessants:

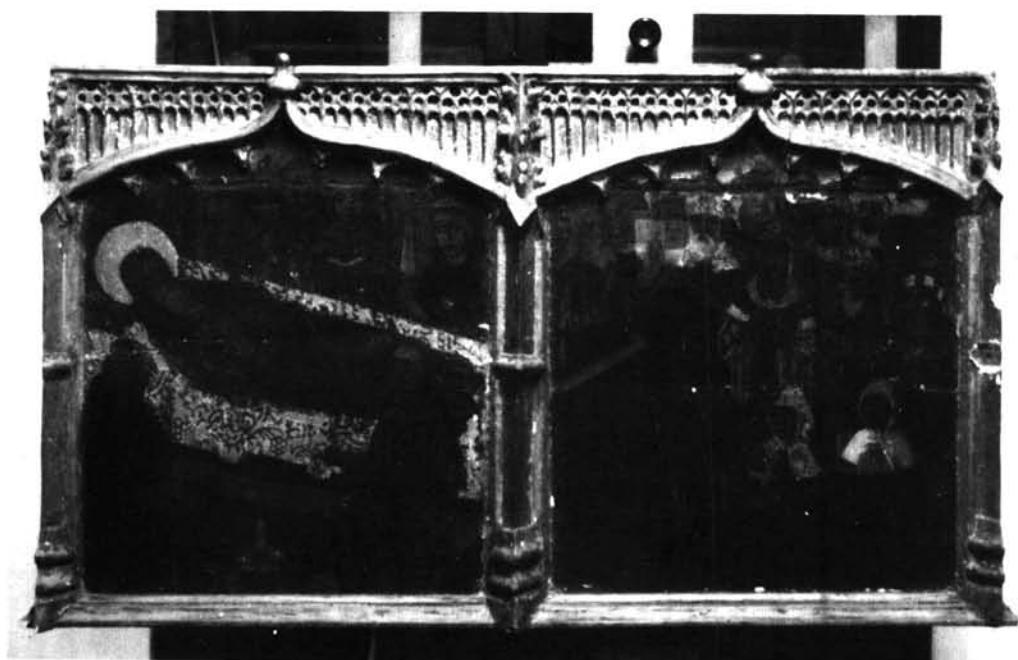
5.1.-la imprescindible, avui dia, cooperació interbibliotecària

5.2.-la dotació de llocs de treball qualificats a les biblioteques de les Illes i el reconeixement professional de les persones que ja hi treballen les quals són de vegades ignorades o menystengudes per les autoritats administratives. Ambdós punts són la base més sòlida per a la conservació i difusió del nostre patrimoni bibliogràfic.

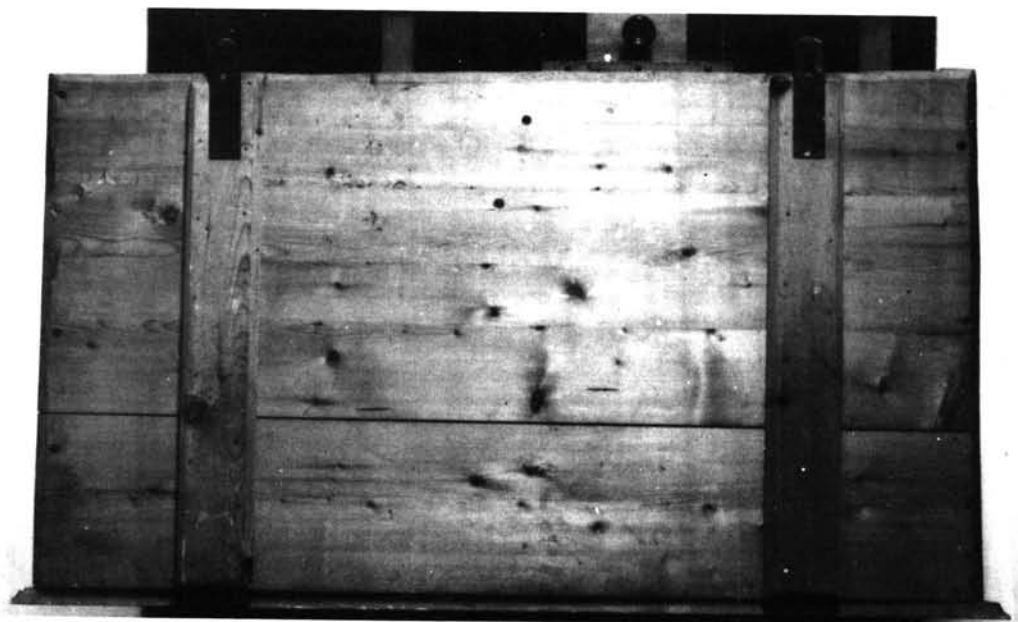
AGRAÏMENTS

A n'Aina Rosselló Bennásar, documentalista de la Biblioteca de l'Hospital Son Dureta, perquè ha realitzat les gràfiques i les transparències, i a En Fausto Roldán Sierra, bibliotecari de la Biblioteca March, per les facilitats que ens ha donat per consultar el seu estudi sobre dotació bibliotecària a les Illes Balears.

LÀMINAS



Fot. 1. Fragments de la predel·la del retaule dels Trinitaris, assignada al Mestre de Sant Francesc el qual i a partir d'ara és identificat com a Joan Desf. Estat abans de la restauració, segons la sistematització feta per A. Mulet (Llegat A. Mulet a la Societat Arqueològica Lul·liana)



Fot. 2. Els fragments de predel·la vists per la part de darrera.



Fot. 3. Mort de Sant Antoni, després de la restauració feta per José Pardo Falcón.
Sha considerat més escaient separar els fragments puix la sistematització de
Mulet no corresponia a la disposició original.



Fot. 4. Predicació de Ramon Llull, després de la restauració feta per José Pardo Falcón.



Fot. 5. El retaule de la Confraria dels Gerrers a l'església dels Trinitaris segons el gravat de 1703. A l'actualitat el retaule està disgregat entre varies col·leccions. Els fragments que es conserven a la col·lecció de la Societat són el segon (Mort de Sant Antoni) i el quart (Predicació de Ramon Llull)



Fot. 1. Vista general del solar des del Carrer de Can Burgos.



Fot. 2. Detall de la paret mitjera amb el jardí de Can Contestí.



Fot. 3. Illota del Forn de Vidre de Can Burgos segons el plànol del Canonge Garau (1644)



Fot. 4. Possible instal·lació industrial als darreres de Santa Eulàlia, segons el plànol del canonge Garau (1644).



Fot. 5. Illeta del Forn de Vidre Nou o de la Vda. Soberats, segons el plànol del canonge Garau (1644)

II CONGRÉS

EL NOSTRE PATRIMONI CULTURAL: LA DEFENSA DELS FONS BIBLIOGRÀFIC, DOCUMENTAL I GRÀFIC

PROGRAMA

DIMECRES, 26 DE FEBRER DE 1992

(A la Sala Monti-Sion de la Biblioteca Pública de Mallorca
(Carrer de Ramón Llull, 5).

- 19,00 hores Benvinguda als Congressistes a càrrec del President de la
Societat Arqueològica Lul·liana.
Societat Arqueològica Lul·liana.
Presentació del Congrés a càrrec del Sr. *Joan Mas i Vives*.
Lliçó inaugural a càrrec del Sr. *Antoni Mut i Calafell*,
Director de l'Arxiu del Regne de Mallorca.

DIJOUS, 27 DE FEBRER DE 1992

A la Sala d'actes del Centre Cultural de la Misericòrdia del
Consell Insular de Mallorca (Via Roma, 1).

- 10,00 hores Ponència de la Sra. *Mercè Dexeus Mallol*, Directora del "Centro
de Patrimonio Bibliográfico - Biblioteca Nacional": *El
Patrimoni bibliogràfic dins el conjunt de béns culturals*. La
sessió estarà presidida pel Sr. *Francesc Riera Vayreda*.
11,00 hores Discussió de la ponència anterior i comunicacions lliures.
16,30 hores Ponència de la Sra. *Montserrat Galera*, Cap de la Cartoteca de
Catalunya. Institut Cartogràfic de Catalunya: *El Patrimoni
gràfic. Passat i present dins l'àmbit mallorquí*.
La sessió estarà presidida pel Sr. *Joan Rosselló Lliteres*.
17,30 hores Ponència del Sr. *José Merita*, Prof. del C.E.U. San Pablo de
València: *Fotografía: recuperación y conservación*.
La sessió estarà presidida per la Sra. *Aina Le-Senne*.
18,30 hores Projectió de la pel·lícula:
FLOR DE ESPINO

DIVENDRES, 28 DE FEBRER DE 1992

- 10,00 hores Ponència del Sr. *Jaume Bover i Pujol*, director de la "Biblioteca
Española" de Tànger: *La protecció del Patrimoni bibliogràfic a
les Illes Balears*.
Sessió presidida pel Sr. *P. de Montaner Alonso*.
11,00 hores Discussió de la ponència anterior i comunicacions.
16,30 hores Continuació de la sessió anterior.

18,30 hores Presentació oficial de l'Associació de Bibliotecaris, Arxivers i Documentalistes de les Illes Balears (ABADIB).

DISSABTE, 29 DE FEBRER DE 1992

A l'Aula de Gramàtica del Santuari de Nostra Dona de Cura (Randa-Algaida).

11,30 hores Acte de cloenda del Congrés.
Llicò del Sr. Anthoby Bonner: *El Patrimoni bibliogràfic Lul·lià de Mallorca*.

La SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA dona les gràcies a la Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear, a la Conselleria de Cultura del Consell Insular de Mallorca i a la Caixa d'Estalvis de les Illes Balears Sa Nostra, pel seu ajut i suport els quals han fet possible el II Congrés en defensa del nostre Patrimoni Cultural.

Als germans Josep i Joan Zaforteza Delgado que han deixat en préstec la còpia de la pel·lícula FLOR DE ESPINO i a l'artista Ben Jakober que va autoritzar que la seva Library Stone servís de símbol al Congrés. Tot sia per bona memòria!

COMUNICACIONS

DIJOUS, 27 de febrer

- 11,30 Centre d'Estudis Històrics Industrials: *La recuperació del patrimoni documental, industrial i manufacturer a Mallorca*.
- 11,45 Joan Fullana i Juan: *Notícia sobre l'estat d'alguns Arxius Sindicals contemporanis*.
- 12,00 Isabel Garau Llompart i Francese Riera Vayreda: *Els Arxius de l'administració local: deu anys d'atenció del Consell Insular de Mallorca*.
- 12,15 María José Massot Ramis d'Ayreflor i Magdalena Quiroga Conrado: *Organización e inventario de archivos familiares. El ejemplo de Can Conrado*.
- 12,30 Plàcid Pérez Pastor: *Tipologia documental de la part forana. El cas de Sòller*.
- 12,45 Joan Carles Sastre Barceló: *L'Arxiu del Monestir de Santa Clara: Notes per a la seva catalogació, conservació i difusió*.
- 13,00 Pau Server i Rotger: *Fons documentals a l'Arxiu Municipal de Sa Pobla*.

DIVENDRES, 28 de febrer:

- 11,45 Rafael Alcover González: *La defensa de los fondos bibliográfico, documental y gráfico*.
- 12,00 Maria de Lluch Alemany Mir, Aina M. Gimeno Pascual, Antònia Morey Tous i Mercedes Mozo González: *Estat de catalogació del fons antic de la Biblioteca Pública de Mallorca i noves perspectives de futur*.

- 12,15 Margalida Bernat Roca i Jaume Serra Barceló: *Patrimoni documental i educació. Dos mons en conflicte.*
- 12,30 Maria Bonet Barceló. Aina M. Gimeno Pascual i Antònia Morey Tous: *El fons de reserva de l'Ajuntament de Palma.*
- 16,30 Federico García de la Concha Delgado: *Manuscritos lulianos en la Biblioteca Colombina de Sevilla.*
- 16,45 Fausto Roldán: *Un fondo raro de obras en lenguas precolombinas de la Biblioteca Bartolomé March.*
- 17,00 Margalida Rosselló, Lluçia Garau i Maria de Lluch Alemany: *L'organització bibliotecaria a la Comunitat Autònoma de les Illes balears: bases i notes preliminars per a la redacció d'una Llei de Biblioteques.*
- 17,15 Sebastià Serra Busquets: *Cap a una catalogació i anàlisi de la Premsa de les Illes Balears.*

INSCRITS AL CONGRÉS

Alcover González, Rafael
 Alemany Colomar, Margalida
 Alemany Mir, Joan
 Alemany Mir, Maria de Lluc
 Barceló Crespí, Maria
 Bernat Roca, Margalida
 Biblioteca de Catalunya
 Bonet Barceló, Maria
 Company Mates, Arnau
 Duran Pastor, Miquel
 Ensenyat Pujol, Gabriel
 Estarellas Ordines, Magdalena
 Ferrer Flórez, Miquel
 Ensenyat Pujol, Gabriel
 Estarellas Ordines, Magdalena
 Ferrer Flórez, Miquel
 Ferrer Vidal, Maria Antònia
 Fullana Juan, Joan
 Garau Alemany, Lucía
 Garau Amengual, Jaume
 Garau Llompart, Isabel
 García de la Concha Delgado, Federico
 Gayà Riutort, Francesca
 Giménez Lorente, Luis
 Gimeno Pascual, A.M.
 Grup d'Estudis Història Industrial
 Llufríu Esteve, Carina

Mas Vives, Joan
 Massot Ramis d'Ayreflor, María José
 Matemales González, Joan
 Mateu i Vives, Pau
 Mercadal Sintès, Antoni
 Morey Tous, Antònia
 Mozo González, Mercedes
 Muntaner Darder, Andreu
 Murillo Tudurí, Andreu
 Mut Calafell, Antoni
 Oncala Fernández, Julio
 Ortiz Campoy, Emilio
 Páez Cervi, Virgilio César
 Payeras Gil, Jaume
 Pérez Pastor, Plàcid
 Planas Rosselló, Antoni
 Quiroga Conrado, Magdalena
 Rabassa Oliver, Gabriel
 Riera Vayreda, Francesc
 Ripoll Billón, Manuel
 Rodríguez Bonet, Aina Maria
 Roig Mulet, Jaume
 Roldán Sierra, Fausto
 Rosselló Bordoy, Guillem
 Rosselló Pons, Margalida
 Sastre Barceló, Joan Carles
 Segura Salado, Josep

Manera Roca, Carme
Marimon Riutort, Antoni
Martí, Francisca
Martínez Fernández, Federico
Martínez López, Carmen
Martorell Palou, Magdalena

Serra Barceló, Jaume
Serra Busquets, Sebastià
Server Rotger, Pau Joan
Servera Sitjar, Bartomeu
Vela, Leonor

SOCIS D'HONOR

Homenatge a Josep Font i Trias

BARTOLOMÉ FONT OBRADOR

No hi ha sentiment més gran que el de l'agraïment. L'honrós encàrrec que m'ha fet la Junta de Govern de la Societat Arqueològica Lul·liana d'honorar a don Pep Font i Trias amb motiu de rebre el títol de soci d'honor de la nostra benemèrita entitat, és ocasió propícia per fer-ho així com cal.

Els anys cinquanta –n'han passat ja quaranta– vaig conèixer el professor amb motiu d'acompanyar el P. Miquel Caldentey, lul·lista i mariòleg, a ca seva, aleshores al carrer Joaquotot, per felicitar-li la seva onomàstica, Sant Josep. Després el vaig tenir com a mestre per preparar-me per l'Examen d'Estat –Revàlida de Batxillerat Universitari, pla 1938–. Aquell curs quant a les lletres, va ser el despertar dels meus ideals. La metòdica formació amb el sistema didàctic més humà i comprensible em va permetre superar les proves i em va disposar amb la millor il·lusió del món per a la carrera humanística. Llavor don Pep em va suggerir que cursas els estudis de comuns de Filosofia i Lletres a l'Estudi General Lul·lià –érem alumnes oficials de la Universitat de Barcelona amb dispensa d'escolaritat– i em va encoratjar per ingressar a la Societat Arqueològica Lul·liana; Això va ser el millor que em pogués succeir en la meua vida. De tots el professors i les disciplines, don Pep i la Filosofia que ens ensenyava, es distingien part damunt tot i més que res pel descobriment de les línies mestres de la doctrina i ciència de l'il·luminat mestre Ramon Llull.

I com recordam les definicions programàtiques de la Filosofia lul·liana –superant els textos de classe de García Morente– que ell, vertadera font del saber ens feia viure. Algunes d'elles procedents del Llibre d'Amic e Amat on Ramon Llull canta la puixança de la seva amor en un formidable joc d'abstraccions, expressades en el llenguatge espontani més que en la terminologia erudita. Els passatges que ell encara rememora amb més afecte i expressió d'íntima complaença són molts, però jo ací voldria fer presents els següents: "Ab ulls de pensaments, languiments, de sospirs i de plors, esguardava l'amic son amat; e ab ulls de gràcia, justícia, pietat, misericòrdia, liberalitat, l'amat esguardava son amic. E l'aucell cantava lo plaent esguardament damut dit".

Altre passatge que es refereix a la fusió amb la divinitat, quan Llull resol el seu misticisme en plors: "Dos són los focs que escalfen l'amor de l'amic: lo un és bastit de desigs, plaers, cogitacions; l'altre és compost de temor, languiment, e de làgremes e de plors."

També don Pep ens sorprenia amb la recitació poètica lul·liana amb cànctics de Nostre Senyor i Sancta Maria. Però més que cap altre en preferia un que resumia la tendresa quan canta l'infant Jesús d'aquesta manera:

Jhesú Crist, Sènyer! A, qui fos
 en aquell temps que nasqués vós,
 e vos vesés infant petit,
 vostres carns nues e poc lit,
 pobre de draps, ple de bontat!
 A, com fóra enamorat
 en vós veser, tenir, tocar,
 e contra erguyl contrastar,
 veent lo rey del cel e.l tro
 jaer en paubre liteló!

En la persona del professor i mestre hi cabia l'univers humanístic com el Dret i la Filosofia i això li va permetre compartir amb molts deixebles tot una gran experiència de coneixements i qualitats pròpies d'una joventut oberta i receptiva fins el punt de fer realitat aquell aforisme grec segons el qual no és bon alumne el qui no tracta de superar el seu mestre quan sabem que això en aquest cas és gaire bé impossible. S'esperava molt de don Pep i ell va fer realitat, des del Consell Rector de l'Estudi General, la creació de la càtedra Ramon Llull quan era director de l'institut de Batxillerat del polígraf. Ell va ser el qui va fer possible aquest somni propi de la grandesa que sentí de l'antiga i gloriosa Universitat Lul·liana que perdura avui passats uns trenta-dos anys.

Sempre el recordarem ple d'iniciatives culturals que com el foc inextingible de la llàntia lul·liana davant el mateix sepulcre del Fill major de nostra raça suggerint idees als nostres consocis de l'Arqueològica Lul·liana –seguint la trajectòria dels fundadors–, de la Majoricensis Schola Lullistica– de la qual és Magister– i de l'Estudi General Lu·lià– del qual ha estat vicerector durant vuit anys i finalment Rector fins aquest mes, mes en què el Consell Rector l'elegí Rector emèrit–.

Don Pep, per la seva vocació intel·lectual i cristiana, és una de les personalitats que ha deixat una empremta inesborrable. Primer per les il·lusions i capacitat de treball i després per la seva dignitat i ascendent ha suscitat entre els seus alumnes l'amor a l'estudi, la constància en l'aprenentatge i l'encoratgement per arribar a la meta i ací precisament recordam, de bell nou Ramon Llull amb una de les frases que don Pep sovint ens citava el conill de la intel·ligència i la llebre de la voluntat provaren a córrer pus e arribaren iguals.

Don Pep que ha conrat l'esperit de totes les institucions lul·lianes s'ha sentit realitzat, però que no ha pogut fer sentir com desitjava la necessitat que totes elles, encara que duguin el nom de Ramon Llull, no fossin capaces de juntar-se amb un esforç comú, propi d'aquell autèntic amor que predicava el mestre com a factor unitiu.

Uns dels més remarcables seguidors de la doctrina i ciència lul·lianes, fra Juníper Serra, ensenyà al seu nebot, lul·liste insigne, fra Miquel de Petra, l'any 1758 quan es referia al seu preceptor i mestre, les següents paraules: "es muchísimo lo que le debes y si a mí, en caso de tenerme presente algún afecto y respeto me mostraras por ser tu tío, quien siempre ha deseado tu bien, es mi gusto (y no dudo que también el de Dios, a quien tanto agrada la hermosísima virtud de la gratitud) lo muestres con el dicho P. Serra, pues sobre que le debes más a él que mí, en él puedes mirar mi misma persona".

El reconeixement tan just com lloable de l'Arqueològica és expressió de l'afecte i la consideració de tots envers del mestre honorable i estimat. Gràcies don Pep.

Jocelyn N. Hillgarth, soci d'honor de la Societat Arqueològica Lul·liana

G. ROSSELLÓ BORDOY

La Societat Arqueològica Lul·liana va acordar a la seva Junta General celebrada el dia 22 de gener de 1991 guardonar al prof. Hillgarth amb el títol de Soci d'Honor.

Seguint els costums establerts, el lliurament oficial ha de tenir lloc en un acte solemne per tal de retre homenatge al company, a l'amic i en aquest cas al mestre. Amb tal motiu es va escollir el dia d'avui quan la Societat en ple es reuneix per passar revista un any d'activitats.

Jocelyn Hillgarth al llarg de la seva trajectòria humana i intel·lectual ha donat proves d'una especial dedicació i amor envers la nostra Terra, al passat i al present de Mallorca que, de bon de veres, el fan mereixedor de tal distinció.

El guardonat, encara que per nom, llinatges i naixença sia un home de fora, un anglès que per circumstàncies especials de la vida va arribar a la nostra Illa i en ella va arrelar, no és un estrany, ans el contrari.

Afinat a Son Torrella de Santa Maria del Camí, gràcies a l'amor que els seus pares ja demostraren per Mallorca, el lligam entre un home viatger, cosmopolita i les arrels fermes que manté amb l'antic casal familiar, fan que Hillgarth sia un mallorquí més, tan preocupat per la collita de les olives i la confecció de l'oli casolà que d'elles en treu per al consum de cada dia, com preocupat per l'estat de les teulades de la vella casa, sotmeses a les malifetes del temps i a les ventades i brusques, no precisament meteorològiques, que fan que el nostre Patrimoni pateixi estamenajades, una rera l'altra a causa de les onades de la incomprensió i per què no de l'especulació.

Hillgarth i Son Torrella suposen un nexa indestructible, un símbol de la Mallorca amenaçada, i la seva defensa apassionada és, per nosaltres preocupats per defensar el que pareix indefensable, una mostra del que significa Mallorca per al nostre consoci guardonat.

El senyor de Son Torrella, endemés, és un home de lletres, un investigador del nostre passat i des de fa molt d'anys la seva figura ha tingut una especial presència a l'Arxiu del Regne de Mallorca, on de la mà d'un dels seus grans amics En Joan Pons i Marques va iniciar la recerca històrica envers les glòries passades de la nostra terra.

I en aquesta recerca que abasta diversos caires del desenrotllament polític i cultural de Mallorca antiga i medieval és enllà on el seu mestratge és ben patent per tots els que hem conrat aquest camp. Les seves obres, tant estudis de conjunt com monografies sobre aspectes puntuals, són treballs de consulta obligada.

Cal destacar d'entre totes elles "Los reinos hispánicos", traducció al castellà del seu llibre en anglès, publicat el 1976 per les Premses de la Universitat d'Oxford, en el qual les vicissituds del petit Regne de Mallorques, perdut emmig de la mar i acosat pels seus enemics, té una cabal representació. Endemés els seus estudis sobre el món romà (editats també en castellà) i la preocupació envers l'Espanya visigòtica ens demostren les preocupacions de Hillgarth per unes etapes plenes de foscuria a la història del seu país d'adopció.

Tal volta per nosaltres, homes de l'Arqueològica, el que en especial ens interessa és la seva tasca investigadora referida de manera concreta a Mallorca. A dir veritat les planes del nostre Bolletí, no de bades centenari, han servit de portantveu als seus treballs.

Els temes tractats són variats i abasten èpoques diferents, des de l'Altercatio atribuïda al Bisbe Sever de Menorca i els problemes en torn a la Basilica de Son Bou fins al descobriment del llibre de Colin Campbell, el primer llibre en anglès sobre les Illes Balears, passant pels inventaris del Bisbe Colell, el relicari d'argent del Victoria & Albert Museum, les notes sobre Miramar al segle XIV o bé l'estudi comparatiu de les referències sobre el Regne de Mallorca recollides a les Cròniques de Jaume I i de Pere IV.

Personalment voldria recordar, d'una manera especial, la descoberta de l'autoria de les trones de la Seu per Joan de Salas. Autoria documentada fidelment i que suposa l'arribada del Renaixement a terres mallorquines. Per a mi ha tingut una especial importància aquesta aportació del prof. Hillgarth, puix al reprendre les investigacions sobre Joan de Salas a la Catedral mallorquina vàrem tenir el camí obert per dur a bon termini les nostres investigacions a punt de sortir en el Bolletí de la Societat.

Aquesta activitat investigadora ha vinculat de manera especial a Hillgarth amb la Societat Arqueològica, no de bades és un dels socies més antics i la seva col·laboració ha donat llustre a les planes del nostre Bolletí. Podríem retreure altres mèrits per justificar la decisió de la Junta del Govern ratificada per aclamació pel ple de la Societat ara fa un any, emperò no cal

cercar més mèrits. Els expressats són suficients i donen una mostra, encara que pàl·lida, de la vàlua de Jocelyn Hilgarth i la seva vinculació amb nosaltres.

Mallorquí d'adopció, historiador de Mallorca, vinculat des de temps enrere a la Societat Arqueològica Lul·liana, figura pregonera dels Congressos d'Història de la Corona d'Aragó, recordem que ara farà dos anys la representació mallorquina va comptar amb la seva presència, com si d'un mallorquí més es tractés, presidint el grup desplaçat a Sardenya, són alguns dels mèrits que vinculen al prof. Hillgarth amb nosaltres i amb la Societat Arqueològica.

Mèrits suficients per tal d'incloure la persona de Jocelyn Hillgarth dins la nòmina de figures que enaltiren la vella Arqueològica. Encara que la figura de Hillgarth hagi tingut una projecció forana i el seu mestratge s'hagi desenrotllat a terres llunyanes, el record que en tenim de la seva persona a l'Illa és prou intens com per honorar-lo tal com es mereix.

Voldria acabar aquestes paraules amb una recordança envers la Senyora de Son Torrella, puix tot gran home té, al seus voltants, una gran dona que li dóna suport i sens aquest suport Hillgarth no seria Hillgarth. L'amor dels Hillgarth envers Mallorca i envers Son Torrella no és una cosa unilateral, ans un afecte compartit i ben compartit.

Homenatge al P. Miquel Colom Mateu

SEBASTIÀ TRIAS

Un franciscà il·lustre del segle XVII, fra Francesc Marçal, va encunyar el terme "escotolul·lisme", no tant per explicar la concordança entre Duns Escot i Ramon Llull, com per a definir un pensament nou i diferent que integrava en una unitat idees escotistes i lul·lianes. Si canviem escotisme per franciscanisme, la fórmula és vàlida per a caracteritzar el pensament del P. Miquel Colom.

La cordial delicadesa del franciscanisme abeurà tota la seva poesia, cosa que, a la vegada, l'acosta a l'estètica de l'Escola Mallorquina. La temàtica poètica és una reflexió, des de la maduresa existencial, sobre el pas del temps i la proximitat de la mort. En són una bona mostra *Poemes de senectut* (1982), *Darrers batecs* (1985), *Encara no* (1986), *Doncs quan?* (1986), *Quan ell voldrà* (1987) o *Postdata* (1986) i *Postdata II* (1989). L'octubre de 1991 mor el P. Bartomeu Nicolau. El P. Colom escriu un sonet –i el m'envia–, seguint la mateixa idea d'un desig de transcendència, i acaba:

"La vostra santedat ja havia atesa
de la fruita madura la dolcesa.
Ereu ja un sant! Vulgueu-me per devot!"

El rigor racionalista de Ramon Llull dirigeix la seva investigació històrico-filològica. Amb motiu de l'homenatge que la Maioricensis Schola Lullistica va retre al P. Colom l'any 1990, ell m'envià un escrit en set folis titulat "La meva lul·lificació" que corre paral·lela a la seva franciscanització:

Juliol de 1913, tretze anys, entra a l'antic convent de sant Francesc de Palma. Gener i juliol de 1914 viu les festes de Ramon Llull i s'anadona que el Col·legi de la Sapiència i la Societat Arqueològica Lul·liana són les mantenidores de l'antic i sagrat foc lul·lià. En el refector del convent, durant les menjades, llegeixen alguna obra original lul·liana. L'adolescent Miquel Colom entra per primera vegada en contacte amb l'obra i amb la llengua de Ramon Llull. Any 1915, sisè centenari de la mort de Ramon Llull. A la ciutat i en tota Mallorca un "moviment lul·lístic —escriu el P. Colom— com no es pot imaginar". Aquí el P. Colom introdueix una contarella d'anècdotes. El fet personal, però, és aquest: "He avançat en la carrera eclesiàstica. A mi i als meus companys ja ens interessa la literatura i almenys a alguns... les obres de Ramon Llull (...), sobretot el volum III del *Llibre de Contemplació*, el de *Com hom se pren guarda...* D'aquest volum en treu, l'any 1925, el lema de la seva ordenació sacerdotal: "Baneyts seïen els clergues qui per bones obres preyquen a lurs ovelles". L'any 1922, a requeriment de Mn. Alcover, el Ministre Provincial dedica fra Bartomeu Verger i fra Miquel Colom a la transcripció dels còdexs lul·lians. El P. Colom comença a treballar en el *Diccionari* i coneix Francesc de B. Moll i neix una indestructible amistat entre ambdós. Els diners que arribaven de Madrid no basten i fra Colom, fra Verger i fra Ginard Bauça, que s'hi havia afagit, perden la feina. Escriu el P. Colom: "Aquell ambient de treball i d'investigació lingüística omplia el meu esperit. Jo hauria continuat gratuïtament". El P. Colom estudia alemany i llegeix el *Romanische Sprachwissenschaft* de A. Zauner. Tradueix al català, per encarrec de Mn. Alcover, dos articles de Meyer Lübke. Any 1926. Segueix les tasques filològiques i comença a recollir el fruit de la seva investigació filològica lul·liana. Explica l'etimologia de "jau" i descobreix l'etimologia de "guinoví". L'abril del mateix any el P. Colom és a Tetuan on estudia àrab vulgar i literal, cosa que li permet entrar en el tema de l'arabisme lul·lià. L'any 1935 és alumne de l'Escola Lliure de Lul·lisme recent fundada per Mn. Francesc Sureda Blanes. En acabar el curs, en nom de tots els deixebles, el P. Colom pronuncia la lliçó de cloenda d'aquell curs. Participa en el Primer Congrés internacional de Lul·lisme a Formentor (1960) i en el Segon de Miramar (1977). L'any 1982 s'edita el primer volum del *Glosari General Lul·lià*, obra monumental i de tota la vida del P. Colom. No és, però, malgrat els cinc toms de que consta, una obra tancada. La revista "Estudios Lulianos" ara "Studia Lulliana", ja n'ha publicat dos apèndixs.

Aquest és, amb notes personals que fins ara eren públicament desconegudes, el resum de la vida intel·lectual del P. Colom. Hi ha un aspecte, sempre silenciats, a la biografia del P. Colom i que voldria subratllar, perquè és un aspecte que ell viu apassionadament. Les meves dèries antropològiques m'havien decidit ha començar una investigació sobre l'etnografia a les obres de Ramon Llull. A la Miscel·lània dedicada al Dr. Garcias Palou (1989) vaig publicar el primer article *–Ensayo de etnografia matrimonial en el Blanquerna–* en aquest sentit. Com un que fa el desmenjat amb talent, poc temps després, reb una postal del P. Colom, que diu: "Rebràs un paquet postal, tot el pertret lul·lista que he escrit en la meua vida. Potser hi manquin petites coses, com composicions poètiques i altres notes (...). Tot aquest material el mires o no el mires, l'arxives o el tires. Tot ho deix a la teua disposició". Quina fou la meua sorpresa! El paquet contenia tota una àmplia etnografia lul·liana. El P. Colom havia fotocopiat pàgina a pàgina les petites notes que havia publicat a "El Heraldo de Cristo", del qual en fou director. Totes aquestes petites notes juntes constitueixen un vertader capítol d'etnografia lul·liana. Però la passió etnogràfica del P. Colom va més enllà. No vos vull cansar. Només faré, doncs, un petit recordatori personal: L'any 1988 li envio una Separata de la meua ponència, presentada a un Congrés de la Universitat de Salamanca, sobre la "Crítica al pensament folks mallorquí". El P. Colom la llegeix i immediatament remet una carta amb una sèrie d'observacions a la meua tesi i obrint nous camins i perspectives. Dia 15 de juny passat: S'anadona del meu llibre *Una historia de la antropología balear* i m'escriu: "Sembla que vas per camins que jo també segueixc. Es clar que jo –una vegada més traspua la humilitat cordial franciscana– només vaig insinuant problemes". I amb la carta un aplec de notes on exposa la seva tesi, en contra de la Mn. Antoni M. Alcover, sobre el mossarabisme mallorquí.

Vull felicitar els directius de l'Arqueològica Lul·liana per retre aquest homenatge tan merescut al P. Miquel Colom i fer un prec al seu President. Jo vaig mirar de prim compte i vaig arxivar tot aquell material etnogràfic que m'envià el P. Colom. Crec, però, que el seu lloc no és un arxiu, sinó el públic en general. Val la pena. Me compromet a posar-lo amb ordre perquè –i aquesta és la meua súplica– el Bolletí de l'Arqueològica el pugui publicar.

Molts d'anys al P. Colom, perquè amb la seva vitalitat ens pot ensenyar encara moltes coses.

NECROLÒGICA

In memoriam Llorenç Pérez Martínez (1928-1992)

LLEONARD MUNTANER MARIANO

El dia 30 de novembre de 1992, a la ciutat de Barcelona, ens deixà per sempre un bon investigador i excel·lent amic, Llorenç Pérez Martínez. Els dies que seguiren, la premsa de Palma es feu ressò de la seva figura com home de lletres i als funerals de la Seu, per boca de canonge, poderem confirmar els seus grans delers: l'església i els papers antics.

Llorenç Pérez, fill de Llorenç i Anna Maria, va néixer a Muro (Mallorca) el 7 d'agost de 1928. De molt jove, als tretze anys, inicià els estudis d'Humanitats, i posteriorment Filosofia i Teologia al Seminari Diocesà de Palma de Mallorca (1940-1952). Desplaçat a Roma per ampliar estudis (1952-1954), es diplomà en Arxivística (1953) a la "Scuola Pontificia di Paleografia e Diplomatica" de l'Arxiu Vaticà i, un any més tard, el juny de 1954, obtení el grau de llicenciat en Història eclesiàstica per la Universitat Gregoriana de Roma. Al retornar a Palma, exercí el càrrec d'Arxiver a l'Arxiu Diocesà de Mallorca (1954-1965), tasca que li permeté realitzar els cursos de doctorat (1956-1957) a la Facultat d'Història eclesiàstica de la Gregoriana de Roma. A aquesta mateixa Universitat, el 9 de gener de 1965, defensà la seva tesi doctoral, en part inèdita, titulada "Intervención de la Santa Sede en la Causa Luliana" que fou qualificada amb "cum laude". El mateix any 1965, obtení un altre grau, el de llicenciat en Filosofia i Lletres (secció d'Història) per la Universitat de Madrid, on també hi realitzà el curs de doctorat en història (1966-1967) encara que mai no arribà a presentar una segona tesi doctoral.

Una valoració racional de la seva obra sempre em serà difícil, donada l'amistat que ens unia i, sobretot, l'ample ventall d'interessos i projectes nous als quals mai va voler renunciar. Grosso modo, pens que cal dividir la seva tasca en quatre grans apartats: la de Llorenç Pérez professor, bibliotecari-arxiver, editor i finalment investigador.

Com a professor, és recordat amb vertadera simpatia per molts preveres mallorquins que entre 1957 i 1965 assistiren a les seves classes d'Història de l'Església, Patrologia i Historia de l'Art al Seminari de Palma. Com a professor contractat, també impartí classes de Paleografia a la Facultat de Filosofia i Lletres de Palma (1974).

El 1969 fou un any clau en la seva vida, pel fet d'esser nomenat director de la Biblioteca de la Fundació Bartomeu March de Palma. No endebades feia tres anys que havia estat pensionat per la mateixa Fundació (1966), amb la finalitat d'investigar els fons manuscrits lul·lians existents a les Biblioteques de París, Munich i Milano. El 1969 la Fundació el tornà becar per estudiar el còdex de les "Lleis Palatines" de Jaume III de Mallorca, existents a la

Biblioteca Real de Bruxelles. La seva tasca al front de la Biblioteca March, no només consistí en una acurada catalogació del fons, transformant-la en una biblioteca moderna, és a dir útil i viva, sinó que en qualsevol moment es desvisqué per augmentar el fons relatiu a Balears. La seva professionalitat el va dur a estudiar i visitar els millors arxius i biblioteques d'Europa.

Com editor, s'engrescà en la creació d'una revista de fonts històriques relatives a les Balears: "Fontes Rerum Balearium" que ha conegut dues èpoques, la primera (1977-1980) i una segona deu anys després (1990) que tot i mantenir semblants objectius, varià l'administració i redacció, estrenant Consell de redacció. Sota el segell d'Impresos LO.PE", edità els "Subsidia", entorn a mitja dotzena d'obres de caràcter heurístic que per la seva extensió no era convenient publicar en forma d'article a la revista. El 1989, amb un grup amics, encara s'engrescà en una nova empresa editorial: "El Drac, editorial" de curta vida.

Finalment, només em resta parlar de l'investigador. Al marge de la seva tesi doctoral, treballà en dos grans inventaris depenents de l'antiga "Dirección General de Bellas Artes (Comisaría General del Patrimonio Artístico Nacional): "Inventario de Conjuntos Urbanos histórico-artísticos de España" i "Inventario de Arquitectura militar de España" (1966-1969). Un altre gran projecte en el qual participà, fou en la catalogació de la secció Rars, de la Biblioteca Nacional de Madrid (1967-1968). Al llarg de la vida publicà més d'una quarantena d'obres, entre llibres i articles a revistes especialitzades com "Estudios Lulianos", "Analecta Sacra Tarraconensia" i "BSAL", que en la actualitat està catalogant el nou director de la Biblioteca March. Entre les obres més importants destaquen: "El Cristo de Santa Cruz" (1956), "Misión Apostólica de San Vicente Ferrer en Mallorca (1413-14)" (1957), "Los fondos lulianos de las Bibliotecas de Mallorca" (1958-1970), "José Miralles Sbert: las reliquias y relicarios de la Catedral de Mallorca" (1961), "Las visitas pastorales de Don Diego de Arnedo a la Diócesis de Mallorca (1562-1572)" (1962-1969), "Anales Judaicos de Mallorca" (1974), "El Tribunal de la Inquisición en Mallorca. Relación de causas de fe (1578-1806)" (1986) i el seu darrer treball "Nicolau Mayol i Cardell i el seu frustrat testament a favor de la Causa Pia Lul·liana (1773)" (1992), redactat íntegrament en català.

Llorenç Pérez col·laborà també en diverses obres col·lectives, especialment diccionaris i enciclopèdies, com la "Gran Enciclopèdia Catalana" i "Gran Enciclopèdia de Mallorca", i redactà nombroses conferències i debats sobre els seus temes d'investigació. A més a més fou membre destacat de la "Schola Lullistica Maioricensis", de la "Comissió diocesana d'art i del patrimoni de l'església mallorquina" i President del "Centre d'Estudis Judaics i Inquisitorials de les Illes Balears" (CEJIB).

RECENSIONS

Coromines, Joan i Mascaró Passarius, Josep *Toponímia antiga de les Illes Balears (Onomasticon cataloniae, I)*. Barcelona, Curial Edicions Catalanes/Caixa de Pensions "La Caixa", 1989. XIII+314 ps.

CARME BARCELÓ

Ens trobem davant el primer volum del tan esperat *Onomasticon Cataloniae*, sobre el qual treballa Joan Coromines des de l'any 1931. En aquesta ocasió se'ns ofereix, ordenats alfabèticament, un nombre relativament abundant de topònims de les illes Balears, extrets de tot tipus d'obres —mapes inclosos— i de la consulta directa dels arxius.

El treball va precedir —a tall de pròleg— de la presentació de l'empresa de l'*Onomasticon*, feta per J. Coromines al Comité Internacional des Sciences Onomastiques el 1953, i d'unes notes biogràfiques d'aquest eminent filòleg redactades per J. Mascaró. A la fi del cedulari hom troba una "Cloenda", amb una breu referència als topònims baleàrics mencionats pels historiadors grecs i romans i per alguns autors de l'alta edat mitjana, entre els quals no hi ha els autors àrabs, car J.M. considera que llurs treballs tenen interès geogràfic i històric més que toponímic (?).

L'obra va acompanyada d'una bibliografia, que recull allò que ha estat utilitzat com a base: es tracta fonamentalment de llibres de caràcter local, però hi manquen els treballs d'E. Terés, F. Corriente, J. Vallvé, M. Barceló i A. Poveda, entre molts d'altres.

Una nota dels autors a l'inici del llibre adverteix que no s'han tractat els noms d'origen àrab clar i ben conegut, com *Alcúdia* i *Algaida*; i, dels innombrables noms en Bini— només parlen d'aquells que són d'origen poc clar o que provenen del llatí PINNA «penya». Malgrat aquesta nota, el llibre és ple d'intents d'explicar l'etimologia de topònims tipus Bini— a partir de la llengua àrab. Sorpren, a més a més, trobar l'entrada— Salem, Bini(s), el clar origen del qual ja havia estat establert fa temps per Asín, i d'altres ben conegudes com *Almudaina*, *Alcúdia*, *Albaida*, etc.

El llibre conté multitud de propostes, sense descartar cap possibilitat etimològica, i arriba a abandonar la més elemental prudència. Resulta sorprenent per a un lector amb coneixements —encara que siguin mínims— sobre el món andalusí i el seu dialecte àrab, i més encara quan un dels autors és un home del prestigi de J. Coromines.

Per il·lustrar-ho basten per ara uns pocs exemples.

J. Coromines sosté qu Calatrava no prové de *qal'at Rabah* (com afirmen totes les fonts àrbigues medievals), sinó de *qal'at 'arba'* "quatre castells" o "els quatre castells". Amb aquesta afirmació J.C. passa pel damunt de la

gramàtica de la llengua àrab —de la clàssica i de la dialectal. “Quatre castells” es diu en àrab *arba' qila'*, puix que la cosa comptada és completament determinatiu del cardinal, el qual precedeix sempre el substantiu i l'obliga a ser en plural. A més a més, *qal'at* no existeix com a plural de *qal'a*. El raonament (pretesament filològic) amb què pretén explicar aquesta etimologia és totalment insostenible. El lector té la impressió que l'entrada *Calatrava*, *carrer de sa*— només s'ha introduït per tal d'afirmar que “els arabistes castellans i estrangers” no han sabut trobar l'ètim. En aquest cas, no sols els arabistes; també els mateixos àrabs de l'edat mitjana anaven errats.

Salma (Artà, Mallorca) s'ha tractat d'identificar amb una *alqueria* *Xalman*, present al Llibre del Repartiment. Si prescindim de l'escrúpol que causa la *x* inicial de la forma *Xalman* del *Repartiment*, la solució —diuen els autors— és clara: el nom de persona *Sālmān*. L'escrúpol no és sols la *x* inicial, sinó també les vocals, puix que *Sālmān* i la variant *Sleman* (que troben els autors a un *Vocabulaire... des Noms des Indigènes de l'Algerie* (1891), la màxima autoritat citada sobre antroponímia aràbiga andalusina) són formes dialectals nord-africanes del nom propi Sulayman. Aquest nom el trobem als documents medievals catalans amb les formes *Çulema*, *Çuleman* i *Çuleyman*. La *X* del *Rep.* —expliquen— és deguda al fet “que els copistes del *Rep.*, sabedors del fet tan comú que els moriscos pronunciaven *x* en lloc de *s*, ho exageressin algunes vegades”. Obliden els autors que el *xexeo* morisc apareixia només quan pronunciaven paraules del romanç, no en àrab. Però, per què els copistes haurien d'introduir el *xexeo* si a les illes no va haver-hi mai moriscos? Per influència de “terra ferma”? Noresmenys, els autors proposen en un altre lloc (p. 56), per aquest mateix topònim, l'ètim *'al(a)m*, traduït com a “edifici elevat”, “ruïnes”, “fita”.

En discutir l'etimologia de Benicarbez (dos rafals del terme de Ciutat) diuen que les formes del *Rep.* són Benicarbetz i Benizarbetz. D'aquesta última, busquen de justificar la presència de *z* en lloc de *c* i afirmen: “Si es tracta d'una transcripció de la grafia aràbiga, cal tenir en compte que les lletres aràbigues *qef* i *zai* són força semblants i es presten a confusió”. *Zây* mai no apareix unida a la lletra següent, mentre que *qâf* sempre ho fa, i per tant no hi ha confusió possible. Només podria confondre-les qui no conegués l'alifat àrab, i en aquest cas no podria fer la transcripció.

Sobre l'expressió “*in Rabato Evice*”, d'un text del 1248, afirmen: “En aquesta frase, i aquest mot *rabato*, hem d'endevinar un equivalent del català eivissenc *quartó* “quarta part”, derivat de l'àrab comú *'arba* “4”; probablement *râbi'at* (*quatrième* en els diccionaris); on la frase en estat constructe, “*fî râbi'at Ebîsa* [sic]” “en la quarta part d'Eivissa”, el *tâ'* marbuta ha de sonar, però s'omet la *i* medial (darrera â) segons la pronúncia de l'àrab vulgar» (p. 235). En primer lloc, *râbi'a* és un numeral ordinal i no pas un partitiu (en àrab no són homònims com en francès); en segon lloc, l'ordinal en àrab té un funcionament adjectival i no pot situar-se davant el nom. En aquest cas, no sols es posa de manifest el desconeixement de la gramàtica àrab més elemental, sinó que hom ignora l'etimologia/*rabad*/és a dir “raval”.

Fan la proposta, malgrat de 'al(a)m al-lu^{ay} = l'edifici que domina el Riberal" [?] com a ètim d'Aumallutx, malgrat la documentació antiga "Almerug" i "*predio de Almaluig*" que porten directament a l'àrab /al-muru^y/ "els prats". Aquesta traducció i l'ètim proposat no són els únics disbarats: sahrî^y El-lâh [sic] vol dir "la bassa de Déu" no, com diuen els autors, "la bassa grandiosa, divina". És inadmissible, d'altra banda, com a ètim de Safragell. La llista de despropòsits és impossible de reproduir ací.

El tractament de l'onomàstica àrab és penós. Els autors ignoren la bibliografia moderna, val a dir la dels últims quaranta o cinquanta anys, i, per descomptat, les fonts àrabs. És lamentable que una obra que té la pretensió d'ésser científica no incloga els sistemes de transcripció utilitzats; però és més lamentable encara que les transcripcions no segueixin cap sistema (Ibn al-Hatîb és sempre "Ibn-al-Khatib", mentre que al-Husanî és sempre al-Husanî).

En treballs toponímics és fàcil cometre errors, però quan no se sap la llengua de la qual es fan les propostes etimològiques —com en aquest cas— el resultat és el mateix que els autors de la *Toponímia antiga de les Illes Balears* assenyalen d'una altra obra: un llibret de valor ben escàs, que revela una estupenda ignorància dels elements de la llengua i la cultura àrabs i una astoradora lleugeresa.

Per al lector amb coneixements de la llengua àrab l'obra resulta una decepció de les expectatives suscitades per l'*Onomasticon*, avalat per l'autoritat de Joan Coromines en el camp de la lexicografia romànica. Abans de publicar els volums següents, caldrà una atenta lectura de tota la bibliografia apareguda els últims cinquanta anys sobre al-Andalus (llengua, toponímia, onomàstica, institucions, història, etc.). I molt més important, aprendre àrab.

Pérez i Durà, F. Jordi y Estellés i González, J.M.: *Sagunt, anti-güedad e elustración*, Valencia, Generalitat Valenciana

MARIA DEL CARME BOSCH

Sagunt, antigüedad e ilustración, és la novena publicació de la col·lecció "Arxius i documents" de la institució valenciana Edicions Alfons el Magnànim. F. Jordi Pérez Durà i J.M. Estellés González, professors del departament de Filologia Clàssica de la Universitat de València, ja veterans en l'estudi d'obres i autors de la Il·lustració valenciana —des del *De Bello rustico Valentino*, aparegut l'any 1985, a una gran quantitat d'articles al respecte—, han assumit la tasca d'arreplegar aquestes quatre monografies referides a Sagunt, de fixar-ne el text llatí, de traduir-lo amb notable fidelitat i d'arrodonir-lo amb una extensa introducció, apèndix documental i índexs.

El pròleg és de Jaime Siles, el qual estudia el paper de les ruïnes en el Segle d'Or i en la Il·lustració. En aquell, el tema sincretitza una diversitat de fonts –Virgili, Lucà, Petrarca, Sannazaro, Castiglione– i de models –sentiment del desengany, la *Uanitas*, la *fugacitat de la vida o el declive nacional*–. Fa un repàs dels autors que han cantat aquestes ruïnes i de tots els tractaments que els han donat, remarcant, sobretot, la inclusió dins la poesia dels segles XVI i XVII d'un element que serà fonamental per a la il·lustració del segle següent: l'observació directa de la realitat, raó per la qual Sagunt no serà només un símbol i una referència, sinó un espai concret i un lloc visible. El segle XVIII afegirà a aquesta observació directa un estudi més complet de les fonts, un esperit crític i un canvi de sentit en la postura enfront d'un mateix objecte, el qual deixa d'esser contemplat des de l'emoció per passar a esser-ho des de la raó.

Els autors, en una introducció de quaranta-dues pàgines, expliquen l'obra a estudiar: quatre monografies referides a Sagunt, tres en prosa –*De Theatro Saguntino Epistola* de Manuel Martí, *De Theatro Saguntino Dialogus* i *De Circi Antiquitate Dialogus* de J. M. Miñana– i una en vers: la *Saguntineida* del mateix autor. Per situar el lector dediquen cinc apartats a l'estudi del teatre grec i el romà; al del circ; al del teatre i del circ de Sagunt amb referència especial als autors que han tractat el tema; al dels gèneres literaris als quals s'adscriuen les obres esmentades: epistolografia, diàleg i èpica. Finalment afegeixen una bibliografia general i específica de la matèria.

Cada monografia en prosa va precedida per un estudi biogràfic de l'autor i per la notícia dels manuscrits existents i les edicions anteriors. Es tracta d'obres d'extensió varia, ja que si la de Martí és relativament breu, de mitjancera pot qualificar-se la *De Circi Antiquae Dialogus* de Miñana i, en canvi el *De Theatro Saguntino Dialogus* d'aquest mateix autor és una peça excepcionalment llarga, que consta de dotze apartats.

Menció a part mereix la *Saguntineida*, de la qual no tenim cap edició anterior. Els autors fan una anàlisi molt detallada d'aquest poema incomplet de quatre-cents versos, inspirat en Titus Livi, Sili Itàlic, Enni, Valeri Antias, Homer i sobretot Virgili, del qual pren el títol, la mitologia, els presagis i les premonicions, els discursos i les comparacions. Es refereixen al tema: el càntic de les glòries de Sagunt amb la lluita contra el cartaginès; el paper de Juno, favorable a Hanníbal. Classifiquen les divinitats en majors i menors, donen compte dels personatges que intervenen, ordenen els espais geogràfics; analitzen la mètrica i al·ludeixen als dos únics manuscrits existents. Tres documents en català, anglès i llatí referents als texts, com també un índex de noms, de temes, de vocables teatrals i de circ, de paraules gregues, completen aquest volum magníficament estructurat i acabat, igualment interessant per al filòleg i per a l'historiador.

VIDA DE LA SOCIETAT

Acta de l'Assemblea General Ordinaria de Socis celebrada el dia 22 de gener de 1991

Assistents:

Sr. Miquel Duran Pastor
 Sr. Manuel Ripoll Billón
 Sr. Joan Pou Muntaner
 Sr. Guillem Rosselló Bordoy
 Sra. Maria Barceló Crespi
 Sra. Camil·la Blanes Sureda
 Sr. Andreu Muntaner Darder
 Sr. Andreu Ramis Puiggròs
 Sr. Joan Mas i Vives
 Sr. Pere Fullana Puigserver
 Sr. Gabriel Ensenyat Pujol
 Sr. Antoni Planas Rosselló
 Sr. Ramon M. Servalls i Batle
 Sr. Gabriel Rabassa Oliver
 Sr. Miquel Font i Cirer
 Sr. Pablo Pérez-Villegas Ordovás
 Sr. Antoni Mut Calafell
 Sr. Santiago Cortès Forteza
 Sr. Joan Parets i Serra
 Sr. Francesc Salleras i Juan
 Sr. Josep Carles Tous Prades
 Sr. Guillem Oliver Sunyer
 Excusa l'assistència el Sr. Josep Cabot

Sr. Nicolau Tous Escoubet
 Sra. Bienvenida Borobia Garrigosa
 Sra. Antònia Borobia Garrigosa
 Sra. Joana M. Matas Alomar
 Sr. Antoni Masegosa Galán
 Sr. Antoni Juncosa Aysa
 Sra. Margalida Bernat i Roca
 Sr. Bartomeu Barceló i Quetgles
 Sr. Pau Joan Server i Rotger
 Sr. Pau Mateu i Vives
 Sr. Alvaro Santamia Arández
 Sr. Jaume Garau Amengual
 Sra. Francisca Martí Alemany
 Sra. Margalida Perelló Ferrer
 Sr. Bartomeu Servera Sitjar
 Sr. Federico R. Martínez Fernández
 Sr. Josep Estelrich i Costa
 Sr. Joan Alemany i Mir
 Sr. Joan Fullana i Juan
 Sr. Gabriel Alomar i Esteve
 Sr. Llorenç Jaume
 Sr. Josep Segura Salado

Essent les 19'30 hores del dia 22 de gener de 1991 es reuneixen els socis de la S.A.L. esmentats, prèviament convocats al local social, en Assemblea General Ordinària passant-se a tractar els assumptes que segueixen: En primer lloc es procedeix, per part de la Secretària, a donar lectura de l'acta de la sessió anterior la qual queda aprovada per assentiment.

A continuació intervé el President donant la benvinguda als presents per seguir amb un detallat informe sobre activitats i actuacions de la S.A.L. al llarg de l'any 1990 i que són les següents:

- La convocatòria del *I Congrés sobre la Defensa del Patrimoni Cultural. Les Bases Jurídiques per a la seva Defensa*, que va tenir lloc a Palma els dies 25-28 del passat mes

de febrer. El dit Congrés, sens dubte, ha estat una important contribució a una de les tasques prioritàries de la Societat: la defensa del Patrimoni Cultural. Indica que les Ponències, les Comunicacions així com també les conclusions del mateix es recolliran en un volum del B.S.A.L., el corresponent al nº 46. Afegeix que vint i quatre hores després de la cloenda el Congrés que tan bona acollida i participació tengué, ocorregueren uns fets certament lamentables per part d'algunes persones que amb mala intenció valoraren negativament el paper de la S.A.L. envers la recuperació del tresoret almohade quan aquesta Societat tant feu en el seu moment per a que es salvassin aquestes importants peces del nostre patrimoni cultural.

- la participació de la S.A.L. juntament amb altres entitats a l'hora de practicar un seguiment als plans municipals de l'anomenat PEPRI del Sindicat.

- La convocatòria per part de la CECEL d'un I Congrés de Centres d'Estudis Locals de Parla Catalana a celebrar el proper mes d'abril a Lleida entre els dies 19-20 del qual la S.A.L. forma part com a entitat organitzadora. Indica que els capdavaners quant a dur aquesta iniciativa a bon terme van ser la S.A.L. i l'I.E.B.

- reanudació de la Causa Pia Lul·liana. S'ha anomenat una Comissió per tractar sobre aquest tema i el President de la S.A.L. n'és membre.

- sobre la participació i/o assistència de diversos socis de la S.A.L. en diferents congressos destacant

d'una manera especial el XIV Congrés d'Història de la Corona d'Aragó celebrat a l'illa de Sardenya dels dies 18 al 23 de maig.

- amb motiu del IX Centenari de Sant Bernat de Claraval el Ministère d'Affaires Culturelles de França ha demanat a la S.A.L. el préstec temporal del retaule de Sant Bernat, depositat al Museu de Mallorca, per a una exposició a celebrar a Paris entre el 18 de desembre de 1990 a finals de febrer de 1991.

- la signatura d'un conveni amb el Ministeri de Cultura per tal de dur a terme la segona fase d'un projecte d'investigació sobre un Corpus andalusí d'epigrafia àrab. També un altre conveni amb la CECEL

- amb la CECEL (CSIC) s'ha conseguit un ajut econòmic per a que un equip d'investigadors de la SAL, IEB, IEE, i IME puguin enllestir un projecte d'investigació, que es desenrotllarà dins un programa de col·laboració conjunta, sobre "La vida quotidiana a l'Edat Mitjana a les Illes Balears", i un altre sobre premsa contemporània.

- la inauguració del Centre d'Estudis Històrics el passat dia 15 de gener.

- la prosecució dels projectes d'obres del Casal Aguiló.

- la commemoració dels 110 aniversari de la Societat.

En relació al punt quart de l'ordre del dia la Secretària indica que durant l'any 1990 s'han registrat setze altes de socis nous i 2 baixes, una voluntària el Sr. Richard MacMillan i una per defunció, la Sra. Soledad Bauçà Fajardo. Els socis nous han estat: Marga-

lida Billón, Pau Joan Server, Francisca Niell, Joan González de Chaves, Arnau Company, Ramon Servalls, Llorenç Jaume, Lluís Alemany, Pablo Pérez-Villegas, Margalida Perelló, Neus Garcia Inyesta, Guillem Oliver, Francisca M. Martí, Federico R. Martínez, Vicenç Furió, Catalina Manresa.

Afegeix haver-se celebrat quatre reunions de la Junta de Govern i set del Consell Executiu.

En el capítol del balanç econòmic el Tresorer dóna compte de què el dia 1 de gener de 1990 hi havia en existència 3.108.187 ptes. Els ingressos durant l'any han estat 8.616.436 ptes. i les despeses 8.398.143 ptes. El romanent a 31 de desembre de 1990 ha estat de 3.326.480 ptes. Per conceptes els ingressos i les despeses ha estat:

Ingresos

Quotes socis (net)	1.140.383
Subvencions	7.000.000
Venda publicacions	139.500
Quotes congressistes	160.000
Interessos bancaris	22.727

Despeses

Imprempta	2.381.760
Quotes socis impagats	109.500
Comissions cobrament	44.317
Despeses Congrés	865.327
Retribucions personal	360.000
Contribució urbana	
Casal Aguiló	114.208
Col·legi Arquitectes	2.211.596
Corpus Epigrafia Arab	2.000.000
Serveis	217.860

Manda Pia Familia Aguiló	25.000
Actes socials	32.435
Material oficina	27.150
Varis	9.000

Quant al pressupost per a 1991 és el següent:

Despeses

I. Ordinari	1.400.000
II. Extraordinari (Public.)	3.000.000
	4.400.000

Ingresos

I. Ordinari	
• Quotes socis	1.250.000
• Venda publicacions	150.000
II. Extraordinari	
• Subvencions	3.000.000
	4.400.000

A l'apartat d'assumptes de tràmit s'explica que per acord de la Junta de Govern les quotes de soci pujarien fins a 4.000 ptes. mentre que la d'estudiants quedaria en 1.500 ptes. Ningú dels presents fa cap objecció al respecte. També per acord de la Junta de Govern es proposa anomenar Socis d'Honor de la SAL als Sr. Jocelyn Hillgart i al Sr. Josep Font Tries. Tothom hi està d'acord.

Al capítol de precis i preguntes ningú intervé.

I essent les 20'00 hores i no havent més assumptes a tractar s'aixeca la sessió de la qual com a Secretària don fe.

V. i P.

El President
Miquel Duran Pastor

La Secretària
Maria Barceló Crespi

Acta de l'Assemblea General Extraordinària de Socis celebrada el dia 31 de gener de 1991

A continuació de l'Assemblea General Ordinària i amb els mateixos socis assistents, es celebra l'Assemblea General Extraordinària que contempla un sol punt en l'ordre del dia: l'elecció de la Junta de Govern.

Dins els terminis reglamentaris només s'ha presentat la candidatura proposada per l'actual Junta de Govern que és la següent:

President:	Miquel Duran Pastor
Vice-President:	Manuel Ripoll Billón
Secretària:	Maria Barceló Crespí
Tresorer	Joan Pou Muntaner
Bibliotecari	Joan Mas i Vives
Conservador	Josep C. Tous Prades
Director Publicacions	Guillem Rosselló Bordoy
Vocal 1	Camil·la Blanes Sureda
Vocal 2	Andreu Muntaner Darder
Vocal 3	Andreu Ramis Puiggròs
Vocal 4	Pere Fullana Puigserver
Vocal 5	Jaume Garau Amengual
Vocal 6	Antoni Planas Rosselló
Vocal 7	Joan Alemany Mir
Vocal 8	Gabriel Ensenyat Pujol

Aquesta candidatura és acceptada i proclamada.

I essent les 20'17 hores i sense més assumptes a tractar s'aixeca la sessió de la qual com a Secretària don fe.

V. i P.
El President
Miquel Duran Pastor

La Secretaria
Maria Barceló Crespí

Activitat de la Societat durant l'any 1992

Nous socis

Relació dels socis admesos durant l'any 1992.

- 1.068 Gaspar Rul·lan Losada
- 1.069 Catalina Aguiló Torres
- 1.070 Ajuntament de Porreres
- 1.071 Francesc Llinàs Morey
- 1.072 Bartomeu Medinas Gibert
- 1.073 Marià Carbonell Buades
- 1.074 Carles Gil Morey
- 1.075 Miquel Verger Amengual
- 1.076 Francesc Bujosa Homar
- 1.077 Bartomeu Carrió Trujillano

Junta General Ordinària

El dia 4 de febrer de 1992 va tenir lloc l'Assamblea General Ordinària de la qual es publica la corresponent Acta segons és costum.

Anomenament de Socis d'Honor

En compliment de l'acord plenari pres a la Junta General Ordinària de 1992 es va procedir al solemne anomenament dels Professors Jocelyn N. Hillgarth i Josep Font i Tries com a Socis d'Honor de la S.A.L. en un acte que va tenir lloc tot just després de celebrada l'Assamblea abans esmentada. Feren l'elogi dels homenajats els consocis G. Rosselló Bordoy que va glosar la figura del prof. Hillgarth, mentre el consoci Bartomeu Font i Obrador va fer el panegíric del seu mestre el prof. Font.

II Congrés "El nostre Patrimoni Cultural: la defensa dels fons bibliogràfic, documental i gràfic"

Celebrat els dies 26 a 29 de febrer. El Congrés va tenir lloc a la Sala d'Actes del Centre Cultural de la Misericòrdia i la seva cloenda va ser a l'Aula de Gramàtica del Santuari de Cura. En aquest mateix Bolletí es dona complida informació al respecte.

Assamblea General Extraordinària

Fou convocada el dia 2 d'abril, amb un sol punt a l'ordre del dia en el qual es proposava l'anomenament del P. Miquel Colom, T.O.R. com a Soci d'Honor. Aprobat per aclamació, se li lliurà el diploma que l'acredita com a tal en un acte íntim celebrat al Convent dels Franciscans d'Inca el dia 7 de juliol. Va cuidar del panegíric el consoci Sebastià Tries Mercant.

Préstec de peces artístiques a exposicions

La Societat va cooperar a les següents exposicions amb diferents béns de la seva propietat:

- Per a l'àmbit tres de la múltiple exposició "Catalunya Medieval" organitzada conjuntament per la Direcció General de Patrimoni

Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, l'Olimpíada Cultural i els bisbats catalans es va lliurar la Crucifixió de Ramon Destorrents, la qual es va exhibir novament vora la taula central de Santa Anna que avui es conserva al Museu d'Art de Lisboa, després de molts d'anys de dispersió. El nostres retaule es va instal·lar a una de les dependències de l'església de Santa Anna de Barcelona.

- Per a l'exposició "Rutes Balears" organitzada per la Conselleria de Cultura del Govern Balear en el Fons Monetari Internacional de Washington es deixaren les següents peces: llumenera de bronze provinent d'Onor. Un fragment d'enteixinat mudéixar, pinacle amb la representació del Pare Etern, fragment d'un retaule provinent de Sant Nicolauet Vell i el díptic del Rei Martí. Aquest ha estat restaurat a expenses de la Conselleria de Cultura.

- La Generalitat Valenciana organitzadora de l'exposició "Lluís de Santangel, un nou home, un nou món" ens va demanar la predella de Santa Úrsola i el lateral del retaule de Sant Nicolau, Sta. Clara i Sant Antoni on figuren representacions de naus del segle XV. Aquesta exposició va tenir lloc primerament a la Llonja valenciana del dia 11 de maig al 31 de juliol. Ambdues peces foren exposades també a Sevilla al desplaçar-se dita exposició a la capital andalussa.

- La predella de Santa Úrsola va continuar viatge cap a Barcelona per a participar del conjunt exposat a la mostra "Catalunya a l'època de

Colon" organitzada per la Generalitat de Catalunya durant els mesos d'octubre i novembre.

- L'Ajuntament de Palma, a través de la Regiduria de Turisme organitzà una exposició sota el títol "Palma, ciutat de patis" en el marc de l'Exposició Universal de Sevilla. La Societat hi participà amb el préstec d'una col·lecció de baules de ferro, rajoles i altres elements decoratius.

- Al pabelló de les Illes Balears de l'esmentada Exposició Universal la nostra Societat hi contribuï amb el préstec dels fragments del retaule del Gremi de Gerrers amb escenes de la vida de Ramon Llull i de la mort de Sant Antoni. El Govern de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, organitzador de la mostra a través d'IFEBAL, va córrer amb les despeses de restauració dels dos fragments de dit retaule.

- Amb motiu de les Festes Patronals de Porreres i a petició de l'Ajuntament de la Vila, la S.A.L. va accedir al préstec temporal del retaule dels dos Sants Joans, obra de Rafel Mòger, per ser exposat en el seu poble d'origen. La Conselleria de Cultura va contribuir amb les despeses de consolidació del retaule que necessitava d'unes intervencions puntuals.

Dins la política de col·laboració amb les entitats públiques la S.A.L. ha vengut a bé accedir al préstec de material conservat al seu arxiu provinent de la deïxa de l'arquitecte Guillem Forteza per a una exposició programada per la Direcció General d'Educació de la Conselleria de Cultura sobre les escoles projectades per aquell arquitecte.

Publicacions

Mitjançant la subvenció concedida per la C.E.C.E.L. fou possible la publicació del volum VIII de *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX (1891-1895)* a cura del consoci Joan Pou Muntaner.

Adhesions

La S.A.L. es va adherir a la constitució de la Coordinadora de Centres d'Estudis de parla catalana que tengué lloc en el decurs d'una reunió celebrada a Vic el dia 6 de juny.

Amb motiu de l'Homenatge a Josep M. Llompart de la Penya la S.A.L. ha fet arribar als organitzadors el seu suport i el testimoniatge de la seva complaença per a tant merescut reconeixement.

ÍNDEX

Índex

ARTICLES:

Pàgs.

CELIA TOPP, LLUÍS PLANTALAMOR MASSANET: Les ceràmiques pretalaiòtiques d'Ariant (Pollença) al "University Museum of Archaeology and Antropology of Cambridge"	3
LLUÍS PLANTALAMOR MASSANET, JAUME MURILLO ORFILA: Aixecament planimètric del talaiot de Son Noguera (Llucmajor)	17
JAUME SASTRE MOLL: Musulmanes en Mallorca, en la primera mitad de siglo XIV	25
GABRIEL LLOMPART: La "vilania" de la Festa de la Caritat" (Mallorca 1347)	51
FELICITAS CABELLO PÉREZ: La participación de los diferentes estamentos en el régimen de Sac e de Sort en la segunda mitad del siglo XV (1468-1478).....	67
MARIA BARCELÓ CRESPI, GABRIEL LLOMPART MORAGUES: Identificació del "Mestre de Sant Francesc" i altres documents per a la història de l'art mallorquí (1495-1524)	75
MARGALIDA BERNAT I ROCA, JAUME SERRA I BARCELÓ: El forn de vidre del carrer de Can Burgos. Nòtules per a l'estudi del vidre medieval i post-medieval a Mallorca	91
MIGUEL FERRER FLÓREZ: La población de Mallorca a fines del siglo XVIII	115
GERMÁN GARCÍA BONED: L'Alçament i la repressió a Mallorca, vists per A.V. Thelen	129

II CONGRÉS. EL NOSTRE PATRIMONI CULTURAL: LA DEFENSA DELS FONS BIBLIOGRÀFIC, DOCUMENTAL I GRÀFIC:

ACTE INAUGURAL:

Parlament del Sr. Joan Mas i Vives. Bibliotecari de la Soc. Arq. Lul·liana a la Sala de Monti-Sion de la Biblioteca Pública de Mallorca	165
Parlament del Sr. Antoni Mut Calafell director de l'arxiu del Regne de Mallorca amb motiu de la inauguració del Congrés. Reflexions sobre la defensa dels fons bibliogràfic, documental i gràfic del patrimoni cultural de les Illes Balears.	169

PONÈNCIES:

MERCÉ DEXEUS: El Patrimoni Bibliogràfic dins el conjunt dels Béns Culturals ...	189
MONSERRAT GALERA I MONEGAL: El Patrimoni Cartogràfic. Passat i present dins l'àmbit mallorquí	199
JOSÉ MERITA DE LUJÁN: Fotografía: Recuperación y Conservación	209
JAUME BOVER: Per a una Protecció del Patrimoni Bibliogràfic a les Balears	221
ANTHONY BONNER: El Patrimoni Bibliogràfic Lul·lià de Mallorca	239

COMUNICACIONS:

ISABEL GARAU LLOMPART, FRANCESC RIERA VAYREDA: Arxius de la Administració Local a Mallorca: deu anys d'actuació	253
MARIA J. MASSOT RAMIS DE AYREFLOR, MAGDALENA QUIROGA CONRADO: Organización e inventariado de archivos familiares: El ejemplo de can Conrado	263
PLÀCID PÉREZ I PASTOR: Tipología documental de la part forana. El cas de Sóller	277
JOAN CARLES SASTRE I BARCELÓ: L'arxiu del monestir de Santa Clara: Notes per a la seva catalogació, conservació i difusió	281
RAFAEL ALCOVER GONZÁLEZ: II Congreso: Nuestro Patrimonio Cultural. La Defensa de los Fondos Bibliográficos Documentales y Gráficos	291

M. DE LLUCH ALEMANY MIR, ANA GIMENO I PASCUAL, ANTONIA MOREY I TOUS, MERCEDES MOZO I GONZÁLEZ: El fons antic de la Biblioteca Pública de Palma: estat de la seva catalogació i perspectives de futur	295
MARGALIDA BERNAT I ROCA, JAUME SERRA I BARCELÓ: Patrimoni Documental i Educació. Dos móns en conflicte?	303
MARIA BONET BARCELÓ, ANNA M. GIMENO PASCUAL, ANTÒNIA MOREY TOUS: El Fons de Reserva de la Biblioteca Municipal de Palma	311
FEDERICO GARCÍA DE LA CONCHO DELGADO: Manuscritos Lulianos de la Biblioteca colombina de Sevilla	327
MARGALIDA ROSSELLÓ PONS, LUCIA GARAU ALEMANY, MARIA DE LLUCH ALEMANY MIR: L'organització bibliotecària a la Comunitat Autònoma de les Illes Balears: bases i notes preliminars per a la redacció d'una Llei de Biblioteques	339
LÀMINES:	
SOCIS D'HONOR	359
NECROLÒGICA	367
RECENSIONS	369
VIDA DE LA SOCIETAT	373
ÍNDEX	381

la Biblioteca Pública de Palma: estat de la seva catalogació i perspectives de futur	295
MARGALIDA BERNAT I ROCA, JAUME SERRA I BARCELÓ: Patrimoni Documental i Educació. Dos móns en conflicte?	303
MARIA BONET BARCELÓ, ANNA M. GIMENO PASCUAL, ANTÒNIA MOREY TOUS: El Fons de Reserva de la Biblioteca Municipal de Palma	311
FEDERICO GARCÍA DE LA CONCHO DELGADO: Manuscritos Lulianos de la Biblioteca colombina de Sevilla	327
MARGALIDA ROSSELLÓ PONS, LUCIA GARAU ALEMANY, MARIA DE LLUCH ALEMANY MIR: L'organització bibliotecària a la Comunitat Autònoma de les Illes Balears: bases i notes preliminars per a la redacció d'una Llei de Biblioteques	339
LAMINES:	
SOCIS D'HONOR	359
NECROLÒGICA	367
RECENSIONS	369
VIDA DE LA SOCIETAT	373
ÍNDIX	381

A l'aparició d'aquest número del "Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana" formaven la seva junta rectora les següents persones:

President: D. MIQUEL DURAN PASTOR; Vice-President: D. MANUEL RIPOLL BILLÓN; Secretària: D.^a MARIA BARCELÓ CRESPI; Conservador: D. JOSEP C. TOUS PRADES; Bibliotecari: D. JOAN MAS I VIVES; Tresorer: D. JOAN POU MUNTANER; Director de Publicacions: D. GUILLEM ROSSELLÓ BORDOY; Vocals: D.^a CAMILLA BLANES SUREDA; D. ANDREU RAMIS PUIGGRÓS; PERE FULLANA PUIGSERVER; JAUME GARAU AMENGUAL; ANTONI PLANAS ROSSELLÓ; JOAN ALEMANY MIR; GABRIEL ENSENYAT PUJOL.

SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LULLIANA

Local Social: Monti-Sion, 9 07001 - PALMA DE MALLORCA

Depòsit Legal: P. M. 738 - 1960

Imprès a les Illes Balears per Gràfiques Miramar, S. A. - Palma

Aquest Bolletí ha estat editat per la Societat Arqueològica Lul·liana, gràcies a les subvencions de la Conselleria de Cultura, Educació i Esports, Institut d'Estudis Baleàrics i de la Caixa d'Estalvis de les Balears, SA NOSTRA.



IEB
INSTITUT
D'ESTUDIS
BALEÀRICS

"SA NOSTRA"
CAIXA DE BALEARS